

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

SECTIO ETHNOGRAPHICA ET LINGUISTICA

NÉPRAJZ ÉS NYELVTUDOMÁNY

ЭТНОГРАФИЯ И ЯЗЫКОЗНАНИЕ

VOLKSKUNDE UND SPRACHWISSENSCHAFT

XXI.

SZEGED

1977

ACTA UNIVERSITATIS DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

Szerkeszti

DEME LÁSZLÓ, FERENCZI IMRE és MIKOLA TIBOR

Technikai szerkesztő

M.KORCHMÁROS VALÉRIA

Felelős kiadó

a Bölcsészettudományi Kar dékánja

Megjelent 500 példányban

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

SECTIO ETHNOGRAPHICA ET LINGUISTICA

N É P R A J Z É S N Y E L V T U D O M Á N Y

ЭТНОГРАФИЯ И ЯЗЫКОЗНАНИЕ

VOLKSKUNDE UND SPRACHWISSENSCHAFT

XXI.

Szeged

1977

NYÍRI ANTAL KÖSZÖNTÉSE*

Kollégái, barátai, tanítványai, tisztelői - azaz összegyűlt és távollevő mindannyiunk - nevében szeretettel köszöntöm Nyíri Antal professzort, az odaadó oktatót, figyelmes nevelőt, elmélyedő kutatót, segítőkész barátot és talpig embert, jó egészségben és töretlen munkakedvben megért hetvenedik születésnapján.

Az életkor persze önmagában nem érdem. De minél hosszabb, annál több lehetőséget ad érdemek szerzésére és gyarapítására. S mi, akiknek megadatott Nyíri Antal pályáját ismerni, elmondhatjuk: életével, éveivel híven sáfárkodott, nemcsak magának szerezvén bőséges érdemeket, hanem szaktudományunknak is hasznot, egyetemünknek is megbecsülést.

Nem vállalkozom itt munkásságának felmérésére: arra felkészületlen vagyok. Értékelésére még kevésbé: arra sem méltónak, sem hivatottnak nem érzem magamat. Pályaképet sem adok; minek is: az életmű jócskán lezáratlan még, és folyamatosan gyarapodó. - Ám tudósról és nevelőről szólván, mégiscsak adatok tolakodnak a szánkra, hiszen életünk a munkánk, és a munkánk az életünk; a kettő egymásból és egymásért van, szét nem választható.

Van, aki hisz az ómenekben, és van, aki nem. S van, akit bánt a szíves humor, de - tudom - van, akit derít. Nos, jól ismerve szeretett barátunk jó kedélyét, ebben az ünnepélyes órában is megkockáztatom: az ő ómenjében hiszek, mert negyvenöt év alatt fényesen igazolódott. Életművének, mint mondtam, csak az eleje ismerős még; ám az így kezdő-

*Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság szegedi csoportjának 1977. március 10-én tartott felolvasó ülésén

dik: "Nyíri Antal: Tudja a dürgést". Ez az első bibliográfiai tétele, a Népünk és Nyelvünk 1932. évfolyamából.

Szerző és cím együttese ez persze; de akár predikatív kapcsolatnak is vehető. S ami akkor inauguráció, az azóta sokszorosan bizonyított tény. Nyíri Antal barátunk valóban "tudja a dürgést", ismeri és biztonsággal oldja meg azóta is minden feladatát. /Zárójelben és félve mondom: csak vissza ne kapjam egyszer ezt a tréfámat! A magam bibliográfiája ezzel indul: "Deme László: Elnáspángol"!/

De félre az élccel! - Ám ha már a bibliográfia böngészésébe vágunk, lássunk további ómeneket. Már az első néhány év terméséből kirajzolódik előttünk Nyíri Antal tudományos érdeklődésének az a szélessége és mélysége, amely további működése során egyre jellemzőbbé válik, s eredményeiben kiteljesedik. Az indulást jelentő, imént idézett szólásmagyarázat mellett mindjárt megjelenik az etimológia és a szótörténet, de azonnal a nyelvtörténeti bűvárlat is. Bölcsészdoktori munkája, *A Winkler Kódex hangtana és szótana* rávilágít jó felkészültségére, elmélyedő alaposságra, rendszerező kedvére. S még ugyanaz az év megmutatja érdeklődését a leíró nyelvvizsgálat iránt is, NAGY JÓZSEF *Teljes magyar nyelvtanának* ismertetése alakjában. Ez a spektrum elég hamar kiegészül a dialektológiával: *A Zselicségi Szenna és vidékének nyelvjárása* máig is gazdag forrása és túl nem haladott képe egy sokszínű dél-dunántúli táj nyelvének-nyelvhasználatának, sőt népi életének. Követi, folytatja, tovább fejleszti azután a szerző ezt a képalkotást egy másik tájon: a térszíni formák elnevezéseit vizsgálva a szentesi halászatban.

Ezek a kezdőpontok nyúlnak a továbbiakban vonalakká, sőt vonulatokká. Mindegyikük gazdagodik, szélesedik. De nem külön-külön, hanem egymáshoz kapcsolódva, összefonódva, szerves egységben növekedve tovább. Akár múltba, akár

jelenbe nézve, s akár az irodalmi normát, akár a táji változatokat figyelve, Nyíri Antal mindig embert lát és látat, akinek a nyelv életét tükrözi és gondolatait hordozza. Monográfiák, tanulmányok, cikkek, ismertetések – részletekről és összefüggő nagyobb egészekről – verzátusnak mutatják őt különféle korokban, tájakban, részrendszerekben; a nagyobb írások áttekintő kedvét, a kisebbek kitekintő készségét jelzik.

Büszkén vallja magát Mészöly Gedeon nyomdokain haladónak; de méltán is. Kezdeményezését sok ponton vitte fejlesztve tovább. A Bécsi Kódex modern kiadását megszerezte a Müncheninek még modernebb közzétételével. S talán tőle hozta még az indíttatást az új nagy munkára: a két kódex kétnyelvű szótárának összeállítására is. Reménytelenül is reménykedőnek, fáradtan is fáradhatatlannak látjuk e nagy munka szorgalmazásában és szervezésében; serkentjük és segítjük, hogy ezt a szándékát valóra is váltsa.

És nemcsak kutató volt az eltelt negyvenöt év alatt, hanem tanító és nevelő is, az előbbitől elválaszthatatlanul. Gimnáziumban, főiskolán, egyetemen, fiatalok nemzedékeit oktatta és nevelte anyanyelvünk szeretetére, társadalmunk szolgálatára. Egyetemi funkcióit odaadón és bölcsen látta el; itt felhalmozódott tapasztalatait oktatáspolitikai témájú írásaiban tette közkinccsé. Ma is élvezzük felelősségérzetről tanúskodó, derűs bölcsességet árasztó, dinamikus hatású megnyilatkozásait kari tanácsüléseken és szűkebb körű oktatói beszélgetésekben. Mint kutató munkájának mélyén, tanári és baráti magatartásában, dicséretei és berzenkedései mögött is mindig kivillan az, amiért mindez van, s amiért mindezeknek értelme és tartalma van: az ember.

Köszöntöm kollégánkat, barátunkat, Nyíri Antalt. S bár itt babérait próbáltam hevenyészve koszorúba rendezni,

azt kérem: ne üljön rajtuk a ránk köszöntő további, munkás hétköznapiokban. Ne üljön rajtuk, mert tennivaló van még elég, s mi azt várjuk tőle: vigye végbe munkáját, teljesítse terveit, váltsa be ígéretét. Az igazi ünnep nekünk úgysem a születésnap, hanem egy-egy munkafeladat befejezése.

Ilyen ünnepeket kívánok neki, sokat még; mindannyiunk nevében - és mindnyájunk érdekében.

Deme László

NYÍRI ANTAL IRODALMI MUNKÁSSÁGA

1932-

Bibliográfia

Takáts Károlyné

A bibliográfia Nyíri Antalnak 1932-1977-ig nyomtatásban megjelent munkáit közli. Kiemelkedő tanulmányai legnagyobb részét Szegeden írta. Munkásságának feltárása tehát több évtizedes szegedi főiskolai és egyetemi működése miatt éppen Szegeden indokolt.

Az anyag összegyűjtésénél teljességre, a címleírásnál betűhűsége törekedtem. Az anyagot időrendben rendeztem. A folyóiratok címét az egységesség érdekében sehol sem rövidítettem. Az egységes tárgy- és szómutatóban a dőlttel írt tárgyszó az önálló művek címét, a magyarázott szavakat, kifejezéseket, szólásokat, az álló betűs pedig a témaköröket és a valakiről szóló írásokat jelöli.

Rövidítések:

évf. = évfolyam
 Ism. = ismertetés
 Kny. = különnyomat
 sz. = szám
 Szerk. = szerkesztő, szerkesztette

A földolgozott folyóiratok jegyzéke

Acta Linguistica	Budapest
A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei	[Újvidék] Novi Sad
Felsőoktatási Szemle	Budapest
Finnisch-Ugrische Forschungen	Helsinki
Magyar Nyelv	Budapest
Magyar Nyelvőr	Budapest
A Magyar Tudományos Akadémia I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei	Budapest
Mémoires de la Société Finno-Ougrienne	Helsinki
Nép és Nyelv	Kolozsvár
Néprajz és Nyelvtudomány	Szeged
Népünk és Nyelvünk	Szeged
Nyelv és Irodalom	Szeged
Nyelvtudományi Közlemények	Budapest
Szegedi Egyetem	Szeged
Szegedi Füzetek	Szeged

Bibliográfia

1932

1. *Tudja a dürgést.* = Népünk és Nyelvünk, 1932. 4. évf. 7-10. sz. 131-134. p.

1933

2. A Winkler Kódex hangtana és szótana. Szeged, 1933. 131 p.
3. A *csákkó* szó története. = Népünk és Nyelvünk, 1933. 5. évf. 7-9. sz. 125-128. p.
4. Nagy József: Teljes magyar nyelvtan kérdés-felelet formában. = Népünk és Nyelvünk, 1933. 5. évf. 10-12. sz. 193. p.
Ism.

1934

5. *Apa, atya, anya* = Szegedi Füzetek, 1934. 1. évf. 301. p.
6. Berze Nagy János szólásmagyarázata. = Népünk és Nyelvünk, 1934. 6. évf. 10-12. sz. 200-207. p.
Ism.

1937

7. Volt-e *jerjünk* igealak? = Népünk és Nyelvünk, 1937. 9. évf. 4. sz. 109-111. p.
8. *Nőstény.* = Magyar Nyelv, 1937. 33. évf. 5-6. sz. 173. p.

1939

9. A zselicségi Szenna és vidéke magyar nyelvjárása. Kaposvár, 1939. 192 p.
/Csurigői könyvtár 13./

1940

10. *Hízelkedik.* = Magyar Nyelv, 1940. 36. évf. 4. sz.
327-330. p.

1941

11. *Fa-fandzsza.* = Magyar Nyelv, 1941. 37. évf. 1. sz.
29. p.
12. A térszíni formák elnevezései a szentesi halászatban.
= Magyar Nyelv, 1941. 37. évf. 1. sz. 41-46. p.
13. *Mű.* = Magyar Nyelv, 1941. 37. évf. 2. sz. 157-161. p.
14. A 'vállal' jelentésű *váddol*, *elváddol* magyarázata. = Nép
és Nyelv, 1941. 1. évf. 5. sz. 151-153. p.
15. *Szörnyű.* = Nép és Nyelv, 1941. 1. évf. 7. sz. 199-203. p.

1942

16. A *g > gy* változás. = Magyar Nyelv, 1942. 38. évf. 1. sz.
44-45. p.
17. *Stomachus - hatek.* = Magyar Nyelv, 1942. 38. évf. 1.
sz. 49-50. p.
18. *Carenadus - hy kew.* = Magyar Nyelv, 1942. 38. évf. 1.
sz. 50. p.
19. *Sorompó.* = Magyar Nyelv, 1942. 38. évf. 2. sz. 121-122. p.
20. *Rompa.* = Magyar Nyelv, 1942. 38. évf. 3. sz. 201. p.
21. *Fenyéget.* = Magyar Nyelv, 1942. 38. évf. 295-296. p.
22. Anyanyelv és idegen nyelv. = A Csurgói Református Kollé-
gium évkönyve az 1941-42. iskolai évről. Az iskola fennál-
lásának 150. évében. Csurgó, 1942. 19-25. p.

1943

23. *Zöld, szilony, szí, sílány, síláp.* = Nép és Nyelv, 1943.
3. évf. 2. sz. 21-29. p.
24. Hangutánzó szavaink történetéből. [1. rész]. = Nép és
Nyelv, 1943. 3. évf. 7. sz. 121-129. p.
Fölsorolásuk a mutatóban.
Vö. 25, 70.

25. Hangutánzó szavaink történetéből. [2.rész]. = Nép és Nyelv, 1943. 3. évf. 8. sz. 141-152. p.
Fölsorolásuk a mutatóban.
Vö. 24, 70.

1944

26. *Lohog, lohol, lohad.* = Magyar Nyelv, 1944. 40. évf.
4. sz. 304-306. p.
Vö. 29.
27. *Szennyés.* = Nép és Nyelv, Kolozsvár, 1944. 4. évf.
1-6. sz. 41-44. p.

1947

28. *Kövekől.* = Magyar Nyelv, 1947. 43. évf. 1. sz. 56-57. p.
29. *Lohog, lohol, lohad.* = Magyar Nyelv, 1947. 43. évf.
2. sz. 189-192. p.
Vö. 26.

1948

30. A kihalt szentesi víziélet néprajzi és néprajzi maradványai. = Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve,
2. köt. 1946-1947. Szeged, 1948. 194-298. p.
Kny. 109 p.

1950

31. Arany János nyelvéhez. = Magyar Nyelvőr, 1950. 74. évf. 2-3. sz. 177-178. p.
32. A -d kicsinyítőképző történetéhez. = Magyar Nyelvőr, 1950. 74. évf. 4. sz. 272-273. p.
33. *A fuldokló ember a szalmaszálhoz is kap.* = Magyar Nyelvőr, 1950. 74. évf. 4. sz. 291. p.

1951

34. *Kábure, habarcs.* = Magyar Nyelv, 1951. 47. évf. 1. sz. 82-84. p.

35. *Rákhádon jár a segítség, nyúlhádon jár a kegyelem.* = Magyar Nyelvőr, 1951. 75. évf. 2. sz. 134. p.
36. *Szárnyék, szárnyokú.* = Magyar Nyelvőr, 1951. 75. évf. 6. sz. 464-465. p.
37. *Vétetlenül lőtt Cupido, vagy véletlenül?* = Magyar Nyelvőr, 1952. 76. évf. 1. sz. 49-50. p.
Vö. 40.

1953

38. *Hárít szavunk és rokonai.* = Magyar Nyelv, 1953. 49. évf. 3-4. sz. 392-398. p.
39. *Kertész Manó emlékezete.* = Magyar Nyelvőr, 1953. 77. évf. 3-4. sz. 161-165. p.
Nekrológ.
40. *Sok szívem nem löne vétetlen, vak valódn.* = Magyar Nyelvőr, 1953. 77. évf. 3-4. sz. 310-311. p.
Vö. 37.
41. *Az igehevek történetéhez.* = Magyar Nyelvőr, 1953. 77. évf. 5-6. sz. 455-459. p.

1954

42. *"Nyomodat mossák őszesők".* (Válasz Benkő László vitacikkére). = Szegedi Egyetem, 1954. július 13. 2. évf. 14. sz. 2. p.
Benkő László: *"Nyomodat mossák őszesők"* = Tiszatáj, 1954. 8. évf. 2. sz. 139-140. p.
László Ibolya: *"Tiszatáj"*, 1953. 7. évf. 4. sz. 222. p.
43. *Csefkő Gyula hetvenöt éves.* = Magyar Nyelvőr, 1954. 78. évf. 1-2. sz. 122-126. p.

1955

44. *Az új tanév kezdetén.* = Szegedi Egyetem, 1955. augusztus 26. 3. évf. 14. sz. 1. p.

45. A munkás-paraszt hallgatókkal való foglalkozásról a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. = Felsőoktatási Szemle, 1955. 4. évf. 10. sz. 457-458. p.
46. A tűzgerjesztés magyar nyelvi kifejezéseinek történetéből. = Nyelv és Irodalom, 1955. 1. köt. 73-85. p. Orosz és német kivonattal. Kny.

1956

47. *Csővdl.* = Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Bp. 1956. 364-370. p.
48. *Gége, gegőzik.* = Magyar Nyelv, 1956. 52. évf. 1. sz. 42-48. p.
49. A *had* és a *szőr.* = Nyelv és Irodalom, 1956. 2. köt. 103-132. p. Kny.
50. Fokos Dávid: A névragozás történetéből. = Nyelvtudományi Közlemények, 1956. 58. évf. 113-114. p. Hozzászólás.

1957

51. A debreceni társadalomtudományi Acta 1956. évi kötete. = Felsőoktatási Szemle, 1957. 6. évf. 1-2. sz. 63-66. p. Ism.
52. Szófejtések. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1957. 1. köt. 72-85. p. *Ipse, kutat, rohanó fák, szén, szerint.*

1958

53. *Pákdaz* szavunk története. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1958. 2. köt. 33-42. p. Kny. /Nyelvészeti dolgozatok 2./
54. O. Nagy Gábor: Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete. = Magyar Nyelvőr, 1958. 82. évf. 4. sz. 497-500. p. Ism.

1959

55. Tanárképzés a Szegedi Tudományegyetemen és az új gyakorló iskolák eddigi munkája. = Felsőoktatási Szemle, 1959. 8. évf. 6. sz. 345-351. p.

1960

56. Ugor vagy finnugor eredetű-e *sző* szavunk? A *sző* és a *szēr* viszonyáról. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1959-1960. 3-4. köt. 57-67. p.
Kny. / Nyelvészeti dolgozatok 10./
57. *Kikelet*. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1959-1960. 3-4. köt. 183-184. p.
58. Mészöly Gedeon: Ulisszes, azaz Homérosz Odisszeája magyarul. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1959-1960. 3-4. köt. 186-191. p.
Ism.
59. Végh József: Őrségi és hetési nyelvatlasz. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1959-1960. 3-4. köt. 191-195. p.
Ism.
60. [Hozzászólás a Pécsi Nyelvművelő Konferencián].
= Anyanyelvi műveltségünk. A Pécsi Nyelvművelő Konferencia anyaga. Bp. 1960. 264-265. p.
61. Mészöly Gedeon. = Nyelvtudományi Közlemények, 1960. 62. köt. 1. sz. 150-153. p.
Nekrológ.
Vö. 65.
62. Über eine umstrittene Frage der Orthographie im Wiener und im Münchener Kodex. = Acta Linguistica, 1960. Tom. 10. Fasc. 3-4. 275-280. p.
A Bécsi és a Müncheni Kodex helyesírásának egyik vitatott kérdéséről.
Az *ē*, *ě*, *ě* betűk hangértéke.
Kny. /Nyelvészeti dolgozatok 21./
Vö. 66.

1961

63. Nemzetközi finn-ugor kongresszus Budapesten. = Felső-
oktatási Szemle, 1961. 10.évf. 1-2. sz. 63-64. p.
Budapest, 1960. augusztus 20-24.
64. Édes anyanyelvünk. Szerk. Lőrincze Lajos. = Magyar Nyelv-
őr, 1961. 85. évf. 4. sz. 478-481. p.
Ism.
65. Mészöly Gedeon. 1880-1960. = In memoriam Gedeon Mészöly.
Néprajz és Nyelvtudomány, 1961. 5-6. p.
Nekrológ.
Vö. 61.
66. A Bécsi és a Müncheni Kódex helyesírásának egyik vita-
tott kérdéséről. = In memoriam Gedeon Mészöly. = Nép-
rajz és Nyelvtudomány, 1961. 133-142. p.
Kny.
Vö. 62.
67. [Hozzászólás a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudomá-
nyi Intézetének és a Művelődésügyi Minisztérium Nyelv-
tudományi Munkaközösségének közös vitáján. 1961. már-
cius 29-30.]. = Magyar Tudományos Akadémia I. Nyelv-
és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1961. 18.
köt. 1-4. sz. 164-165. p.

1962

68. *Törlejt* szavunk eredete. = Magyar Nyelv, 1962. 58. évf.
3. sz. 313-323. p.
Előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1962. február
6-i felolvasó ülésén.
69. *Körös* és *Körös*. = Magyar Nyelvőr, 1962. 86. évf. 4. sz.
491-492. p.
70. Hangutánzó eredetű térszínforma nevek. = Néprajz és Nyelv-
tudomány, 1962. 5-6. köt. 55-62. p.
Német kivonattal
Kny. /Nyelvészeti dolgozatok 31./
Fölsorolásuk a mutatóban.
Vö. 24, 25.

71. *Rajta hagyta keze szemét?* = Néprajz és Nyelvtudomány, 1962. 5-6. köt. 115. p.
A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai 130. lapjához.
72. *Molnoddal: hiba?* = Néprajz és Nyelvtudomány, 1962. 5-6. köt. 116. p.
A Régi Magyar Drámai emlékek 1. köt. 642. lapjához.
73. *Lángos* = "Tűz /régi magyar szó/"? = Néprajz és Nyelvtudomány, 1962. 5-6. köt. 116-117. p.
Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem című művének 15. énekéhez.
74. Király Péter: Ismeretlen magyar glosszák. Jászói, Zirci, Nagyvátyi Glosszák. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1962. 5-6. köt. 134-136. p.
Ism.
75. Pusztai István: Birk-kódex 1474. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1962. 5-6. köt. 136-137. p.
Ism.

1963

76. Über den Ursprung des ungarischen Infinitivsuffixes *-ni*. = Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini Habitus 20-24. 9. 1960. Bp. 1963. 115-120. p.
A magyar *-ni* főnévi igenévképző eredetéről.
Kny.
77. *A törlejt*, a Szabács Viadala, a módszer és egy stiláris kérdés. /Válasz Imre Samunak./ = Magyar Nyelv, 1963. 59. évf. 2. sz. 162-171. p.
78. A folyónevekből lett kutyanevekről. = Magyar Nyelvőr, 1963. 87. évf. 3. sz. 351-354. p.
Tisza, Körös, Sajó, Duna, Bodri stb.
79. Néhány magyar szó eredetéhez. [1.rész] = Néprajz és Nyelvtudomány, 1963. 7. köt. 79-83. p.
Német kivonattal.

1. *Épkézláb*, 2. *Kiforgat*, 3. *Magas*, 4. *Kilincs*, 5. A *Farkas* személynév eredetéhez.

80. Hajdó Péter: Finnugor népek és nyelvek. = *Néprajz és Nyelvtudomány*, 1963. 7. köt. 179-183. p.
Ism.
81. Dr. Klemm Imre Antal. = *Szegedi Egyetem*, 1964. január 27. 2. évf. 2. sz. 3.p.
Nekrológ.
82. A magyar *nyár* 'aestas' eredetéről. = *Magyar Nyelv*, 1964. 60. évf. 4. sz. 414-423. p.
Kny.
Vö. 84.
83. Szófejtések. 2. [rész] = *Néprajz és Nyelvtudomány*, 1964. 8. köt. 59-63. p.
1. *Harcsa*, 2. *Kezd*, 3. *Becsap*, 4. A *Farkas* személynév eredetéhez.
Német kivonattal.
Kny. /Nyelvészeti dolgozatok 51./

1965

84. Zur Etymologie von ung. *nyár* 'aestas; Sommer'. = *Acta Linguistica*, 1965. Tom. 15. Fasc. 1-2. 97-110. p.
A magyar *nyár* 'aestas; Sommer' eredetéhez.
Kny.
Vö. 82.
85. Az -ó/-ő képzős igenevek történetéhez. = *Néprajz és Nyelvtudomány*, 1965. 9. köt. 23-32. p.
Német kivonattal.
Kny. /Nyelvészeti dolgozatok 53./

1966

86. A Müncheni Kódex eredeti kézírata tanulmányozásának tanulságai. = *Néprajz és Nyelvtudomány*, 1966. 10. köt. 39-54.p.
Német kivonattal.
Kny. /Nyelvészeti dolgozatok 62./

1967

87. A helyes magyar kiejtés normáiról. = Helyes kiejtés, szép magyar beszéd. Az egri kiejtési konferencia anyaga. Szerk. Grétsy László és Szathmári István. Bp. 1967. 161-162. p.
88. A magyar főrendszer descendens történetéhez. [1. rész]. = A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai. (1966. augusztus 24-28.) Bp. 1967. 161-164. p.
/Nyelvtudományi értekezések 58./
Vö. 96, 122.
89. A *nemzeti* melléknév keletkezése. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1967. 11. köt. 55-62. p.
Német kivonattal.
Kny. /Nyelvészeti dolgozatok 73./

1968

90. Zur Geschichte des ungarischen Partizipsuffixes -t/-tt. = Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum. Helsinki, 23-28. VIII. 1965. Pars. 1. Helsinki, 1968. 359-366. p.
A magyar -t/-tt participium-képző történetéhez.
Kny.
91. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. = Magyar Nyelv, 1968. 64. évf. 2. sz. 129-144. p.
Ism.
Kny.
92. A *romlik*, *rongál* és rokonai eredetéről. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1968. 12. köt. 47-52. p.
Német kivonattal.
Kny. /Nyelvészeti dolgozatok 79./
93. Bárczi Géza - Benkő Loránd - Berrár Jolán: A magyar nyelv története. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1968. 12. köt. 81-82. p.
Ism.

1969

94. A 'tectum; Dach' fogalma neveinek eredete és története nyelvünkben. = Magyar Nyelv, 1969. 65. évf. 1. sz. 1-14. p.
Födél, a ház fële, haj, héj, tető.
Kny.
Vö. 95, 120.
95. *Haj-héj-hé-hí.* = Magyar Nyelv, 1969. 65. évf. 4. sz. 458-459. p.
Vö. 94, 120.
96. A magyar törérendszer descendens történetéhez. 2. [rész]. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1969. 13. köt. 63-67. p. Német kivonattal.
Vö. 88, 122.
Kny. /Nyelvészeti dolgozatok 89./
97. Bencédy József-Fábián Pál-Rácz Endre-Velcsov Mártonné: A mai magyar nyelv. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1969. 13. köt. 87-89. p.
Ism.
98. Szathmári István: Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1969. 13. köt. 89-92. p.
Ism.
99. Lőrincze Lajos: Nyelvőrségen. = Magyar Nyelvőr, 1969. 93. évf. 1. sz. 141-145. p.
Ism.

1970

100. A Magyar Nyelvjárások Atlasza. 1. rész. = Nyelvtudományi Közlemények, 1970. 72.évf. 2. sz. 447-451. p.
Ism.
101. Über ein finnisch-ugrisches Lokalkassuffix -m. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1970. 14. köt. 63-65. p.
Egy finnugor -m helyhatározó ragról.
Kny. /Nyelvészeti dolgozatok 97./

102. Szövegkritikai megjegyzések. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1970, 14. köt. 101-102. p.
A "Magyar széphistóriák" (Magyar Helikon) 1965. 207. lapjához.
103. Wolfgang Schlachter 65 éves. = Nyelvtudományi Közlemények, 75. köt. 2. sz. 440-443. p.

1971

104. A Müncheneri Kódex 1466-ból. Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt. Szerk.-- Bp. Akad. Kiad. 1971. 402 p.
/Codices Hungarici 7./
Vö. 111.
105. Bevezetés. = A Müncheneri Kódex 1466-ból. Bp. 1971. Akad. Kiad. 9-37. p.

1972

106. Mondattörténeti jegyzetek. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1971-1972. 15-16. köt. 119-122. p.
Kötőszavak története: *nemhogy, vagy hogy, vagy vagy, étt 'mikor'*.
Kny. /Nyelvészeti dolgozatok 111./
107. *Pulí* szavunk eredete. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1971-1972. 15-16. köt. 193. p.
Német kivonattal.
108. Néhány adalék Mészöly Gedeon nyelvtudományi pályájához. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1971-1972. 15-16. köt. 194. p.
109. Symposium über Syntax der uralischen Sprachen 15-18. Juli 1969 in Reinhausen bei Göttingen. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1971-1972. 15-16. köt. 199-203. p.
A Göttingen melletti Reinhausenben 1969. július 15-18-án tartott szimpozium az uráli nyelvek szintaxisáról.
Ism.

110. Csefkó Gyula adai nyelvtudományi munkásságának jelentősége és a nyelvtudós jellemzése. = A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, [Újvidék] Novi Sad, 1972. 4. évf. 13. sz. 5-12. p.
Kny.
111. Corrigenda " A Müncheneri Kódex 1466-ból " című műhöz.
= Magyar Nyelv, 1972. 68. évf. 3. sz. 342-345. p.
A betűhű kritikai kiadáshoz.
Kny.
VÖ. 104.

1973

112. A magyar igeragozás történetéhez. = Magyar Nyelv, 1973. 69. évf. 2. sz. 140-158. p.
Az indeterminált (alanyi) ragozásról.
Kny.
VÖ. 116.
113. Zur Geschichte des Personalsuffixes -n in den ungarischen Zeitwörtern. = Finnisch-Ugrische Forschungen, Helsinki, 1973. B. 40, H. 1-3. 135-145. p.
Az -n igei személyrag eredetéhez.
114. Zur Frage der altungarischen Diphtonge mit labialem Nachglied. = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, Helsinki, 1973. B. 150. 252-259. p.
Az ómagyar labiális utótagú kettőshangzók kérdéséhez.
VÖ. 123.

1974

115. Pais Dezső 1886-1973. = Néprajz és Nyelvtudomány, 1973-1974, 17-18. köt. 311. p.
Nekrológ.
116. A magyar indeterminált (alanyi) és determinált (tárgyas) igeragozási rendszer kialakulásának története.

- = Néprajz és Nyelvtudomány, 1973-1974. 17-18. köt.
149-159. p.
Német kivonattal.
Vö. 112.
117. A szójelentés történeti szempontú vizsgálatához. = Jelentéstan és stilisztika. A magyar nyelvészek 2. nemzetközi kongresszusának előadásai. Bp. 1974. 421-425. p.
/Nyelvtudományi értekezések 83./
118. Inczei Géza 1906-1974. = Magyar Nyelv, 1974. 70. évf.
4. sz. 503-504. p.
Nekrológ.

1975

119. A tűzgerjesztés egyik régi szócsaládjának eredete és története nyelvünkben. = Pais Dezső tudományos emlékülés Zalaegerszegen. Szerk. Szathmári István és Ördög Ferenc. Bp. 1975. 161-167. p.
/ A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 140./
120. Még egyszer a 'tectum; Dach' jelentésű *haj>héj* eredetéről. = Magyar Nyelv, 1975. 71. évf. 2. sz. 208-209. p.
Vö. 94, 95.
121. Újabb adalékok "A walesi bárdok"-hoz. = Magyar Nyelv, 1975. 71.évf. 3. sz. 331-334. p.
Arany János költeményének "Kobzán a dal magára vall" sorához.
122. Die deszendente Geschichte des ungarischen Stammsystems.
= Congressus Tertius Internationalis Fenno-Ugristarum.
Tallinnae habitus 17-23. 8. 1970. Pars 1. Tallinn,
1975. 645-650. p.
A magyar törendszer descendens története.
Kny.
Vö. 88, 96.

1976

123. Az ómagyar labiális utótagú kettőshangzók kérdésének vitája és valószínű megoldása. = Néprajz és Nyelvtudomány, 19-20. köt. 1975-1976. 291-301. p.
Német kivonattal.
Kny.
V8. 114.
124. Velcsov Mártonné: Antropometrikus mértéknevek a magyar nyelvben. = Néprajz és Nyelvtudomány, 19-20. köt. 1975-1976. 389-394. p.
Ism.
125. Búcsú Bárczi Gézáttól. = Magyar Nyelv, 1976. 72. évf.
1. sz. 8. p.
Nekrológ.
126. Hangsúly, hanglejtés. = Mai magyar nyelvünk. Bp. Akad. Kiad. 1976. 38-44. p.
127. Molnár József - Simon Györgyi: Magyar Nyelvemlékek.
= Felsőoktatási Szemle, 1976. 38-44. p.
Ism.
128. A belső keletkezésű szavak szófejtésének módszertani problémái. Az etimológia elmélete és módszere. Bp. 1976. Akad. Kiad. 217-222. p.
/Nyelvtudományi értekezések 89./
Kny.
129. A Bécsi Kódex és a Müncheni Kódex magyar-latin és latin-magyar szótárának terve. Szeged, 1976. 39. p.
130. [Hozzászólás.] = Vita a nyelvtudomány jövőjéről. (1972). Szerk. I. Gallasy Magdolna Bp. 1976. 56-57. p.
/Nyelvtudományi dolgozatok 21./

1977

131. Szentes nyelvi sajátosságai és az irodalmi nyelv. = Szentesi tanulmányok. Az 1975. évi honismereti napok előadásai. Szerk. Péter László. Szeged, 1977. 71-79. p.
/Csongrád megyei könyvtári füzetek 8./

Tárgy- és szómutató

A Bécsi és a Müncheneri Kódex magyar-latin és latin-magyar
szótárának terve 129.
A kihalt szentesi víziélet néprajzi és néprajzi marad-
ványai 30.
A Müncheneri Kódex 1466-ból 104.
A Winkler Kódex hangtana és szótana 2.
A zselicségi Szenna és vidéke magyar nyelvjárása 9.
a fuldokló ember a szalmaszálhoz is kap 33.
Ada 110.
adalékok nyelvtudósok munkájához 43, 108, 110.
akadó 12.
alanyi ragozás 116.
aludt szén 46.
amattunk 41.
anyanyelv és idegen nyelv 22.
apa, atya, anya 5.
Arany János 31, 121.
banyatapló 46.
Bárczi Géza 93, 125.
bátor-víz 12.
becsap 83.
becsapott had 83.
Bécsi Kódex 62, 66, 129.
békász 53.
belső keletkezésű szavak 128.
Bencédy József 97.
Benkő László 42.
Benkő Loránd 43.
Berze Nagy János 6.
Berrár Jolán 93.
Birk Kódex 75.
bű-seb 12.
cigányvíz 12.
cirtos 27.
-csa képző 83,
csákó 3.
csáva 47.
Csefkó Gyula 43, 110.
csikász 53.
csiláp 23.
Csongrád 131.
Csóté 12.
csóva 47, 119.
csóvál 47, 119.
Csurgó 9, 22.
culáp 23.
-d kicsinyítőképző 32.
-d igeképző 83.
darvász 53.
Debrecen 51.
diftonqusok=kettőshangzók 114, 123..
dobogó 70.
dolog-té-nap 85.
döccenő 70.
döngöllet 70.

é 'fames, hunger' 85.
é-fót 85.
eh 85.
en 85.
éh 85.
é-kopp 85.
éh-nyál 85.
éh-szér 85.
eleven szén 46.
elvádol 14.
émettünk 41.
épkézláb 79.
étt 'mikor' kötőszó 106.
géga 48.
gege 48.
gége, gegőzik 48.
gegő 48.
gegőz, gegőzik 48.
gerjed 119.
gerjeszt 119.
giga 48.
Göcsej 70.
gög 48.
gög 48.
Grétsy László 87.
gyójt 119.
gyopártapló 46.
Fábián Pál 97.
fa-fandzsa 11.
fafandzsa 12.
Farkas személynév 79, 83.
fédél 94.
felgyűl 119.
fel-gyullad 119.
fel-gyút 119.
fen 21.
feneget 21.
fenyeget 21.
fiók 83.
fok 12.
Fokos Dávid 50.
folyónevekből lett kutyanévek 78.
föl-gyujt 119.
fűlők 83.
futamék 102.
habarc 34.
habarcs 34.
had 49.
haj 94, 95, 120.
hajazat 94.
Hajdú Péter 80.
hanglejtés, hangsúly 126.
hangtörténet 16, 114, 123.
hangváltozások
g > gy 16.
l > r 83.

hardosol 38.
háradék 38.
háránt 38.
háránték 38.
hárántok 38.
hárántos 38.
hárázsol 38.
harcsa 83.
halacska 83.
harél 38.
hárigató 38.
hárintkozik 38.
hárintozik 38.
hárlt 38.
harisszl 38.
hárogat 38.
haszó 83.
hát 12.
hatak 17.
hatek 17.
ház föle 94.
házháj 94.
hé 95.
hé 'tectum' 94.
hédá 94.
hé kü 18.
héj 94, 95, 120.
héjazat 94.
héjazat 94.
Helsinki 90, 113, 114.
helyesírástörténet 62, 66.
helyes magyar kiejtés 87.
héju 94.
Hetés 59.
hē 95.
hédá 94.
hibajegyzék a Müncheneri Kódex kiadásához 111.
hij 'tectum' 94.
hij 94.
hijazat 94.
hijju 94.
hizelkedik 10.
hó lévő testöd 85.
holt-szén 46.
Homérosz 58.
hozzászólás 50, 60, 67, 130.
hörpenyeg 70.
hupol 24.
huporca 70.
hopp 70.
hy kew /hi kő/ 18.
I. Gallasy Magdolna 130.
igenevek /-tt képzős/ 41, 90; /-ni képzős/ 76; /-ő/-ő kép-
zős/ 85.

igeragozás 112, 116.
imettem 41.
Imre Samu 77.
Inczeffi Géza 118.
ipadon 32.
ipse 52.
ismertetések
    évkönyv 51.
    irodalmi nyelv 98.
    nyelvemlék 74, 75, 127.
    nyelvjárás 59, 100.
    nyelv művelés 64, 99.
    nyelvrokonaink 80, 109.
    nyelvtan 4, 97.
    nyelvtörténet 91, 93, 124.
    szépirodalom 58.
    szólásmagyarázat 6, 54.
Jászói Glosszák 74.
jerjünk 7.
kabure 34.
kábure 34.
kaffog 21.
kaffogat 21.
kalló 24.
kálló 25.
kallódik 25.
kálvínistatapló 46.
kanyar 12.
Kaposvár 9.
karistol 25.
karló 25.
kata-könyöke 17.
kátyú 70.
kelő 25.
kelu 25.
Kertész Manó 39.
keserves király 102.
kettőshangzók 114, 123.
kéz 83.
kezd 83.
keze szennye 71.
kiforgat 79.
kikelet 57, 82.
kilincs 79.
killő 24, 25.
kilő 25.
Király Péter 74.
kívé 25.
Klemm Imre Antal 81.
-kő képző 83.
kólál 25.
kolomp 25.
koltag 25.
koltog 25.
kopáncs 25.
korból 25.

koresolya 25.
kordul 25.
korgat 25.
korgatyu 25.
korhad 25.
korhál 25.
korhog 25.
korhol 25.
korlát 25.
korló 25.
korog 25.
Kórógy 12.
kortyan 25.
kótis 25.
kotog 25.
kótog 25.
kotogó 25.
kottyanó 70.
kotyka 70.
kotymány 70.
kotyor 70.
kóvdál 25.
közű 25.
Körös 69.
Körös 69.
kövekél 28.
kuburo 34.
Kurca 12.
kutat 52.
kutyanevek 78.
külű 24, 25.
küllő 24, 25.
kulyú 24, 25.
küszküllő 24.
kűvő 25.
labiális utótagú kettőshangzók 114, 123.
ládgy-ódal 12.
lang-víz 12.
lángos 73.
lángos-szén 46.
László Ibolya 42.
limány 12.
lohad 26, 29.
lohog 26, 29.
lohol 26, 29.
Lőrincze Lajos 99.
-m helyhatározó rag 101.
magas 79.
meg-ég 119.

megemlékezések évfordulókról
személyek 43, 103, 108, 110.
intézmények 44, 63.
meg-gerjeszt 119.
mértéknevek 124.
Mészöly Gedeon 61, 65, 108.
mikor 106.
módszertani kérdések 128.
Molnár József 127.
mondattörténet 5, 7, 41, 50, 76, 85, 90, 101, 112, 113,
116, 126.
mű 13.
Müncheni Kódex 62, 66, 86, 104, 111, 129.
-n. igei személyrag eredete 113.
Nagy József 4.
Nagyvátyi Glosszák 74.
napadon 32.
nap lévő színöd 85.
nekrológok 39, 61, 65, 81, 115, 118, 125.
nemhogy kötőszó 106.
nemzeti 89.
nemzeti gyűlekezet 89.
nemzeti iskola 89.
nemzeti kokárda 89.
nemzeti litteratúra 89.
nemzeti nyelv 89.
nemzeti ruha 89.
nemzeti theátrum 89.
Novi Sad = Újvidék 110.
nőstény 8.
nyak 82.
nyár 82, 84.
Nyárad 82, 84.
Nyárád 82, 84.
Nyárágy 82, 84.
nyáras 82, 84.
Nyárasd 82, 84.
nyárfá 82, 84.
nyelvemlékek 2, 62, 66, 68, 77, 86, 104, 105, 111, 129.
nyelvhelyesség, nyelv művelés 42, 60, 69, 87.
nyelvjárási atlasz 100.
nyelvjárások 9, 12, 30.
nyúlhaton jár a kegyelem 35.
Odisszeia 58.
ohajtás 102.
-ók képző 83.
ómagyar labiális utótagú kettőshangzók 114, 123.
O. Nagy Gábor 54.
orrók 83.
Ördög Ferenc 119.
ördögös 102.
örménytápló 46.
örség 59.
Pais Dezső 115, 119.
páka 53.
pákász 53.

páklya 53.
páklyatapló 46.
pákoszkodik 53.
pákosztos 53.
palaj 12.
pap-zsáktya 17.
Pécs 60.
porong 12.
Péter László 131.
petyéve 46.
pötyka 83.
pötye 46.
puli 107.
Pusztai István 75.
Rácz Endre 97.
rogy 92.
rohan 92.
rohanó fák 52.
rákász 53.
rákhaton jár a segítség, nyúlhaton jár a kegyelem 35.
rapdly 12.
Reinhausen bei Göttingen 109.
rokkán 92.
romladék 92.
romlás 92.
romlik 92.
romol 92.
rompa 19, 20.
romt 92.
rongál 92.
ront 92.
Schlachter, Wolfgang 103.
seb-csapat 12.
sebes-szén 46.
ser 56.
siláb 23.
silány 23.
siláp 23.
Simon Györgyi 127.
sivány 23.
sorompó 19.
suha 12.
szájkó 83.
a Szabács Viadala hitelessége 77.
szájkó 83.
szárnyadók 36.
szárnyék 36.
szárnyokú 36.
Szathmári István 87, 98, 119.
szemők 83.
szén 27, 46.
szén 46, 52, 119.
szénellő 46.
szenesház 46.
szén - ház 46.
szénhej 46.

Szenna 9.
szeny 27.
szenyess 27.
szennyess 27.
szénszító 46.
Szent Farkas 83.
Szentés 12, 30, 131.
szénvondó 46.
szér 49, 56.
szerint 52.
szí 23.
szíács 23.
szíjács 23.
szikra-szén 46.
szil 23.
szilács 23.
szilál 23.
szilogy 23.
szilony 23.
szirogy 23.
szirony 23.
szirt 12.
szirtos 27.
szivács 23.
szóalaktörténet 32, 88, 96, 122.
szófejtések, szójelentéstörténet, a szófaj módszertana 3, 10,
13, 14, 15, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 34, 36,
38, 46, 47, 48, 49, 52, 53, 56, 57, 70, 78, 79, 82, 83, 84,
89, 91, 92, 94, 95, 107, 117, 118, 119, 120, 128.
szólásmagyarázatok 1, 33, 35.
sző 6.
szörnyű 15.
szövegkritika 37, 40, 42, 71, 72, 73, 102, 121.
szuláp 13.
szurto 27.
-t, -tt igenévképző története 90.
Tallinn 122.
tanárképzés 44, 45, 55.
tanya 12.
tanyát vetni 12.
tapló 46.
tárgyas ragozás 116.
a 'tectum'; Dach' elnevezései 120.
térsszinformanevek 12, 70.
tető 94.
topp 70.
tőrendszer 88, 96, 122.
törlejt 68, 77.
törlejtet 68.
törlejtő 68.
törlít 68.
történeti-etimológiai szótár 91.

tővel—heggyel összehagy, összehány, összedíllat
Tudja a dürgést 1.

a tűzgerjesztés szócsaládja 46, 47, 119.

tűz 73.

tűz-szén 46.

tűzes-szén 46.

Újvidék 110.

Uliasz 58.

ürömtapló 46.

vádol 14.

vagy hogy kötőszó 106.

vagy-vagy kötőszó 106.

valván 40.

Végh József 59.

Veker 12.

Velcsov Mártonné 97, 124.

vétetlenség 37.

viadalt törlés, törlés 68.

Wales 121.

Winkler Kódex 2.

Zalaegerszeg 119.

zöld 23.

Zirci Glosszák 74.

zobugás 70.

zopkó 24.

zohent 70.

zohentés 70.

zohenyés 70.

Zrínyi Miklós 73.

zuhogtat 24.

zupol 24.

zupp 24.

zuppantó 24.

Zselicség 24.

zsidóbőr 46.

ÚJABB ADATOK AZ *and/end* IDŐJEL TÖRTÉNETÉHEZ

Velcsov Mártonné

1. Az *and/end* időjel történetéről írott tanulmányomban /Néprajz és Nyelvtud. XIX-XX, 303-10/ kimutattam, hogy a BécsiK. *and/end* időjele még "nem általában jövőt, hanem a jövőbeli cselekvésnek a főmondattól való függését jelölte" /i.m. 306/; ez a funkciója a nyelvújítás idejére feledésbe merült, s ettől kezdve használták általában bármilyen, jövőben történő cselekvés jelölésére: "A főmondatban való felhasználhatóság a nyelvújításnak köszönhető" /i.m. 309/. Az idézetek igazolására szolgáljon két másik nyelvemléknek, a Birk-kódexnek és egy, a XVI-XVII. század fordulójáról származó *Iskolai jegyzetkönyvnek* a jelen közleményben található vizsgálata.

2.1 A BécsiK. keletkezésének idejéhez közel áll az 1474-ből való Birk-kódexé, így a XV. század második felének igeidőhasználatáról szintén értékes adatokkal szolgál. Rövid, mindössze négy levélnyi szövegében viszonylag sok, szám szerint 42 függő idejű, *and/end* időjeles igealak fordul elő. A BécsiK.-ben - mint idézett tanulmányomban látható - mindössze ötszöröse ennek az *and/end*-es igealakok száma, összesen 208 adatot találunk rá, jóllehet terjedelme sokszorta nagyobb a BirkK. ötszörösénél. Elöljáróban, mielőtt a témakör részletesebb vizsgálatába kezdenénk, vessük föl a kérdést: mi lehet ennek a relatív aránytalanságnak az oka? Minden bizonnyal a BirkK. tartalma ad rá magyarázatot. Ez az emlék ugyanis a Nyulak szigeti apácák számára készült szerzetesi regulafordítást tartalmaz /vö. PUSZTAI ISTVÁN bevezetője a BirkK. hasonmás és betűhív kiadásához 1960, 19.1./. E szöveg rendeltetéséből következik, hogy előre feltételezett helyzetekhez fogalmaz meg szabályokat, így ezek legtermészetesebb

kifejezési formája a feltételes, az időhatározói, illetőleg a feltételes-időhatározói összetett mondat. Az pedig idézett korábbi tanulmányomból már kiderült, hogy az *and/end* időjeles igealakok először ilyen típusú összetett mondatokban fordultak elő /i.m. 305/.

Lássuk a BirkK. vallomását!

2.2.1 A gyakoriság alapján első helyre ebben a nyelvemlékben is a feltételes mondatokban előforduló *and/end*-es igealakok kerülnek.

Kötőszavuk 17 esetben *ha* /latin *si*/, pl. "*ha* kedig eg honapig nē *valagtandnak*, hat mefter vaĝ *puicialis* zereĝen guētnek pōriffat: *Si* vero infra mensem non *eligerint*, magister vel prior provincialis conventui provideat de priorissa" /BirkK. 3b: 26-7/; "*ha* kedigen egmaft meg *fertendik*, egmaftnak vetket tartozĝanak meg engedj: *Si* autem invicem se *laeserunt*¹ invicem sibi debita relaxare debebunt" /BirkK. 2a: 36/. Két függő jövő idejű igealak található ugyanazon mondatban az alábbi helyen: "*ki ha* ĝakorta valo inteŝfel magat meg fedni el *mulatāda*, vaĝ *vtalandā*, *puċialifnak* vaĝ vicariofanak meg ielenxek: Quod *si* frequenter admonita se corrigere *neglexerit*, aut *contempserit*, priori provinciali vel eius vicario significetur." /BirkK. 3a: 28-30/.

Egy esetben *ha nem* /írva: *hanem* = lat. *nisi*/ a kötőszó. A szövegben ezt az adatot a *ha* kötőszók és az *and/end* időjeles igealakok egész sora előzi meg, és ebben a sorozatban az esetleges, a feltehető kivételt képező esemény bevezetője ez a *ha nem*. A szövegrész - tágabb környezetével együtt - így hangzik: "... *ha* ki kedig el futo akarattaua *meg terend*, irgalmaŝŝagot keruen ŝēmikeppen be ne veteffek mīd erēkke, Ielēnen *ha* teŝti bōnek tetēlerēl, bizonyhal ĝano[g]ŝagos leiend, h a n e m Meŝtert vaĝ *puċialift* egen megkerduen, es aĝ <ex> eŝtet meg ielentuen, vala mi okert nemicor eĝebet itelendnek: *Si* qua vero fugitiva voluntarie *redierit* petens misericordiam nullatenus recipiatur in perpetuum maxime *si* de lapsu carnis commisso *suspecta fuerit*, *nisi* magistro vel

priore provinciali super hoc consultis et expresso casu aliud ex causa *iudicetur interdum*." /BirkK. 3b: 7-11; az én ritkításom/.

Egyetlen feltételes mondat *hogyha* kötőszóval kapcsolódik: "*Hoğ ha* valamel ſoror, neki adott marhat *el ehegtend*: vrozafnak iteleteuel karhoztaffek: *Quod si* aliqua rem sibi collatam *celaverit*, furti iudicio condemnatur" /BirkK. 2a: 1/.

A feltételes kötőszót gyakran követi vonatkozó névmás vagy még többször ilyen értelemben használt kérdő alakú névmás, ez a szerkesztés is a latin szöveg függvénye, pl.: Ezen keppen tarxon penitēciat *ha ki* ... testi bvnben *efendik*: Eodem modo debet paenitere *si qua* ... in peccatum carnis *lapsa fuerit*" /BirkK. 3a: 14-5/; "*Ağert ha ki* ilien *leletendik*, *Ağ* ſorók ruhait le vesse és e tarſaſagoktól meg valiek: *si qua* igitur talis *inventa fuerit*, exuta habitu sororum, et earum societate privata ..." /BirkK. 3a: 33-4/ stb.

Előfordul, hogy a latin eredetiben igeneves szerkezet s ennek megfelelően kötőszóhiányt tapasztalunk, a magyarban azonban *ha* és függő igealak, tehát mellékmondatos szerkesztés felel meg neki; ezek viszonylag szabadabb fordítások, pl.: "*ha* kedig *az* ſerelm testben titkon vagon, iften zolgalo leañanak *ha mōdāğ* [hoğ] mie... ſerzik ketſegnekvl higgének: Denique si latens est dolor in corpore famulae Dei, *dicenti* quid sibi doleat, sine dubitatione credatur" /BirkK. 2a: 13-5/. Ez az idézet azt is mutatja, hogy nem minden *ha* kötőszós mondat állítmánya viseli az *and/end* időjelet, kitételének oka nem a magyar mondatszerkezetben, hanem sokkal inkább a latin igealakban keresendő. Példánk első felében *ha* ... *titkon vagon* szerkezet szerepel, mert latin megfelelőjének igéje indicativusban áll: *si latens est*. Fordítva azonban nem érvényesül a szabály, nem minden *si* + coniunctivus esetében

szerepel a magyarban a vizsgált igealak, mert használata nem kötelező, mint ezt a BécsiK.-ben is láttuk /vö. VELCSOVNÉ: i.m. 306/..

Mai nyelvérzékünk szerint hiányzik a *ha* kötőszó az alábbi mellékmondat elejéről: "valamel soror *ezze* zitkozodassal ... maft meg *fertend*, emlekeznek elegtetellel mit hamarab megvizgztani am mit tett: Quaecumque convicio ... alteram laeserit, meminerit satisfactione quantocius curare quod fecit" /BirkK. 2a: 32-5/; itt a szó szerinti fordítás indokolja a *ha* hiányát, de e hiány ellenére ezt a példát szintén a feltételes mondatok közé sorolhatjuk.

2.2.2 Gyakoriság tekintetében a második helyre a vonatkozó névmással kapcsolt - többségükben minőségjelzői, alanyi, olykor határozói - alárendelt mondatok kerülnek. Vannak közöttük olyanok is, amelyekbe beleértendő a feltételes jelentéstartalom mint sajátos tartalmi többlet. Az jellemzi ezeket is, hogy kiegészíthetők a *ha* kötőszóval. Így például: "... vala kinek ha~~ga~~ffek ho~~g~~ e kerie az pinczebol, kinek mire ~~zv~~kfeget *latandá*: alicui debet injungi, ut ipsa de cellario petat quod cuique opus esse *perspexerit*" /é.'*ha vala kinek valamire* szükségét látandja'; BirkK. 2a: 22/. A tágabb latin szövegekörnyezetben meg is találjuk a feltételes mondatok folytatására használt *sive* kötőszót. "Aegrotantium cura *sive* post aegritudinem reficiendarum, *sive* /helyesen *sine*, l. a kiadás lapalji jegyzetét/ aliqua imbecillitate etiam *sine* febribus laborantium..." /BirkK. 2a: 20-1/; "*sive* autem quae cellario, *sive* quae vestibus, *sive* quae codicibus praeponuntur, *sine* murmure serviant sororibus suis." /BirkK. 2a: 23-4/. A latin tehát formálisan is feltételes mondatokba ágyazza azt a vonatkozó névmással kapcsolt mellékmondatot, amelynek magyar fordításába is beleértendő a feltételezettség jelentéstartalma. Érdekes, hogy ebben az utóbb idézett kontextusban a *sive* kötőszók helyén az *akar* kötőszót talál-

juk a magyarban.

Hasonlóképpen feltételes árnyalatú vonatkozó mondat a következő: "keñuek~~et~~ mēden napon egg biẓon oraba kerienek, vde kiuel kik kerendik nekik ne adaſſek: Codices certa hora singulis diebus petantur; extra horam quae petiverint non accipiant." /BirkK. 2a: 25/. Ilyen jellegű mondatokat olvashatunk még az alábbi helyeken: 2b: 41, 43, 4b: 16. Ezek a mondatok /összesen 5/ tehát tartalmuk s többször szövegműveletük szerint is a feltételes mondatok számát gyarapítják.

2.2.3 Feltételes jelentéstartalom nélkül találjuk a következő - jelzői, alanyi, illetőleg határozói alárendelésű - vonatkozó névmási kötőszós mellékmondatok állítmányaként az *and/end* időjeles igealakot az alábbi helyeken: "Ages kinek naualaia volna vala houa mēni, ne azokual mēnen kikuel e akarna de kikuel feidelm azzon [p] mōdañga tātozzek mēnj: Nec illa quae habet aliquo eundi necessitatem, cum quibus ipsa voluerit, sed cum quibus praeposita jusserit, ire debet." /BirkK. 2a: 18-9/. Az idézet azt is megmutatja, hogy ugyanazt a latin grammatikai alakot kétféle módon fordítja a kódex: *voluerit=akarna — jusserit=mōdañga*, vagyis a természetes magyar beszéd igénye szerint függetleníti magát a fordító a latin formától. Ez egyben azt is igazolja, hogy nem minden *coniunctivus praesens perfectum* alak mechanikus megfelelője az *and/end*-es magyar ige.

A többi azonos típusú mondat lelőhelye: 4a: 24; 4b: 13, 18. Minden bizonnyal ide tartozik még az 1b: 38alig olvasható *leiend/..k* igéje; két hiányzó betűjét kiegészítve nagy valószínűséggel 'lejendnek' az értelme. Megjegyzendő még, hogy a mellékmondat kötőszava a betűhív kiadásban *kít* alakú, ennek viszont nincs itt értelme; a latin szöveg többes nőnemű *quae* nominativusi kötőszót mutat. A fényképmásolaton a kötőszó betűje elnagyolt, elhúzott *c* betűnek látszik inkább, így — véleményem szerint — *kik* a helyes olvasat,

ez illik bele a szövegbe is. Csupán az meggondolandó, hogy a BirkK. írója ritkán ír *c* betűt *k* hangértékben. Olykor előfordul ugyan szó belsejében /pl. lb: 23, 35/, szó végén nem találtam rá biztos példát /de esetleg 3a: 24: *nekic*/. Ha ezek alapján mégis *t*-nek olvassuk az utolsó betűt, írás-, pontosabban másolási hibának kell tartanunk, mert a szövegbe a *kit* névmás nem illeszthető bele.

2.2.4 Időhatározói mellékmondatban 6 függő jövő idejű igealak fordul elő, kötőszavuk három esetben *mídon*, pl.: "... farukat *míden*... *zvke*seknek *kelletendnek*, Ne *halazák* adni, kiknek *ezek* *erizeti* alatt *vānak*: *calceamenta quando fuerint indigenti necessaria*, *dare non differant sub quarum custodia sunt quae poscuntur.*" /BirkK. 2a: 26-8; l. még la: 42, lb: 9/; egy esetben *míg* a kötőszó: "*Ez* *iliennek* el vehetik *velōmat* *míg* *ez* *penitēciaba* *leiend*: *Poterit autem ei quae talis fuerit velum nigrum auferri quamdiu fuerit in hac paenitentia*" /BirkK. 3a: 17/; egy esetben *mikor* /BirkK. 4a: 27-9/.

2.2.5 Egy-egy adat van *mint* 'amint, ahogy' /la: 11/, *hogy* /2b: 44/, illetőleg *menére* kötőszóra, az utóbbi adatban három igealak is található a kérdéses időjellel: "*Prioriss^a... zerežen* *supporissat*, ... *kinek* *tizte* *lezen* *hoğ* *zereteteft* *lašson* *es* *gondolion* *az* *guētel*, *Es* ... *egebekbe* *menere* *poriss^a* *meg* *ieğzendi* *neki* *vağ* *ereztendi* *hağanğa*: *Priorissa* ... *instituat* *suppriorissam*. *Cuius officium erit habere diligentiam, et curam circa conventum, et in aliis quantum priorissa assignaverit ei, vel permiserit.*" /BirkK. 3b: 30-33/.

A három kérdéses igealak közül a két utóbbi a latin *permiserit*-nek szinonim szavakkal való fordítása; a mondat egyébként is példázza a fordító viszonylag könnyed, szolgainak éppen nem nevezhető magyarító képességét: *habere diligentiam, et curam circa conventum*=*zereteteft lašson es gondolion az guētel*.

2.2.6 Külön kell szólni azokról a javításokról, amelyek *and/end* időjeles igékre vonatkoznak. Két ilyen helyet találunk. Az egyik *mint*, a másik *mikor* kötőszós mellékmondatban fordul elő. Íme az első szövegrész: "Es o³ta¹ [fek feidelm a³z³ontol ... élet es ruha, nem egenent mēdēnek ... de mēdēnek mīt 3vk[ege [leiend] <fuē³ [lē³en]: et distribuat³ur unicuique vestrum a praeposita vestra victus et tegumentum; non aequaliter omnibus ... sed unicuique *sicut* opus fuerit". /BirkK. 1a: 9-11/. Ebben a szövegben az író először törölte a *leiend* igealakot, helyette *lēgen*-t írt, majd ezt is törölte, végül azonban alápontozással érvénytelenítette ezt az utóbbi törlést /az alápontozás értelmezésére vö. PUSZTAI: BirkK. 45/, az érvényes szóalak tehát: *leszen*. Az áthúzott *leiend* fölé pedig felírta a latin igét rövidítve. Kétségtelen bizonyítéka ez a fordító tudatos igealak-keresésének, melylyel a latin szövegnek lehetőleg pontos fordítására törekszik, de egyúttal annak is, hogy az *and/end* használata - annak ellenére, hogy eredeti szerepében függő időnek bizonyult - nem volt kötelező, mert a magyarban sohasem alakult ki formális időegyeztetés /vö. Népr. és Nytud. XIX-XX, 306/.

A másik javítás szándéka szerint az előbbinek éppen fordítottja: "*Micor... 9micalni es meg kenetni [e³z³e kellettik] ... kellettendik valaki/t/, hat le³en mīt meg mōduā va³on a³ be menē³rel: Cum autem simul communicari, et inungi aliquam oportuerit" /BirkK. 4a: 27-9/. A szögletes zárójelbe tett rész az eredetiben át van húzva, de így is jól olvasható a *kelle-tik* ige, ezt a jelen idejű formát javította tehát függő jövő idejűvé a regulák fordítója.*

2.2.7 Összetett latin igeidő fordítására az időjellel azonos elemeket tartalmazó /vö. D. BARTHA: *A magyar szóképzés története*, 98. 1./ *and/endő* igenévképző is előfordul a nyelvelméletben a létigével együtt: *Micort kedig be veiend³ le³en: Cum autem fuerit recipienda" /BirkK. 3b: 11-2/; sőt*

ez a beálló igenév *and/end* időjeles létigéhez is csatlakozik egy példában: "Az vtan, az Nouiciakat meg halgatuā ha az capitulōba *leiendnek meg halgatandok* ...: Deinde auditis primo novitiabus /*si* in capitulo fuerint audiendae/ ..." /BirkK. 4b: 14-5/.

3. Összefoglalva az elmondottakat: a BirkK. kérdésünk szempontjából ugyanazt a képet mutatja, mint a BécsiK. Benne is függő időnek bizonyul az *and/end* időjeles igealak, nem "befejezett jövő idő", ahogyan többen nevezik /vö. KÁROLY S.: *A Bécsi kódex nyelvtana* 185.1. A BirkK.-ben is csak mellékmondatban található, használatának más biztos szabálya azonban nincs. Ezt mutatja az a tény, hogy nem minden azonos típusú mellékmondatban találjuk meg, nem is minden latin mellékmondati coniunctivust fordít vele a szerző. A javítások arra utalnak, hogy mellékmondati felhasználásának módja, gyakorisága az író válogatásának függvénye.

4. A másik nyelvemlék egy *Iskolai jegyzetkönyv a XVI-XVII. század fordulójáról*. /kiadta és magyarázta MÉSZÁROS ISTVÁN: Nytudftr. 90/. Az előbbieken vizsgált BécsiK. és BirkK. keletkezési idejétől egy bő évszázad választja el; tartalma, nyelve ugyancsak különbözik azokétól. Kérdésünk szempontjából értékes összehasonlítási alapul szolgál több okból is. Részben azért, mert szintén kapcsolatos a latinnal, hiszen jó része tudatosan összeválogatott, latinra fordítandó magyar gyakorlószöveg, példáink mind ezekben fordulnak elő. E hasonlóság egyben különбөзés is, mert itt szabadabban, természetesebben szerkesztett magyar mondatokkal van dolgunk. A vizsgálat másik indoka az, hogy e gyakorlókönyv nemcsak több kéztől, hanem több szerzötől is származik: "Magyar-latin iskolás jegyzetkönyvünk törzsanyagának első részét... Meray István nemesifjú írta le magának 1601-ben és 1602-ben Polyák Vince iskolarektor irányítása alatt; a második rész lejegyzője Meray János, aki 1605-ben, 1606-ban és 1607-ben folyamatosan készítette el a könyvecskének e részében olvasható leckéket.

Mindketten az Abaúj megyei Szepsi mezőváros református iskolájának tanulói voltak ekkor, s a grammatikai tagozat befejezése után sorra kerülő komplex retorikai ismereteket tanulmányozták a könyvecske tananyagából... Jegyzetkönyvünkben a Meray István és János által leírt törzsanyag mellett más szövegrészek is találhatók..." /NytudÉrt. 90: 8/.

A következőkben ennek a nyelvemléknek *and/end* időjeles igealakjait mutatjuk be.

4.1 A Jegyzetkönyv, terjedelméhez viszonyítva /MÉSZÁROS ISTVÁN szövegközlésében a NytudÉrt. 90. kötetében 51-89. 1./, csekély számú *and/end*-es igealakot tartalmaz. Mindössze 5 helyen találunk rá - összesen 6 + adatot.

4.2 E 6 adat közül 4 *ha* kötőszós feltételes mellékmondat állítmánya, közülük kettőnek a latin fordítása is megvan. Ezek a következők: "... magad~ak nehizelgegiel hagi vagion olj io akaro barátod aki mazzori6 ki 3abadit az fog3agbul es gondot vi3el terad *ha lopandaz* /... /i ide~ furtu~ admi3eris/" /NytudÉrt. 90: 74/; "*Ha* ez Diogenes példáját *kovetenditek* io 6c3eim: rövid időn ez hirt halliatok feloletek mondani: *Si huius Diogenis Exemplum retenueritis...*" /NytudÉrt. 90: 80/.

Latin megfelelő nélküliek az alábbiak /az első adatban két *and/end*-es igealak is van/: "*Ha* ezt *kovetended*, es azen inte3emet *halgatandod* 3oha meg nem banod" /NytudÉrt. 90: 77/.

Az ötödik függő idejű igealak *hogy ha* kötőszóval kapcsolt feltételes mellékmondat állítmánya: "Az mi Atiankat es Anyankat miképen kellien böc3ulnunk, az Jñ nek törveniebul, ha kedvunk vagion az tanula3hoz, konnyen megh tanulhattiuk: igy tudnia illik, *hogy ha* amaz Jnte~telen Ab3olont, es az Heli Pap~ak 3zo fogadatlan ketfiat nem *kovetengiuk*." /NytudÉrt. 90: 80/.

4.3 A hatodik kérdéses igealak kötőszó nélkül kapcsolt tárgyi mellékmondat jövő idejű állítmánya. Az esetlegesség, feltételezés tartalmi jegye itt is megtalálható, kifejezőeszköze azonban nem feltételes mondat, vagyis *ha*, *hogyha* kötőszóval való szerkesztés, hanem a modalitás másik jellegzetes

nyelvi jelölője, egy bizonytalanságot kifejező módosítószó, a *talán*: "Igen megh haraguttal jo þomþedom, az mint latom ha ki felne töled, el Eftel az Regitöll megh holt Matiaþ kiralj el költ az Igaþsag, coronadýs utanna ment, ki tudgia tala~ röuid wdön utana *menendez*." /NytudÉrt. 90: 87/. A feltételezettség tartalmi jegyének formális kifejtése a szövegben feltételes módú igealakkal folytatódik már a következő mondatban: "job *volna* ..." /uo./.

4.4 Az Iskolai jegyzetkönyv 6 adata a BécsiK. és a BirkK. *and/end*-es igealakjaival egybehangzó nyelvi képet mutat. Mivel az idézett magyar részletek lényegében mind latin fordításra szánt gyakorlószövegekben fordulnak elő, a tudatos formaválasztással föltétlenül számolni kell. Mindaz, amit az előzőkben vizsgált két nyelvemlék hasonló igealakjairól elmondottunk, itt is érvényes: mindegyik példánk mellékmondat állítmánya. Meg kell azonban toldani még ezt a megállapítást azzal, hogy az Iskolai jegyzetkönyv példái a latin grammatika terminusával egytől egyig casus potentialisnak tekinthetők, vagyis olyan lehetőségnek a kifejezői, amelyekben a mellékmondat cselekvésének bekövetkezése esetén a főmondat cselekvése valószínűleg bekövetkezik. Ilyenkor a latinban a coniunctivus praesensei szerepelnek. Abban a két mondatban, amelynek latin fordítása is megvan, valóban coniunctivus praesens perfectum szerepel a magyar *and/end*-es igealak helyén, itt azonban a magyarról latinra fordítás eredményeként, mint fentebb láthatuk.

Így a XVI-XVII. század fordulóján még kétségtelenül élő, mondhatnánk iskolás nyelvtani szabály az *and/end* ún. függő időként való használata, csakúgy, mint a XV. századi szövegekben tapasztalhattuk, mert főmondatban egyszer sem fordul elő.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Lapalji jegyzet utal a kiadásban Pannoniai Gergely szövegére, amelyben *laeserint* található.
- ² Kezdőbetűje a betűhív szövegben nem *R*-rel helyes, mert a kézirat a *P* alsó részéhez szorosan kapcsolt *r* betűt is mutat, helyesen tehát: *Pr*.

NEUE ANGABEN ZUR GESCHICHTE DES FUTURS MIT DEM TEMPUSZEICHEN

AND/END

von

Katalin Velcsov

Der Aufsatz ist eine Fortsetzung der Erörterungen desselben Autors im XIX.-XX. Bd. /S. 303-310/ von "Volkskunde und Sprachwissenschaft" /Néprajz és Nyelvtudomány/unter dem Titel *Zur Geschichte des mit dem Tempuszeichen and/end versehenen Futurs*. Auf Grund des Sprachmaterials des Birk-Kodexes und eines Lehrbuchs von der Jahrhundertwende des XVI.-XVII. Jh.-s kam der Autor zu denselben Ergebnissen wie in ihrem vorhergehenden Aufsatz über den Wiener Kodex. Die Verbformen mit *and/end* des hier bearbeiteten Sprachmaterials bezeugen folgerichtig die Feststellung, nach der die ersten Übersetzer diese Form zum Ausdruck des Beginns → der Möglichkeit → der zeitlichen Abhängigkeit → im allgemeinen zum Ausdruck der Abhängigkeit vom Hauptsatz verwendet haben.

A KVANTITÁS-JELÖLÉS RENDSZERÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

AZ ÉRDY-KÓDEXBEN

Dienes Erzsébet

I. A k ó d e x k e t t ő z ő t t m a g á n h a n g z ó i

Legnagyobb terjedelmű kódexünk, az 1526-ban keletkezett Erdy-kódex hangjelölésére jellemző az *aa*, *ee*, *oo*, *öö* betűk alkalmazása.*

A szakirodalom már a múlt század vége óta foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy milyen megkülönböztető szerepük van a kódexben a kettőzött magánhangzóknek, elsősorban az *ee* betűknek. E munkák többnyire együtt vizsgálják az Erdy-kódexet a hasonló helyesírási sajátosságokat mutató Jordánszky-kódexszel.

Ennek a dolgozatomnak az adatai, megállapításai az Erdy-kódexre vonatkoznak; a Jordánszky-kódexszel e cikkben részletesen nem foglalkozom.

Kezdetben általános volt az a nézet, hogy a kettőzött *ee* betű a zárt hosszú *é* hang jele. A későbbiekben azonban, főként SUHAJDA LAJOS tanulmányának megjelenése után általánossá vált az a vélemény, hogy az Erdy- és a Jordánszky-kódex a kettőzött *ee* betűvel a magánhangzó zártságát jelöli, tekintet nélkül annak hosszú vagy rövid voltára /*Az Erdy- és Jordánszky-kódex kétbetűs magánhangzói*. NyK. XXXI, 85-108, 202-224/. E véleménnyel egyetértett többek között KNIEZSA ISTVAN is /*Helyesírástunk története a könyvnyomtatás kordig*, Bp., 1952. 163/.

---

*E cikk I-II. részében az *ø*, *ø* hangok jeleiként a Volf-féle kiadás *ø*, *öö* betűit használom.

A kérdéssel foglalkozó szakirodalmat részletesen ismerttettem 1957-ben megjelent dolgozatomban */Az Érdy-kódex két-betűs magánhangzói és Suhajda Lajos tanulmánya*. Népr. és Nyelvtud. I, 111-3/. Ugyanott, majd az 1958-ban és 1963-ban megjelent cikkekben rámutattam: SUHAJDA pontatlan adatai és téves kutatási módszerei helytelen következtetéseket eredményeztek. Hibás megállapításainak egyik forrása az, hogy két legterjedelmesebb kódexünket: az Érdy- és a Jordánszky-kódexet együtt vizsgálta. Így természetesen nem végezhetett - s nem is végzett - minden adatot figyelembe vevő munkát, ugyanakkor adatai nem is mutatják az Érdy-kódexben fellelhető általános hangtani, helyesírási jelenségeket */Az Érdy-kódex és a Volf-féle kiadás*. Népr. és Nyelvtud. II, 79-92; *A nyílt rövid e-vel hangzó egytagú és többtagú szavak az Érdy Kódexben*. Népr. és Nyelvtud. VII, 59-69/.

A kódexíró saját kezű javításainak és a kódex íráshibáinak jellemző adatai alapján, valamint a h e l y e s - í r á s t ö r t é n e t tanulságait figyelembe véve azt a következtetést vonhattam le, hogy a kódex kettőzött *ee* betűi a zárt hosszú *é* hangokat jelölik. Ugyanakkor a nyílt rövid *e*-vel hangzó egytagú és többtagú szavak kódexbeli jelöléseinek vizsgálata a több mint ö t é z e r adat tanulsága szerint azt mutatta: az *e* betűk a magánhangzók rövid voltát jelölik. - Szóltam röviden arról is: a kvantitás-jelölést bizonyítják a kódex egészében általánosan fellelhető azon adatok is, amelyeknek fontosságára MÉSZÖLY GEDEON már 1933-ban rámutatott: a tövéghangzó utódjaként szereplő, vagy két mássalhangzó között keletkezett, tehát kétségtelenül rövid *e*, *ë* hangok ugyanis csak *e*-vel, viszont a hasonló fonetikai helyzetben lévő *é* hang *ee*-vel van írva, ha megjelöltetett a hosszúság: "z. b. *leezen, meennyen* /'im himmel'/ /1. -én/, aber *köwetween, yeweweeny*, /1. -én, -ény/; *kerezttynenek, estelenek, yelenetek, erdegek, teezeek* /1. -ék/, aber *lakozyeek, vegyeek, zolgalneek* /1. -ék/; *zeeles, kezenfeeges, feenes, bynes, bydes* /1. -ës/, aber *hytetees, fize-*

tees, metelees 41.-és/; *feghedelem, ertelem, feelelem* /1.-ëm/; *aber öleem, eseem* /1.-ém/ usw." /FUF. XXI, 70/.

— Az Érdy-kódex ezen szócsoportjának közzétételére eddig még nem kerülhetett sor. Az adatok rendkívül nagy száma miatt e közleményben is csupán utalhatok a tényre, mint a kvantitás-jelölést eldöntő egyik legfontosabb érvre.

Jelen dolgozat azt kívánja bemutatni: az *aa* és az *ee* betűkhöz hasonlóan a kettőzött *oo* és *öö* betűk is magánhangzó-hosszúságot jelölnek. A kódexbeli kettőzött magánhangzók tehát a hosszúság jelei, úgy, amint az a k a n c e l l á r i a i h e l y e s í r á s r a jellemző.

A felvetett kérdés tárgyalása előtt szükséges áttekin-tenünk: mit mond a szakirodalom a kettőzött *aa*, *oo*, *öö* betűkről. — A szerzők többnyire az Érdy- és a Jordánszky-kódex együttes adataiból vonnak le következtetést. Elismerik ugyan, hogy a betűkettőzés a kódexirodalomban a hosszúság jele, sőt azt is, hogy a kódexbeli *aa*, *oo*, *öö* betűk általában a mai hosszú magánhangzók helyén találhatók, de a betűk hangértékére nézve mégsem foglalnak állást határozottan. A szakirodalom - napjainkig - általában SUHAJDA véleményéből indul ki. SUHAJDA - már idézett művében - ezeket írja: "... a többi magánhangzónak kettős betűvel való jelölése az *ee*-k számához képest aránytalanul csekély s oly következtelen, hogy nem tudjuk egyelőre eldönteni, mit akart itt a kódexíró a betűkettőztetéssel jelölni: hosszúságot-e vagy az illető magánhangzó valamely más sajátságát" /NyK. XXXI, 222-3/. Továbbá: "...a kódex-írónak ezen jelölésmódja különösen az *e*, azután az *a*, *o* betűkre terjed ki, ámbár az utóbbiaknál a jelölést igen sokszor elhanyagolja, úgyhogy a kettős betűvel való írás, különösen az *o*-nál majdnem a kivételek közé tartozik" /i. m. 85/. "...az írás következtelensége miatt sem az *a*, sem az *o*, sem az *ö* hang jelölésére nézve nem állíthatunk fel határozott szabályt; azon

megjegyzéssel azonban, hogy valahányszor kettősen fordulnak elő, rendszerint a mai hosszú hang helyén állanak" /i. m. 224. A kiemelést D.E. tette/. — KNIEZSA ISTVÁN: *Helyesírá-sunk története a könyvnyomtatás koráig* című művében /163/ idézi SUHAJDA véleményét. Megállapítja: "Néhány kódexünk e jeleket rendszeresen használja, ... E jelek azonban nem mindig állnak a mai hosszú hangok helyén. Ami a Jordánszky K. és Érdy K. kettős betűinek hangértékét illeti, ... S u h a j d a L a j o s beható vizsgálat után megállapította, hogy e kódexek *e~ee* jelei nem az *e* hang mennyiségi, hanem minőségi különbségét fejezik ki...Az *aa*, *oo*, *pp* jelek hangértékére nézve azonban semmiféle álláspontot elfoglalni nem mer." — KNIEZSA tehát a lényegyet tekintve elfogadja SUHAJDA megállapítását az *e*, *ee* betűkre vonatkozóan, s SUHAJDAhoz hasonlóan ő s e m f o g l a l á l l á s t az *aa*, *oo*, *pp* /!/ betűk hangértékére nézve. A 138. lapon a táblázatban ennek ellenére ez áll — SUHAJDA cikkére való hivatkozással: "hosszú magánhangzók: *ee*, *aa*, ritkán *oo*, *pp*." — A kérdésről a szakirodalom KNIEZSA óta keveset szól. SZABÓ DÉNES: *A magyar nyelvelmékek* című munkájában /Második bővített kiadás. Tankönyvkiadó, Bp., 1959. 48/ a kérdés részletezőbb ismertetése nélkül ezt állapítja meg: "A kódex helyesírása és nyelve egyezést mutat a Jordánszky-kódexével." BARCZI GÉZA: *Magyar Hangtörténet* című munkájában /Második, bővített kiadás. Tankönyvkiadó, Bp., 1958. 61/ nem fogadja el a hosszúságjelölés elméletét. A kérdésről így foglalja össze véleményét: "Régebbi emlékeinkben egyáltalában nem, vagy csak szórványosan fordul elő, hogy egy-egy magánhangzó hosszúságát kettőzéssel jelölik. Kódexeinkben is még igen elvétve fordul elő ilyen jelenség, sőt a betűk kettőzése félreértésre is adhat alkalmat, mert pl. a Jordánszky- és az Érdy-kódex *ee*-s írását sokáig hosszúság jelölésének tartották, sőt egyesek most is annak tartják, holott SUHAJDA meggyőzően kimutatta, hogy ez a jelölés csak az *e* zártságát mutatja, ha ugyan egyáltalában jelöl valamit /NyK. XXXI, 85, 202;

de vö. DIENES: Néprajz és Nyelvtudomány I, 111./." Az 1976-ban MOLNAR JÓZSEF és SIMON GYÖRGYI szerkesztésében megjelent *Magyar Nyelvelmékek* című egyetemi tankönyv - amely egyik alapvető forrásként KNIEZSA munkáját jelöli meg - igen helyesen ezt írja: "Igen következetes az *á*, *é* hosszúságának jelölése" /185/.

A kettőzött *aa* betűről a kódex egészét tekintve a következőket állapíthatjuk meg: A hosszú *á* hangok kódexbeli jelölése nem annyira következetes ugyan, mint az *é* hangoké, azonban a kódex adatainak nagy száma kétséggel mutatja: bizonyos esetekben az író pontosan meg akarta különböztetni egymástól a rövid *a* és a hosszú *á* hangokat. Ha pl. egy összefüggő szövegben a kódexíró egymás után 28 esetben következetesen *aa*-val írja az igék elbeszélő múlt tárgyas ragozású, egyes szám 3. személyű alakjait /*lataa*, *adaa*, *nyomaa*, *fogadaa*, *otalmazaa* stb./, és ugyanott 26 esetben *a*-val jelöli az igék elbeszélő múlt alanyi ragozású, egyes szám 3. személyű alakjait /*valasta*, *fwta*, *tamada*, *sal'a*, *zakada* stb./, akkor nem lehet kétséges, hogy az *a*, *aa* betűkkel a rövid és a hosszú magánhangzókat kívánta egymástól megkülönböztetni. - Az *aa* betűk hosszúságjelölését bizonyítják a kódexíró saját kezű javításai is /Népr. és Nyelvtud. II, 79-92/. Erről a kérdésről más alkalommal kívánok részletesebben szólni.

Ebben a fejtegetésben, mint már jeleztem, az *oo* és *öö* betűk hangértékével foglalkozom. Az *oo*, *öö* betűk hosszúságjelöléseinek bizonyítására e dolgozatban felsorolom a kódex *oo*, *öö* betűket tartalmazó szavait. A 394 *oo* betűs adat jól mutatja: a szavakban az *oo* betűk csakis hosszúságot jelölhetnek. Ezt a mai magyar nyelv, a nyelvjárások és a nyelvtörténeti megállapítások adatai bizonyítják. A kódex terjedelméhez viszonyítva az adatok száma természetesen nem sok. E szavak mindegyike számos esetben íródik *o*-val is. Gyakran ugyanazon a lapon fordul elő a szó *oo*-

val és o-val jelölt változata.

Az *oo* betűket tartalmazó szavak mennyisége szinte elenyésző: tizenöt ilyen szót találtam. /A kérdésről bővebben l. a dolgozat III. részében./

Az *aa*, *ee*, *oo*, *oo* betűk alkalmazásáról azt kell megállapítanunk: Az igen rövid idő alatt - 1526-ban - készült kódexben a rövid *o* és hosszú *o* hangok közötti különbségtételt az író nyilvánvalóan nem tartotta olyan lényegesnek, mint a hosszú *o*, még inkább az *d*, de elsősorban az *e* hangok jelölését.

II. A hosszú *o* hangokat tartalmazó szavak csoportja

Hogy a kódexíró bizonyos szavakban szükségesnek tartotta a hosszú magánhangzót jelölő *oo* betű leírását, ezt igazolja a Karthausi Névtelen írásmódjának, íráshibáinak és javítási módjainak a kéziratra nézve egységesnek mondható rendszere is.

Amikor kettőzött magánhangzót tartalmazó szó került a sor végére, az író gyakran gondosabban ügyel a két betű kiírására, mint sor közben. Az *oo* betűs szavak közül pl. *huszonhét* került sor végére úgy, hogy a szó vagy éppen kifért a sorban, vagy túl is ment a megszabott sorhosszúságon: a KN mégis gondosan kiírta mindkét *o* betűt. - A 341b gótbetűvel írott szövegében egy üres rész eredetileg kimaradt a sor végén. Ide pótlólag került beírásra a *sool* szó: a hely szűk volta miatt igen apró betűkkel, de *oo*-val jelölve.

Hasonló tanulsággal szolgálhat még két, az írótól történő javítás is: a 365a *ooh* szava és a 21a *sool* szava kimaradt a szövegből. Utólag íródtak a sor elé, jellel a helyükre utalva, mindkét esetben *oo*-val.

A kódex íráshibáinak rendszerébe beletartozik többek között az a jelenség is, hogy az *ee* betű egyik tagja azért

maradt le, mert a szót a sor végén elválasztotta az író, s a következő sor elejére csak egy *e* betűt - vagy egyet sem - vitt át. - A *törweenek* szó második szótagja pl. általában *ee*-vel íródik. Az 53a *törwennek* szavának elválasztása így történik: *törwe-nnek*.

- A *neepeket* szó első szótagját a KN *ee*-vel kívánta jelölni: ezt az író saját kezű javítása is mutatja a 106a lapon /Népr. és Nyelvtud. II, 85/. Az 598b szava így választódik el: *ne-pekét*. /E szót VOLF tévesen *ee*-vel közli/.

- Két hasonló helyzetben lévő szóban azonban a KN gondosan kiírta mindkét *o* betűt. A 422a *al-ool* és a 222a *hoo-heer* szavaiban tehát minden bizonnyal jelölni kívánta a magánhangzók hosszúságát.

A KN írásrendszerében fellelhető az a jelenség is, hogy ha a szövegben egymáshoz viszonylag közel, azonos hangtani helyzetben ugyanazon magánhangzó rövid és hosszú változata /*a-d*, *e-é*/ szerepel, az író a jelentésbeli különbség miatt gondosabban ügyel a hosszúság megjelölésére. Az *o-oo* hangpárookra nézve ilyen eset a 229a két adata: "fegheych meg enghemet ez Maftany nyomorw[agban *el fogyatkozoot*,"; "Es mykoron latta vona petert, hogy mynd halalyg *el fogyatkozot* vona,".

Az író javításrendszerére jellemző, hogy ha a kettőzött magánhangzó /*aa*, *ee*/ egyik tagjának leírása elmaradt, azt olykor pótolja: általában a szó fölé írja a betűt /Népr. és Nyelvtud. II, 79-92/. - Az *o* hangot megjelölő szavak közül kettőben ezzel a javítási móddal is találkozunk. Az 535b *latook* és az 574b *latook* szavából eredetileg kimaradt az egyik *o* betű. Az író az *o* fölé p ó t l ó l a g m i n d k é t e s e t b e n o d a í r t m é g e g y o - t.

Az *oo* betűt tartalmazó szavakról szólva SUHAJDA az Erdy-kódex négy adatáról megjegyzi, hogy azokban a mai rövid *o* helyén *oo* fordul elő. E szavak a következők: *oolaz*, *oorfoot*, *ooth*, *soolgal*. E négy - valóban meglévő - adat

semmiképpen nem bizonyíthatja, hogy a kódexben fellelhető további 390 szó *oo* betűi, nem a hosszúságot jelölik. — Hogy a kérdéses szavakban a hosszú *ó* előfordulása egyébként sem egyedülálló jelenség a régi magyar nyelvben és a nyelvjáráásokban, azt a következő adatok mutatják: NySz. II, 1138: *órsó* MA: Bibl.I.574; 1156: *ooth*: ibi KulcsC. 43; III, 291: Közmondások: "szólgának" /SzD: MVir. 415/; 296: Szólások: "s z ó l g á l t a t" /Misk: VKert. 25ob/; 297: "szólgája" /Misk: VKert. 105/; 297: "oda szólgáltassanac" /Com: Jan. 105/. MTSZ: *órsó* Udvarhely m. Olasztelek; *óssó* Székelyföld /II, 23/. — BÁRCZI GÉZA: *Magyar Hangtörténet* című munkájában /Második, bővített kiadás. Tankönyvkiadó, Bp., 1958. 155/ ezt írja a szótagzáró *l* nyújtó hatásáról: "Különösen gyakori...a szótagzáró *l*-nek a megelőző *o*, *ö*, *u*, *ü*-re gyakorolt nyújtó hatása, pl....Lépes: PTükör I, 278: *szólga* stb...".

Az alábbiakban felsorolásra kerülnek a kódex *oo* betűs szavai, ahol tehát az *oo* betű a hosszú *ó* hangnak a jele. A szócsoporthoz a Volf-féle kiadás alapján állítottam össze. Az írásmódot a kéziratban ellenőriztem. /A 213a *dysnot* adatát VOLF tévesen *oo*-val közli/. A felsorolásra kerülő adatokban megtartottam a Volf-féle kiadás betűit. A sajtóhibákra nem utalok; a kérdéses szavakat a kézirat jelöléseinek megfelelően közlöm. — Lehetséges, hogy a kéziratban még több szó is tartalmaz *oo* betűt. E tényről azonban, éppúgy, mint sok más egyéb kérdést is, a kódex hatalmas anyaga miatt csak egy kritikai kiadás tisztázhatná.

1. Egytagú szavakban

hó 'nix': *hoo* e[[few 18b, feyeer mynt az *hoo* 311b, az *hoonak* feyeer[[feeghehez 347a 2x, az *hoonak*...twlaydon[agarol 454a;

hó 'mensis': beyth ma[*hoonak*...napyaan 103a;

jó: *yook* 16a, 556b, *yool* 388b, 428a, *yoot* 18b, 19b, 25b,

52a, 81a, 81b, 85a, 152a, 153b, 168a, 240b, 251a, 276b, 279b, 346a, 360b, 381a, 493a, 540b, 541a, 553a, 556b, 603b, 605b, 611a 2x, 612a, 644a, 662b 2x, *yooth* 137b, 249b, 254a, 256a, 257a;

kór: *khoor* betegh 514a, ez *zeghen koor* vylagot 210b, vala egy nyawalyas *koor* poklos azzonyallat 277b, *koor* betegh az ellenfeegh 326a, *koor* termeezetet veen 390b, egy nyawalyas *koor* betegh 527a, az *zegheen koor* betegh 593a, az *zegheen koor* /a kéziratban tévesen: *kódr*; a betúk fölöött igen halvány vonások láthatók/ 611a, eegy *zegen koor* beteg 626b, myndden *koorffagbelyeket* 370b, három eztendey *koort* 527a;

lő: az tokos *loo* 634b;

mód: *regula* es *mood* zerent 255b, *secularis mood* zerent 504b, *mooggyaat* 97b;

ő 'vetus': *oo* *törweenbely* 491a, *ooh* *törween* 38a, 646b, *ooh* *törween bely* 530a, *ooh...törween bely* 343b, 610a, *ooh* *törweenbely* 74b, *ooh* *törwenbely* 226b, *ooh* *terweenbe* *Abe*/ 137a, *ooh* *terweenben* 136b, 137a, 228a, *ooh* *terweenben* valo 141b, 162b, *ooh* *terwenben* 273a, *ooh* *törweenben* 42a, 59a, 75a, 350a, 459b, 471a, 646b, *ooh* *törwenben* 142a, 227b, 588b, *ooh* *törweenből* 15b, 48a, az *ooh* *törween* *kenyben* 365a, *ooh* *terweennek* 346a, 659a, *ooh* *törweennek* 334b, 459b, *ooh* *törwennek* fölöött 53a, az *ooh* *törweenzerent* 423b, *ooh* *terweenth* 119b, *ooh* *terwent* 226b, *ooh* *törweent* 560a, *ooh* *törwent* 53a;

öd: *ood* el *ewvedet* 265b;

ön: *oon* 658b, *oonath* 436a, az *ereff* *vaf* *kynnyebben* *lehethne* *oonnaa* 215b, *oonof* *edeenben* *Abe*/ 336a, *oonos* *botokkal* 468b;

ott: Vala *nemynemew* *kew* *ooth* 226b;

öv: *ooyya* 526a, meg *ooyaak* *magokat* 658a;

őő: *foof* 420b;

sző: *tykzoo* *koron* 5b, *pwztaban* *keyayto* *zoo* 24b, *göörök* *zoo*

62a, ez *zoo* 72b, ifteny *zoo* 72b, *zoo* fogada[bol 77a,
zoo vyfelew 77b, pwztaban kyayto *zoo* 110a, Ez *zoo* wtan
 202b, Ez *zoo* halwan 204a, az *zoo* halwan 214a, [ydo
zoo 231b, Az *zoo* wtan 314b, pwztaban keyayto *zoo* 347b,
 az *zoo* 348a, embery *zoo* zerent 564a, *zoo* bezeed 573a,
 az te *zood* 380a, angyaly *zook* 402b, *zoom* 18b, *zoonaal*
kyl 348a, *zoonaal...kyl* 348a, *soot* 203b, 310a, 375a,
 616b, *sool* 5a, 21a, 27a, 28a, 29a, 31a, 49b, 58b, 70a,
 73a, 75b, 114b, 122a, 129a, 144a, 146a, 149b, 161b,
 171a, 180a, 182a, 186b, 195a, 210a, 223b, 246b, 294b,
 327b, 330a, 341b, 342b, 343a, 366b, 379b, 380b, 381a
 2x, 415b, 418a, 453a, 507b, 516b, 518b, 523b, 581a,
 608b, 611a, 618a, 620a, *sool* vala 128a, 172a, 339b,
 345a, 541a, 609a, *soola* 347b, 483b, *soolt* vona 363a,
sooly 203b, *sool'* 429b, *sool soloo* procatorawaa 660a,
 az *my soolzoloynk* 600b, *sool zoloya* 453a, 530a,
soolzokat /igy!/ 23a, *soozolwnk* 574b, *sool zolonkaa*
 648a, *sool zolot* 166b, kynek *soo* vala newe /?/ 436b;
 tó: *allo thoo* 264a, hala[*thoo* 290a, egy *allo thoo* mellee
 570b, az *thoo* mellet 265a, az *thoo* zelen 265a, egy *vyzes*
toot 185b, egy nagy dohoz *allo tooth* 311b, egy *too*
 fenekben 243a;
 tót: *toot* orzagban 401a;

2. Többszavas szavak első, második vagy harmadik szótagjában

adó: az *adoot...* megh fizeteetők 322a, az *adoot...* Zeedyk
 vala 552a, kykōn veeznek *adoot* 552b;
 ajtó: az *aytoo* előt 483b, *aytood* előt 191b, *aytoon* 118a,
 247a, *aytoot* 241a, 642b;
 alól: eennen *alool* 141b, I[tennek yga[aga *alool* 422a, az
 feld *alool* 446b;
 ásó: *afoot* 193a, *afooth* 186a;
 bíró: *byroot* 39b;
 cipő: *cypoo* 192a, *Cypoot* 192a;
 csomó: *chomoot* 552b;

disznó: az te *dysznood* 213a;
hajó: *hayoot* 447b;
hazul: Ennen *hazool* 168a, ennen *hazool* 246a, Onnan *hazool*
512a, ennen *hazool* 643a;
hóhér: *hooheer* 222a, *hoohernek* 221b;
Hugó: zent *hwgoot* 636b;
koporsó: *koporfook* 590b, *koporffook* 8a, *kew Coporfoot* 656a,
koporfoot 412b, 625a, *koporfooth* 177b, *koporffoot*
177b, 229b, 292b, 486a, 487b;
koszorú: hoza keth zeep rofa *kozorooketh /igy! /* 258b,
kozoroot 464b;
László: *lasloot* 396a, 399b;
mankó: *mankoot* 633b;
olasz: *oolaz* orzag bely 261b;
orsó: *oorfoot* 414b;
szolgál: *soolgal* 381a;
tanú: ez choda latafnak akara byzon *tanoot* kerefny 247b;
utolsó: Ez *wtolffook* 130a, *wtolffook* 130b 2x;
vagyunk: my *vagyoonk* 382b;
zászló: *zastoot* 548a;
zsidó: *Sydook* 288b, 291b, 336a, *fydook* 128a, 189b, 218b,
336a, 349a, 424b, 486a, 575a, *zydook /igy! /* 189b;

3. A tárgyas ragozású, kijelentő mód, múlt idejű, többes
szám első személyű igealakok

hallók: *hallook* 57a, 256a, 354a, 461b, 574a, *Megh hallook*
48a, *meg hallook* 9a, 53b, 68a, 97a, 370a, 454a, 473a,
482a, 517a, 526b, 535b, 576b, 589b, *megh hallook* 122a,
481a, 491b, 493b, 601b;
látók: *latook* 55a, 114a, 120a, 535b, 574b;
mulatók: *el mwlatook ewket* 311b;

4. A tárgyas ragozású, feltételes mód, jelen idejű, többes
szám első személyű igealakok

akarnók: *Akarnook* 188a, *akarnook* 189a, 504a, 534b, 578a;

gondolnók: ha *meg gondolnook* 614b, 673b;
 írnök: ha...*meg yrnook* 625a;
 kárhoztatnók: *karhoztathnook* 188b;
 látnók: *meg lathnook* 404b;
 láthatnók: nem *lathatnook* 608a;
 magyaráznók: *megh magyaráznook* 590a;
 óhatnók: *meg* nem *ohatnook* 553a;
 találnök: *talalnook* 596a, 613b;
 távoztathatnók: *el* nem *tawoztathatnook* 553a;
 utálnók: ne *wtalnook* *meg* 71a;
 utálhatnók: *meg wtalhatnook* 673b;

5. A különféle grammatikai funkciójú -ó, -ő képzős melléknévi
 igenevek és toldalékos alakjaik

alamyfnálkodoo zent Iános 463b, *Aldozoo* mafoð napyaan 498a,
 pokolnak *gyoytoo* tyzeetewl 316b, Le vereteek az *haborgatoo*
 208b, ez feldőn *lakozoo* neepeknék 9b, az pwztaban *lakozoo*
 wdwban 248b, azon *lakozoo* neepeket 253b, ez vylagon *lakozoo*...
 embőőők 459a, dychőfeegben eelő *lakozoo* angyaloknak ynnepők
 553b, az ott *lakozoo* nepeket 598b, ott *lakozoo*...nepeknék
 656b, Iften *latoo*...angyaloknak...karokban 559a, yewendő
mondoo proffetakhoz 354b, *parancholoo* angyaloknak karokban
 490b, *ragadozoo* farkaſbol 372a, *zaporoytoo* magtalanſaag 437b,
 meezzel *zoloo* zent Bernald doctornak 500a, *zool zoloo* pro-
 catorawaa 660a, Moyſeſnek...*tanoytoo* zekyben 228a, feelelmes
 awagy *tantorgoo* 27a, yay ez *meg tantoroytoo* vylaghnak 552b,
 peldaat...vehet...myndden zyzeſfeeg *tartoo* 640a, myndden
 yozyaa /igy!/ *tartozoo* ffyaynak 33b, ew hozyaa *tartozoo*
 ...pyſpekekkel 396a, *wralkodoo* angyalok 115a, *wralkodoo*...
 dyczőfeeghnék haza 140b, *vylagofoytoo* malazttyaban 62b,
vylagofoytoo twdomanyaat 85a-b, mondatyk byzonſaggal *vyla-*
gofoytoo 588a, *megh vylagofoytoo* malazttal 615b, eegy
akarook...leeznek 618b, *haylandőok* 133b, eeg *kewanook* leeznek
 618b, haraghban *lakozook* 235b, pwztaban *lakozook* 242a, ez

vylaghnak vezedelmeeben *lakozook* mellet 487b, halarra *meltook* 78b, dycherettre *meltook* 273b, nagy eerdemre leznek *meltook* 320a, *meltook* leenneenek 459a, az hamyff *mondook* 391a, *tystartook* kőzöt 77b, az penitencia *tartook* kőzzee. 195a, az zeghenfeeg *tartook* 354a, penitencia *tartook* 524b, ew hozyaa *tartozook* 66a, yraf *twdook* 416a, *keepwtalook* 109b, 136a, enghedetlenek es meg *wtalook* 550a, tawol *valook* 248b, alaab *valook* leeznek 354b, elfew reenden *valook* 511a, yoknak ellene *valook* leegyenek 573a, vygh kedwel *adoot* zereth wr iften 463a, az wygh kedwel *adoot* zerety 463b, bozzw *alloom* 434a, zentfeeg *arwloom* 468b, enghemet ... *el fogyatkozoot* 229a, az *gyonoot* 260b, az ew hozyaa *hafonloom* 180a, Ifteny *karomloom* 207b, 288a, *pwztoytoot* 644a, penitencia *tartoot* 434a, *tekozloom* 644a, ellene *valoot* 122b, neky *valoot* 625b, meg *valtoot* 90a.

III. A h o s s z ú ő h a n g o k a t t a r t a l m a z ó s z a v a k c s o p o r t j a

Az adatok száma csekély ugyan, ennek ellenére szükséges a kérdéssel, illetve a nyelvészeti szakirodalom ide vonatkozó legfontosabb megállapításaival röviden foglalkozni. Az egyes munkák adatai ugyanis eltérnek egymástól abban a kérdésben, hogy a Volf-féle kiadás ő, őő betűi milyen kódexbeli betűknek felelnek meg, illetőleg hogy az ő, ő hangok jelölésére milyen betűk találhatók az Erdy-kódexben. Ugyanakkor a szakirodalom - VOLFtól napjainkig - nem mindig a valóságnak megfelelő tényeket rögzíti.

A kérdésről a kézirat egészére nézve a következők mondhatók el: A kódex írásrendszerére jellemző, hogy az ő, ő hangokat az ew betűkapcsolat mellett általában a fölül mellékleles, egy vonással jelölt ő /őő/ betű jelöli mind a folyóírásban, mind pedig a gótbetűs írásban. Van azonban a kéziratban egy v i s z o n y l a g r ö v i d r é s z , a m e l y b e n m á s j e l ö l é s e k e t i s t a l á l h a t u n k .

E szövegrész kezdete minden kétséget kizáróan megállapítható. Egy üres lap után, a 103. laptól kezdődően az σ , δ hangokat jelölő mellékjeles betűket a szöveg írója többféleképpen formálta meg. A vonás olykor csak a betű fölött $/\delta/$, gyakran azonban alul és fölül $/\delta/$ helyezkedik el. A betű alatt vagy fölött sokszor csupán egy pont van a vonás helyett $/\delta$, δ , $\delta/$, máskor nem egy, hanem két vonás látható a betű fölött vagy alatt $/\delta$, δ , $\delta/$. E szövegrészben nem egységes az σ -, δ -féle betűk kialakításának módja sem. A mellékjelek elhelyezése, megformálása szemmel láthatóan attól is függött, hogy a szöveg lassúbb vagy gyorsabb ütemben íródott. Az egyik - nyilvánvalóan sietve készült - részben találtam két olyan felületesen írott, igen apró betűt is, amelyikről lemaradt a felső pont vagy vonás; sőt találtam két olyan szót is, amelyekben σ szerepel az σ hang jeleként: a mellékjeleket tévedésből elmulasztotta kitenni a szöveg írója. Lehetséges, hogy akadnak még ilyen betűk a kérdéses szöveg elnagyoltabb írású részeiben. - Az σ -, δ -féle betűknek ez a tarkasága azonban a kéziratban kb. 30-40 lap után kezd megszűnni, majd lassan ismét általánossá válik - a folyóírásban és a gótbetűs írásban egyaránt - a fölül mellékjeles $/\delta/$ betű használata. A gótbetűs szövegrészekben azonban helyenként később is megjelenik a csak fölül mellékjeles $/\delta/$ betű mellett az alul-fölül mellékjeles $/\delta$, $\delta/$ betű is. /Itt jegyzem meg: E cikk II. részének adataiban a Volf-féle kiadás szerinti δ betűknek a kéziratban m i n d e n ü t t δ b e t ű k f e l e l n e k m e g. Kivétel a kérdéses szövegrészből, a 142a lapról való szó δ betűje/. - Ugyanezen szövegrészben találhatunk még több olyan nyelvi-helyesírási sajátosságot is, amely a kézirat egészére általában nem jellemző. A kérdés feltétlenül figyelemreméltó. E szövegrész nyelvi sajátosságainak taglalása, a kézirat egészével való összevetése és az esetleges következtetések levonása azonban már túlmutat e dolgozat keretein: minderről más alkalommal kívánok beszélni.

Tekintsük át: mit mond a kérdésről a szakirodalom.

1. VOLF GYÖRGY 1876-ban adta ki az Érdy-kódexet a Nyelv-
emléktár IV-V. köteteiben. A nyomtatott szöveg *ew*, *ö*, *öö*
betűi a kézirat *ø*, *ø* hangokat jelölő betűinek felelnek meg.
Az Előszóban VOLF ezt közli: "A kiadásunkbeli *ö*-nek /*ö, ø*/
az eredetiben *ó*, ...felel meg" /XVI/. VOLF - mint a XIV. la-
pon írja - a 103. laptól kezdődő részben a kézirat egészé-
hez viszonyítva észlelt ugyan némi különbséget, de végül
is csak azt állapítja meg, hogy "az orthographia tökéle-
tesen összevág."

2. VOLF után ZOLNAI GYULA: *Nyelvemlékeink a könyvnyom-
tatás koráig* című, 1894-ben megjelent művében ezt írja: "Az
ø hangot általában csak fölül vonásos *ø*-val jelöli ugyan, de
a rideg írásban, jobban megtekintve, az alsó vonáskát
is megtalálhatjuk, mint a Jordánszky-Codexben. Használja
rá e mellett, mint codex-rokona, az *ew* kapcsolatot is" /240/.
Ezután ZOLNAI szemléltetés céljából két szövegrészt idéz.
Az Érdy-kódex 495-98. lapjairól való szöveg-szemelvény "be-
tűszerinti olvasása"-ban a kézirat egészére jellemző *ø* be-
tűk találhatók. Az Érdy-kódex 140. lapjáról készült hason-
más azonban a kérdéses szövegrészből való. Itt még a folyó-
írásban sem vált egységesé az *ø*-féle betűk megformálása:
az *ø* mellett van *þ* is. A nagybetűknek e lapon látható írás-
módja sem jellemző a kódex egészére /*þ*/.

ZOLNAI a két szövegrész betűi közötti különbségeket
nem vette észre, de VOLFtól eltérően - igen helyesen - szól
a kódexbeli *ø* betűk mellett az *þ* betűk meglétéről is, noha
szerinte ez utóbbiak csupán "a rideg írásban" lelhetők fel.
Ugyanakkor - helytelenül - az egész kódexre nézve általáno-
sítja - a nagybetűs írás esetében - az *þ* betűk használatát.
Téves megállapításainak az a forrása, hogy a kérdéses szöveg-
résznek és a kódex másik fejezetének egy-egy részletét együtt
vizsgálta, s a két szövegrész hangjelöléseiből a kódex egé-
szére vonatkozóan együttesen vonta le következtetéseit.

3. SUHAJDA LAJOS fentebb már idézett cikkében a kérdés-
re igen röviden tér ki. Ezt írja többek között /NyK. XXXI,

90-1/: "...az *a*, *o*, *ö* kettőzése az *ee* mellett elenyésző csekély, a miből kitűnik, hogy a kódex-író vagy másoló csakis az *e*-féle hangok között akart valami különbséget tenni."

SUHAJDA cikkéből mindvégig kiderül, hogy a kéziratot nem tanulmányozta. Nem szól pl. az Erdy-kódex írójának kétségtelenül megállapítható saját kezű javításairól, sőt tagadja is, hogy ilyenek lehetnek a kódexben. - Ily módon érthető, hogy nem foglalkozik azzal a kérdéssel: milyen kódexbeli betűket jelölnek a Volf-féle kiadás *ö, öö* betűi.

Az *öö* betűs szavakról szólva a 89. lapon felsorol kilenc adatot azzal a megjegyzéssel, hogy ezek a kódexben fellelhető *öö* betűt tartalmazó szavak. A c i k k b e n k ö z ö l t k i l e n c s z ó b a n a V o l f - f é l e k i a d á s s z e r i n t i *öö* b e t ű k t a l á l h a t ó k . - SUHAJDA munkájában sehol nem beszélhetünk az adatok pontos összeállításáról: itt sem. - A kódexben ugyanis a Volf-féle kiadás alapján t i z e n n é g y *öö* betűs szó van, Ezek a következők: *ew labay elööt* 213a, ez *el/öötth* 249a, *eröötth* veezen 524b, *extendööt* 6a, *ydöök* 307b, 512b, *ydööt* 183b, 503a, 529b, *ydöötth* 327b, *yewendööt* 207a, *meenyekzööt* 397a, *mezöön* 129a, *meg gyözhethöök* 188a. A k é z i r a t b a n m i n d a t i z e n n é g y s z ó b a n *öö* b e t ű v a n . - Magam a kézirat olvasása közben találtam még egy *öö* betűs adatot: *ydööt* 252a. Ezt a szót a Volf-féle kiadás *ö*-vel jelöli. - Lehetséges, hogy a kéziratban még több *öö* betűt tartalmazó szó is akad. Ezt - éppúgy, mint több más hangtani, helyesírási kérdést is - a kódex nagy terjedelme miatt számszerűleg, teljes pontossággal csak egy kritikai kiadás tisztázhatná.

A tizenöt *öö* betűs adatból messzemenő következtetéseket levonni természetesen nem lehet. Az azonban nem kétséges, hogy az *öö* betűk e szavakban c s a k i s h o s s z ú - s á g o t j e l ö l h e t n e k , éppúgy, mint az *oo* /=*ö*/

betűk, noha e szavak mindegyike szintén számos esetben íródik *ŏ*-vel.

4. KNIEZSA ISTVÁN: *Helyesírádsunk története a könyvnyomtatás kordig* című művének az Érdy-kódexre vonatkozó adatai a Volf-féle kiadásból valók. A kéziratot KNIEZSA nem tanulmányozta. A Bevezetésben /i.m.8/ megállapítja a következőket: "...kódexeink többsége csak a Nyelvelmléktárban van kiadva, ennek a kiadási elvei szerint pedig majdnem minden lényeges jel valami más, a kódexben teljesen ismeretlen jellel van átírva. Ez az érthetetlen elv sokszor nagyon nehéz helyzet elé állítja a kutatót.... Sőt az I-III. kötetben még a betű- és hangátírás is folytonosan keveredik egymással. Ezért helyesírástörténeti kutatásokra úgyszólván teljesen alkalmatlan. Szerencsére e kódexek részben megbízhatóbb kiadásokban is megvannak, részben eredetijüket a budapesti közkönyvtárakban őrzik és így módom volt a NyT. adatait az eredetiekkel összevetni. Természetesen Mészöly Gedeonnak már szinte paleografikus hűségű kiadványából dolgoztam fel a Bécsi K. -et, ...". KNIEZSA a továbbiakban felsorolja azokat a kódexeket, amelyeknek kéziratát ellenőrizte: az Érdy-kódex nem szerepel közöttük. Amint írja /8/: "...a többinél kénytelen voltam a NyT. kiadására támaszkodni. Szerencsére azonban ezek a kódexek a NyT. későbbi kötetében vannak kiadva, amikor az átírás már szorosan a betűkre korlátozódott."

Ez utóbbi megállapítás az Érdy-kódex esetében nem fogadható el. Az *ŏ*, *ŏ* hangokat jelölő betűket pl. egységesen az *ŏ*, *ŏŏ* betűkkel írja át a kiadás. VOLF az Előszóban nem jelzi a kérdéses szövegrész és a kézirat egészének hangjelölése közötti különbségeket; ugyanott nem szól arról sem, hogy a folyóírásban használatos *ŏ* betűkön kívül a gótbetűs szövegrészekben az *ŏ* betűk mellett olykor fellelhetők az *ŏ*, *ŏ* betűk is az *ŏ*, *ŏ* hangok jeleként.

KNIEZSA az Érdy-kódexre vonatkozó hangtani megállapításait a VOLF-féle kiadás adatai, valamint ZOLNAI, illetőleg SUHAJDA munkája alapján összegzi: az utóbbiakat forrássokként meg is jelöli /i.m. 138, Jegyzet 139, 143/. KNI-EZSA adatai a következők /i.m. 138/: "ø, ø: ð, þ /nagyobb betűknél/, ew"; "hosszú magánhangzók: ee, aa, ritkán oo, pp". Ugyanott /138/ a 143. lábjegyzet SUHAJDA cikkére utalva jelzi: "az pp-k felsorolása /összesen 9/....". Végül a 152. lap 13. lábjegyzetében ez áll: "/csak a nagyobb betűkkel írt szövegrészekben/ előforduló þ betű...".

A fentiekből nyilvánvaló: KNI-EZSA az ø, ø hangok jelölésére vonatkozó adatokat részben VOLF-tól, elsősorban azonban ZOLNAI-tól vette át. Érthetetlen viszont: honnan származik KNI-EZSÁnak az a téves megállapítása, hogy az Érdy-kódex a hosszú ø hangok jelölésére az pp betűket használja. Amint már szó volt róla: mind a tizenöt /nem kilenc! / adat dd betűt tartalmaz, éppúgy, ahogyan a kódex egészében is a főülül egy vonással jelölt betű /ð/ használatos. /Kivételt jelentenek a kérdéses szövegrész hangjelölései, valamint a gót-betűs szövegrészekben helyenként fellelhető þ, þ betűk/. - SUHAJDA cikkében viszont - mint tudjuk - øø betűk vannak. - Talán ZOLNAI összegezéséből tévesen kiindulva következtetett arra KNI-EZSA, hogy a csak alul mellékjeles betűk is fellelhetők a kódexben, illetőleg hogy az pp használatos az ø hang jelölésére. Lehetséges az is, hogy sajtóhiba következtében kerültek az dd-k helyére pp jelek.

5. KNI-EZSA ISTVÁN megállapításaiból indult ki FARKAS VILMOS, amikor az Érdy-kódex ø, ø hangjainak jelöléseit összegezte /*Helyesírásunk hangjelölés-rendszerének története*, Bp., 1971/. Az i.m. 23., 31. és 63. lapjain ezek olvashatók: "...ð, þ, ew;" "...ew, ð, þ;" "ew, þ, þ". Amint látjuk: a KNI-EZSA által t é v e s e n j e l ö l t pp-nek itt rövid változata, az p is szerepel az ø, ø hangok egyik kódexbeli jeleként.

Itt kell megjegyezni: KNIEZSA ISTVAN és FARKAS VILMOS műveiben a Jordánszky-kódex δ , σ hangokat jelölő betűire vonatkozóan is téves adatok szerepelnek. - KNIEZSA a Jordánszky-kódexről szólva is hivatkozik ZOLNAI GYULA és SUHAJDA LAJOS munkáira. - ZOLNAI idézett művében ez olvasható a Jordánszky-kódexről /210/: "Az δ hangot alul-fölül vonásos ϕ -val, ew -vel vagy $\tilde{w}$ -vel /illetőleg $\tilde{w}$ -vel/ jelöli." - ZOLNAI megállapításai megfelelnek a kézirat adatainak. Az ϕ -vel való jelölést jól mutatja Zolnai munkájában a 218. lap után következő hasonmás is, amely a Jordánszky-kódex 40. lapjáról készült. - SUHAJDA idézett cikkében /NyK. XXXI, 89, 224/ négy olyan szót közöl a Jordánszky-kódexből, amelyekben kettőzött $\delta\delta$ betűk /SUHAJDA jelölése!/találhatók. - KNIEZSA munkájában a táblázatban /134/ ez áll: " δ , σ : ρ , ew / δ /". - A táblázatban tehát nem szerepel a Jordánszky-kódex kéziratára jellemző ϕ betű. Az alul-fölül mellékjeles betű / ϕ / helyett KNIEZSA alul és fölül mellékjeles betűkről / ρ és σ / ír. Ugyanott /134/ a hosszú magánhangzókat jelölő kettőzött ee , aa , oo betűk sorában nem szerepel a hosszú σ hangot jelölő kettőzött betű. - A táblázat adataitól eltérően KNIEZSA az i.m. 152. lapján /Jegyzet 13/ már szól a Jordánszky-kódex ϕ betűjéről. Többek között ezeket írja: "Hogy a Jordánszky K. ϕ jele ...a lengyelből származik-e, megállapítani nincs módomban." Majd: "Ami az Erdy K.-et illeti, kétségtelen, hogy az Erdy K. írója ismerte, sőt használta a Jordánszky K. bibliafordítását; a nála...előforduló ϕ betű lehet a Jordánszky K.-ből való átvétel is." - Arról a kérdésről azonban: van-e σ hangot jelölő kettőzött betű a Jordánszky-kódexben, KNIEZSA itt sem szól.

A kézirat tanulságai szerint: van a Jordánszky-kódexben hosszú σ hangot jelölő kettőzött betű. - A SUHAJDA cikkében közölt négy adat közül három fellelhető a jelzett he-

lyeken a kódex kéziratában: mindhárom szó alul-fölül mellékjeles, kettőzött betűvel írva. Az adatok a következők: vődd awagy fffayd 32a₁₁; Az őőz ember előt 105₂₃; zelőőknek bora 275₂₁. /Az idézeteket az 1888. évi Toldy-illetőleg Volf-féle kiadás betűivel és lapszámaival közlöm/. - A szavakban a k e t t ő z ő t t b e t ű k nyilvánvalóan a h o s s z ú s á g j e l e i . Lehetséges, hogy a kéziratban a fenti adatokon kívül még több olyan szó is található, amelyben a kódexíró a hosszú σ hangot betűkettőzéssel kívánta megjelölni.

FARKAS VILMOS idézett művének táblázataiban a KNIEZSA által tévesen, illetőleg hiányosan közölt adatok találhatók: " ρ / δ /, ew;" /23/, "ew, ρ / δ /;" /31/, "ew, ρ / δ /" /63/.

6. Az 1976-ban MOLNAR JÓZSEF és SIMON GYÖRGYI szerkesztésében megjelent *Magyar Nyelvemlékek* című egyetemi tankönyv a táblázatok adatainak forrásaként szintén KNIEZSA művére hivatkozik. Az Érdy-kódexről szóló fejezet Helyesírási Kulcsában ez olvasható: " σ : δ δ , ρ , ew /=? $\ddot{u}$ /, $\rho\rho$ " /i.m. 185/. - Az alul-fölül mellékjeles kódexbeli ϕ betűről nem történik említés, ellenben az δ mellett van ρ is, az $\delta\delta$ helyett pedig az $\rho\rho$ szerepel. - Az ρ , $\rho\rho$, mint már szó volt róla: n i n c s m e g az Érdy-kódexben.

Mindebből látható: a nyelvemlékek betűhű kiadása elengedhetetlen feltétele a megbízható hangtani és helyesírástörténeti kutatásoknak. A pontatlan átírások ugyanis helytelen következtetések, megállapítások forrásaivá válhatnak. Fontos a kódexek íráshibáinak, javításainak megjelölése is a kódexkiadásokban, úgy, ahogyan azt MÉSZÖLY GEDEON is tette a Bécsi Codex kiadásában /Új Nyelvemléktár/.

Összegezeként elmondható: Az Érdy-kódex oo, $\delta\delta$ betűi helyén ma általában a hosszú δ , σ hangok állanak. A nyelvtörténeti megállapítások tanulságai is azt mutatják, hogy a kettőzött oo, $\delta\delta$ betűk semmiképpen sem jelölhettek mást e kódexben, mint hosszúságot. Ha pedig ezen magánhangzó-

kettőzéseket a hosszúság jelölésére használta a kódex írója, ez azt is bizonyítja - sok más ténnyel együtt - , hogy a kettőzött *aa*, *ee* betűk is csak a hosszúság jelölésére szolgálhattak.

ZU EINIGEN PROBLEMEN DES SYSTEMS DER QUANTITÄTS-

BEZEICHNUNG IM ÉRDY-KODEX

von

Erzsébet Dienes

- Die buchstabengetreue Ausgabe der Sprachdenkmäler ist eine unerlässliche Voraussetzung der Zuverlässigkeit phonetischer und rechtsschreibungsgeschichtlicher Forschungen. Die ungenauen Umschreibungen können Anlass zu falschen Folgerungen und Feststellungen geben. Aus demselben Grund ist es wichtig, die Schreibfehler und Verbesserungen in den Kodizes in den Kodexausgaben als solche zu kennzeichnen. - Auf Grund von ungenauen Daten, falschen Forschungsmethoden und veralteten lautgeschichtlichen Kenntnissen sind schon Anfang dieses Jahrhunderts mehrere unbegründete Feststellungen über die Érdy- und Jordánszky-Kodizes entstanden. - Vom Lautwert des Buchstaben *ee* im Érdy-Kodex wurde fälschlicherweise angenommen, dass er - wenn er überhaupt etwas bezeichnet - ein geschlossenes *ë* ist. Auch den Buchstaben *aa*, *oo*, *óó*, wurde ihre qualitätsbezeichnende Funktion abgesprochen. Diese Feststellungen sind auch von Arbeiten moderneren Datums übernommen worden, die so zur Quelle von mehreren falschen - auch heute noch gültig geglaubten - phonetischen Feststellungen wurden. - Die Fachliteratur enthält bis heute falsche Angaben über die Buchstaben mit dem Lautwert *ø*, *ø* im Érdy-Kodex. - Auf Grundlage der Angaben des Érdy-Kodexes kann man feststellen, dass seine Buchstaben *ee* geschlossenes langes

é, seine Buchstaben e kurzes e, ë bezeichnen. Diese Tatsache wird durch die eigenhändigen Verbesserungen des Kopisten, durch die charakteristischen Schreibfehler des Kodexes und durch die Rechtsschreibungsgeschichte untermauert. - Auch die Buchstaben aa, oo, dd des Erdy-Kodexes bezeichnen die Länge der Laute: dies wird durch die heutige ungarische Sprache, durch die Dialekte und durch sprachgeschichtliche Daten bezeugt. Die Doppel-lauten des Kodexes sind also Längebezeichnungen, wie das für die Kanzleirechtsschreibung charakteristisch ist.

A MAGYAR IGEALAKOK FUNKCIONÁLIS RENDSZERE

M. Korchmáros Valéria

A magyar igék legsajátosabb morfológiai vonása a hagyományosan alanyinak és tárgyasnak nevezett ragozási rendszerek szembenállása. Nemcsak az alaktani leírásban elsőrendű osztályozási szempont a két paradigmasor párhuzamba állítása, hanem a szintaxisban is jelentős szerepet játszik használati szabályaik megállapítása a tárgyi bővítményt tartalmazó mondatokban. A ragozásnak ez a kettős rendszere nyelvünk egész írásos emlékekkel bíró múltjában világosan megmutatkozik: az egyes toldalékok ugyan számottevő alaki változásokon mentek át a sok évszázados fejlődés során, a párhuzamos igealakok alkalmazásának feltételei azonban lényegében változatlanok a legkorábbi nyelvemlékeink óta.

1. A kétféle ragozási rendszert alakilag könnyű elkülöníteni; a helyenként meglevő homonim alakpárok sem a nyelvi rendszernek, sem a közleményeknek az egyértelműségét nem szokták veszélyeztetni. Egyetlen személyragunk a *-lak*, *-lek*, amelynek mind az alanyi, mind a tárgyas ragozási rendszerbe való besorolását lehet indokolni is, cáfolni is.

1. 1. Alanyi volta mellett legutóbb LOTZ JÁNOS tört lándzsát, s hogy véleménye nem egyedülálló, arra tanúkul a régi magyar nyelvtanírókat idézte. Ő "implicative"-nek nevezte ezt a ragozási formát, s azért nem tekintette tárgyasnak, mert olyan tárgyra vonatkozik, amellyel kapcsolatban a más alanyt kifejező személyragok közül mindig az alanyi formát kell alkalmazni. Szerinte ez a személyrag az alanyi paradigmán belül jelent olyan oppozíciót, amely a nem visszahatóan tekintett első és második személyű tárgyra és a tárgyatlan, valamint a harmadik személyű határozatlan tárgyra

vonatkozó ragok között áll fenn, de csak az egyes szám első személyű alany esetén:

várlak téged ↔ *várolok*, *vártam* Ø, valakit

várasz, *vártadl* engem, Ø, valakit

vádr, *vádr* engem, téged, Ø, valakit

/MSFOu. 125, 322 skk.; NytudÉrt. 58.sz. 252/.

A *-lak*, *-lek* kialakulását a nyelvtörténészek nem egyformán magyarázzák, a *-k* elem eredetét illetően azonban teljes az egyetértés: ez csakis az alanyi ragozású alakok sorából kerülhetett az új toldalékba, nyelvtörténeti szempontból tehát - mint NYÍRI ANTAL is kiemelte - LOTZ osztályozása valóban helyénvaló /MNY. LXIX. 156/.

1. 2. Amint azonban a *-k* a végérvényesen kialakult új személyrag részévé merevedett, az alanyi-tárgyas ragozási rendszerben megállapítható illetősége is átértékelődött. Valóban az E/1 alanyt¹ kifejező alanyi személyragok között jött létre a megoszlás; ennek végeredményeképpen azonban már nem az alanyi ragozáson belül van oppozícióban a második és a harmadik személyű határozatlan tárgyra utaló eszközök sora, ahogy LOTZ értelmezte:

[*várolok* (valakit) ↔ *várlak* téged] ↔ *várom* őt,

hanem háromoldalúvá rendeződött át a rendszer.

Véleményem szerint már a *-lak*, *-lek* rag kialakulása előtti állapotra vonatkozólag sem fogalmazható meg úgy a kétoldalú ragozási rendszer oppozíciójában kifejeződő tartalom, hogy a határozott 3. személyű tárgyra utaló személyragok az 1., 2. és a határozatlan 3. személyű tárgyra utaló, valamint tárgyatlanul használatos személyragokkal álltak volna szemben, hanem inkább a 3. személyű határozott t á r g y r a í s utaló személyragok sora különült el egy olyan toldalék-csoporttól, amelynek tagjai t á r g y r a n e m utaltak, csak az alany személyére.

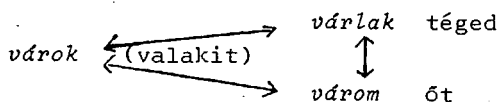

A tárgyas ragozás kezdettől fogva szorosan kapcsolódhatott a h a r m a d i k személyű határozott tárgyhoz, hiszen valószínűleg egy ilyen funkciójú névmás agglutinációjával indult meg a rendszer kialakulása az E/3 személyű alanyra vonatkoztatott - zéró ragos - igéken. /MIKOLA TIBOR, NytudÉrt. 46.sz. 57-62, MNy. LXII, 441-461./ A tárgyas ragozású igealakok ennek következtében olyankor is felidézheték a határozott tárgy fogalmát, ha az a mondatban máskülönben nem is öltött testet, utaló erejük valószínűleg ezért terjedt - és terjed ma is - egész a tárgy reprezentálásának mértékéig. Egyidejűleg azonban reprezentálják az alany személyét is, tehát tipikusan kumuláns jelentéshordozók. Jelentkezésük az igén kötelező, ha az alanyt, vagy a határozott 3. személyű tárgyat, vagy akár mindkettőt ki is tesszük a mondatban. A kétféle ragozási rendszer teljes kialakulása óta pedig jelentésük kizárja mind az alany személyének, számának, mind pedig a tárgy személyének vagy határozottsági jellegének megváltoztatását.

Velük szemben az ún. alanyi személyragok csakis az alany személyével és számával voltak kongruens utaló-viszonyban, s a tárgy léte és jellege /kivéve természetesen a tárgyas ragozás vonzási körébe tartozó fajait/ épp oly kevésbé volt hatással rájuk, mint a határozók.

A -lak, -lek személyrag kifejlődésével annyiban változott a helyzet, hogy a 3. személyű határozott tárgyra utaló eszközök elkülönülése után egy 2. személyű tárgyra utaló elem is kivált - és le is szakadt - az alany személyére utaló eszközök sorából. Ennek az elemnek a használata a megfelelő szintaktikai viszonylatokban épp olyan kötelező, mint a 3. személyű tárgyra utaló tárgyas személyragok jelentkezése a maguk kötött környezetében. Utaló ereje is ugyanolyan hatékony: maradéktalan biztonsággal idézi fel minden helyzetben az E/1 személyű alanyt és a 2. személyű - természeténél fogva mindig határozott - tárgyat.

Leíró szempontból mindenképpen tárgyas személynak kell tehát minősítenünk a *-lak, -lek*-et; ez a minősítés akkor is helytálló maradna, ha az elnevezést VELCSOV MARTONNÉ korrekciójával "határozott tárgyas"-ra változtatnánk. /A magyar nyelv verbum finitumainak néhány kérdése. Tanulmányok a magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből, Szerk. RÁCZ ENDRE – SZATHMARI ISTVÁN Bp., 1974. 126-8/. Ahogy azonban elkülönül a *-lak, -lek* az alanyinak nevezett személyragoktól a tárgyra utalás többletjelentése révén, ugyanúgy a tárgyas-ként ismert többi igealaktól is elválik a vonatkoztatott tárgy személyét illetően. Ezért tartanám célszerűbbnek a háromoldalú ábrázolást:

2. Funkcionálisan tekintve azonban a megmaradt alanyi igealakok sem olyan egységesek, mint amilyenek a morfológiai rendszerben látszanak.

SAMSON EDGAR hívta fel a figyelmet arra, hogy alanyi ragozású igealakjaink között vannak olyanok, amelyek a névmási határozott tárgyat kifejezhetik úgy, hogy azt nem kell - olykor nem is lenne helyes - a mondatban külön kitenni /MNy. IL, 346-8/. SAMSON úgy véli, hogy elsősorban a második személyű tárgy maradhat el, az első személyű ritkábban, s főként 2. személyű alany mellől. A tárgy elmaradásának okát a gyakori használattal elért tapadásban látja, ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy bizonyos mondatokban a környezet vagy a beszédhelyzet "besugározza" az odaértendő tárgyat, az ilyen mondatokat viszont "önállóan" nem tekinti "szabatos"-nak, mert bármi lehetne a tárgyuk. Azt is megállapítja, hogy a jelenség csakis "átható" igék esetében fordul elő.

Nem SAMSON megfigyeléseinek értékét, csupán a bennük levő bizonytalansági tényezőket csökkenti, ha rámutatunk, hogy ő az egész jelenséget a kívülálló nézőpontjából szemlélte, aki a *Tegnap János keresett* mondatból megtudja, hogy a megszólaló tegezi a másikat. Csakhogy általában nem azért szólalunk meg, hogy nyilatkozatainkból a környezetünk megtudja, milyen viszonyban vagyunk a megszólítottal /bár ilyenmi is előfordul/. SAMSON következtetése nem is helyes, csak akkor, ha a mondatból a *téged* szó maradt el, pedig az is elképzelhető, hogy a mondat tartalmát az *engem* tárggyal kell kiegészíteni, akkor pedig semmit sem árult el a beszélő és a megszólított viszonyáról. Sőt: ez a közlés csak akkor "szabatos" igazán, ha a beszélő nem tegezi partnerét, mert úgy valóban egyetlen - első személyű - kiegészítés lehetséges. - A megszólított számára viszont a tegeződés kérdése fel sem merül a közlésből kihámozandó információként. Ellenkezőleg: mint közös előzményeikből adott körülményt használja fel a mondat megértéséhez azzal együtt, hogy bizonyára sejti, ismerősöknek melyikükkel lehetett elintézni valóját. Hiszen az ilyen mondatok a valóságban sohasem lebegnek légüres térben, formájuk a beszédhelyzethez idomul, s mert legtöbbször egy hosszabb beszédmű láncszemét alkotják, szöveges előzményük vagy folytatásuk szükségképpen hozzájárul a megértéshez; ha pedig ez sem lenne elég, az élő beszédben még mindig ott van a visszakerdezés lehetősége.

2. 1. Az 1. és 2. személyű tárgy szintaktikai viselkedése dialógusokban mérhető fel, ahol a beszélő és a partner kapcsolata eleven. Mintegy hússzezer szövegszónyi mai drámarészletben² 89 olyan mondategységet találtam, amelyekből az alanyi ragozású ige mellől 1. vagy 2. személyű tárgy hiányzott. A példák megoszlása megerősítette azt az élő köznyelvi megfigyelésemet, hogy jóval gyakrabban hiányzik az első, mint a második személyű tárgy, s hogy túlnyomórészt egyes-számú tárgyak maradhatnak el a mondatból.

E/1 tárgy hiányzott	76 esetben
E/2 tárgy hiányzott	12 esetben
T/1 tárgy hiányzott	1 esetben
T/2 tárgy hiányzott	0 esetben

A többszámú tárgyak hiányának ritkasága indokolt, hiszen a beszélő csak a névmás kitételével tudja jelezni, hogy a tárgyat többedmagával érinti a cselekvés; a tárgyas igealakok mellett is ritkább a többes számú *őket*, *azokat* elmaradása. Kivételszámba menő egyetlen példám az erős intertextuális kötődés következménye³.

Elhamarkodott következtetés volna azonban az E/2 személyű tárgy hiányát mutató mondatok kis számát is azzal magyarázni, hogy a beszélő a megértés biztosítékául gyakrabban teszi ki a *téged*, mint az *engem* alakot. A mondatokban kitett 2. személyű tárgyak ugyanis épp úgy többletnyomatékot élveznek, mint az 1. személyűek: egyikük megjelenését sem a szintaktikai hiányosság érzete okozza.

Annak, hogy az 1. személyű tárgy mégis gyakrabban hiányzik, mint a 2. személyű, egyik oka a nyelv rendszerében gyökerezik. E/1 tárgya lehet mindazon alanyi ragozású igealakoknak, amelyek E/2, E/3, T/2 és T/3 személyű, valamint udvarias névmással kifejezhető alanyokra vonatkoznak. Az E/2 személyű tárgy viszont csak E/3, T/1 és T/3 személyű alanyt kifejező, alanyi személyragokkal ellátott igék mellé érthető oda, hiszen E/1 alany esetében a *-lak*, *-lek* használandó, az udvarias nyelvhasználattal megszólított partnert pedig tárgyas ragozású igealak reprezentálja. Ugyanezen szöveganyagban 12 kihagyásos példa volt az udvarias egyes szám második személyű tárgyra.

Nemcsak a tárgyas személyragok terjeszkedésének rovására írható azonban, hogy a hiányos mondatot gyakrabban kell első személyű tárggyal kiegészítenünk. Valójában a különféle beszédhelyzetekben sokkal többször beszélünk magunkról, mint partnerünkről. Ez természetes is, hiszen ritkábban szolgálhatunk olyan információkkal, amelyek beszélgető társunkat a vele történő eseményekről, őreá irányuló cselekedetekről tá-

jékoztatják, annál több esetben meséljük el a velünk történeteket.

2. 2. Példáimban összevetve az alany személyét és azt, hogy hol talál a hallgató támpontot a megfelelő tárggyal való kiegészítéshez, feltűnő módon elkülönült a beszédhelyzet aktív szereplőtől a harmadik személyben ábrázolt világ.

E/1 tárgy elmaradásakor:

A tárgy feltöltődése \ Az alany személye	E/2	U/2	E/3	T/2	TU/2	T/3
Kontextusból	2	1	17	3	-	6
Intertextusból	3	1	6	-	-	3
Szituációból	10	8	6	2	1	7

E/2 tárgy elmaradásakor:

A/ Tegezésben, alanyi ragozást igealak mellől					B/ Udvarias nyelvhasználatban, tárgyas ragozású ige mellől				
A tárgy feltöltő- dése	Az alany szemé- lye	E/3	T/1	T/3	E/1	E/3	T/1	T/3	
Kontextusból		1	1	1	1 /levél/	-	-	1 /levél/	
Intertextusból		3	-	1	-	-	-	-	
Szituációból		3	1	1	4	5	-	1	

A táblázatokból leolvasható, hogy a tegező és udvarias nyelvhasználatban egyaránt túlnyomóan a szituációból vagy az intertextusból, a partner szavaiból egészül ki a hiányzó

1. személyű tárgy, ha a mondat alanya a megszólított⁴; ha viszont a mondat alanya E/3 személyű, feltűnően megnő a beszélő saját megnyilatkozásának, a kontextusnak értelemadó szerepe⁵. Többes számú példa jóval kevesebb akadt, bennük az arányok kiegyenlítettebbek és némileg eltérőek. Ennek oka gyakran kereshető abban, hogy az általános alany kifejezésére szolgáló T/3 személy megfelel más nyelvek passzív szerkesztésmódjának, tehát a mondat témája a tárgy /a passzív alany/⁶; máskor pedig az egyenes megszólítás elkerülésére szerepel⁷: a szituációra hagyatkozás mindkét esetben indokolt. - A 2. személyű tárgy kiegészülése mind a tegező, mind az udvarias beszédben elsősorban a szituációból és az intertextusból ered⁸, összesen 5 példában szolgál kiegészítéssel a kontextus, de ezek közül is 2 levélben, tehát nem kölcsönösen eleven kommunikációs kapcsolatban fordult elő.

Példáimat a beszélő szándéka szerint is elemezve azt láttam, hogy a tegező és udvarias 2. személyű tárggyal kiegészítendő összes mondatnak 1/3 része volt csak közömbös kijelentés, tehát ábrázoló-tájékoztató jellegű, a többi kérdés, felszólítás, esetleg megszólítás, vagyis a befolyásolás szándékával alkotott felhívó mondat. Első személyű tárgy 30 esetben maradt ki befolyásoló célzatú mondatból - ezeknek az alanya 3 kivétellel második személyű volt, s ezek voltak zömmel azok a példák, amelyeket az intertextus vagy a szituáció töltött fel. A kijelentő mondatokban kifejezett állítások közül összesen 47/ viszont 43-ban 3. személyű alany cselekvése irányult az 1. személyű tárggyra, s e mondatok kiegészítése legtöbbször csak a kontextus alapján volt lehetséges. Úgy gondolom, az ábrázoló-tájékoztató közlési szándéknak és az eseményeket leíró szövegrészlet megnövekedett jelentőségének ilyen összetetalálkozása szükségszerű.

A mondatok tehát kiegészülhettek a s z ö v e g k ö r n y e z e t, a b e s z é d h e l y z e t, s - kétoldalú,

kölcsönös kommunikációs kapcsolatokról lévén szó - az i n - t e r t e x t u s alapján. Ugyanezek a tényezők működnek közre a mutató névmások tartalmi feltöltődésekor is, s ez nem is lehet másként, hiszen ha a mondatban mutató névmás a tárgy, akkor a mondat grammatikailag hiánytalan konstrukció, tartalmilag azonban nem. /Vö.: M. KORCHMÁROS VALÉRIA, Néprajz és Nytud. XIX-XX, 338-9/⁹. A névmások tartalmát feltöltő negyedik tényező, a k ö z ö s t u d a t t a r t a l o m drámai művekből gyűjtött példáim között nem játszott szerepet, mégsem hagyható figyelmen kívül. A szépirodalmi dialógusok szerzőjének ugyanis mindig tekintettel kellett lennie egy kívülálló szemlélőre is, hiszen a közönségben sem maradhat hiányérzet a tartalom összefüggéseit illetően; a beszélt köznyelvben azonban gyakoriak a *Tegnap János keresett* típusú közlések, s ezeket, mint láttuk, a címzett éppen előismeretei alapján érti meg.

2.3. SAMSONnak az a helyes megfigyelése, hogy csak átható igék alanyi ragozású alakjai mellé érthető oda az 1. vagy 2. személyű tárgy, összhangban van azzal a ténnyel, hogy a *-lak*, *-lek* személyragot is csak tárgyas igék vehetik föl. De azt a *-lak*, *-lek* raggal kapcsolatban sem tartják számon, hogy nem csatlakozhat minden tranzitív igéhez, csak olyanhoz, amelynek szemantikai tartalmába belefér a személyre irányultság. A *járja /a világot/*, *eltölti /az időt/*, *leuli /a büntetést/* igék tárgyasak, de tárgyuk csak meghatározott fogalomkörbe tartozó élettelen jegyű főnév lehet, s éppen ezért nem szoktuk használni a *járlak*, *eltöltelek*, *leullek* formákat. - Ha mégis, akkor valamilyen, az igéhez kapcsolható élettelen tárgyat szólítottunk meg, és épp a nyelvszokással szembeszegülő raghasználat vált a megszemélyesítés stilisztikai eszközévé. Az efféle anomáliák feloldásának alapja az az abszolút biztonság, amellyel a *-lak*, *-lek* megjelöli a cselekvés tárgyát.

Olyan mondatok megalkotásában és megértésében, amelyekben alanyi, tehát a tárgyra nem utaló ragozású igealak mellől

hiányzik a tárgy, fokozottabban érvényesül az ige jelentésének személyre vonatkozthatósága. Ha egy kisgyerek cseresznyével teli kezét felénk nyújtja, s azt mondja: "*Ve-gyél!*", mérlegelhetjük, hogy elfogadjuk-e felkínált gyümölcsöt. De ha ugyanehhez a mozdulathoz azt halljuk: "*Ve-gyél föl!*" eszünkbe sem jut, hogy abból kínált meg. Pedig *fölvenni* azt is lehetne, mint ahogy bármi más élettelen tárgyat, ami alacsonyan van, nem is beszélve az egyéb jelentésárnyalatokról: ruhát, cipőt, hangot magnetofonra stb. De a fontos az, hogy *fölvenni* lehet egy gyermeket is - "*venni*" nem. A szituáció teljesen azonos, legalábbis így, a leírásban, a megszólalás is önálló, kontextus nélküli, ez esetben tehát csakis a szó jelentése vonzhatta a lehetséges kiegészítések közül az aktuálisat.

2.4. Természetesen hiányozhat a tranzitív ige mellől határozatlan tárgy is. Az ige alakja ebben az esetben is alanyi ragozású. Ha azonban a tárgy azért határozatlan, mert vele új fogalmat vezetünk be a beszéd folyamatba, nem hagyhatjuk el, hiszen a sem a szituációban, sem a szövegkörnyezetben nem hordozná semmi a jelentését. Vannak olyan mondatok, amelyekben a gyakori együttes használatból valóban hozzátapadt a tárgynak a jelentése az igehez, például: *Adjon isten!, Tégy a tűzre!* A mondatok értelmét ilyenkor a társadalmi konvenció teszi teljessé. Ha pedig ezekbe a mondatokba nem a s z o k á s o s tárgyat kellene beleértenünk, akkor a tárgy mindig ki van téve. / *Adjon isten ezerannyit! Adjon isten jó egészséget! - Tégy a tűzre homokot, hogy eloltsa! Tégy a tűzre vizet egy lábosban melegedni!* - Természetesen ilyen módon eltűnhet a mondatból a 2. személyű tárgy is, különösen üdvözlő formulákból, pl. *Isten hozott! Isten áldjon!* E többé-kevésbé lexikalizálódott tapadásos példák száma azonban túl kevés ahhoz, hogy a 2. vagy éppen 1. személyű tárgy hiányát kielégítően

megmagyarázhatnánk e jelenséggel, amint azt SAMSON feltételezte.

Korlátlanul gyarapítható viszont az olyan példák sora, mint *En is kérek /cseresznyét/, Vegyél még /húst/!* Csakhogy ezek a mondatok ugyanúgy a kontextusból vagy a szituációból, esetleg a tudati tartalékból egészülnek ki a maguk a k t u á l i s tárgyával, mint a tárgyas ragozású igék a határozott tárggyal, sőt a határozottság egyik kritériumát, az ismeretséget sem nélkülözik. Hogy mégis alanyi ragozású mellettük az ige, azt a tárgy partitív jellege indokolja. E hiányos mondatok kiegészítése határozói formával is lehetséges, mégpedig határozott jegyű partitívusszal: *En is kérek a cseresznyéből, Vegyél még a húsból!* Ezekben a mondatokban is bővíthető a tranzitív igei állítmány grammatikai tárggyal /pl. *egy kicsit, pár szemet, egy szeletet* stb./, de ez a tárgy már csupán fakultatív vonzatként kerül az ige mellé, elmaradása nem okoz hiányosságot, ha a határozott, de az igét nem befolyásoló, határozói partitívus a mondatban már ki van téve.

3. Összefoglalva az 1. és 2. személyű tárgy mondatbeli viselkedéséről megállapítottakat azt látjuk, hogy sokkal inkább hasonlít a határozott harmadik személyű tárggyhoz, amely mindig az ige tárgyas ragozását vonja maga után, mint a határozatlan 3. személyű tárggyhoz, amellyel pedig az igehasználat szempontjából látszólag megegyezik.

Mindenekelőtt a 2. személyű tárgy máris kialakított magának egy sajátos tárgyas igealakot, mely a megfelelő szintaktikai környezetben éppoly kötelező, mint a határozott 3. személyű tárgy mellett a hagyományosan tárgyasnak nevezett igeragozás.

Másodszor: megegyeznek a tárgy elmaradásának feltételei mind az 1., 2., mind a 3. személyű határozott tárgy esetében: mindegyik a reprezentálható vonzatok körébe tartozik. /A reprezentálható vonzat fogalmát DIENES DÓRA fejlesztette ki

A mondatbeli hiányosság és kiegészülés főbb típusai c. tanulmányában, Népr. és Nyelvtud. XIX-XX, 361 skk./ Ezek a tárgyak akkor maradhatnak el, ha fogalmi jelenlétüket a mondategységben biztosítja a kontextus, az intertextus, a szituáció vagy a tudattartalom, a mondategységen belül pedig reprezentálja őket valamiféle utaló elem. Az ún. tárgyas személyragozású igealakokban nyilvánvalóan a személyrag a reprezentáns, amikor pedig az ún. alanyi személyragok szerepelnek az ige, az ige jelentése reprezentál. Csak éppen az 1. és 2. személyű tárgy reprezentálására nem a tranzitív jelentés általában, hanem a s z e m é l y r e i r á n y u l ó a n i s v é g e z h e t ő c s e l e k v é s sajátos jelentéskategóriája alkalmas. - A 2.4. pontban láttuk, hogy egészen más természetűek azok a hiányos mondatok, amelyeket határozatlan tárggyal lehetne kiegészíteni.

Mindebből az következik, hogy valami olyasminak vagyunk tanúi, ami tárgyas személyragozásunk kialakulásának idején is végbemehetett, amikor az eredetileg az alany személyét jelölő *-m* és *-d* ragjaink felvették a határozott 3. személyű tárgyra utalás jelentését is. Azokra a ragokra, amelyek most is tulajdonképpen csak az alany személyét jelölnék, az ige sajátos jelentése, valamint az aktuális beszédhelyzet hatása következtében ráértjük az 1. vagy 2. személyű határozott tárgy jelentését is. Ezáltal ugyanolyan kumuláns jelentéshordozókká válnak, mint a tárgyasnak elismert személyragok. A ragoknak ez a kumulatív jelentéshordozása azonban csak olyan igeiken figyelhető meg, amelyek jelentése személyre is irányítható. Az ún. alanyi személyragok tehát két nagy csoportra válnak szét: egyik oldalon maradnak azok, amelyek változatlanul csak a grammatikai alany személyére és számára utalnak, s amelyek ezért minden igehez csatlakozhatnak; velük szemben állnak azok, amelyek jelentéséhez az alany személyére és számára való utaláson túl az 1. vagy 2. személyű

tárgyra utalás is hozzátapadt, s amelyek csakis egy meghatározott jelentéskategóriába tartozó igéken fordulhatnak elő. A két csoport alakja azonos, jelentésük tekintetében azonban eltávolodtak egymástól: az egyes alakok ugyanúgy más-más morfémának tekinthető h o m o n i m á k, mint a *lát-t-a m /öt/, lát-t-a m /valamit/*, amelyekről szintén csak az előfordulási helyük szerint lehet eldönteni, az alanyi vagy a tárgyas paradigma tagjai-e.

Igei személyragjainak nem csupán morfológiai, hanem funkcionális sajátságait is figyelembe véve árnyaltabban rendszerezhetjük személyragozásunkat, mint ahogy eddig tenni szoktuk. A csak az alany személyére és számára utaló, s ennek megfelelő szintaktikai környezetben előforduló, a tárgy szempontjából közömbös viselkedésű személyragjainkkal szembe egy olyan "targyas" igeragozási rendszer állítható, amelynek elemei nemcsak a határozott 3., hanem az 1. és 2. személyű tárgyra is utalnak. A magyar ige ragozásának funkcionális oppozícióit táblázatban szemléletesen lehet összefoglalni.

Az alany személye és száma szerint	A tárgyra történő utalás szerint	Tárgyra nem utaló iktelen és ikés ragozású igealakok	Tárgyra is utaló igealakok, ha a tárgy			
			1.	2.	udvarias 2.	3.
			személy /engem, minket/	személy /téged, titeket/	személy /önt, /önöket/	személy /őt, őket/
Egyes szám 1. sz.	látok fázom	[látom] /magamat, magunkat/	látlak	látom	látom	
Egyes szám 2. sz.	látsz fázol	látsz	[látod] /magadat, magatokat/	-	látod	
Egyes szám 2. sz. - udvarias névm.	lát fázik	lát	-	[látja] /magát, magukat/	látja	
Egyes szám 3. sz.	lát fázik	lát	lát	látja	látja	
Többes sz. 1. sz.	látunk fázunk	[látjuk] /-, magunkat/	látunk	látjuk	látjuk	
Többes sz. 2. sz.	láttok fáztok	láttok	[látjátok] /-, magatokat/	-	látjátok	
Többes sz. 2. sz. - udvarias névm.	látnak fáznak	látnak	-	[látják] /-, magukat/	látják	
Többes sz. 3. sz.	látnak fáznak	látnak	látnak	látják	látják	

J E G Y Z E T E K

- 1/ Az alany, illetőleg a tárgy személyének és számának megjelölését az alábbi módon rövidítettem:
E/1 egyes szám első személy
E/2 egyes szám második személy
E/3 egyes szám harmadik személy
T/1 többes szám első személy
T/2 többes szám második személy
T/3 többes szám harmadik személy
U/2 egyes szám második személy az udvarias nyelvhasználatban
TU/2 többes szám második személy az udvarias nyelvhasználatban
- 2/ Elemzett példáim az alábbi drámákból valók:
Németh László: Apai dicsőség. Kísérleti dramaturgia 1972.
Somogyi Tóth Sándor: Hogy nyugodtan lépj a csöndbe... Kortárs 16/8.
Eörsi István: Sírő és kakaó. Magvető 1969.
Raffai Sarolta: Diplomások. Rivalda 68-69.
Háy Gyula: Attila éjszakái. Kortárs 7/9.
Bencsik Imre: Az írnokok kálváriája. RTV Évkönyv 1970.
Szakonyi Károly: Verseny. Kortárs 17/8.
- 3/ /Rendőrnő:/ - Mindjárt szétcsapok maguk között!
/Piti:/ - Ne tessék szétcsapni! Ne tessék letartóztatni! [ti. *minket*] -- Eörsi 72.
Ebben a beszédformában ugyan semmi sem jelzi, hogy alanyi-e az igeragozás, vagy tárgyas, de az adott példát a *Ne tartóztasson le!* -féle beszédmod grammatikai szinonimájának tekinthetjük.
- 4/ - Engedj el innen, ... -- Háy 1307.
- Mi az? Meg sem akar ismerni? -- Somogyi 1182.
- Meg tudnátok kínálni egy cigarettával? -- Raffai 483.
/Kínáláskor:/ - Csak nem utasít vissza? -- Raffai 490.
/A partner szavaira utalva vissza:/
- Hogy te micsoda barom vagy, Lajos.
- Már nem is számár? Miért bántasz megint, Lujza? -- Eörsi 71.
- 5/ - Én azt a kérvényt csak a feleségem miatt írtam a főpolgármesternek ... Ő akart méltóságos asszony lenni. Talán azért is hagyott el, mert nem lehetett. -- Bencsik 214.

- Nekem is megmondta, hogy elintézz, ha kiadom az igazolást. -- Bencsik 218.
- 6/ - A kollégiumból küldtek a professzor úr mellé. -- Németh 152.
- 7/ - Azonnal vigyenek egy másik szobába! -- Bencsik 229.
- 8/ /A partnerhez intézett kérdés:/ - Mondd meg őszintén és kereken, mi bánt. -- Raffai 492.
- Mondd, János, nem figyelmeztetett még senki? -- Raffai 492.
- 9/ A mutató névmások tartalmi kiegészülése szempontjából az intertextust mint a kontextus sajátos formáját fogtam fel. Az 1. és 2. személyű tárgy vonatkozásában kiderül, hogy inkább a szituációhoz áll közel, hiszen a mondatok aszerint egészítendőek ki *engem* vagy *téged* alakkkal, hogy kinek a szájából hangzottak el:
- Elmondom, ha érdekel. [téged]
- Érdekel. [engem] -- Somogyi 1190.
- És akkor mennyivel lennék több, mit gondolsz? Mindenképpen utánad ítélnék meg [engem], a te diplomád pedig aranyat ér.
- Kik ítélnék meg? [téged] -- Raffai 502.

THE FUNCTIONAL SYSTEM OF THE HUNGARIAN VERBAL FORMS

by

Valéria M. Korchmáros

In her study the author tries to reinforce the hypothesis that the Hungarian system of the objectiv conjugation functionally covers also the objects in 1st and 2nd person. In her oppinion, only those are to be classified as so-called subjective personal suffixes which imply no other references but to the person of the subject, so their use does not depend on whether there is or there may be an object in the sentence. These are opposed to the verbal forms which - beyond the subject's person - refer to a determinate object, - an object determined contextually, cognititionally or by the situation - they are even able to represent such an object /like the subject similarly determinate/ in the sentence. So it is not only the verbal forms referring to a determinate object in third person that constitute the transitive paradigm, but also the suffixes *-lak*, *-lek* referring to an object in 2nd person belong here, as well as each verbal form that refers to an object in 1st and 2nd person can be looked upon as objective form. The latter ones, in the author's opinion, are merely homonymous with the forms that refer solely to the subject's person; however only a narrower semantical group of the transitive verbs may occur with reference to an object in 1st and 2nd person: it is their particular semantical content which allows the meaning of an object in 1st or 2nd person - given in the context, situation or in the cognizance - to be adapted to the verbal suffix having originally expressed only the person of the subject.

TAGOLATLAN MONDATOK BESZÉDFUNKCIÓ SZERINTI

MEGOSZLÁSA

Dienes Dóra

A tagolatlan, a szerkesztetlen és a hiányos mondat-egységek elhatárolásával, a köztük fennálló különbségekkel *A szerkesztettség hiányosság és szövegösszefüggésbeli ki-egészülése* c. dolgozatomban foglalkozom. /NytudÉrt. 98.; sajtó alatt./

A tagolatlan és többnyire szerkesztetlen mondat-egységek három csoportba különülnek aszerint, hogy milyen beszéd-funkció dominál bennük. /A beszéd hármas funkciójáról l. PAPP ISTVÁN-ra hivatkozva BERRAR JOLÁN, *Magyar Történeti Mondattan.* Bp., 1957. 8; DEME LÁSZLÓ, *Az általános nyelvészet alapjai.* Bratislava, 1969. 10/

a/ A k i f e j e z é s dominál a felkiáltásokban, amelyek szófajukat tekintve lehetnek indulatszók: *Oh! Tí-ládom!*; vagy főnevek, tulajdonnevek: *Jézus Mária!*

A beszélő személye, valósághoz való hozzáállása, tehát a kifejezés kerül előtérbe a módosítószóval adott vá-laszokban is: *Igen. Nem. Nand.* A módosítószók természetük-nél fogva nem illeszkednek szervesen semmiféle mondatformá-ba, az indulatszókhoz hasonlóan.

b/ A b e f o l y á s o l á s , f e l h í v á s , tehát a hallgató személye kap nagyobb súlyt a felszólítá-sokban. Ezeknek egy része a beszélőnek a hallgatóra irányu-

ló akaratát kifejező indulatszó, amely mozgósíthat állatokat: *Gyi! Hess!*, és embereket: *Nosza! Mars!*

Ide tartoznak a vezényszók is, melyeknek jellemző szófaja a főnév: *Sorakozó! Tűz!*, de igealak is lehet: *Pihenj! Feküdj!* Ritkábban határozószó: *Előre!* vagy melléknév: *Ball! Jobb!*

A megszólítás funkciója a hallgató figyelmének a felkeltése. Itt a felszólításnak egy olyan önállósult fajtajáról van szó, amely mindig csak egyet jelenthet: 'Figyelj rám!'. Szófaja gyakran tulajdonnév: *Pista!*; névmás: *Te!*; de lehet köznév is: *Uram! Kisasszony! Felség!* Egy indulatszó és egy mondatszó is ide sorolható: *Hé! Halló!*

c/ A valóságról, a külvilágról szóló *t á j é k o z - t a t á s* illetve *á b r á z o l á s* a fő funkciója a következő mondattípusnak. Az indulatszók közül a hangutánzók tartoznak ide: *Reccs. Puff.*

A címek és feliratok nagy részét is ide sorolhatjuk: *Hamlet; Étterem; Cipőbolt* stb.

Szépirodalmi művekben - versben és prózában egyaránt - az író olykor úgy teremt atmoszférát, úgy írja le a környezetet, hogy predikatív szerkezetek alkalmazása helyett csak felsorolja a valóság egyes elemeit. Többnyire puszta főneveket, olykor jelzős vagy határozós szerkezeteket használ: "*Puhafa, pántlika, lomb és dobogó!*", "*Kuszált, barna Kossuth-szakáll, furcsán vibráló acélkék szemek.*" /Babits: *Gólyakalifa*/; "*Az alvilági lány s az ifjú lord. Haldíra gázolt viscount...*" /Heltai: *Detektívregény*/.

Az ilyen típusú mondatok jelentik a legtöbb problémát, értelmezésükre több megoldást is találhatunk. A fölérendelt tagot "...gyakran állítmánynak nevezik a szakirodalomban, esetleg azzal a kísértő magyarázattal, hogy a beszédhelyzetben az alany maga a szemlélt valóságrészlet". /MMNyR. II, 100/ Ezt a felfogást nem tekinthetjük általánosan elfoga-

dottnak: "Olykor nem is bizonyos, hogy - főleg a helyzetből - odaérthető mondatrész alany-e vagy állítmány." /MMNy. 211/.

Véleményem szerint abból kell kiindulnunk, hogy ezek a tagolatlan ábrázoló mondatok tipikusan az í r o t t nyelvhasználat sajátjai, a beszélt nyelvben csak elvétve fordulnak elő. A művészi ábrázolás olyan eszközt talál ebben a grammatikai megoldásban, amely az olvasó számára a szavak képzetkeltő erején keresztül szinte képszerűen eleveníti meg az író által megjelenített valóságot, szavakkal pótolja a látványt. Úgy irányítja a figyelmet a valóság egyes részleteire, mint ahogy a filmfelvevőgép mozog tárgyról-tárgyra, ha egy jelenet színhelyét és különösen annak egyes részleteit kívánja bemutatni. Úgy tűnik, az ilyen mondat csak ábrázol, és alig-alig tölti be a többi mondatra jellemző kifejező és felhívó szerepet.

RIES meghatározása szerint "A mondat egy grammatikailag formált legkisebb beszédegység, amely tartalmát e tartalomnak a valósághoz való viszonya szempontjából fejezi ki" /id. BERRAR: i.m. 8/. A tartalomnak a valósághoz való viszonya a fenti típusú mondatokban speciális, minden más mondattól eltér, hiszen a felsorolt valóságelemeknek csak a puszta létét érzékelteti a szerző, é r z é k e l - t e t i, nem pedig állítja a szó grammatikai /predikáció/ értelmében. Ezért nincs is értelme annak, hogy megpróbáljuk a szavakat valamilyen mondatrészi kategóriába sorolni; valószínűbbnek látszik az a feltevés, hogy itt a szavak mint lexikális egységek, magasabb szerkezetbe ágyazottság nélkül, pusztán a kontextus értelmező erejére támaszkodva képesek sajátos stílusértékű, dominánsan ábrázoló funkciójú mondatokat /mondategységeket/ alkotni.

Ezeket a mondatokat nem azonosíthatjuk a hiányzó alanyú vagy állítmányú mondategységekkel, mert ezek nem az

úgynevezett "jól alkotott mondatok" csonka változatai. A "jól alkotott mondat a legnagyobb nyelvtani szerkezet abban az értelemben, hogy más szintaktikai szerkezetek, de a szavak /szóalakok/ is önmagukban mondatrészek, eredetileg arra rendelve, hogy egy mondat keretében foglaljanak helyet" /TELEGDI ZSIGMOND, *Bevezetés a nyelvtudományba*. Bp., 1967. II, 14/. Az itt felsorolt példákban a szavak illetve szó szerkezetek azonban éppúgy nem illeszkednek egy "jól alkotott mondat" — helyesebben mondategység — keretébe, mint az indulatszók és a módosítószóval adott válaszok. RÁCZ ENDRE is utal erre a hasonlóságra: "Az efféle mondatok igen közel állnak a tagolatlanokhoz"

/MMNy. 211/. Ő azonban ide sorolja a címeket és a feliratokat is: "Ilyenfélék a feliratok, címek is." /MMNy. 211/.

Ezt a megállapítást csak a két mondat típus formájára vonatkozólag fogadhatjuk el, mert minőségileg különböznek szituációjukban és funkciójukban, azaz *c é l j u k* szerint. A címek ugyanis mindig közvetlenül, fizikailag kapcsolódnak egy-egy valóságrészlethez: egy előttünk lévő művészi alkotásról, újságról stb. mondják el azt, hogy az a *Tom Sawyer kalandjai*, a *Laokoon-csoport* vagy a *Népszabadság* — megkülönböztetve őket az összes többi könyvtől, szobortól, újságtól stb.; illetve tájékoztatnak arról, hogy az előttünk lévő helyiség étterem-e vagy cipőbolt; az olvasót, hogy a könyv következő szakasza a hatodik fejezet stb. Nem grammatikailag, de a szituációt tekintve kielemezhető tehát egy olyan viszony, amely megfelel a predikatív szerkezetnek: egy szemlélt valóságrészletről állítjuk, hogy az "*Étterem*", vagy "*Népszabadság*", azaz valamilyen kategóriába soroljuk, vagy megkülönböztető tulajdonnevet adunk neki, s ezzel mintegy azonosítjuk.

Az említett tagolatlan mondategységek viszont nem a szituációban, hanem a kontextusban nyernek értelmet. Nem

áll mellettük a megfelelő valóságrészlet a maga tárgyi realitásában, a hallgató, illetve az olvasó számára pusztán nyelvi síkon, nyelvi közvetítéssel jelenik meg az író által láttatni kívánt valóság.

E mondategységek sajátos stílusértéke abban rejlik, hogy az ábrázoló funkció annyira előtérbe kerül a kifejező és felhívó funkció rovására, hogy az író személye a lehető legnagyobb mértékben háttérbe szorul, s így az olvasót szinte közvetlen kapcsolatba hozzák a valósággal. A tagolatlan ábrázoló mondategységek mindig egy vagy több főnévből állnak, s ezek gyakran bővülnek jelzőkkel. Ilyen értelemben grammatikailag szerkesztettek lehetnek; azonban maguk a főlérendelt tagok soha nem tartoznak önmagukkal azonos szintű grammatikai konstrukcióba, tehát *m i n t m o n d a t e g y s é g e k e t* a tagolatlanok közé sorolom őket, hasonlóan a nem predikatív címekhez és feliratokhoz.

Ezeknek a tagolatlan mondatoknak — mint láttuk — fő céljuk a környezet tárgyainak felsorolása, a helyzet megjelenítése, a külső jellemzés. De ugyanígy alkalmasak a belső valóságnak, a szereplők gondolatainak leírására is: "*Szép kis háromszobás ház.*" /Móricz Zsigmond: Rokonok. Bp., 1955. OK. I, 25/ [Ti. ez minden vágya a regényhősnek.] — Máskor a hanglejtés hordozza, vagy inkább hordozná a valódi tartalmat: "*No, a Lajos bácsi...*" /Móricz: i.m. 21/ [Ti. a házaspár bosszankodva és gyanakvással fogadja Lajos bácsi közeledését.]

Előfordulnak megszakított gondolatok, szövegtöredékek is: "*...a város dicsősége... az érdem és az igazság...*" /Móricz: i.m. 20/. A két kifejezéssel a gratuláló levelek stílusát, a hangzatos szavak mögé bújtatott, erőltetett, öszintétlen szervilizmust jellemzi az író.

Az itt idézett példáknak tagolatlan, ábrázoló érté-

kü mondatait összevetve a szerkezetileg kétségtelenül hiányos mondategységekkel megállapíthatjuk, hogy a két mondat-típus között minőségi különbség van. A hiányos mondategységekben ugyanis többnyire minden nehézség nélkül rekonstruálhatjuk az eredeti predikatív szerkezetet; ezzel szemben a tagolatlan mondatokban a predikatív viszony olykor csak a szituációban fedezhető fel, mint például a címek, feliratok esetében, máskor még a szituációban sem találjuk meg az alany—állítmány kapcsolat nyomait. Mivel ezek a mondatok pusztán a szavak képzetkeltő erejében lévő információt emelik a közlés szintjére, építőelemeik, a főnevek /vagy jelzős főnevek/ nem hordoznak mondatrészi minőséget, sem alannak sem állítmánynak nem tekinthetők, hanem az indulatszókhoz hasonlóan mintegy mondatszóként vesznek részt a szöveg felépítésében.

SPEECH-FUNCTIONS OF NON-ANALYSABLE SENTENCES

by

Dóra Dienes

The paper classifies the ultra-short non-analysable sentences on the basis of their dominant speech-function: expression, order or description. The characteristic form class for these sentences is interjection; however, other word classes also appear within ultra-short sentences, such as nouns, verbs and sometimes adverbs or adjectives.

One type of non-analysable descriptive sentences, consisting merely of a noun, are often considered as elliptical ones. The author points out the difference between elliptical and non-analysable sentences and claims that the two types - in spite of their likeliness in appearance - should be strictly distinguished from each other, because they are different in their function, aim and origin.

Thus there is no reason to investigate what parts of a sentence these independent nouns are. As they form a sentence alone, they can be taken neither for subject nor for predicate. Their role in the sentence is similar to that of sentence-words or interjections.

A SZÖVEGKONSTRUKCIÓS FORMA ÉS AZ ESEMÉNY "LOGIKÁJA"

Békési Imre

1. A nyelvi rendszer kutatásában is fontos viszonyítási alap a nyelven kívüli valóság, a nyelvhasználat szabályainak a feltárásában viszont már az egyik legfontosabb; s minél teljesebb, komplexebb megnyilatkozást vizsgálunk, annál jobban rászorulunk az ábrázolt valóságrész, illetőleg valóságmozgá-
nat ellenőrző segítségére. S ezzel nem csupán a nyelvészek
vannak így.

Még a szépírói teremtmény képzelet legmerészebb kapcsolá-
sait is csak a valóság hitelesítheti végső soron: "Szó sincs
arról – írja R. CAILLOIS –, mintha le akarnánk kicsinyelni
a meghökkentés fontosságát a képben; azaz a sokkot, a gyönyör-
űséget, amelyet egy addig észre nem vett, és hirtelen nyil-
vánvalóvá vált helyes kapcsolat megfogalmazása ébreszt. De
ehhez az kell, hogy az egybevetés szerencsés legyen, meg az
is, hogy jóváagyható legyen." ¹ S nemcsak az esztéta véle-
kedik így, hanem a költő is; ILLYÉS GYULA lényegében ugyan-
ezt fogalmazza meg: "A nyers paradicsomban vágató paripa
mögött [André Breton képe - B. I.] meghökkentés, képtelen-
ség sőt szürrealitás dolgában semmivel sem marad el a pokol-
ban zokogó malom. Sőt megelőzi azt, mert hisz ez kiszikráz-
tat bennem valamit. Valóságfölötti ez is. De kapcsolatban
marad azzal, de világítva és emelve azt. És ez a nehezebb.
Emberként járni az úttalant." ² [Kiem. B. I.]

A nyelvész a maga oldaláról mindezt úgy látja, ³ hogy a
nyelvhasználat egymás fölé rétegződő szintjein /mondatrész,
szó szerkezet, mondat egység, mondat egység, mondat fölötti szöveg-
egység stb./ egyre feltételelesebbek a komponensek, egyre gyen-

gúl a beszerkesztettségük, egyre esetlegesebbek és variábilisabbak a formák; vagyis minél teljesebb a vizsgálatunk tárgya, minél közelebb áll az egészhez, formáján annál inkább érvényesül az ábrázolt valóságrész hatása. Aki tehát nyelvi műalkotások szerkezetének, pontosabban szólva: konstrukciós formáinak feltárásán dolgozik, annak semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagynia az ábrázolt valóságrésznek formát sugalló lehetőségeit. Hogyan, miért és mennyire adekvát a beszédműben az objektívalódott visszatükrözés logikája a visszatükrözött valóságrész "logikájával": viszonylag közvetlenül, illetőleg bizonyos közvetettséggel felel-e meg neki, vagy pedig – "emberként járva az úttalant" – csak végső soron és lényegében marad-e kapcsolatban vele?

2. A szerkezet kutatását sohasem hanyagolta el a klaszikus műelemzés, de az egyedi fölé emelkedő, a formák rendszérének feltárására törekvő vizsgálat alig tíz évre tekinthet csak vissza.⁴ Érthető, ha első hipotéziseit olyan szövegek feldolgozásával ellenőrizte, amelyekben téma és műfaj jellegzetes formateremtő elvként működik;⁵ az itteni cikk alapjául szolgáló kutatás pedig az újsághírt választotta a vizsgálat anyagául.⁶

Az újsághírben az író szubjektivitása, logikájának sajátossága csak korlátozott lehetőséget kap; a szövegben objektívalódott gondolat nemcsak végső soron s egészében tükrözi a valóságot, hanem közvetlenebbül s részleteiben is. "A hírek mondatvonala teljesen egyszerű – jellemzi az újsághírt J. V. BEČKA –, nem más, mint a tárgyi összefüggések vonala /helyben és időben/; az anyag itt nincs úgyszétbontva, hogy belőle differenciált mondat-sor keletkezhessek; a szavakat is a mindennapi szókészletből merítik minden expresszivitás nélkül."⁷

A "tárgyi összefüggések vonalának" főbb mozzanatait gyakran egyértelműbben lehet megragadni, mint a verbális

leképezés rendjét, ezért érdemes megvonni a vizsgált újsághír feltételezett konstrukciós formájának és a megírt esemény "logikájának" párhuzamát. Ebben a következőket figyeljük meg: 1/ a legfontosabb mozzanatok szerint szegmentált-e az író, vagyis azok szerint, amelyek meghatározók voltak a valóságos eseményben; 2/ a fő mozzanatok közlési sorrendjét időrendben vagy pedig attól eltérően állapította-e meg; 3/ a mondategészek nyelvi megformáltsága szolgálja-e a konstrukcióban elfoglalt hely logikai feladatát? A következőkben példán szemléltetjük e kérdések értelmét, használhatóságát.

3. Az újsághír konstrukciós formájának és a megírt esemény "logikájának" párhuzama:

A/ példa

A valóságos esemény
idő- /és logikai/ rendje:

1. A hollandiai Groningen börtönéből egy másik börtönbe akartak átszállítani két rabot.

2. Társaik /ezért/ lázadást robbantottak ki: összecsaptak a börtönőrökkel, és felgyújtották az egyik emelet celláit.

3. A biztonsági erőknek csak a késő esti órákban sikerült rábírniuk a lázadókat, hogy visszatérjenek celláikba.

Az újsághír logikai felépítése:

(1) "Tegnap délután fegyenc-lázadás robbant ki a hollandiai Groningen börtönében.

(2) A biztonsági erőknek csak a késő esti órákban sikerült rábírniuk a lázadókat, hogy visszatérjenek celláikba.

(3) A rabok azért lázadtak fel, mert két társukat egy másik börtönbe akarták szállítani.

(4) Összecsaptak a börtönőrökkel, és felgyújtották az egyik

emelet celláit." /Esti Hírlap
1974. aug. 5./

Abrázolva:

$[(1 \leftarrow 2) + 3]$

Abrázolva:

$[(1 + 2) \leftarrow (3 \rightarrow 4)]$

A két logikai séma különbségének a lényege nem abban van, hogy az újsághír 4 mondatra tagolódik; az újságíró ugyanis általában kiemel és előre hoz egy fontos mozzanatot, amely reprezentálja az egészet. A két séma különbségét itt az okozza, hogy a hírben a konstrukció elemeinek /mondategészeinek/ logikai kapcsolódása nem adekvát a valóságos esemény "logikájával".

Az exponált első mondatba kiemelt *fegyencldzadás* ténye valamely olyan ok k ö v e t k e z m é n y e, amelyet az olvasó még nem ismer. Lehetséges, hogy ennek a következménynek az oka nem is fontos, mert eltörpül azon következmények mögött, amelyeknek maga a *fegyencldzadás* szolgál majd okul. A hír második mondata azonban egyik logikai folytatást sem vállalja: sem okát, sem pedig következményét nem adja az első mondatban közölt ténynek. Az esemény v é g é r ő l tudósít, szinte siet megnyugtatni az olvasót, hogy bármilyen komoran hangzott is az indítás, nem kell nyugtalankodni, hiszen az esemény már le is zárult. /Igaz, a mondat időhatározóját nyomósító *csak* éppen növelni, fokozni törekszik az esemény jelentőségét, vagyis elhitetni azt, hogy ez hírbe kívánczó eset./ Az olvasó most már nyugodtan haladhat tovább a sorokon, hogy miért is jöttek ki celláikból a fegyencek, s a cellán kívül miként töltötték el a napot.

A (3) mondat végre kielégíti az olvasó kíváncsiságát: ismerteti az első mondatban kiemelt következmény okát /*A rabok azért lázadtak fel...*/. Ez az ok különösebben nem borzongató, a benne levő feszültség valóban csak egynapos lá-

zadásra elég. A hírszerkesztő így legalább szavakban igyekszik tartósítani az izgalmat, immár harmadszor írja le a *lázad* szót /*fegyenzólázadás, lázadókat, lázadtak fel*/, bár a harmadik említés itt már szerkezeti kényszerre jön.

Az előre vetett következményétől elszigetelődött ok a harmadik mondatban csak úgy jelenhetik meg, ha megismételjük a már ismert tényt. Ezáltal viszont már másodszor kezdjük el a hírt, vagyis két fő részre tagoljuk a konstrukciót. Ez ugyanis nem bírja el, hogy a (3) mondat ilyen nagy terjedelmű témát /topic/ kanyarítson magának, hiszen csak a már ismert esemény okára mint új közlésre /comment/ volna szükség. A meglehetősen szimpla eseményt tehát két részre tagolódva kapja az olvasó. Az (1)-(2) mondat alkotta első rész egy még nem ismert ok következményét és megnyugtató befejeződését, a (3)-(4) mondat alkotta második rész pedig a megismételt következményt, annak okát s a következmény némi továbbbrészletezését adja. Ebben a négymondatos tagolásban a (4) mondatban közölt részletezés meglehetősen elszakad ugyan attól, amit részletez / (1)-(2) mondat/, viszont hibátlanul kapcsolódik közvetlen előzményéhez. Nemcsak közös grammatikai alanyuk révén /*rabok*/, hanem logikai szálon is: konkrét következményét adja a (3) mondatban ismerttetett oknak.

Elemzett példánk azt szemlélteti, hogy az eseménynek mondategészekre tagolt fő mozzanatait többféle rendben is elhelyezhetjük, de ez a lehetőség nem korlátlan. Ebben az esetben a negyedik és a harmadik mondat /mint következmény, illetőleg ok/ egyaránt indokoltabban követhetné az első helyre kiemelt általánosítást, mint a jelenlegi második mondat. A sorrendi-logikai átalakítás lehetőségeit a valóságos esemény fő mozzanatainak átrendezhetősége mutatja:

$[(1 \leftarrow 2) + 3]$

$[(2 \rightarrow 1) + 3]$

A harmadik mondat nem kerülhet be az első és a második közé.

B/ példa

A valóságos esemény idő-
/és logikai/ rendje:

1. Inke János ... megfojtotta feleségét ...
2. A helyszínről elmenekült.
3. A hidasnémeti vasútállomáson /azonban/ elfogták.
4. A rendőrség eljárást indított Inke János ellen.

Az újsághír logikai felépítése:

- (1) "Inke János 22 éves tsz-tag abaújdéri lakásukon szóváltás közben megfojtotta feleségét, Inke Jánosné 19 éves tsz-tagot, majd a helyszínről elmenekült.
- (2) A hidasnémeti vasútállomáson fogták el. (3) A Borsod megyei rendőr-főkapitányság őrizetbe vétel mellett indított eljárást Inke János ellen." /Délmagyarország 74. nov. 30./

A hír mondatainak időrendje itt megegyezik a valóságos eseményével, a logikai menet mégsem azonos.

A valóságos bűnténynek társadalmilag szükség szerű következménye a büntetés, a róla szóló rövid híradás ezért természetesen tagolódik két fő részre: akár időrendben közli ezeket /mint a jelen példában/, akár előre vetett következménnyel, "lead"-del indít. A belső mozzanatok számától függetlenül tehát $(I \leftarrow II)$ vagy $(II \rightarrow I)$ formában tagolódik a legtöbb bűnügyi hír, elemzett példánkban azonban $(I + II)$, vagyis kapcsolatos viszony van a két fő rész között. Ezt az utolsó mondat nyomatékos szórendje okozza.

Magától értetődő, hogy az említett szórend az informatív fontos határozó /őrizetbe vétel mellett/ hatására fordult meg /indított eljárást/; az eredmény azonban mégis-

csak az, hogy következtetés helyett kapcsolatos viszonyral zár a konstrukció utolsó mondata: $[(1 + 2) + 3]$. A megoldás egyszerű: az informatíve fontos határozót tagmondat-tá kell önállósítani, s ekkor egyenes maradhat a záró tagmondat szórendje: *örizetbe vette, s eljárást indított...*

Hasonló esetet látunk a (2) mondategész állítmányának szórendi megoldásában is, csak hogy itt ellentét helyett szerepelteti a kapcsolatos viszonyt. A hír hárommondatos tagolásában természetesen ez a helyes megoldás, hiszen ha az *elmenekült* tényt nem tekintettük fontos, tehát mondat-egésszé elkülönítendő mozzanatként, akkor a folytatásban is így kell kezelnünk. A második mondatban ezért nem az *elfogás* t é n y e, hanem az elfogás h e l y e határozza meg a mondat logikai szerepét, ez pedig így csak kapcsolatos folytatás lehet.

Az alábbi két séma szemlélteti a valóságos eseménynek, illetőleg a hírbeli megfogalmazásnak azonosságát és különbözőségét: mindkettő azonos helyen tagolódik két fő részre, de a logikai viszonyfajta különbözik:

a valóságos esemény: $[1 + (2 \neq 3)] \leftarrow 4$

a hír: $[1 + 2] + 3$

4. E cikk kérdésfölvetése, a példák műfaji-tematikai jellege, valamint az elemzés eszközzrendszere bizonyára más és más — egyetértő és ellenkező — reflexióra készíti a szerkesztőket, az újságírókat vagy a nyelvészt. Ez utóbbi nyilván a beépítettség mondaton belüli /szórendi/ megnyilvánulását tartja legfontosabbnak, az újságíró a kiemelhető leghatásosabb mozzanatot fogja keresni ezután is, a logika szakértője pedig esetleg a nyelvtan /a mellérendelés/ logikaértelmezését tartja laikusnak. De nem részkérdések megvilágítása volt a célom, hanem annak érzékeltetése, hogy a szövegkonstrukciós formák vizsgálatában érdemes párhuzamot vonni a megírt esemény "logikájával".

J E G Y Z E T E K

- ¹ *A költészet packázásai*. Európa K. 1966. 173.
- ² *Ingyen lakoma*. Szépirodalmi K. 1964. 2. k. 290.
- ³ Itt mindenekelőtt DEME LÁSZLÓ beszéd-nyelv-viszony, illetőleg glosszémaértelmezéséről van szó. Vö. *Modern nyelvoktatás*. TIT XII, 1-2: 23-24; *A beszéd és a nyelv*. Tankönyvkiadó, 1976; *Szónokok, előadók kézikönyve*. Kossuth K. 1974.
- ⁴ Vö. W. DRESSLER: *Einführung in die Textlinguistik*. Niemeyer. Tübingen, 1973; H. JANSSEN-H. STAMMERJOHANN: *Handbuch der Linguistik*. Nymphenburger. München, 1975. 490-499.
- ⁵ Például Csehov-elbeszélések első bekezdésein E. V. PADUCSEVA /*Trudu po znakovum szisztémam* II. 284-292. Tartu, 1965. red. J. M. LOTMAN/.
- ⁶ BÉKÉSI IMRE Nyr. 98, 414-421 /1974/; Nyr. 99, 424-438 /1975/; Ált. Nyelv. Tan. XI, 15-25 /1976/.
- ⁷ *Stylistická syntax a kompozice projevu*. Statní Pedagogické Nakladatelství. Praha, 1970. 133.

THE FORM OF TEXTUAL CONSTRUCTION AND
"THE LOGIC" OF REALITY

by

Imre Békési

This article is a part of a bigger essay in which the author studies the constructional forms of usage existing above the sentence level. In this work he gives us a demonstration of only one part of his theory. According to this, "the logic" of event — directly or transformed — is also expressed in the logical structure of short news items.

A FUT IGE METAFORÁS HASZNÁLATÁRÓL
FÜST MILÁN KÖLTŐI NYELVÉBEN

Büky László

A különböző grammatikai szerkezetekben megvalósuló teljes alakú metaforák közül legfontosabbnak a predikatív szerkezetűek látszanak: "Legnyomatékosabb, ennél fogva legki-fejezőbb, leghatásosabb állítmányi szerepben" - mondja az efféle metaforákról SZATHMARI ISTVÁN is /MStV. 95/. Újabban más szerkezetekben is hatásos, nagy stílusértékű metaforákat mutattak ki /vö.: RACZ ENDRE: Nyr. XCVIII, 292/, a predikatív szerkezetű teljes alakú metaforát mégis fontosnak lehet mondani, hiszen abban eleve egy nyelvtani kongruenciát és egy tartalmi egymásra vonatkozást láthatunk - éppen szerkezete miatt /l. MMNyR. II, 118/. Kétségtelen, hogy a nyelvtani rendszer felől nézve az állítmányi metafora azonosítása a legnyomatékosabb, a stilisztika szempontjából nézve inkább azé, amelyé a legjobban tölti be a funkcióját, vagyis megteremti a metaforásan azonosított fogalmak között fennálló tartalmi-hangulati egyezés felismerésének lehetőségét. A metaforásan azonosított fogalmak tartalmi-hangulati egyezéséből fakadó hatást úgy is növelheti a költő, hogy az azonosítóval /a metaforával/ más és más azonosítotttra mutat. Ezáltal a metaforák egymással összefüggő hálózatát hozhatja létre, s e hálózatban a stilisztikai hatás megítélése már kevésbé függ a metafora grammatikai szerepének a mércéjétől. Valamely költői nyelv ilyes hálózata az összes metaforák számbavételével és a konkordáns elemek segítségével ismerhető meg. Különösen alkalmasnak látszik erre a vizsgálatra az olyan köl-

tői szöveg, amely alkotójára jellemző, s keletkezése is nagyjából egyidejű. Ez az utóbbi szempont azt a lehetőséget segítheti kizárni, amely szerint csupán véletlen vagy feledékenységgel okozza az azonos illetve hasonló képhasználatot. Ezeknek a feltételeknek jól megfelelnek Füst Milán második költői alkotó korszakának a versei, amelyek az 1930-as évek derekán íródtak, s a Füst Milán-i líra egyik fő vonulatát képezik; maga a költő *Újak* címen foglalta össze azokat /FÜST MILÁN, *Összes versei*. Budapest, 1969. 11-91; vö.: ÜNGVÁRI TAMÁS, *MiRT*. V, 401; BORI IMRE: *Híd* XXXIII, 519/.

Az *Újak* negyvennyolc versében 301 az igei állítmányi metaforák száma, ezekből a következőket használja föl gyakrabban a költő:

áll	forog	kong	sír	tombol
eszik	fut	lép	szalad	tud
felel	jár	ölel	száll	ül
figyel	jön	rejtőzik	szól	vár
fordul	kerget	remeg	táncol	zúg

A következőket figyelhetjük meg a költő képalkotásában, ha például a *fut* igével írt metaforáit vesszük számba, amelyeket az ige szótári jelentéseivel vetünk egybe /ÉrtSz. II, 951-3/:

(1) Zsufolva *fut* emlékeivel.

E kis *világ*. Oly terhes már. Egy végeláthatatlan
tölcser

Vár reá az utak végén. S amellet semmije sincs.

Hol a múltja? Egyetlen egy nap a zsákmányod dicső
emberiség.

/Henrik király!, FMÖv. 46; alább csak
lapszám/

"I. 5. /*dtv*/ Gyorsan menekül; hadsereg gyorsan, rendezetlenül visszavonul." /Az ÉrtSz.-ból vett idézetekből a tn 'tárgyatlan ige' jelet elhagytuk./

A térbeli érintkezésen alapuló *vildg* metonímiát két sorral lejjebb a versben már az *emberiség*-gel cseréli föl, s azt is megmondja, mi oka volt a futásra: "Egyetlen egy nap a zsákmányod", a zsákmány pedig 'főleg háborúban szerzett ingóság' /ÉrtSz. VII, 625/. Az (1)-ben kiemelt metafora 'gyorsan menekül' jelentésére tehát maga a költő vezeti rá olvasóját azáltal, hogy a metaforát komplex képpé fejleszti. A kép megértését az is segíti, hogy mivel Füst Milánt az emberiség, a világ nagy kérdései többször foglalkoztatják, az e témájú versekben a *vildg* más-más metaforás igei állítmányok alanya: *Egy magános lovas*: "S hiába kérdenéd, hogy túl az égő messzeségeken | S a napnyugat mögött mi lappang, mely *vildg* rejtőzködik?" /41/; *A mélyen alvó*: "Mind den táncol s villódzva pörög körüled, — egy mámoros, éji *vildg*..." /43/; *Mózes számadása*: "S egy új *vildg* épült fel így világod ellen, amíg távol volt szemem | S megdönthetetlen állt előttem[...]" /45/; *Kutyák*: "Lobogva forrsz *vildg* és minden reggel újra", "Oh voníts nagy *vildg*!" /82/. - Megfigyelhető, hogy a köznyelvivé vált metaforáktól /*épült fel, dllt*/ az egyéni alkotású fajtákon át /*táncol, pörög*/ a megújítottig /*forrsz*/ terjed a metaforák származási köre, ez arra enged következtetni, hogy a *vildg*-ot tudatosan azonosítja a költő a különféle metaforákkal, ezáltal teremtve meg a hasonló gondolatkörben mozgó képek stiláris egységét, amely visszahat magukra a metaforákra: a *vildg* valamely teljes alakú metafora azonosítottjaként az *Újak* verseiben mindinkább magától értetődő módon szervül azonosítójához, metaforájához.

(2) S máris mint tavaszi gyikocskák, fényesen futnak
a kis vizek

S gyilkos gyorsasággal telik meg az ártér[...]
/Levél Kanadából, 36/

(3) E részeg éjszakán hadd jósolok:
Hiába futsz ott fenn aranygolyó,

E föld súlyos-beteg, mint én vagyok.

/Részeg éjszaka, 57/

"I. 6. <Természeti jelenség> a szokottnál gyorsabban halad."

A (2)-ben a tavaszt idéző hasonlat miatt - *mint tavaszi gyíkocskák, fényesen futnak a kis vizek* - számítható a metaforák közé a *futnak a kis vizek*, mivel a *futnak* /mint a hasonlítás alapja/ a *tavaszi gyíkocskák*-ra vonatkoztatva 'állat gyorsan halad' /ÉrtSz. i. h. I. 6./, a *kis vizek*-re pedig a fentebb idézett jelentés. A két jelentés közötti kicsiny különbség elég a hasonlaltalkotáshoz, ami a metaforát illeti, feltétlenül olyan exmetaforának kell tekintenünk, amelynek képvisége csak a konkordanciák egymást erősítő hatására tárul elénk. A gyorsan változó világ eseményeit festő képek közé tartozik, és a maga helyén a vers lírai alanyának mozdulatlanságát, halált váró hangulatát ellensúlyozza.

A víz másutt is megszemélyesített dologként viselkedik az *Újak*-ban: *Levél Kanadából*: "Bambán mozdul meg tőle a piszkos, fekete víz is, | Mely készül a fagyra már - s azért oly álmatag..." /35/; *Levél a rémületről*: Amerre járunk, szinte *viesszahúzódtak a vizek is*" /53/; *Habok a köd alatt*: "S hogy lenn a víz sárgán lapult, sunyított és figyelte, | Hogy alattomosan világított a sűrű köd mögött" /77/. - A víznek mint természeti dolognak a költő képalkotási rendszerében csak egyik eleme tehát a *futnak /a kis vizek/* igei állítmányi metafora mint olyan, fontosabb, hogy a költő nyelvében a víz szinte vonzza a megszemélyesítést. Ezáltal nem esetenként maga a predikatív szerkezet, hanem a gyakorta megtalálható és metaforával azonosított víz a hatásos képviség alapja, amelyhez természetesen hozzájárul más egyéb tényező mellett a metafora grammatikai szerepének hatása is.

A nap - a (3)-ban *aranygolyó* - a Füst Milán-i lírá-

ban legtöbbször az élet boldogságának a jelképe. Az *Újak* verseiben ennek a jelképessegnek megfelelő metaforákban találhatjuk meg: *A jelenés*: "S a nap kinyílik [az angyalok előtt]" /19/; *Egy magános lovas*: "[...]a nap aranyabroncsokat ereget, sötét tűzkarikákat hajigál[...]" /41/; *Levél Oidipusz haláláról*: "[...]a nap lement" /51/; *Alom az ifjúságról*: "S akárha szemeimre szállna rá a nap, a látás is megédesül[...]" /74/; *Kutyák*: "[...]egy kétesen szürke világ | Fekete ködeiből lép majd elő a nap" /81/; *Intelem az aggastyánhoz*: "Lám ezt a pírt a nap csókolta rá[...]" /85/; *Emlékezetül*: "Itt ácsorogtunk épp, kivert kutyák, meddő vitában | S feljött a nap, kongott a láthatár, majd megrepedt" /90/. — Allítsuk egymás mellé a nap mozgását kifejező metaforákat: *leмент* - *lép elő* - *feljött* - *szállna rá* - *fut*, a nap cselekvéseit: *kinyílik* - *ereget* - *hajigál*. Megfigyelhetjük, hogy a köznyelvben is meghonosodott, stílushatásában elerőtlenedett metaforáktól *leмент*, *feljött*/ az egyéniéig terjednek most is fajtáik, s a költői nyelv egésze miatt kapnak szerepet a stílusfestésben a *feljött a nap* típusú exmetaforák, némiképp ezek képisége is feléled a valódi metaforák képi ereje folytán. Ennek lehetőségét nemcsak a szinonímasorokba rendeződő egyes nyelvi elemek adják /1. SZATHMARI, *A nyelvi elemek stílusértékéről*. Népr. és Nyelv-tud. XI, 35/, hanem a metafora közvetlen környezetével is megteremtheti a költő. A *Levél Oidipusz haláláról* című versben "Parázs szaladt körül a földeken, — a nap lement. | Fekete lett a domboldal és lombjai[...]", vagyis a lemenő nap vörös fényeinek gyorsabb mozgása került ellentétbe a nap nyugodtabb mozgásával; így a *parázs szaladt* metafora hatására a *nap lement* kép is újjáéledt. Az 'égitest haladni látszik' jelentés meg a 'saját lábán halad' jelentés hatott egymásra, utóbbi metafora lévén e tulajdonságát kisugározza környezetére, amely magából hasonló tulajdonságot képes — ugyan kisebb erősséggel — visszasugározni.

- (4) Rossz *idők futottak* el feletted,
Megbontott a téli gond és romlásodat hozta[...]
/A magyarokhoz, 63/

"I. 10. <Idő> gyorsan múlik."

A konkordanciák figyelmeztetnek, hogy ezt a képet is metaforának tartsuk, jöllehet az értelemző szótár nem jelez átvitt értelmű /*dtv*/ használatot, bár az *idő j á r* már átvitt /ÉrtSz. III, 603/. Nemcsak az alább még idézett *idők nagy futása*, hanem a közvetlen szövegkörnyezet is a képi értelmezésre hív fel:

Megbontott a téli gond és romlásodat hozta, megtapodtak,
Megbolygatták hitedet, az eszed megzavarták, szavak áradatával ellepték világodat,
Áradás szennyével borították be kertjeid, vad/vízi szörnyek ették virágaid[...]

A költeményben a magyar nyelvhez szól így Füst Milán. S a képsorozatban egy felhők-tél-áradás /tavasz/ rendszerre ismerhetünk, a sorozat első tagja az *idők* egyszerű alakú metafora, amely maga az azonosító. /Egyszersmind azonosított is az *idők futottak* teljes alakú metaforában./ Ez az *idők* exmetafora természetesen értelmezhető 'történelem'-nek is, ebben az esetben az említett időjárási, évszakváltási sorból kiesik, pedig az idézett részen kívül is van utalás arra, hogy a magyar nyelv, a magyarság sorsa, amit cédrusfa példáz a versben "türelmes pártájával hajladoz a szélben, nem jajong", tehát mindenképpen a gyors változások képi viszszafejezésének egyik eszköze a *fut* ige használata a (4)-ben, amint ezt a többi metaforában is tapasztalhatjuk.

- (5) Elhalóban van a *lelkendezés*, — nemsokára lehúnyt
jóbarátaim!
Oly ívet *futott* meg... egy vonzás irányában elhajolt,
de célt nem ért soha. /Barátaimhoz!, 49/

"I. 10 || a. <Tárgy, természeti v. lelki jelenség>
gyorsan távozik, /el/tűnik, szertefoszlik."

E költemény lírai alanya a halált várva pillant végig életén. *Lelkendezés*-nek vagy *esengés*-nek mondja magát: "Lelkendezés voltam[...]", "De most az esengés sirjába tér. Sokáig ingott, remegett, titokba' sírt, | Majd elfordult mindattól ami vonzza s elcsitúlt". A tulajdonságot annak hordozója helyett r gnevező metonímiával /*lelkendezés, esengés*/ különféle igei állítmányok — azaz metaforák — alanyaiként találkozunk. Más 'elvont cselekvés, történés' jelentésű *-és, -és* képzős főnevet szintén gyakran használ Füst költői nyelvében hasonlóképpen. A *futás* 'élet, életpálya, sors' egyszerű alakú metafora például szerepel a *Henrik kirdly!* című versben: "Ó hogy panaszlom én még mindig e világi *futásom*[...]" /i. h./, de megvan máshol is: *Levél Oidipusz haldíjáról*: "[...]mert izgalmas *futás* volt ez, izgalmas, végső, vad *futás*[...] /51/; *Egy csillaghoz*: "[...]betelt az idők nagy *futása*[...]" /64/; *Habok a köd alatt*: "Végezzétek el a kétes térségen *futásotok*..." /77/. - A *futás* konkordanciáira vetett pillantás azért is tanulságos, mert megmutatja, hogy a dinamikus és konkrét ige mellett a statikus és absztrakt főnevet is bevonja a költő képalkotási rendszerébe, ezáltal bizonyos egyensúlyt teremtve.

(6) Oh voníts nagy világ!

S vonítva *fusson* majd veled a *gondolat*[...]

/Kutyák, 82/

(7), (8) *Fut* a *kiáltás*, - minden *kiáltás fut* erre mifelénk s olykor

Házunk ajtajánál olykép kavarog, mint a hózi-vatar...

/Levél Kanadából, 35/

"II. 3. || a. /*dtv*/ <Hír> gyorsan terjed."

A szótári jelentéssel nehéz egyeztetni a (6)-ban lévő metaforát, amely nagy képi hatású, egyéni költői alkotás. A sanyarú sorsa miatt vonító 'panaszos hangot hallató' *vildg-*

gal futó *gondolat* - a verscímnek is megfelelően - kutyává degradálódik a metaforában, ugyanakkor megmarad 'eszme' is, vagyis a szóképpel azonosított dolgok között kialakul az a sajátos állapot, amelyben "sem a közvetlen jelentés pólusa, sem az átvitt jelentés pólusa nem kerül túlsúlyba, hanem egyensúly uralkodik, mégha feszült és ezek felé a pólusok felé tartó ellentétes tendenciák között oszcilláló egyensúly is ez" - ahogyan JAN MUČKAROVSKÝ mondja *A költői kép szeman-tikájához* című tanulmányában /*HelviF. XVI, 342/*. Emiatt a *gondolat* oldaláról a 'gyorsan terjed', a *vonítva fusson* oldaláról az '/állat/ gyorsan megy' jelentés felelne meg a *fut* jelentésének, közöttük alakul ki az oszcilláló egyensúly.

Az idézett szótári jelentés a (7)-ben még csak megfelel a *fut* /a *kidáltás*/ metaforának, de a (8)-ban ehhez már a 'valami gyorsan halad' jelentés is kapcsolódik, hiszen ennek a metaforának az azonosítottja a hózivatar, s az kavarog 'apró részecskékből álló tömeg ide-oda száll, mozog'. A metafora és az utána következő hasonlat — [*a kidáltás*] *oly-kép kavarog, mint a hózivatar* - egyaránt az azonosított és a hasonlított dolgok közös jellemző jegyén, a mozgáson alapul. A mozgás ily módon való ábrázolása, képi megjelenítése — mint a (2)-nél már mondtuk — a *Levél Kanadából* című vers lírai alanyának rezignált hangulatát ellentétezi.

A tárgyalt metaforák a természet: (2), (3), (4), (7), (8) és a társadalom: (1), (4), (5) illetve a gondolkodás: (6) egyes jelenségeinek képi visszatükrözésére szolgáltak Füst Milán verseiben. A költői magatartásra, a lírai alanyra a mozgó, gyorsan változó jelenségekhez képest a mozdulatlanság jellemző, mint már utaltunk erre. A metaforák összetartozása így lényegi okokra vezethető vissza: a különféle jelenségek egy közös jegyét szempontul választotta a költő, s ennek segítségével ábrázolta a jelenségeket a maguk mozgásában. Ezért jöhetett létre a metaforák egymással összefüggő hálózata. A hálózat egyedei ugyan állítmányi szerepű metaforák, de az ebből a szerepből következő hatás most

csak másodlagos. Kifejezőképességük nyomatékát a költői nyelv egészében mutatkozó szerepük adja.

DE L'USAGE MÉTAPHORIQUE DU VERBE *FUT* /'COURIR'/
DANS LE LANGAGE POÉTIQUE DE MILÁN FÜST

par
LÁSZLÓ BÜKY

Il est d'usage de considérer comme la plus expressive la métaphore qui a une fonction de prédicat. Cette conception se montre bien valable sur le plan du système grammatical, pourtant, du point de vue stylistique la métaphore la plus expressive est plutôt celle qui remplit le mieux sa fonction, c'est-à-dire qui permet de reconnaître l'accord, établi au niveau du contenu et de la valeur affective, des concepts métaphoriquement identifiés. Le même effet peut être aussi atteint de manière que le poète renvoie par la même métaphore aux identifiés différents. Par là il crée un réseau complexe de métaphores. — Ainsi Milán Füst forme par le verbe *fut* de telles métaphores qui rendent sensible l'aspect commun aux phénomènes représentés, le mouvement; et la qualité de prédicat n'est que secondaire à côté de cette figuration toujours analogue du mouvement propre aux phénomènes. La portée de leur expressivité se caractérise par le rôle qu'elles ont dans la totalité du langage poétique.

MEGJEGYZÉSEK A PRÓZARITMUSRÓL *

Végh J. Mihály

1. Ha a próza ritmusáról /a prózaritmusról/ szólunk, elsődleges feladatunk választ adni arra a kérdésre, hogy mit jelent, miben áll ez a ritmus. Előbb tegyünk egy kis /látszólagos/ kitérőt:

1.1. Ritmuson általában jelenségek /egységek/ szabályos váltakozását, ismétlődését értjük. "A ritmus első fokon a dolgok lényegéhez tartozó objektív összefüggés, a jelenségek sorozatának kisebb-nagyobb távlatokban érvényesülő idő-, ill. térbeli tagolódása" /KECSKÉS ANDRÁS: *A komplex ritmus-elemzés elvi kérdései*. Itk. LXX, 107. idéztem: i. m. 176./ . Bizonyos értelemben minden emberi beszédnek van ritmusa, hiszen az akusztikai tényezők tagolódása jellemző minden hangzó nyelvi jelenségre. A beszéd természetes tulajdonsága, hogy bizonyos hangok /-csoportok/ kiemelkednek, nyomatékos gócot alkotnak, és ezeknek többé-kevésbé szabályos ismétlődése, a köztük lévő hangcsoportok kiejtési időtartamának kiegyenlítődése ritmust /ritmusérzést/ kelt.

1.2. Csakhogy - amint B. A. TOMASEVSKIJ is megállapítja - különbséget kell tennünk a természetes ritmussal rendelkező beszéd s a ritmika szabályai szerint felépített művészi szöveg között /*O sztihe*. Leningrád, 1929. Ritm prozi. 254-318./ . A nyelvi ritmus a beszédben csak mint alap van jelen, lehetőségként, és nagyon sokszor nem is valósul meg, nem válik érzékelhetővé; az ilyen szöveget egyszerűen ritmustalannak érezzük. Természetesen ez az érzésünk téves.

*Vö. egy korábbi tanulmányommal: *Ritmusjelenségek a magyar prózában*. Népr. és Nyelvtud. XVII-XVIII, 175-195.

FRANTIŠEK MIKO a prózaritmussal foglalkozó terjedelmes tanulmányában */Rytmus v proze. Litteraria 6. Studie a dokumenty. Bratislava, 1963. 5-61/* a következőket állapítja meg erről: "A beszéd tagolása alapvető pszichológiai követelmény. A beszéd nem nélkülözheti sem a tagolást, sem a ritmust. Erről a ritmusról úgy beszélhetünk, mint a beszéd ún. természetes ritmusáról. Funkciója, hogy a beszédtevékenységet effektívvé tegye. Az információelmélet szempontjából azt lehet mondani, hogy a beszéd ritmikussága pozitív tulajdonsága az információs csatornának, ha ez nincs meg, akkor ún. zajként értékelhető" /i.m. 12./ . Figyeljük meg: a ritmus funkciója itt még nem stilisztikai, csupán effektív. A stilisztikai /FRANTIŠEK MIKO szerint esztétikai/ funkció felépítménye a ritmus elemi funkciójának. Ritmusérzékünk csak ezt a felépítményt érzékeli, ezért érzünk ritmustalannak szövegeket, és ennyiben mégsem téves ez az érzésünk.

1.3. A ritmusérzék szerepét nem szabad lebecsülnünk. "Az emberi megismerés fejlődése során, elvonatkoztatási folyamatok eredményeként jöhetett létre az objektív ritmus felismerésének képessége, a ritmusérzék" - írja KECSKÉS ANDRAS /i. m. 107. idéztem: i. m. 176./, és a felismerő szubjektum szerepét ANDOR GYÖRGY is kiemeli: [a ritmus] "...a műalkotás objektív anyaga valamely tulajdonságának a szubjektum számára azonosnak tetsző szakaszokban való ismétlődése, a szakaszosság folyamatossága" /Nyr. 96 : 288. idéztem: i.m. 176./.

1.4. Természetesen a szövegek /közlések/ egy csoportjában azonnal érzékeljük a ritmust. Ilyenek a versek. A versben a ritmus esztétikai funkciója konstitutív eleme az irodalmi alkotásnak, és egyúttal specifikus jegye is. A vers ritmikus normával dolgozik, amelyet érezni lehet. A prózában a ritmus esztétikáját nem feltétlenül kell érzékelni, de már a művészi prózában nagyobb ritmikusságot várhatunk,

abból kiindulva, hogy a szerző művész, aki a nyelvvel mint művészi anyaggal dolgozik, és nem hagyhatja figyelmen kívül a beszédnek ezt az oldalát, hanem mint a mondanivaló szolgáltatásában álló formát, stilisztikailag fontosat beépíti művébe /v.ö. FRANTIŠEK MIKÓ i.m. 13/.

1.5. A ritmus szempontjából alapvetőnek /az árnyalatokat nem számítva/ ezt a három fokot állapíthatjuk meg: beszéd /a ritmus lehetősége/ - művészi próza /a ritmus tendenciája/ - vers /a ritmus megvalósulása/. A művészi próza ritmusa voltaképpen illuzió, a meglévő lehetőség alapján a megvalósulás illuziója. A prózában s e j t j ü k a ritmust, de nem t u d j u k. Lásd: HORVÁTH JÁNOS: [a próza ritmusa] "csak szugerál, csak sejtet. Elég, ha csak elvétele s futólag érvényesül benne az ütemező ösztön" /*Ritmus a prózában*. Új Nemzedék. 1921. III. évf. 1. sz. 5. idéztem: i.m. 182./, LEONHARD BERIGER: "a prózaritmusból nem az egyenlő /egyenlőnek érzett/ ismétlődik, hanem a hasonlóknak érzett" /*Poesie und Prosa*. Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. 1943. 148-149. idéztem: i.m. 181. /, FRANTIŠEK MIKÓ: A prózában nem érvényesül a ritmikus szándékosság, és nem számolhatunk magas fokú ritmikus elrendezettséggel. Csupán ritmikus tendenciákról lehet beszélni. /v.ö. i.m. 59/.

1.6. A prózaritmusból jellegéről a legfontosabb azt megállapítanunk, hogy csak tendencia, nem konstitutív eleme a megnyilatkozásnak. Természetesen a tendencia bizonyos fokig erősíthető, így ritmikus hatás érzését lehet kelteni, és ennek esztétikai /stilisztikai/ funkciója lehet. Prózaritmusról, a próza ritmusáról csupán a rövidség kedvéért beszélhetünk, ha pontosak akarunk lenni, akkor a próza ritmusjelenségeiről szólhatunk csak, akkor is, ha elfogadjuk /és - a fentiek értelmében - el kell fogadnunk/ KECSKÉS ANDRÁS

megfogalmazását: "vers és próza között nincs minőségi, csupán fokozati különbség" /i.m. 114. idéztem: i.m. 183. /.
/Ezért adtam említett korábbi munkámnak a *Ritmusjelenségek* címet: i.m. 175. /

2. A vers ritmusa /a szabadvers, prózavers stb. részletproblémáját most figyelmen kívül hagyva/ mérhető, tisztán kimutatható, hiszen - mint köztudomású - vagy hangsúlyos lehet, és akkor ütemekre, vagy időmértékes, és akkor verslábakra bontható. /Megint csak hagyjuk most ezeknek részletproblémáit./ De mérhető, kimutatható-e a próza ritmusjelenségei? És mi mérhető, és minek alapján? Vagyis: miben áll a prózaritmus?

2.1.1. A magyar szakirodalomból elsősorban HORVATH JÁNOS munkáiban találhatunk elméleti megállapításokat a prózaritmusról: *Ritmus a prózában* /lásd előbb/; *Magyar ritmus, jövővény versidom* /Bp. 1922. 26/; *A magyar vers* /Bp. 1948. 43/; *Rendszeres magyar verstan* /Bp. 1955. Nyelvtud. Ért. 7. 5/; *Versritmusú szövegek a kötetlen beszédben* /Bp. 1958. MNyTK. 100./.

Az ő felfogása az, hogy a hangsúlyos verselés ütemezettsége /ütemei/ időnként és helyenként megjelennek a művészi, a jól szerkesztett prózában /azaz a természetes beszéd ritmuslehetősége időnként megvalósul/, és egy-egy ütem emléke ébren tartja ritmusérzékünket a következő ilyen ütemig. "Találunk nagyjában egyenlő időszakaszokat, helyelközzel tökéletes ritmusú részletet, közömbös darab után ütemre lendülőt, s ezek benyomása elegendő szuggesztív erővel bír arra, hogy kellemes arányúnak, magyar értelemben szabályosnak hitesse el velünk az egész mondat, egy egész beszéddarab hangidomát" /*Magyar ritmus, jövővény versidom* 26. idéztem: i.m. 182./.

Ez a felfogás - bár alapjában igaz - azt sugallhatja a prózaritmus kutatójának, hogy a prózában csak az ütemezhető, versszerű részekkel kell foglalkoznia, őket kimutatnia, a "közömbös darabokat" jórészt figyel-

men kívül hagyhatja, legfeljebb meg kell számolnia a ritmosos mondatok közötti ritmustalanokat, hiszen ezek eloszlása is lehet arányos, azaz ritmikus.

Magam is e szerint az elv szerint elemeztem Eötvös Károly néhány elbeszélését /i.m. 189-194/.

2.1.2. De a "közömbös" részek mégsem lehetnek közömbösök a ritmusjelenségek vizsgálatakor. ANDOR GYÖRGY Kamondy László egyik regényrészletének ritmuselemzésében szintén a szótagokból alakuló ütemek szerint elemez, de minden szótagot ütemekbe sorol, és így figyeli meg az ütemek kiegyenlítődéssre való törekvését /i.m. 293-294. idéztem: i.m. 183/. KOVACS AGNES egy népmesei szöveg elemzésében hasonlóképpen jár el, megállapítván, hogy "a mesemondó az ütemek minden lehetséges tagolását alkalmazza, tehát nemcsak 3:3, hanem 2:2:2, 2:4, 4:2, sőt néha 1:5, illetőleg 5:1 tagolással is találkozunk. [Az alapegység a mesében a héttaszatú 6/8-os ütem.] Természetesen a nem felező megoldású ütemekben ugyanúgy találkozunk az aprózás és a lelassítás, illetőleg az ütemkiegyenlítődéss jelenségével" /MTA I. OK. XXVI, 183-242, idéztem: i.m. 188./. Érdekessége ennek az elemzésnek, hogy hangzó szöveget vizsgál metronómot és stoppert is igénybe vesz a mérésekre - és ez önmagában is felvet olyan kérdéseket, amelyek nem teljesen azonosak az írott szövegek elemzésekor felmerülőkkel.

2.2. Az orosz nyelv prózaritmusáról vallott felfogásokat V. ZSIRMUNSZKIJ foglalja össze /O ritmicsezkaj proze. Szovjetszkaja Lityeratura. 1966. 4. sz. 103-114/. Megállapítja, hogy a próza ritmusának problémája mindeddig nincs megoldva, holott az orosz versteoretikusok nemegyszer foglalkoztak már vele. Az a véleménye /B. TOMASEVSZIKJ nyomán/, hogy meg kell különböztetni a beszéd természetes tulajdonságaként létező ritmust és a ritmikus prózát. Ez utóbbi természetének magyarázatára a következő elméleteket ismerteti /és bírálja/:

2.2.1. A legnaívbabnak tartja azt az elméletet, amely a verslábakra épül, mint G. SENGELIÉ */Traktat o ruszskom sztyihe*. Odessza, 1921./, aki Turgenyev prózájának elemzésekor verslábakat mutat ki /daktilusokat, trocheusokat, jambusokat stb./, de - természetesen - ezeket rendszerbe foglalni nem tudja /és nem tud mit kezdeni a nem ritmizálható részekkel sem/. A.BELIJ is erre alapozza felfogását */O hudozsesztvennoj proze*. Moszkva, 1919./. Felhasználva az antik metrumok teljes verslábkészletét, úgy találja, hogy a legjobb prózáíróknál, főleg Puskinnál és Gogolnál következetesen megvannak a legkülönbébb verslábak, Puskinnál túlsúlyl a jambus-anapesztus, Gogolnál a trocheus-daktilus. Igaz, A. BELIJ is kénytelen elismerni, hogy eléggé rendszertelenül vannak meg, és ún. lökések és lyukakat kell feltételeznie a következetlenség magyarázatára.

B.TOMASEVRSZIJ is cáfolja A. BELIJ elméletét, és szellemesen azzal érvel, hogy a verslábak önkényes /rendszertelen/ kombinációja ott mutatható ki, ahol csak akarjuk, még a félművelt hivatali szabályzatokban is */Zsizny Iszkussztva*, 1920. 458-460/. V.ZSIRMUNSZKIJ elismeri, hogy ennek ellenére a romantikus stílusú prózában néhol találkozunk többé-kevésbé következetes metrizációval, mint pl. Novalis befejezetlen regényében, a "Tanulók Szaiszban" címűben, vagy a szimbolista Maeterlinck egyik drámájában, de az ilyen prózát "hibrid"-nek tartja.

2.2.2. A verslábelmélettel szemben A.PESKOVRSZKIJ fonetikai ütemekkel magyarázza a próza ritmusát. */Sztyihi i proza sz lingviszticeszkoj tocski zrenyija*. Metodika rodnovo jazika, lingvisztika, poetika. Leningrád, 1925.153-166/. Ezek az ütemek hangsúlytól hangsúlyig tartanak. De - mint V.ZSIRMUNSZKIJ megállapítja - ez a rendezés nagyon ingadozó jellegű, a "szervezett változatosság" az ütemek között /amivel A. PESKOVRSZKIJ a következetlenségeket magyarázza / nagyon szubjektív és kevésbé meggyőző.

2.2.3. B. TOMASEVSZKIJ a prózaritmus vizsgálatában alapvető mérceként a szótagot fogadja el /*Ritm. prozi.* 0 sztyihe. Leningrád, 1929. 254-318/. Puskin prózáján végzett megfigyeléseiből arra következtet, hogy Puskin prózájában a szótagmenyiség az előfordulások 69%-ában 6-10 szótagos határok közé van szorítva, és a leggyakoribb a középmagasságú 8 szótagos szakasz, amely viszonylag állandó jellegű is. Ha ehhez - mondja V. ZSIRMUNSZKIJ - hozzátesszük az 5 és a 11 szótagos szakaszok számát, akkor az 5-11 szótagosok előfordulási aránya 88%-ra nő. B. TOMASEVSZKIJ szerint a szomszédos szakaszok között nem található kiegyenlítődsre törekvés, ellenkezőleg, érezhető némi, bár nem világos tendencia a szótagkülönbségre. Ezzel - mint látjuk - B. TOMASEVSZKIJ ellene mond annak a magától kínálkozó következtetésnek, hogy a Puskin prózájában fellelhető közép nagyságot verstani törvényszerűségnek lehetne elfogadni. Kimondja tehát, hogy "a prózaritmus normái nem konstruktív törvények, csak középformákat jelentenek, amelyek mellett megengedettek és azonos értékűek az egyik vagy a másik oldalra való eltérések" /i.m. 274/. Szerinte a prózában a túlzott hosszúságot vagy rövideséget a következő szóval kell kompenzálni. Ebből következik a szó középhosszának megtartására irányuló tendencia, miközben ez a hosszúság annál állandóbb és gyakoribb lesz, minél rendezettebb a beszéd a ritmus szempontjából. Ismételten hangsúlyozza, hogy a prózában az a törekvése, hogy bizonyos egyensúly bekövetkezése után megőrizze a középhosszúságot, csupán mechanikus tendencia, és egyáltalán nem játszik konstruktív szerepet.

2.2.4. V. ZSIRMUNSZKIJ a továbbiakban röviden kitér az angol próza ritmusa egyik kutatójának elméletére. J. H. SCOTT a vizsgált szövegeket 2-3 szavas szintaktikai egységekre bontva a hangsúlyos struktúrában szimmetriakülönbségeket lát.

Lehetséges, hogy egy ilyenfajta szimmetriaelmélet eléggé elfogadhatóan magyarázza a próza ritmusának bizonyos jelenségeit, de a szimmetriaegységek /miként a verslábak sem/ nem lesznek rendszeresen ismétlődő egységek, tehát nem szolgálhatnak a ritmikus próza konstitúciós alapjául.

Ugyanez vonatkozik a "klauzula"-elméletre is. Az antik retorika tudta, hogy a mondat vagy a bekezdés végének meghatározott kanonizált formái vannak /cursus planus, tardus, velox/. De azok a kísérletek, amelyek arra irányultak, hogy az újeurópai népek prózájában is hasonló klauzulákat találjanak, nem vezettek semmiféle eredményre. Ez a próza ugyanis hangsúlyszabályokon alapszik és nem a hosszúságon. Legfeljebb csak egyedi esetekről, egyes íróknál való rendszeretlen előfordulásokról lehet szó, ahol a ritmikus stílus kiegészítő jellegű.

2.2.5. De mit állít szembe V. ZSIRMUNSZKIJ ezekkel az elméletekkel? Azt, amit már korábban is kimondott: a ritmikus próza a szintaktikai egységek művészi rendszerére épül az ismétlődés és a szintaktikai párhuzam alapján. A vers ritmikus szerveződése ugyanis szűkebb értelemben nem metrikusan történik /erős és gyenge szótagok szabályos változásával, verssorokkal, versszakokkal és a sorok végén rendszeresen ismétlődő rímekkel/, hanem a vers kompozíciója szerint. A hangsúlyos sorok parallelizmusával kapcsolatos ez, a sorok ritmiko-szintaktikai párhuzamosságával, és a grammatikai formák párhuzamával, amelyek ugyanazon szintaktikai funkcióban lépnek fel a versnek ugyanazon helyein, és mindenfajta lexikai ismétlődéssel, különösen a ritmikus sor elején, amelyek meghatározzák a ritmiko-szintaktikai tagokat, és végül ide tartoznak bizonyos hangtani ismétlődések is. Mindezek a jelenségek együtt születnek a vers általános ritmikai mozgásával. Ez a grammatika költészete és a költészet grammatikája, amelyről R.JAKOBSON írt. A versekben a ritmusnak ezek a másodlagos elemei nem feltétlenül szükségesek a

ritmus érzékeléséhez, rendszertelenek is maradnak. A prózában viszont mint elsődleges metrikai törvényszerűségek léteznek, előtérbe kerülnek a ritmikus szerveződésnek másodlagos jegyei.

Ezeken kívül /és velük együtt/ nem kevésbé fontosak a művészi beszédben a párhuzam és az ismétlődés /fonetikai, grammatikai, szintaktikai, lexikai, szemantikai/. A próza ritmikus szerveződésének alapját nem hangtani ismétlődések alkotják, hanem a grammatikai-szintaktikai parallelizmus különféle formái. Hasonlóan a vershez, a strófához vagy strófacsoporthoz, a ritmikus próza szövegegységét összetett intonációs-szintaktikus egész alkotja. Ez állhat szintaktikailag azonos mondatrészekből, azonos kötőszókból vagy intonációs szünetekből, összetett mondatokból, amelyek szintaktikailag párhuzamos tagmondatokból tevődnek össze, és amelyeket kötőszók vagy velük egyenértékű szünetek kapcsolnak össze, és végül alárendelt mondatok sorából, amelyek szintaktikai konstrukciójuk szerint párhuzamosak. A mellérendelő vagy alárendelő kötőszók ismétlődése, szókihagyás, az egymáshoz tartozó szerkezetek grammatikai-szintaktikai parallelizmusa, végül fonetikai ismétlődések jelenléte, és még más tendenciák /a szavak számának vagy a szótagok számának kiegyenlítődése, a meghatározott típusú végződések ismétlődése/ alkotják a ritmikus próza alapját.

2.3. A szlovák nyelvű próza ritmusát vizsgálja FRANTIŠEK MÍKO az előbbieken már említett tanulmányában/i.m. 5-61/. Tíz szöveget: hét művészi /irodalmi/ és - összehasonlítás céljából - három szakirodalmi /tudományos/ szöveget elemzett statisztikai módszerrel. Következtetéseit így foglalhatjuk össze:

Három síkot kell megkülönböztetnünk: az ütem, a szakasz és a mondat ritmikus síkját. Az ütem ritmikus síkjában a figyelembe veendő tényező a különböző fajtájú ütemek jelenlé-

te a ritmikus lejtésnek és a szótagszámoknak megfelelően, valamint az ütem szótaghosszúságának átlaga és ezek szóródása. Az ütemek vizsgálatakor FRANTIŠEK MIKO a süllyedő és az emelkedő formákat vizsgálja, a trochaikus-daktilikus ill. a jambikus stb. egységeket. A prózaritmus alapjának ezeket a formákat tekinti, voltaképpen tehát az időmértékeket, de számol a hangsúly szerepével is. Az ütemek lejtéséről megállapítja, hogy az összes ütemekből 86,9 - 92,5% süllyedő, 7,5 - 13,1 % emelkedő. Az ütemek emelkedése a szakaszok kezdetén 17,8 - 26,1 %-ra növekszik, a mondatok kezdetén 17,3 - 30,3%-ra. Ezek a "lágý" kezdetek az ütemek aránytalan növekedése mellett a ritmus szempontjából jelentősek. A szakaszok kezdetét a kezdő ütem meghosszabbítása is jelzi. A szövegek ritmikus jellegét a trocheusos és a daktilusos ütemek uralják, amelyek az összes ütemek 69,2 - 76,5 %-át adják. Túlsúlyban a trocheusos ütemek vannak.

A szakaszok ütemekre való tagolásában általában a kettős ütem az uralkodó, amely a vizsgált szövegekben az összes ütemek 46,8 - 56,9 %-át adja. A kettős ütemű szakaszok közül a próza stílusának szempontjából elsősorban a daktilusi-trocheusi, valamint a trocheusi-daktilusi szakaszok a jellemzők.

A mondat tipikus elrendezésében a ritmusnak a "lágý" kezdeteken kívül nincsen más kifejezőbb ritmikus tendenciája.

Az irodalmi és a szakszöveg között elsősorban a kétszótagú és a háromszótagú ütemek részvétele tekintetében mutatkoznak különbségek. Az irodalmi szövegben két jól kivehető ritmikus centrum van: a trocheusok és a daktilusok. Előfordulásuk 69,2 - 76,5 %-os. A szakszövegekben ezek a centrumok kevésbé kifejezőek, 59,5-63,4 %-os az előfordulási arányuk.

A kettős ütemek száma az irodalmi szövegekben 44,2 - 47,7%, a szakszövegekben 25,1 - 36,8 %. Ez utóbbiakban nagyobb mértékben fordulnak elő a három- és a többszótagú ütemek, amelyek a szövegek kevésbé ritmikus jellegére utalnak. Az irodalmi szöveg értékei inkább esztétikailag jelentősek, a különbségek ugyanis nem a ritmikusagra való törekvésből származnak, hanem a szakszövegek lexikális sajátosságainak a következményei.

Az ütem szótag-átlaga az irodalmi szövegekben 2,55 - 2,73, a szakaszszövegekben 2,84-3,22.

A szakaszok ütemeinek konfigurációja szempontjából a két centrum van túlsúlyban 27,2 %-ban. A szakszövegben ez az érték 10 %-kal kisebb, és magasabb a konfigurációk száma is, a ritmust tekintve ez is mínuszt jelent.

A szakaszok szótaghosszúságában /elsősorban az öt és hat szótagú szakaszok a jellemzők/ is van eltérés, de ez a ritmus szempontjából kisebb jelentőségű /a szótagelv a költészetben fontosabb./

A mondatot tekintve a szépirodalmi mondat ritmikus lejtésében kifejezettebben észlelhető a "lágyabb" kezdés, a szakszövegekben ilyen egységes tendenciát nem találunk. A szépirodalmi szövegekre jellemző a mondatok egyszakaszos volta /46,9-60,1 %/, az egy- és a kétszakaszos mondatok pedig ritmikus centrumokat alkotnak. A szakszövegekben nem találunk kifejezetten ritmikus centrumokat. Ezekben megnövekedett a többszakaszosak száma, ezáltal is gyengül a ritmusos jelleg.

A szakaszok konfigurációjában a mondatokban túlsúlyban van a kettős ütemű egyszakaszos, meg a három ütemű egyszakaszos mondat szépirodalmi szövegekben. A szakszövegekben nem találunk jelentősebb tendenciákat.

Úgy tűnik - állapítja meg FRANTIŠEK MIKO -, hogy a próza ritmusának súlypontja a mondatszakaszokban van.

3. Miben áll tehát a próza ritmusa, és hogyan vizsgálható? Úgy gondolom, elsietett /és lehetetlen/ dolog volna most határozott, minden kétséget /és tévedést/ kizáró választ adni erre a kérdésre. A számbavett elméletek: sokat feltártak a problémákból, de végeredményben - véleményem szerint - csak részigazságokig jutottak el. V. ZSIRMUNSZKIJ például - mint láttuk - azt vallja, hogy a ritmikus próza a szintaktikai egységek művészi rendszerére épül, az ismétlődés és a szintaktikai párhuzam alapján. Ez bizonyosan igaz, de nem oldja meg teljesen a kérdést. Ha így vélekedünk, akkor elhagyjuk a hanganyag, a hangzati rend ritmusát, amely ugyanolyan fontos alkotó része a próza ritmusának. Vagy ha például FRANTIŠEK MIKOval a trocheusi-daktilusi ütemekre építünk, akkor egyrészt az ütemek hangsúly- és ebből eredő ritmusviszonyait, másrészt az egyéb /pl. a ZSIRMUNSZKIJ felsorolta/ tényezőket rekesztjük ki a prózaritmus köréből.

3.1. Természetesen a kép nyelvenként is változik. A magyar próza ritmusjelenségei - ez a véleményem - nem alapozhatók a trochaikus ütemekre /verslábakra/. FRANTIŠEK MIKO a szlovák nyelv trocheusi jellegét állapította meg. Ez - amint tudjuk - a magyar nyelvről is elmondható. Csakhogy ezzel a ritmusról, rendezettségéről, rendszeréről még nem mondtunk sokat. Egyébként a magyar nyelvű prózában - határozott meggyőződéseim szerint - nem az időmértékes, a szótagok hosszúságára és rövidségére alapozott ritmust kell keresnünk, mert nem ez a jellemző rá, hanem a hangsúlyviszonyokra épülő ritmust.

A hangsúlyos gócok köré épülő szakaszok kiegyenlítődése /legalábbis az erre irányuló tendencia/ a legfontosabb /a-

lap-/ jelensége a magyar beszédnek és a művészi prózának is.

3.2. És hogyan vizsgálható ez? Meg kell állapítanunk a szövegegység ütemeit, a hangsúlyos gócok által összefogott egységeket, statisztikusan ki kell mutatnunk, hogy melyik ütemfajta a legjellemzőbb, és hogy a kiegyenlítődési tendencia milyen mértékű /lásd pl. ANDOR GYÖRGY és KOVÁCS AGNES említett dolgozatait./.

3.3. Nem látszik érdektelennek az sem, hogy valóban a hangzó beszéd ritmusát /is/ vizsgáljuk, mint KOVÁCS ÁGNES /i.m. 183-242./, és metronom, stopper stb. segítségével, hangjegyes ábrázolással mutassuk meg azt, hogy a szöveg előadója elmondás közben mennyire érzi a ritmust, hogyan ritmizálja azt az egységet, amelynek ritmusformáit mi már az olvasás folyamán megállapítottuk.

3.4. Tudnunk kell azt is, hogy az ilyen vizsgálat "csak" a hangzati rend ritmusát, ritmosos tendenciáit mutatja ki. Pedig a próza ritmikus jellegének más tényezői is vannak, amelyek az előbbivel együtt teszik ritmosossá a szöveget. Ilyenek pl. az ismétlés, a parallelizmus, a halmozás, a szavak hosszúságának a szabályosság érzését keltő változatossága, az arányosan formált szószerkezetek ritmikus hatása, a hosszabb és rövidebb tagmondatok, a mellé- és alárendelő szrekezetek, a kapcsoló elemek /kötőszók/ bizonyos rend szerinti változtatása. A próza ritmikus jellegének érzékelését elősegíti az is, hogy szabályosan /szabályosnak érzetten/ váltakoznak benne a párbeszédes és a leíró részek, hogy az író egy-egy beszédfordulat visszatérésével, értelmi nyomósításával ritmikus csomópontokat terem.

A ritmus érzését keltheti a mű /szöveg/ szerkezetében meg-

nyilvánuló arányosság is /mindezekre nézve lásd tőlem: i.m. 184-187./.

3.5. Mindezek mellett figyelemmel kell lennünk a próza ritmusának egyéb tényezőire is: az élőbeszéd közvetlenségével ható előadásmódra, az írás tárgyára, az író stílusának egyéni sajátosságaira.

3.6. És - nem utolsósorban - semmiképpen sem szabad megfeledkeznünk, arról, hogy szemléletünk funkcionális legyen, hogy a mondanivalóval, a tartalommal való összefüggésben vizsgáljuk a ritmikus tendenciák szerepét is.

ÜBER DIE FRAGE DES PROSARHYTHMUS

von

J. Mihály Végh

Diese Studie des Verfassers knüpft sich an seinen früheren erschienenen Artikel Rhythmuserscheinungen in der ungarischen Prosa in dem er in erster Reihe die theoretischen Fragen des Prosarhythmus erörterte. Jetzt untersucht er aus diesen Fragen die Wichtigste eingehenderweise, die Frage, was er unter dem Prosarhythmus verstehe und wie der Prosarhythmus zu untersuchen sei. Er gibt einen kurzen Überblick über diese Frage in der ungarischen Fachliteratur, bzw. er stellt die Meinungen der russischen Theoretiker in erster Reihe die Auffassung von V.SCHIRMUNSKI und die des slowakischen F.MIKO dar, hinzufügend die kritischen Bemerkungen und Schätzung des Verfassers. Er legt dar, dass die untersuchten Theorien viele Teilnahrheiten haben aber die ganze Wahrheit entdecken sie nicht. Der Verfasser zeigt darauf, dass der Rhythmus sich in jeder Sprache auch verändert.

Die Rhythmuserscheinung der ungarischen Kunstprosa ist der Ausgleich der Strophen um die betonten Zentren; aber der Prosarhythmus hat auch andere Faktoren: die Wiederholung, die Parallelität, die Anhängfug, der Wechsel der Satzeinheiten nach gewisser Ordnung usw. und alle diese rufen die Rhythmus-wirkung hervor.

Endlich macht er auf die Wichtigkeit der funktionellen Anschauung des Rhythmus aufmerksam.

SZÖVEGMUTATVÁNYOK

NÁGYKÖNYI KÖZSÉG NYELVJÁRÁSÁBÓL

Szabó József

Idestova másfél évtizede végzek szöveggyűjtést a Koppány menti Tolna megyei falukban, elsősorban szülőfalumban, Nagykönyiban. A gyűjtés témáit kezdettől fogva általában néprajzi szempontok szerint választottam meg, és arra törekedtem, hogy az adott témát lehetőleg néprajzilag is minél teljesebben fölgyűjtsem. Ennek megvalósítására jónak látszott az a módszer, hogy — többnyire az adatközlő kérésére is — nagyjából megbeszéltük a témát és föl vétel menetét. Ezzel lehetővé vált, hogy az adott tárgykörről részletesen és jobbra az adatközlő gondolatmenetének megszakítása nélkül folyhatott a szó. Hosszabb ideig tartó föl vételkor, ha az adatközlő fáradni látszott, a pillanat-állj kapcsoló igénybe vételével hosszabb-rövidebb szünetet tartottunk, és esetleg nagyvonalakban megbeszéltük a folytatást. A gyűjtéshez a helyi nyelvjárást tipikusan beszélő adatközlőket igyekeztem megnyerni, és nagy gondot fordítottam arra, hogy a gyűjtési körülmények minél ideálisabbak legyenek. A föl vételek készítésekor egyik legfontosabb alapelvem az volt, hogy lehetőleg természetes beszédhelyzetet teremtsék. Ezt a törekvésemet — az adatközlő nemegyszer hozzátartozóm, rokonom vagy jó ismerősöm lévén — általában sikerült is megvalósítanom. Ez a megvalósítás természetesen csak bizonyos határok között értendő, hiszen a magnetofon-föl vétel korántsem tipikus beszédhelyzet.

A szövegek lejegyzésében a Magyar Nyelvjárások Atlaszá-
nak hangjelölési rendszerét követtem. A kisebb-nagyobb beszéd-
szüneteket | vonallal jelöltem. Az adatközlők nevét és életkorát, valamint a föl vételek idejét az egyes szövegek végén tüntettem föl.

1. A t u t y i k ö t é s r ö l

- Hád bizony mikor én fiatā vótam, akkor még nēm vót cipő, akkor mindēnki tutyiba járt.

- / Miből készítették a tutyit? /

- Gyaptyubu. Mindēn házná vód birka abba a zűdőbe. Akkor ēhítottuk a nyirőasszont, a faluba vót egy nyirőasszony, akkor ēhítottuk, akkor mēgnyirte ēty pōngőér szokta esetleg nyirnyi. Attunk neki ēggy űjeg bort, akinek nēm vót pōngőjje. Akkor kimostuk, akkor ēvítettük a kalullóba, akkor mēkkalútattuk. Vót uan, aki szēb gyaptyu vót, nēm kalútuk, csak mēkfontuk. Kimostuk, mēkfőstöttük, asztán abbu készítēttük a tutyit.

- / Mivel kötötték? /

- Vót ōd darap kötőtű, akkor avvā kötöttük. A sarkát három kötőtűvē, a fejit mēg öttē.

- / Hány fajta tutyi volt? /

- Fonálbu vót tutyi, mēg gyaptyubu. A fonálbu jobban csak azoknag vót, akinek nēm vót birkájjuk, a szēgényebbeknek. A jobbmódujaknak ugyē azoknak jobban gyutott. Cipőjjük azoknak ēty pár vót, tutyi vót a fő mindēnkinek, abba mēntek mēg a misére is abba a zűdőbe. Fzēgbe a tutyigba akkor vót három fajta: a zembērēknek mēkhattuk fehérren, az asszonyoknak mēg dōgoznyi mēnni feketére mēkfőstöttük, a cifrát mēg innepēn hasznátuk.

- / Hogyan készítették a cifra tutyit? /

- Hosztunk a bódbu belinērt. Akkor vót a bódba belinēr mindēnféle fajta: ződ, piros, bordó, sárga, narancssárga. Asztákkor kicifrátuk szēp rózsásra. Közbe mēg vót a faluba ēty szēgény embēr, annak mēg vót egy lova, akkor asz szokta árúnyi a belinērt, mēg a tutyiba mēg szőrfűzőt is szoktunk huznyi a szegéssibe. Ződ szőrfűző, sárga ki vót ködvel a kocsijára ēty kizs vesszőre. Az árúta a belinērt is, fűzőt is, asztá akkor attu szoktunk cserényi ezēr-azēr, amit csak tut-

tunk neki annyi. De utóbra má a bódba vót. Akkor asztán mi-
kor má mindēn belinērt mēkszērēsztünk, mindēnféle szünūt, akkor
ēkesztük a kötést. Akkor a sarkába kötöttünk két rózsát, a fe-
jibe mēg ēgy rózsát. Avvā vót a szép fajta. Akkor uty készi-
töttük, hogy mindēn szēm - ahogyan kötöttük a tutyit - mindēn
szēmre raktuk rá a színēzs belinērt. Szērū a levelekre zōdet,
közepibe rózsát. Akkor ēv vót a szép tutyi. Akkor vót a másik
fajta, aszt mēg ugy neveztük, hogy tökmagos tutyi. Av vót a
zōcsóp fajta. Abba izs vót a sarkába, abba csak ēgy ēgy rózsa
vót, a fejibe mēg mēgen csak ēgy rózsa. Közbe ez má ócsób vót.
Eszt horták legjobban mindēnki. Akkor a másik fajta mēg vót
a fēkete. Abba má nēm tettünk sēmmit.

- / *Hogyan szokták kötni? Mikor? /*

- Mindig a kocsin. Kocsin tuttunk lektöbbit. Mikor fölūtünk
a kocsira, mēntünk a mezőre, akkor ot csinátuk, kötöttünk,
De mēk közbe mēg a is kötötte, aki a zágyba fekütt, beteg vót.
Nēm vót uan nagyon nagy beteg, fegvē is kötötte. Mēg én ami-
kor a pusztára jártunk aratnyi, aszt hotram a zuramnak a zē-
bēdet, akkor vittem a vékát a fejemēn egész Mēggyesig mēg Bar-
nahátig, akkor odáig mēkkötöttem ēty pár kistutyit, mer kis-
tutyigba is kötöttünk. De má akkor a bótira kötöttük. Akkor
ēggyik napru a másikra annyit kötöttem, hogy av vót a házi kőcs-
ség.

- / *Mit tettek a tutyi alá? /*

- Az alá mēk fonalbu, kendērbü fontunk, asztán akkor abbu
kötöttük, asztá avvā tapātuk mēg. Vót ugy, hogy mēkszurkú-
tuk. Akinek nēm vót szurokra pénze, am mēg uty kötötte csak
mēg.

- / *Csak saját használatra kötöttek vagy árultak is? /*

- Árúni oda nēm tapātuk mēg, csak magunknak. Asztat csak ugy
attuk ē. Későbben mēg má vót a faluba embēr, aki szētte ősz-
sze zsákszám. Mindēn házná tisz párt, tizēnötöt. Akkor ősz-

szeszédött egy zsákkā, vittę elannyi. Mēnt, akkor ēvitte az Alföldre Paks felé, Dunaföldvár. Bizony apád is ējárt tutyiznya az Alföldre gyalog.

Elmondta: Szabó Józsefné, 55 éves
Nagykőnyi, 1965. szept. 22.

2. A t a k a r o d á s r ó l

- Mikor mēgvót a masinállás, utánna mēk köllött a szürüt csinányi. A szürü ez leginkáb, vetētsutafót szokot lēnni. Addigra má lē vót az ētedve. Akkor asztat kapávā ki köllött annak a tūjit onnant kaparni nēm mēllen, csak ugy jó, de hogy a tūje tējessen kigyűjjön. Akkor aszt a sok tūjit lē köllöd gerēbgényi fēre. Mikor az lē vód gerēbgyévé, akkor uan nagyop hand vót, asztat sujokkā mēk szoktuk ugy, szējje szoktug vernyi. Mēg mēgértük lē a vizet hordanyi a kudbu kánnarózsávā öntöznyi. Mikor áttikatt, akkor ujbu mēksujkúnyi, mer nagyon jó szürüt köllöt csinányi, plānē, ha még od vót a csépüllés is. Akkor elkezdődött utánna a takarodás. A takarodást eszt is összeávā szoktuk csinányi. Akkor má hárman-nēgyenn is össze szoktunk ányi, ity családok, akineg vótak a lófogatok. Együtttek az embērēk is, az asszonyok is. Ēn is ē szoktam mēnni kēvét adogatni. Jó nagy, hosszi nyelü vēlla vót. Őt körösztot, hatot, mēllik, a lótu is függött, mēg mījen hoszsi kocsija vód valakinek, mījen jó karfájja, hogy mennyit rakot fő. Akkor az embērēk szokták raknyi főnt a kocsit, mink mēg adogattuk fől a kēvét. Mindik szépēn aszt is figyēnyi

köllött neki, mer ha má éty kéve něm ugy vót, hamar lëcsuszott, akkor bizony hama széjjëdűt a kocsi, vaty fő lëhetëd dűnyi. Mikor ës sort szerű-szerű kiraktak mindëggyik felű, akkor köllött — asz monták a vótykévének —, akkor raktag be vótykévét ity tovább, utyhoty szokot lënnyi négy-öt sor jó magossan. Akkor vót a rudallóköttél még a ruD. Ez ëgy nagy, hosszi, nehész farud vót. Aszt aki lën vót a kévét raknyi, annak köllött fölannyi. Akkor aki fön vót, az embër, az elkapta a kötelet. A kocsin rajd vót a osiga. A csigába bele köllött huznyi a kötelet, akkor ujbu fölannyi, uty huznyi a másig végit lëfelére. Még még a kocsin szokot ijen csuszóka is lënnyi, mer ijen hëgyezs-vögyes | vidég vót ëre mifelénk. Aszt mikor uan hëru takarottunk, hogy uan jó dombódal vót, akkor rá köllött ära a csuszókára änyi, hogy nëhogy mëkszalaggyon a kocsi a lovak után. Eszt szoktuk koránn: három-négy órakor ëkezdenyi. Este mék csak lëhetët látni, mer bizony hotyha esső gyütt, akkor nagyon köllött igyekëzni, hogy legaláb be lëgyën tettejeze. Akkor vót, aki diregd vót az asztagos. Ékeszték az asztagot rakni. Mindig annak az vót a dóga, hogy asz csak ... az něm gyütt ki a határba së, hogy az asztagot rakta. Asztat mëgin nagyon-nagyon pontosan köllött, mer ha něm vót rëndëssen, bizony mëgesëtt az, hoty széjjëcsuszott. Vaty ha něm jó paszszította össze a kévëket, beleesëtt az esső, něm gyütt még a masina, bizony akkor kezdët csirosonnyi. Ez az asztagrakás ez nagyon-nagyon pontos munkát kivánt. Má ennek a gazdának, aki eszt rakta, annak tunnyi köllött, hoty körülbelű hány kepe buzájja van annak, vaty ha másnak rakta mëg, annak is, hogy mikor az az asztagot rakta, mer gyütt az a hajazás. Az a hajazás az uanfële, mind amikor a tető gyün rá a házra. A kévënek a feje van kivű. Us sorba ëgymás után, szépën köllött rakni, hogy äru a viz is lëfójjon, mëg në äjjon rajta. Rëndës teteje is lëgyën, mer ha něm vót rëndës teteje, bizony vót uan, hogy

akkor ha továbbra ment oda a masina, essős idő lett, akkor be kezdett neki csirosonnyi. De ha annak még vót rëndessen ragva a teteje, rëndës hajazássa vót, akkor nēm köllött fényi az essötü.

/- Kiknek a munkája volt a takarodás?/

- Hát a takarodás az leginkább az embërëké vót. Mink is kint a földön bele szoktunk seggittenyi, hogy rakónnyi, de ithun má nēm nagyon, mer bizon má mikor magossan vót az asztag, akkor az asszonnak nagyon-nagyon nehéz vót. Esetlek főmentünk az asztag tetejire. A kévét ahogyan oda dopta a kocsiu a zembër, akkor oda köllött az asztagosnak kézre annyi, hogy az annyiivā gyorsabban tutta raknyi az asztagot. Ez a ... ijenkor a rëggeliadás is, az ebéd, még a vacsora is akkor azé vót, akiné takarottak. Od vót az ebéd. Jó rëggeli szokot lënnyi. Má káboszta rëggelire, savanyu káboszta, szalonna, sunka. Vót nyárihurka, zsvártli. Akkor is rëggë, akkor përsze ëk kis pálinka is, utánna bor. Akkor ebédre mégin tikot szoktung vágni, huslevezs vót, pörkút kis salátakábosztávā vaty kruplivā, fánkot sütnyi, rétest sütnyi, vaty kalácsot sütnyi. Mer ha ëgy nap nēm fogyott ë, akkor ëggyik nap ëggyikféle vót, másik nap má estefelé mégin, ha vót maradék, abbu, ha nēm, akkor mégin buborkasaláta vót, mégin szalonna mëk sunka mëg bor. Utyhogy eszt köllött annak annyi, akiné vót a takarodás.

Elmondta: Drávecz Ferencné, 46 éves
Nagykónyi, 1972.VII.21.

3. A nyomtatásról

- A nyomtatás | esztet én csinátam, de csak azér mer rézbe már akkor masinállázs vót, és az ezérkilencszáztizennégyes háboru mikor kitört, a gazdáknak lē köllöt számúnyi arru a gabonáru, amit elmasinátak. Persze hát asz szokták mondanyi régén, hogy a nyomtató lónak nēm lēhet a szájját | bekötnyi, hát mi is így gondútuk. Eggy idősseb bácsi idejárt mihozzánk, és ő monta, hoty hoty köl nyomtatnyi, mer a nyomtatás ez már a mūt század vége felé vót, utyhogy én ot nēm láttam. Ot már csak járgányos masina volt abba az üdőbe. S ez a bácsi eljött, és bemutatta a nyomtatást. Ez uty történt, hogy a buzakévéket a szűrűbe fölalogattuk egy-másnak támogadvā fejfelé fölfele, asztán mikor már eszt úgy gondútuk, hogy ez ölég, akkor négy lovad bevezettünk ebbe a buzacsomóra rá, és én középēn átōm, és aszt a négy lovat karéra hajtottam ebbe a buzába. S azok tiporták eszt a buzát. Utyhogy már annyira eltiporták, hogy már hát egészen földē színē tették, akkor eszt mēk köllöt forgatnyi, de nēm is ēccēr. S akkor ujra ez a négy ló tiporta. Természetēzs vigyázvō vót ēre, hogy a lōpizok azér hát nē kerűjjon ám a buzába. Ot mindig volt ēGGY | embēr oda álidva vagy egy gyerek, akinél falapád vót és sōprū. Mikor a lō bepiszkított, akkor az azonnal odamēnt és aszd belekotorta és kivitte, utyhogy azér a régi üdőbe izs vigyázva vót āra, hogy az embēr hát mégis tiszta hotyhijjákot talájjon vaty kapjon. Sztán ez vót a nyomtatás. Na most kērēm | asztán hát nēm vót ám mindēnfēle hej alkalmas ēre a nyomtatásra. Igaz, hogy amit én csinátam, má ez a kertüngbe vót, de előzőleg amikor az egész falu a nyomtatásbu ét, akkor eszt magaslatra ki köllöd vinni, ahol a széljárázs vót. És eszt a hejet

męktipratnyi lovakkal, vizzel męgöntöznyi, hogy az annyi-
ra kemény lęgyęn, hogy a buzaszęm bele nę męnnyęn a föld-
be, nę lapújjon. S mikor ez így min męktörtęnt, mondom,
eszt azęr bocsjátom előre, hogy én męg a házunkná láttom,
de ez má csak uan mellęknyomtatázs vót. A ręndęs nyomtatás
az magoslaton vót, domptetőn és kemény terep, kemény hejęnn.
De azęr köllőd domptetőre eszted vinnyi, mer mikor a nyom-
tatás męktörtęnt, a szalmát lęrászták, a buzát összekotorták
ęcs csomóba, akkor három-nęcs cseléd mindig aszt leste, hogy
mikor fuj a szél. És eszt falapáttól dobáták föl a levegő-
be eszt a buzát, és a pajvát aszt a szél kivitte belőle, és
akkor a pojvájját lęsöpörték, akkor újra keszték. Utyhogy
annak ujan tisztának köllőt lęnnyi, mind a galambválogatott.
De hát eszt ugyis ę lęhed gondúnyi, męk hát ez így ızs vót,
hogy ez ęgęn hosszadalmas szokott ám lęnnyi, mer abba a zű-
dőbe a buzavetęstő féltek az embęręk, a rozst vetętték in-
kább, mer a rozst nęm köllőt nyomtatnyi, a rozst ki lęhe-
tętt kęzi csęppel csępęlnyi. És az, az előb męnt, męg gyor-
sabban męnt. A nęmęccség hoszta ezd be, eszt a csępęllęst.
Utyhogy magyar embęr nęm is tudot csępęlnyi, eszt csak a
nęmętęk csępęltek. Hogy eszt Nęmętországbu hoszták-ę, hun-
nand-ę velők eszt a tudást, nęm tudom, de a nęmętęk csępęl-
tek, a magyarok azok csak nyomtattak. És a kőnyiak is a pári-
aktu ismerték męg a csęplęst. Męg nęm is hogy męgismerték,
hanęm Páriba vótak csęplő, csępęllő bandák, akik kęzi csęp-
pel csępęltek, és kőnyi viszonyladba őket szokták mękfogany-
nyi a rozst ęcsępęlnyi. Utánna asztán a kőnyiak is mękta-
núták már eszt a csęplęst, hát azok is asztán ę tutták csę-
pęlnyi. No, mozd visszatęręk újra asztán a nyomtatášó.
hogy a buzátu ezęr fétek, a buzavetęstő. Buzavetęs keveseb
volt, mind amennyinek köllőd vóna lęnnyi, mer ez nagyon
hosszalmas szokot lęnnyi, utyhogy essős idő nęm volt al-
kalmas. Męg októbęrba is szoktak nyomtatnyi. Sőt męg, męk
hallottam, hogy mikor mękfagyott a föld, męg akkor is nyom-

tattak, mer ez, hát szóval ennek nagyon alkalmas napsütés és szeles üdö köllött. Mind az előzőleg montam, falapáttal földobálták, és a szélnek köllött aszt a szemetet kivinni. Vótak ujan kis kézirosták, azzal pedik kirostágatták. Hát szóval ebbü erétt az a, ami most már hát nem történik meg, hogy buzakényeret még az én időmbe is kevés ember va' kevézs gyerek évett. Az iskolába csak kukoricáskényeret ettek, mer kukorica mektermett, lētörték és lēzuszták, megőlették. És naggyába buzakényeret nagyon ritkán ettek még az én időmbe is a gyerekek. El is cserétük, mer valahogy ugye a szégyenéb népréteg az, az majnem csak azzal ét, kukoricakényérre még roskényérre. Na, asztán eszt a nyomtatást, eszt föl-vátotta má a század elejín a járgányos kismasina. Hát eszt má szeméjessen csinátam, vagyizs vótam, ujan kizs gyerek vótam. Lóhajtó gyereknek szokták mondanyi. Eszt a járgányos masinát, eszt ijen facővekekkel lēvert járgány, és eggy ujan kis, kis székrénforma, dopkosaras kis, kis masina. És esztet így vasrudas járgány hajtotta. Négy ló huszta eszt a masinát. Ity karéra, gömböjüre mentek. És vót eggy etető, aután vótak ijen szalmarázok, és ijen, ijen kizs gyerekek szokták a lovakat hajtogatnyi. Ez vót a nótájjuk nekik: gyi, te ló, ne ló, ne! Asztá hát ez így ment. Akkor ekkor már rostáltak. Ekkor má vótak, csērvēkarostának monták. Hogy már ekkor nem köllött a izét földobányi, a hotyhijjákat, a buzát, hanem akkor má rostányi tuttak. Na, most esztet a kizs gépet, eszt körülbelü ez az első vilákháboru előtt már akkor bejöttek a csēplőgépek. Ekkor már asztán mihozzánk is jött. Azután asztán mekszünt a kis járgányos gép. Ugyan asztán ezeket a járgányokat használták ám továbbra is. Ekkor még | szécskád vágnyi. Māma motor hajtya a szécskavágót | vagy a répavágót, akkor ezeket a járgányokat újra hasznáták: ére a szécskavágásra, hogy az álatoknak megapritották a szalmát még az ehho hasolló dógokat. Utyhogy azok nem uan hōrtelen

mútak ki, de azér már az ezérkilencszázhuszas-huszonötös évegbe, akkor má kimútak teljesen a járgányok, akkor már nēm vót. Azután kezdőttek a motorok. Elősször a cséplőgépek, azután bēnzinmotoros, satōbbi, asztán hát a mai kor ezután keletkēzētt.

Elmondta: Berki István, 72 éves.

Nagykőnyi, 1972. július 28.

4. A s z é n a m u n k á k r ó l

- Elősször mēgnēsztük a fűjet. Akkor mēgálapítottuk, hogy lēhet-ē mos má kaszányi. Ez a kaszállás esz kezdődöt junius ötödikétü nyócadikáig, tizedikéig. Mēllik mījen vót. Mēllik mījen sōrény embēr vót. Vót amēllik sōrényeb vót, az előp keszte ötödikēnn. Hatodikáig, nyócadikáig lē szokot fonnyi, de amēllik lustáb vót, az tizedikēn vákta, mēk tizēnkettedikēn uan izz vót. Amikor hozzákēsüllünk a kaszálláshó, a kaszát elkēsizitēttük előtte való nap má. Mēkkalapátuk rēndēssen, mer azelőt nēmigēn vót. Akkor mēkkōszōrūtük a kaszát, mer vót, aki nēm tutta jó mēkkōszōrūnyi. Hát annak ippen ölég vót neki kaszányi, mer nēm birta a kaszát kezēnyi. Hát ahhol is ēk kis értelem kō, hogy aki mēk tuggya jó kezēnyi a kaszát. Mēkkalapányi, utánna mēg mēg akkor a is a fő, hoty hogyan kōszōrūlli mēg.

-/ Hogyan történt a kalapálás?/

- Kalapállás vót, vót esz töpfēle fajta. Vót uan ü-lőtuskó. Vót akinek ü-lőtuskójjá vót. Beleverte aszt az ü-lőt, és akkor azon kalapát. Akkor ü-lōszék izz vót. Abba is

szoktak kalapányi. Mëg van, aki csinyát csak ëggy uan ëty-szëru fadarabot, abba beleverte az ült, akkor lëvërtë a földbe az ült. Akkor asztán azon kalapát. Esztet könnyeb vót nekünk, aki gyalogossan hurcúta a mezőre. Persze annak nëm vót uan ültöszéktye, csak azog vihették aszt az ültöszékëd vele, akinek kocsija vót, fogattya. Má mind én is, mëg asztán ijen szëgényepfajta embërek, ezëknek nëm vót kocsijuk. Eëk csak ugy vitték a tarisznyába vagyis ëzs zságba, jobban mondva ëzs zságba. Bëlerakták a kalapácsot, ült, akkor a kalapács, ült, tokmány, kaszákujcs. Szóvā ev vót a föszerelés. Asztán korānnyāba nekiātunk. Persze ëmëntünk jó korānn. Azër köllöt korān mënnyi, hoty harmattā jobban fog'gya. Mer jobban fokta harmattā, főleg a pārakfüjet. A pāragos fū aszt nagyon nehéz vót kaszányi. Asztat mindik harmattā. A csādés-sat, asztat usz szoktuk, hoty hattuk mindig ugy dé felé vagy délutānra, mer asztat jobban ëfokta a kasza. Amikor asztán ez mëktörtént a lëkaszállása, ha jó üdö vót, mongyuk jó sü-tött a nap mindig, talān nëm vót rá közbe esső, akkor három nap mulva, négy nap mulva mëgnésztük. Hotyha aszt láttuk, hogy mëkfelellő szároz a teteje, akkor mëkforgattuk. Délelöt mëkforgattuk — nagyon jó süttött a nap — délutāni órába mëg má ëmëntünk uan két óra, három óra felé, akkor mëg má gyftöt-tük is.

-/ *Hogyan történt a gyűjtés?* /

- Akkor aszt összeraktuk izéba, petrëncébe. Petrëncé-be és akkor petrëncerudon összehortuk. Nyóc, tiz darabot, ki mekkorra bag'gyát akart raknyi. Vót, aki mongyuk hat petrëncébü csinyát ëgy bag'gyát. Kinek mījen vót a fogattya. Vót, aki tizet összehordott. Akkor csinyát nagy bag'gyát ugy, hogy lëgyën jó ëty kocsiival. Akkor választottunk helet a bag'gyának. Mer aszt is uan hëre köllöt raknyi a bag'gyát, mer vótak a rétën ujan helek ugyë hoty hát ott összeszalatt, ha nagy essözëzs vót, összeszalatt a viz, akkor a

bag'gya mingyá belekerűt a vizbe. Hát eszt mēg nēm akartuk, mer akkor a bag'gya félig belemēnt a vizbe, akkor ē-rohatt. Esetleg mēk több esső vót, akkor a teteje is ē-rohatt, mēg az ajja is. Akkor összehortuk uan magos, magosap hēre. Magosap hēre hortuk össze, és akkor ēkesztük összeraknyi. Hát ha vót három embēr — ugy izs vót, hoty három izs vót —, vaty ha nēm vót embēr ippen, akkor aszszony is jó vót. Akkor az asszony, mivē könnyeb munka az, hoty ot tiporgya a tetejīt, aszt fōlküttük a tetejire. Akkor elősszōr ugyan félig a bag'gyát mēgraktuk, a fenekit mēkkesztük. Három petrēncét tettünk a fenekire, a zajjárā. És akkor asztán mindig ahogyan a petrēncéket oda raktuk sorba, aszt nēm lēhetett ūgy mēkcsinányi, hoty szép szabájossan, hanēm akkor ugy vėllāvā vagdātuk oda. Vėllāvā vagdātuk oda sorba. Akkor aszt, mikor ez mēgvót, mikor ez mēgvót, akkor asz mongya másik: na, most — asz mongya — mellōtők mēn fōl a bag'gyára? Akkor ēgy válākozott, aki fōmēnt a bag'gyára. Asz tiporta. Elōsszōr jó mēktiporta karikára mindēhun. Mikor eszt mēktiporta, akkor azután sorba másik két embēr mēg vagdāta fō nekijje sorba karikára, mindig, ahun alacsonyab vót a bag'gya. Mindig oda kōllōd vágnyi a nagy vėlla szénákat. Akkor jó... az vót a fontos, hogy minē tōmōtteb lēgyēn a bag'gya, mēg minē magossab lēgyēn a bag'gya, minē hēgyēssebb. Mer hotyha uan laposra rakta az embēr össze, belemēnt má csak ēty kisebb esső is, hát ha gyűtt ēggy uan nagy záporesső. Am mēg akkor fenékig lēmēnd benne, hotyha nēm vót rēndēs a teteje, csucsos, hēgyēs teteje. Akkor utānna, mikor ez mēgvót, hogy mēktiporta, mēgrakta, akkor mēkcsinyátuk — ēggyik embēr eresztette baglāba a kōtelet, bag'gyāba a kōtelet, a másik mēk tekerte, csavarta. Akkor jó hosszi kōtēllē lēkōtōsztük uty, hotyha gyūn a zivatar, akkor lē nē vigye a szél a tetejīt. Vaty pedig ugy izs vót, hoty tōrdētünk uan

naty fűszfaágokat, ha ippen nēm csavartunk kötelet, akkor aszt kötösztünk össze uan hosszú fűszfákat. Akkor avvā lē-foglātuk kéccēr is karikára ugy, hogy mongyuk föllürü is szokott a szél jobban fujnyi. Akkor ucs csinyátuk, hogy mindig uty főfelé vót az äggyik fele annak a póznának, annak a fának. Másikat mēk körözbe rájja ugy, hogy nē tuggya a szél äggyáltalán, mer ha zivatar ... a szél asz keszte mēg esztet. Asztán akkor bisztosság vótunk, hogy nēm fujja el a szél a bag'gyát, a tetejit. Na, mikor ez mēgvót, akkor rá ... üllepédés, mēgüllepédett a bag'gya. Mongyuk äty hétig vagy mi, hattuk a bag'gyát, hogy üllepëggyën. Mer ha mingyá vitte az embēr kocsivā haza, akkor nēm lēhetett uan jó rakónnyi a kocsikra. De mikor má mēgüllepédett a bag'gya äty hétig, akkor asztán nyugottan rakta az embēr a kocsira föl, mer lēhetēt szarvat hajtanyi, mer jó szarvakat, aki értette, plānē mēg néty sort is, néty sor szarvat is csinyát. Akkora kocsivā vót, hogy vót legaláb nyóc-tiz mázsa äty kocsival, ha uan erős lovag vótak persze elötte. De vót amējjiknek csak uan fogattya vót, hogy ölég vót rá három mázsa is. Hát asz kisseb bag'gyákat rakott.

-/ Mikor került sor a második kaszáldásra?/

- A második kaszállást asztat mēk szokták kezdenyi, mikor mijen vót az üdőjárás. Hotyha ujan vót az üdőjárás, hogy ahogyan a ... kapott essöt, a szénát ahogyan lē lēt takaridval, akkor kapott essöt hamargyossan ... Persze töpször köllött, három-négy esső is, akkor jó üdőjárás gyüt hozzá, jó süttött a nap, akkor a sargyu ēkezdēt nyőnyi. Akkor vót eset, hoty hát lē lēhetēt má agusztuzs véginn a sargyut kaszányi. Mongyuk augusztus huszadika felé, akkor keszték a kaszállását a sargyunak, ha kedvező üdő vót, ha vót ölég esső is rájja, mēg jó üdő is ha vót. Ha pedig ugyē hát szárosság vót, nasz szárasság, akkor ha

mongyuk agusztus felé, agusztuzs vége felé vót majnëm csak esső, akkor csak uty szeptembërbe lëhetéd valamit össze-kotornyí. Akkor csak uan sargyu vót ám, hogy ëggy arasz-tos sargyu, nëm vót több, mer nëm fejlödöt ki, hát nëm tudott, mer vót rëndës esső, üdöjárás rájja. Akkor a sar-gyukaszállás ëhuzódot mongyuk szeptembër tizedikéig. Vót ugy, hoty szeptembër huszadika felé kaszátunk sargyut, mëg mëg utóbb is. Mikor mëjjik mije vót. Mikor aki az elejit lëkaszáta, a is hort hozzá, aki ëty héttel előb lëkaszáll, annak ëty héttel előb nyóll a sargyuja. De a-ki utóp kaszál lë, annak mëg utób nyóll a sargyuja. Ha jó üdöjárás vót rájja, akkor az unokasargyu is mëk szo-kot nyönyi mëg ujanra is, amëllik jó réd vót, amëllik rën-dës, jó réd vót, az mëgnyót mëg ujanra is, hogy esetleg a kasza összevitte. De má nëm szárodóra kaszáta lë az ille-tő, asztat má haza izs vitte, de am má csak ugy gyüt ki, hoty hát csak ojik rétën történt em mëg. En nëm mindën rétën. Akkor a másik rétekënn, aki ijen rosszap fajta réd vót, hát ottan csak legëtetés, mer ottan csak uan lëtt, hogy a marha tudot harapnyi. Akkor má csak legëtetették aszt a rétet. De ha ujan jó réd vót — mer vótak különbségek a rétegbe —, ha jó réd vót, aszt akkor az unokasargyut mëg összevitte a kasza, akkor aszonta a pógár: mëg mëkfaragom — aszongya — zöden jó lëssz, mëgëtetëm. Aki nëm hajtotta ki legënyi a marhájját, asz asztat csinyáta, akinek ujan réttye vót.

Elmondta: Szabó József, 63 éves

Nagykónyi, 1971. aug. 10.

5. A z a p r ó j ó s z á g n e v e l é s e

- Hát ugyē tavasszal ēkesztük az apróbaromfit tēnyész-
tenyi, a csibéket. Mikor a tik mēkkotút, nehezen vártuk, hoty
kotújjom mēg ēty tik, akkor asztán mēgűtettük. Tēttünk ala-
ja huszonkét-huszonhárom tojást. Mikor hogyan. Mijen vót a
tik, hogy mekkora vót a tik. Ha nagyob vót a tik, akkor tōp
tojást tēttünk, hotyha kisebb vót, kevesep tojást tēttünk a-
laja. Hát asztán asztat mindēn āldot rēggē pontossan ētettük,
itattuk, hoty hát ugyē pizskiccsom, mer különben akkor abba-
hatta a kotullást. Nēm vót heves, hotyha nēm ūtettüg vagy
rēndēssen nēm gondosztuk. Aszt ugyē három hétre kétek a kis-
csibék. Akkor figyētük mindig, hoty hát melegēn lēgyēn, nē-
hoty mēkhűjjōn a tojás, mer — plānē ha korān ūtettük, hogy
nēhogy mēkhűjjōn a tojás —, mer akkor hād belefullannak a
csibék. Aszt ugyē mikor kikétek a csibék, akkor mindig ē-
tettük ūket. Mindēnfēle kedvezmēnnyel kēdvesztünk nekijjūk,
hogy mēntū előb nyōjjenek a csibék. Ha vót turō, akkor tu-
rōt is attunk nekijjūk, hoty hama nyōjjenek a csibék. Hát
szépēk izs vótak ugyē, ha tuttuk igy ētetnyi, hoty turōval,
mēk tészttāt izs gyurtunk nekijjūk. Szoktam nekik tészttād
gyurnyi. Ēty tojással gyurtam nekik tészttāt. 'Sztán csak
ugy lēreszētem, aszt nekik attam. Annyira szerették, hogy
mēg, asztat a csibék. Ugyē nagyon hama nyōttek tūle. Mikor
mā a csibék uanog vótak, akkor vāktuk ūket, mikor mā uan
szépēg vótak. Kivālogattuk, hogy mēllik a kokas, hogy amēl-
lik a kokasz vót. Amēlliket aszt láttuk, hoty hát mijen ka-
cér, hoty tudot cicēréni, akkor aszt lēvāktuk. Mikor mā aszd
gondūtuk, hogy mos mā hát nēm hagyunk annyi kokast, csak mag-
nak hattuk, akkor amēllik lekszēb vót, lekkacérab vót, asz-
tat hattuk mēg magnak, makkokásnak. Na és asztán akkor mi-
kor mā ugyē nagyog vótak, akkor annyira hortuk nekik a tik-
hurt, mēk ha vōd buza, akkor buzāt attunk nekik, hogy men-
tū előp tojjanak, mer attu tojtak hama a gērcék, a buzātu.

Hát asztán akkor ugye mikor má ijeneg vótak, hoty tojtak, akkor má ugye hattuk űket anyának, hogy má hát magnak maraggyanak még ugye azok a széb gércék. Azon vótunk, hogy ugye mentű tőp tojást össze tuggyunk raknyi, hoty tuggyunk elannyi is tojást. Ęk kis házikölcség lęgyęn a tojázsbu hát.

-/ Kinek szokták a tojást eladni?/

- Hát mikor má összegyűtt annyí tojás, akkor gyűtt az uccán a tikász. Kiabáta, hogy bauszi, bauszi. Aszták-kor annak kivittűk a tojást, asztán elattuk a tojást annak. Hát esz hetenkén megvót kéccęr-háromszor, hogy gyűtt a tikász az uccán, aszt ity kiabát. Asztán akineg vót, az kivitte nekiyje, és elatta a tojást. Tęlęn asztán akkor má késztek, hogy nęm tojnak uan jól. Akkor szoktunk összeraknyi tojást, mer mindig asz monták a régi öregęk, hoty két-asszonnapit köll összeraknyi tojást. Asztat mękhannyi akkorra, mire nęm tojnak a tikok. Közbe asztán ugye lętt a Luca-nap, és akkor mindęnki aszt mondogatta, hogy no mozsđ gyűn a Luca-nap, nęm szabad emęnnyi a gazdaasszonnak onnah hazu sęhová sę, mer akkor ęviszi a hasznót. Közbe még lę is köllőt fekünnyi ęk kicsit, hoty kotlós lęgyęn, mentű korábban lęgyęn kotlós, mer akkor aki lęfekűtt – gazdasz-szony –, annak lętt kotlóssa koránn. Värnyi sę vót szabad, hogy nęm vărunk, mer akkor bevārgyuk a tikoknak a valagukat. Vót uan, aki mękfarakta a kaputuzsárt is azęr, hogy nę lęgyęn az illetőnek a baromfiakhó szęręncsęjje. Hát esztet tartották a régi öregęk.

-/ Milyen aprójószđgot neveltek még?/

- Récęk amikor tavasszal elkesztek tojni, ha nagyon korán keszték a tojást, akkor az eleje tojást ęhasznátuk. És azután akkor, ha kotút tik, akkor męgűtettük. Akkor męgűtettük a ręcękre. Asztán ęty hónapig űt a ręceto-jásonn a tik. Akkor mikor kikętek, akkor legelősször

csollánt attuk nekik ěnni, hogy av vót a job nekijjük. Azután ha vót saláta, akkor salátávā nevētük, mer attu legjobban nevelődik a réce, a salátátu. Hát asztán avvā nevētük akkor mindig űket. Hát közbe asztán měk szoktam nekig borsót is főzni a récéknek. Hát attu měk plāně nagyon nyóll. De avval nagyon vigyázni köll a récével vagy a borsóval, hogy mer asz hama gázos tüle, és attu hama főfordull. Avvā nagyon vigyázni köllött. De azér fősztem nekijjük, hoty hát mentü előb nyőjjenek. Hát nagyon szépěk izs vótak. Mikor má ugyě uanog vótak ősz felě, hogy nohát mos má lěhet űket hizlāni, akkor csinātunk nekijjük karóbu katrocot. Akkor asztán oda beraktuk mindannyit, és ot tömtük két hétig, három hétig. Mikor mije-něg vótak a récék. Asztákkor lěvāktuk.

-/ *Hogyan törtěnt a töměs?/*

- Usz szoktam, hogy valami szěkět odatěttem, asztán ěgy ruhāvā körösztfoktam a récět, aszt ugy átam melleje, uty tömtem kukoricāvā. Kukoricát rěggě lěāszttattuk az estěre valót, este měg a rěggěre valót. Aszt uty tömtem a ré-cěket mindig. Hát akkor mikor má uan szépěg vótak, akkor kivālosztottunk két szép tojót měg ěgy bakot hozzájjuk, hogy azokat měkhattuk tavaszra tojni. Ezěked válogattuk ki. Ijeněket, ami a lěkszěbgye vót. Hát mikor a réce má uan szěb vót, hogy lěvāktuk, měksüttöttük asztán a nagyop husát ugyě vót, hogy ětěttük másnapra, ha měnteg dógozni azoknak, a fijataloknak. Mer a récezsirt měg a kizsgyerěkěk nagyon szeretik, měg az ěrekcselěd is má szereti a récezsirt nagyon. Hát a kizsgyerěk měk plāně a récezsiros kěnyeret nagyon szereti. Hát esztet mindig ě szoktuk szūrnyi, a récézsirt fěre.

Ludakāt is szoktunk tartanyi. Azokat mindik kihajtottuk a ződre, a győpre legěnyi. Nagyon szépěn nevelőttek ottan a, szerettek ot lěnni. Vizre ěhajtottuk űket. Ott is a

vizēn vótak. Vót hoty hát estélig be sē gyűttek a ludak a vizrű. Mindig a vizēn vótak, mēk kinn űtek a zódre, asztán ottan jólaktak. Hát asztán ugyē mēkkoposztuk űket a tollábu, mer a tolláér tartottuk, hogy ugyē tol lēgyēn. Asztán vót uan év, hogy mēkkoposztuk háromszor is űket. Mikor mijen korán kétek ki a zsibák. Asztán mēkkoposztuk űket háromszor is. Mikor asztán ősz felé má mēkkoposztuk, akkor asztán má későb nēm koposztuk mēg, hogy ugyē kinyőjjön a tolluk, mire hizlānyi kő. Mer azokat is vót, hoty hát hizlātuk, mēg ugy izz vót, hoty sovānnyan elattuk. Mikor má kinyőtt a tolla, akkor elattuk sovānnyan a ludakat. Hát asztá akkor ugyē ha elattuk sovānnyan, akkor választotunk abbu is ki két tojót mēg egy gunarat, amit mēkhattunk magnak a jövő évre. Hát asztán azok má februárba mindig ēkeszték a tojást a ludak. Asztá akkor ity hattuk tovább a ludakat, hogy a... Ugyē februárba ēkeszték a tojást, akkor asztán ugyē mēkkotút az öreg lud, asztán mēgűtettük. Mikor mēkkotút, akkor mēgűtettük. Mindig mikor mēkkotút, akkor tiszta pihi vót a fészke. Akkor má tuttuk, hogy na mos má nēm tojik többet. Asztán mēkkotút, akkor alaja tēttük a tojást. Így lēttek a kizz zsibák. Mikor mēgűtettük a ludakat, ami vót máttýási tojás, aszt mindig mēg'gyelűtük, hogy ez máttýási tojás. No most abbu mi lēssz, majd a máttýási tojás, hoty kikēll-ē vagy elvesz-ē alula. Mer a régi öregēk asz szokták mondanyi, hogy a máttýási tojás az eltűnik a lud alu. Nahát aszt ēre kívāncsiag vótunk, hoty hát tēnyleg ugy van-ē. Hát asztán vót ugy, hogy ētűnt, hogy a lud ēkeverte talán, de mēg ugy izz vót, hoty kikēt a máttýási tojás. Hát asztán ugyē nēm vód belűle problēma, hogy mēg is nevelődött a máttýási zsiba. Hát a ludakat izz vót, hoty tōmtűng belűlűk, mēg a ludagbu is, mer a lutcomb mēg a lud májja az nagyon finom vót. Asztat, mindig asz monták, hogy a lud májja nagyon jó mēg a lutcomb. Hát ez jó nagy darabok is mindannyi. Hát ez asztán nagyon jó vót. Közbe

ugyē mikor mēkkoposztuk a ludakat, a tollat mindik fére-
tēttük szépēn. Télēn összegyüttünk este, asztán mindig
mēkfosztottuk a tollat, mer a falunn a lányokat nēm aggyák
férhől anékū, hoty tollas ágyot nēm annak nekijje, mer a
lányok mint kapnak. Ki kéd dunyhát mēg négy vánkost, ki
három dunyhát mēk had vánkost. Ki hogyan tuggya elkészitte-
nyi lányát. Mer esz falun mēgvan, hogy a lányokat ity ké-
szittik el a tollal. Hát.

Elmondta: Özv. Gergály Pálné, 62 éves.
Nagykőnyi, 1971. júl. 29.

EINIGE MUNDARTLICHE TEXTBEISPIELE

AUS DER GEMEINDE NAGYKÓNYI

von

József Szabó

Der Verfasser veröffentlicht einige mundartliche Texte in phonetisch treuer Abschrift aus der Gemeinde Nagykónyi, die zum transdanubischen Mundartgebiet gehört. Das Thema dieser Texte enthält verschiedene Arbeitsprozesse /z. B. die Einbringung des Getreides, die Heuarbeit usw./ der traditionellen bäuerlichen Wirtschaft, an die sich hauptsächlich nur die alten Gewährsleute erinnern. Die Arbeit des Verfassers war dadurch erleichtert, dass er selbst in Nagykónyi geboren ist, dort gelebt hat und dass er die Mundart dieser Gemeinde auch selbst spricht.

URALISZTIKA 1945 - 1975

Mikola Tibor

I.

A két világháború közötti időszak a magyarországi uralisztika történetében a pangás ideje volt. Az akkori művelődéspolitikai szinte egyáltalán nem biztosította az uralisztika fejlődéséhez szükséges anyagi támogatást. Jellemző, hogy 1920-tól 1945-ig a Nyelvtudományi Közleményeknek 25 helyett csak 6 kötete jelenhetett meg, s hogy e 6 folyóirat-köteten kívül mindössze 2 nagyobb terjedelmű, önálló finnugor kiadvány látott napvilágot. A finnugor nyelvészet kevés számú művelője legnagyobbbrészt nehéz körülmények között dolgozott, a külföldi tudományos eredmények követésére, az új általános nyelvészeti irányzatok megismerésére nemigen volt módja. Maga az akkori kultúrpolitika is a haladó áramlatoktól való elzárkózásra ösztönzött. Csak a 40-es évek elején kísérelte meg - sikerrel - a fiatalon elhunyt GYÖRKE JÓZSEF /1906-1946/, a kiváló általános nyelvész, LAZICZIUS GYULA munkásságához kapcsolódva, korszerűbb eljárások alkalmazását az uralisztikai kutatásokban. Bár tiszteletre méltó egyéni erőfeszítések eredményeképpen a magyarországi uralisztika sokat megőrzött régi tekintélyéből, sok hiányosságot kellett pótolni 1945 után: 1. a korábbi anyaggyűjtések sajtó alá rendezése, 2. összefoglaló munkák elkészítése; 3. az újabb elméleti-módszertani eredmények elsajátítása, alkalmazása.

Az 1945. év az egész magyar tudományos élet, így az uralisztika számára is új korszak kezdetét jelentette. Bár a tudomány művelői az első hónapoktól kezdve tapasztalhatták a kormányservek jóindulatát és segítségét, a világháború

pusztításai és megrázkódtatásai után 3-4 évnek kellett eltelnie az uralisztikai kutatások igazi föllendítésének kezdetéig. Az újramegzúrt megnehezítette az előző korszak súlyos öröksége, majd a marriзмus jelentkezése.

A nyelvtudományi kutatások keretétől az 1949-ben készült öt éves terv szolgált. A magyar nyelvtudomány történetében először kísérelték meg összefogni az erőket a legfontosabbaknak tekintett feladatok elvégzésére. Az akadémiai bizottságok e terv alapján igyekeztek támogatni a folyamatban levő kutatásokat, s az elkészült munkák kiadása is tervszerűen történt. A nyelvtudomány első öt éves terve nem bizonyult reálisnak: öt rövid év alatt akarta évtizedek súlyos mulasztásait pótolni. Tervbe vette 1. a kiadatlan rokonnyelvi gyűjtemények sajtó alá rendezését és kiadását, 2. rokon nyelvi szótárak készítését és kiadását, 3. egy finnugor etimológiai szótár anyagának összegyűjtését és kiadásának előkészítését, 4. a finnugor népekre és nyelvekre vonatkozó ismeretek összefoglalását, 5. rokonnyelvi olvasókönyvek kiadását az egyetemi oktatás céljára, valamint 6. a Nyelvtudományi Közlemények 50 kötetéhez mutató készítését.

Ez a terv nemcsak teljesíthetetlenül sokat markolt, hanem ugyanakkor fontos problémákat mellőzött is. Nem tűzte ki célul kifejezetten elméleti-módszertani kérdések vizsgálatát, az általános nyelvészet újabb eredményeinek számbavételét és alkalmazását. Ennek több oka is volt. Így például az, hogy a tervmunkák gerincét képező szövegkiadások és szótárkészítések nem is igen tették szükségessé a hagyományos történeti-összehasonlító módszer mellett újabb eljárások alkalmazását. Már pedig e régóta esedékes feladatok elvégzése valóban nem volt tovább halasztható, s ezért többé-kevésbé meg is lehet érteni, hogy az ötvenes években viszonylag kevés figyelem jutott fontos teoretikus és metodológiai kérdések vizsgálatára.

Hogy a modern nyugati irányzatok megismerése és adaptációja tovább késlett Magyarországon, annak politikai okai is voltak. A hidegháborús 50-es években nemigen lehetett a nyugati nyelvtudomány eredményeinek felhasználására gondolni.

Az ilyen kérdések persze nem hiányoztak teljesen. Egyes konkrét nyelvi problémák vizsgálata gyakran vezette el a kutatót elvi kérdések taglalásáig, amint ezt később láthatjuk még. A kifejezetten elvi kérdésekkel foglalkozó dolgozatok száma azonban nagyon kevés, s e kevés írás is azt vizsgálja általában, hogy a hagyományos összehasonlító-történeti módszer összeegyeztethető-e a marxizmussal, illetve pontosabban szólva Sztálinnak a nyelvtudomány egyes kérdéseiről írott cikkeivel. ZSIRAI MIKLÓS *Sztálin cikkei és a történeti-összehasonlító nyelvtudomány* című akadémiai korreferátumában kifejti /I.O.K. I, 41-45/, hogy a régi történeti-összehasonlító módszerből át kell venni, ami jó van benne, de ami elavult, azt el kell vetni, illetve ki kell javítani. A régi történeti-összehasonlító módszer fő hibáit a következőkben látja: 1. a nyelvi tényeket környezetükből kitépett és lepréselt növényekként, a szabályos hangmegfelelések öncélú bizonyítása, a szerkezeti elemek formális egyezéseinek kimutatása céljából vizsgálja, a nyelvet beszélő társadalom történetétől függetlenül, 2. kévéssé veszi figyelembe a szomszédos tudományágak /történet-tudomány, régészet, néprajz/ eredményeit; 3. az egyes nyelvcsaládok összehasonlító kutatásában gyakran jelentkeznek fajelméletes szempontok, nacionalista eszmék; 4. a nyelvi elemek rekonstrukcióit történeti realitásnak tekinti.

Bár az eddigiekben vázolt célok és elvek inkább az ötvenes évek első felére jellemzőek, lényegesebb változások körvonalai csak az 1961 márciusában tartott "Vita a nyelvtudomány elvi kérdéseiről" című konferencia után kezdtek mutatkozni.

Lássuk most már, hogyan valósultak meg az említett célok és elvek.

A kiadatlan rokonnyelvi gyűjtések sajtó alá rendezésében, amelyet a terv 1. pontja írt elő, jelentős eredmények születtek. ZSIRAI MIKLÓS 1951-ben közzétette REGULY ANTAL és PÁPAY JÓZSEF hagyatékának II. kötetét /ZSIRAI 1951 b/. KÁLMÁN BÉLA elkészítette a *Vogul Népköltési Gyűjtemény* III.

kötetéhez a tárgyi és nyelvi magyarázatokat. A bevezetésben az obi-ugor medvetiszteletet mutatja be /KALMAN 1952a/. Igen értékes FOKOS DAVID zürjén népköltési gyűjtése is /FOKOS 1951/. A népköltészeti alkotásokat nyelvjárások szerint csoportosítja, s egyben jellemzi is az egyes nyelvjárásokat, rámutat a nyelvjárások egymáshoz való viszonyára. FOKOS DAVID sajtó alá rendezte MUNKACSI votják népköltési gyűjteményét is, amely Helsinkiben jelent meg /MUNKACSI-FOKOS 1952/. A változatos, érdekes tartalmú kötet számos nyelvjárásból közül nyelvmutatványokat, és néprajzi szempontból is figyelemre méltó. A század elején gyűjtött népköltészeti alkotások például még őrzik a medvekultusz emlékeit. Megindult BEKE ÜDÖN cseremiszi gyűjtésének kiadása is /BEKE 1951a, 1957b/. BEKE 1916-18-ban gyűjtötte anyagát az I. világháborúban fogdába esett finnugor nemzetiségű hadifoglyoktól. A gyűjtés az egész cseremiszi nyelvterületet felöleli, több korábban ismeretlen nyelvjárást mutat be. Szöveggözlésében a fonematikushoz közel álló jelölésmódot alkalmaz. Hiányossága, hogy nem ad nyelvi és tárgyi magyarázatokat, s a bemutatott nyelvjárások jellemző vonásait sem vázolja fel.

Az 1950-es évek második felében újra lehetőség nyílt anyaggyűjtő munkára a Szovjetunióban. Részben maguknál a nyelvrokon népeknél, részben leningrádi főiskolai hallgatóktól. RADANOVICS KÁROLY és VASZOLYI ERIK zürjén szövegmutatványokat tett közzé /RÉDEI 1959a, VASZOLYI 1960/, KALMAN BÉLA vogul és osztják anyagot publikált /KALMAN 1960 ab/, részben olyan nyelvjárásokból is, amelyekből korábban nem rendelkezünk szövegekkel.

A szöveggözléményeken kívül napvilágot láttak jelentős szótári gyűjtések is, amelyek évtizedekig vártak publikálásra. A legfontosabb FOKOS nagy zürjén szótára, amelynek anyagát az 1910-es években gyűjtötte a zürjének földjén, ill. Magyarországra került zürjén hadifoglyoktól /FOKOS 1959/. A kb. 22000 szót tartalmazó szótár nagy érdeme, hogy a szavak használatát sok példamondattal illusztrálja. HAJDÚ PÉTER ki-

adta PÁPAI KAROLYNak 1888-89-ben gyűjtött szelkup szójegyzéket /HAJDÚ 1952a/, N. SEBESTYÉN IRÉN pedig a lett SPROGISnak az 1910-es évekből származó nyenyec gyűjtését /N. SEBESTYÉN I. 1952b/. KÁLMÁN BÉLA régebbi gyűjtésekre támaszkodva állította össze vogul nyelvkönyvét /KÁLMÁN 1955/, amely az északi-vogul nyelvjárást mutatja be. FOKOS DAVID nyelvtani vázlatot készített Y. WICHMANN votják chrestomathiájához /FOKOS 1954a/, nagy mértékben növelve ezzel a könyv használhatóságát. LAKÓ GYÖRGY új szigvai osztják gyűjtésében a hangtan és az alaktan áll előtérben /LAKÓ 1956c/. Saját följegyzéseit a századforduló táján gyűjtött anyagokkal egybevetve fölvázolja az északi vogulban fél évszázad alatt végbement változásokat /LAKÓ 1960/.

A Magyarországon, Finnországban és a Szovjetúnióban megjelenő sok új szövegkiadás és szótár kedvező helyzetet teremtett az etimológiai kutatások fejlődése számára. E régóta népszerű szakterületen számosan dolgoztak. Többen a tervmunkák közé tartozó *A magyar szókészlet finnugor elemei* keretében, mások azon kívül. Kétségtelen, hogy a nagyszámú etimológiai tanulmány egy elég tekintélyes része másodrangú etimológiai részletkérdéseket tárgyal, új szótárak adataira támaszkodó korrekciókat, kevésbé jelentős adalékokat közöl, de nem ritkák az olyan etimológiai dolgozatok, amelyek jelentősebb problémákhoz kapcsolódnak, s tagadhatatlan, hogy e munka során a szófejtés módszerei is korszerűsödtek. E szófejtő munka újszerű vonásai a következőkben foglalhatók össze: 1. a művelődéstörténeti vonatkozások fokozott előtérbe állítása, 2. a jelentéstan szerepének növekedése, 3. a szócsaládok szerinti összefoglaló tárgyalásra való törekvés, 4. a szó belső történetének vizsgálata, a nyelvjárási alakok, a magyar nyelvtörténet bevonásával, 5. a szó egész fogalomkörének a számba vétele.

A kultúrtörténeti, néprajzi tekintetben is jelentős dolgozatok körébe tartoznak például MÉSZÖLY GEDEONnak az ugorkori vadászéletet és sámánosságot elemző dolgozatai /MÉSZÖLY 1951, 1952/, HAJDÚ PÉTER tanulmánya a szamojéd sámánok kategóriáiról /HAJDÚ 1960b/, NYÍRI ANTAL tárasdalom-

történeti kérdéseket vizsgáló írásai /pl. NYÍRI 1956/. A Számfogalom kialakulásának érdekfeszítő kérdéseit kutatja F. KOVÁCS FERENC több, az uráli számnevek eredetével kapcsolatos fejtegetésében /F. KOVÁCS 1958, 1960/. A nyelv és a gondolkodás viszonyához ad értékes adalékokat HAJDÚ PÉTERnek a *jobb* és a *bal* fogalmának megnevezéseit elemző tanulmánya /HAJDÚ 1951/. Egy egész fogalomkör, a nyílnevek eredetét vizsgálja CS. FALUDI ÁGOTA dolgozata /CS.FALUDI 1954b/.

A jövevényszó-kutatások száma ez időben nem nagy, de feltétlenül figyelmet érdemelnek FOKOS DAVID jövevényszó-tanulmányai, amelyek a permi és az ugor nyelvek kapcsolataira vonatkoznak, s módszertani szempontból is nagyon tanulságosak. Rámutat arra, hogy a finnugor nyelvek más finnugor nyelvből származó jövevényszavait nem nagyon értékelték még abból a szempontból, hogy milyen tanulságok vonhatók le belőlük az átadó nyelvre nézve. Mintaszerűen igazolja az obi-ugor nyelvekbe átkerült permi jövevényszavak segítségével, hogy a zürjén *l > v* hangváltozás a XVII.sz.-ban mehetett végbe. Több példával mutatja be a jövevényszavak kutatásának hasznosítását a művelődéstörténet számára. /FOKOS 1953b, 1955b/. SZ. KISPÁL MAGDOLNA az ugor-török érintkezések idejével és helyével kapcsolatban jut új eredményekre /SZ. KISPÁL 1952/, de megállapításait a későbbi kutatások nem igazolták.

A hangtörténeti kérdések is több kutatót foglalkoztattak. A legnagyobb igényű vállalkozás MOÓR ELEMÉRÉ, aki a magyar konsonantizmus kialakulása kapcsán állást foglal a finnugor hangtörténet számos lényeges kérdésében is. A finnugor alapnyelv hangállományát több zöngés hanggal akarja kibővíteni. Az alapnyelvi hangsúly szerinte nem az első szótagra esett, hanem váltakozó /schwankend/ volt. Számos hangváltozást azzal magyaráz, hogy a szerinte eredetileg gyengén vágott /schwach geschnitten/ szótaghangsúly idegen hatásra

megváltozott. A magyar nyelv történetében nagy szerepet tulajdonít a permi nyelvek hatásának. /MOÓR 1952/. E kellően meg nem alapozott állításokat általában nem fogadták el /vö. pl. E. ITKONEN, FUFA. 32 [1956], 67-73/.

Meggyőzőek viszont HAJDÚ PÉTER tanulmányai, aki a szamojéd hangtörténet két lényeges kérdését elemezte. A szamojéd szókezdő *n-, ű* szekunder jellegének kimutatása az uráli alapnyelv rekonstruálása szempontjából is fontos /HAJDÚ 1954/. Többször visszatért a szamojéd gégezárhangok problémájára /HAJDÚ 1956, 1958/. Tisztázta eredetüket, bemutatta mai szerepüket, jelentkezési formáikat. Több érvet hoz annak igazolására, hogy csak egy gégezárhang-fonéma létezik. - A szóvégi magánhangzók sorsával több kutató is foglalkozott /KALMÁN 1958, GULYA 1960/.

Az alaktani kérdések kutatása kevésbé népszerű, mint a főntebb említett területeké. Ez abból is látható, hogy egyetlen önálló, alaktani kérdéseket tárgyaló monográfia sem jelent meg ezekben az években. Kétségtelen azonban, hogy a kisebb számban megjelenő morfológiai témájú dolgozatok egy része fontos kérdéseket vetett föl, s jelentősen bővítette ismereteinket az egyes nyelvcsaládok és az uráli alapnyelv alaktani rendszeréről. A tanulmányok egy része általános urálistikai kérdéseket vizsgál, más részük a permi, az obi-ugor és a szamojéd nyelvek problémáival foglalkozik.

BEKE ÖDÖN az uráli és az indoeurópai duális eredetével kapcsolatban foglal állást /BEKE 1956/. Úgy véli, hogy mindkét nyelvcsaládban az ún. elliptikus duális volt e kategória kifejlődésének kiindulópontja, hiszen a számjelek /és a genitivus jel/ önmagukban is kifejezik azt, hogy a megnevezett személyen kívül más, vele szoros kapcsolatban álló személyekről is szó van. BEKE egyéb morfológiai kérdéseket is vizsgált, így a participiumok verbum finitumként való használatát, a határozatlan névmásokat stb. /BEKE 1954a/. VÉRTES EDIT a birtoklás fogalmának kifejezési módjairól és az accusativusrag eredetéről értekezett /VÉRTES 1956-7, 1960a/. Ez utóbbiról az a

véleménye, hogy az accusativusrag névmási, deiktikus elemekből keletkezett, s eredetileg determinálásra szolgált.

A permi nyelvek egy problémájából, a prosecutivus és a transitivus eredetéből kiindulva egy általános uraliszti-kai szempontból is fontos kérdéshez jut el LAKÓ GYÖRGY, amikor a *t* locativusragot a finn-permi ág nyelveiben is több végződésben és határozószóban kimutatja /LAKÓ 1951-52/. FOKOS DAVID a mértékhatározói instrumentális ragos főnév tárgyá, majd nominativusszá válását mutatja be permi és obi-ugor anyagon, a szintaktikai viszonyok gondos elemzésével /FOKOS 1955a/. Ő adja a permi határozói igenevek alapos elemzését is /FOKOS 1958/.

A magyarral közeli rokon obi-ugor nyelvek alaktani problémái több dolgozatban szerepelnek. VÉRTES EDIT cikksorozata a keleti osztják nyelvjárások számos kérdésére derített fényt /VÉRTES 1958-1961/. LAVOTHA ÜDÜN több ízben vizsgálta a vogul passzívumot /LAVOTHA 1958, 1960b/, s rámutatott arra, hogy a passzívumban a cselekvés végpontja a domináns képzet, amely a vogulban nemcsak a *patiens*, hanem az ige határozója is lehet.

Rangos helyet foglalnak el ezen évek morfológiai szakirodalmában HAJDÚ PÉTER és N. SEBESTYÉN IRÉN tanulmányai, akik élve az új szöveg- és lexikai kiadványok nyújtotta lehetőséggel a szamojéd nyelvek több fontos problémáját tisztázták. A meg-megújuló genitívusvita során /N. SEBESTYÉN 1957, 1958a, HAJDÚ 1959ab, 1960a/ bebizonyosodott, hogy a szamojéd nyelvek ismerik, s az összamojédnak is ismernie kellett a genitívust. Ebből nagy valószínűséggel következtethetünk az uráli *-n* genitívusrag meglétére is. HAJDÚ PÉTER oldotta meg, ebben is vitázva N. SEBESTYÉN IRÉNNel, a szamojéd nyelvek jellegzetes praedestináló ragozásának a problémáját is /HAJDÚ 1959b/, N. SEBESTYÉN 1960/.

A mondatnani dolgozatok száma nagyon kevés, s a jelentősebb írások célkitűzése egy kicsit kívül is esik a szintakszison. FOKOS DAVID ez időben folytatja ural-altaji mondatnani kutatásait, amelyekből az ural-altaji nyelvrokonság hipotézise számára remél újabb bizonyítékokat meríteni /FOKOS 1960/. PAPP ISTVÁNNak az állítmányi szerkezet őstörténe-

tét vizsgáló értekezése /PAPP 1957/ inkább a paleolingvisztika körébe tartozik. A predikatív szerkezet fejlődésében három szakaszt különböztet meg: 1. lélektani, 2. logikai, 3. grammatikai típusú szerkezet korát. A lélektani típusú a legrégebb. Ekkor ige és névszó még egyáltalán nem különült el, a mondat felépítését szubjektív mozzanatok szabták meg. A logikai típus idején kialakultak a fő szófaji jelentéskategóriák, de alaktanilag a szófajok még nem különültek el. -A mondatformálásban most már az objektív tárgyi tényezők, kerültek előtérbe. A grammatikai típusú predikatív szerkezet a legfejlettebb. A beszéd tárgy két kiemelt mozzanatát a cselekvő - cselekvés viszonyába állítjuk. A szófajok morfológiailag is elkülönültek. Vizsgálja a kéttagú mondat keletkezését is, s kevés módosítással elfogadja RAVILA ismert elméletét a jelzős szerkezet ősi voltáról. KLEMM IMRE ANTAL rövid tanulmánya a mondat és a mondatrészek eredetéről /KLEMM 1959/ hasonló elvi alapon íródott.

A szóképzés és a szóösszetétel kérdéseit vizsgáló dolgozatok is mutatják, hogy a magyarországi uralisztika nemcsak módszertani szempontból volt kissé egyoldalú: e területen is zömmel a permi és az obi-ugor nyelvek problémáit kutatják a nyelvészek, s jóval kisebb figyelemben részesültek a finn-volgai ághoz tartozó rokonnyelvek. Örvendetes viszont, hogy a szamojéd nyelvek iránti fokozódó érdeklődés, ha csak egy cikkben is, de itt is megmutatkozik /N. SEBESTYÉN IREN 1958/.

Nagyobb szintézisek nem születtek, de résztanulmányok jelzik SZ. KISPÁL MAGDOLNA vogul és A. KÖVESI MAGDA zürjén monográfiájának formálódását /SZ. KISPÁL 1958, A. KÖVESI 1954/. Több tanulmányt szentelt a permi nyelvek és a cseremis derivációjának BEKE ÖDÖN /BEKE 1952, 1954b, 1955/. RADANOVICS KÁROLY a zürjén-votják, CS. FALUDI ÁGOTA pedig az osztják szóképzés történetéhez nyújt értékes adalékokat /RADANOVICS 1959b, CS. FALUDI 1954 a/. A magyar -t, -tt igenévképző finnugor rokonságát RADANOVICS KÁROLY tárja fel /RADANOVICS 1958b/, a magyar -ni főnévképző eredetével

és rokon nyelvi megfelelőivel kapcsolatban A. KÖVESI MAGDA foglalt állást /A.KÖVESI 1960/.

A szóösszetételekkel egyedül csak CS. FALUDI AGOTA foglalkozott. Kismonográfiában tekinti át az osztják névszói összetételeket /1948/, majd érdekes tanulmányt ír az ún. öszszefoglalóösszetételek és a parallelizmusok viszonyáról. Kimutatja, hogy a látszólag nagy számú egyezés ellenére a két jelenség független egymástól, egyik sem keletkezett a másiktól /1952a/.

Attekintve az uralisztika központi problémakörét /anyag-publikációk, etimológia, hang-, alak-, mondat- és szóképzés-tan/, láthattuk, hogy egyik-másik terület nem részesült fontosságának megfelelő figyelemben, még történeti szempontból sem, hogy a synchroniát ne is említsük. Ezt azonban részben ellensúlyozza az, hogy az uralisztika egyik-másik határterületén viszont jelentős eredmények születtek, így a paleolingvisztikában és az őstörténetkutatásban.

Főntebb már említettük LAKÓ GYÖRGY kutatásait a permi prosecutivus és transitivus kérdéséről, valamint a *t* locativusragról /1951-52/. E problémakörhöz kapcsolódva, RAVILA kutatásait továbbfejlesztve, LAKÓ megkísérli fölvezetni a *t* és az *n* locativusrag kialakulását /1952/. A locativusragok szerinte mutatónévmásokból származnak. E névmások gyakran, aktualizáló szerepet betöltve, főnevek után álltak. Később önállóságukat elvesztették, hangalakilag megrövidültek, s viszonyító szerepet nyertek. FOKOS DAVID új gondolatokkal gazdagítja RAVILA és LAKÓ fölvetéseit /FOKOS 1956/. Ő is abból indul ki, hogy eredetileg csak ragtalan határozók voltak. Számol a mutatónévmások aktualizáló szerepével is. A névmásoknak a főnév után való helyzetét azzal magyarázza, hogy a főnév volt a domináns képzet, a névmás arra utalt viszsza. Az önállóságukat veszített névmások később specializálódtak, különféle határozói viszonyításokat kezdtek el kifejezni. Új vonás FOKOSnál, hogy lehetségesnek tartja azt,

hogy már az aktualizáló névmásnak is volt végződése, valamely névmási vagy deiktikus elem, s az specializálódott.

A legélénkebb tudományos tevékenység a magyarországi uralisztikán belül az egyik határterületén, az őshazakutatásban bontakozott ki. A magyar őstörténet egyes problémái és az uráli őshaza körül kirobbant heves vitában a magyar uralisták több vezető egyénisége nyilatkozott meg. Kulcs szerepe volt e vitában HAJDÚ PÉTERnek, aki több értekezésben utasította vissza a nyelvészeknek az őstörténetben való illetékességét vitató nézeteket, a nyelvészeti paleontológia módszerével meghatározta az őshaza helyét. Munkájában azonban nemcsak a nyelvészetre támaszkodott, hanem fölhasznált a számos rokon tudományág /régészet, néprajz, embertan/ eredményeit is, még pedig jóval nagyobb mértékben, mint elődei. Az őshaza helyét illetőleg lényegében megerősíti a korábbi nézeteket, de a finnugor kori társadalom fejlettségével kapcsolatban új következtetésekre jut: kételkedik a földművelés és állattenyésztés finnugor kori meglétében. Az uráli-indoeurópai és az uráli-altaji ősrakonság gondolatával szemben tartózkodó álláspontra helyezkedik /HAJDÚ 1952b, 1953a, LAKÓ 1953/. A nyelvöldrajzi módszer alkalmazásával végezte őstörténeti kutatásait N. SEBESTYÉN IRENNIS /1952a/, de az etimológiai bizonyító anyag nem eléggé kritikus kezelése miatt eredményei nem szilárdak. Később MOÓR ELEMÉR szentelt hosszú értekezést a magyar őstörténet problémáinak /1956-1960/. Ő is a nyelvészeti paleontológiára alapozott komplex őstörténeti kutatásnak a híve, de értekezésének van néhány új vonása: 1. Nem az uráli időktől indulva jut el a későbbi korokig, hanem a viszonylag jobban ismert honfoglaláskortól kezdi kutatásait, s az időben visszafelé halad; 2. Az őstörténetben a klímaváltozásokat tekinti a legfontosabb tényezőknék; 3. A mássalhangzórendszer átalakulásaiból és az ún. fölösleges jövevényszavakból kétnyelvűségre, ill. népkeveredésre következtet. - Ezen szempontok kellő körültekintéssel való alkalmazása valóban adhat új eredmé-

nyeket, de MOÓR ELEMÉR dolgozata az etimológiai példatár kritikátlan összeállítása, számos elhamarkodott, meg nem alapozott föltevése miatt nem gyakorolt nagyobb hatást a magyar őstörténetkutatás fejlődésére.

Az uráli nyelvcsalád külső kapcsolatainak egyik fontos kérdéséről, az uráli és altaji nyelvek viszonyáról ír LIGETI LAJOS /1953/. Áttekinti a kérdés kutatásának történetét. Rámutat arra, hogy magának az altaji nyelvcsaládnak a belső problémái sincsenek még tisztázva. Úgy véli, hogy a számnevek, testrésznevek vallomásának nem kell döntő jelentőséget tulajdonítani, viszont az eddignél több figyelmet kellene fordítani az egyes altaji népek történetére, a jövevényszavakra.

Az uráli nyelvcsalád belső kapcsolatait vizsgálja N. SEBESTYÉN IRÉN írása a protolapp nyelv problémájáról /1953/. Elfogadja TOIVONEN véleményét a lappok szamojéd eredetéről, s új szóegyeztetésekkel és szerkezeti párhuzamokkal /a jelző és a jelzett szó egyeztetése a szamojédban és a finn-volgai nyelvek nagy részében/ igyekszik e nézeteket alátámasztani.

Az uralisztika egyéb területeiről csak röviden szólunk, mert többnyire csak egy-két dolgozat képviseli őket.

Feltétlenül meg kell említenünk azt az elsősorban gyakorlati célokat szolgáló nyelv- és nyelvkönyvírói tevékenységet, amelyet PAPP ISTVÁN és LAVOTHA ÖDÖN fejtett ki /PAPP I. 1956b, 1962ab, LAVOTHA 1960a/. E könyvek a gyakorlati szemponton túl mint a finn, illetve az észti nyelv leíró nyelv- és nyelvtanai is figyelemreméltóak.

Jelentős eredmény volt, hogy JUHASZ JENŐ elkészítette a Nyelvtudományi Közlemények 1-50. kötetének mutatóját, s így közel 100 év finnugrisztikai termése vált hozzáférhetővé a kutatás számára /1955/.

HAJDÚ PÉTER úttörő munkát végzett el, amikor összegyűjtötte és etimológiailag megmagyarázta a szamojéd nemzetség-

neveket /Stammesnamen/. Elemzi az elnevezések struktúráját, jellemzi különféle fajtáit. Rámutat a totemizmusnak a névadásban játszott nagy szerepére. /1948-1950/.

Kifejezetten jelentéstani problémák jóformán csak FÖKÖS DAVID vegyes tartalmú cikksorozatában merültek fel /1953 a, 1956-1967/, aki egyebek mellett a következő kérdéseket vizsgálta: eufémia, kakofónia, állító kifejezés tagadó értelemben és fordítva, az összefoglaló összetételek stb. Itt említjük meg ERDŐDI JÓZSEF írását /1958/, aki BEKE ÜDÖN szótári anyaga alapján, a néprajzi vonatkozások figyelembe vételével mutatja be a cseremisztábu- és óvóneveket.

Érdekes kérdést, a szöveg és a dallam viszonyát a számojéd énekekben, választotta egyik dolgozata témájaként HAJDÚ PÉTER /1959-60/. Rámutat arra, hogy a primitív népek daljaiban és sámanénekeiben a dallam és a szöveg laza kapcsolata, a rögtönzés miatt gyakran fordulnak elő sortöltő elemek /interjekciók, töltőszótagok/.

A tudománytörténetet ZSIRAI MIKLÓS írásai képviselik, aki több tanulmányában tárta fel a magyar nyelvtudomány haladó hagyományait, mutatta be a modern nyelvtudomány magyar úttörőinek életét és munkásságát /1950, 1952a, 1953/. – A magyarországi finnugor nyelvtudomány helyzetét és jövő feladatait LAKÓ GYÖRGY vázolta fel /1959/.

Az uráli nyelvek kutatásával párhuzamosan, azzal szerves összefüggésben, a magyar nyelvészek feladatuknak tekintették a rokon népek történetének, mai életének, kultúrájának a vizsgálatát is. ZSIRAI MIKLÓS a finnugor, HAJDÚ PÉTER pedig a számojéd népekről való legfontosabb ismereteket foglalta össze egy-egy kismonográfiában /ZSIRAI 1952b, HAJDÚ 1949/.

II.

A hatvanas évek elejére lassan megérlelődtek a felté-

telei annak, hogy a magyarországi uralisztika túllépjen addigi korlátaiban és határozottabban elinduljon a korszerűsödés útján. Már az ötvenes évek folyamán több új kutatóhely létesült /az MTA Nyelvtudományi Intézetének Finnugor Osztálya, a debreceni egyetem Finnugor Tanszéke, legkésőbb pedig, 1959-ben, a szegedi egyetem Finnugor Tanszéke/, s ezzel párhuzamosan a kutatók száma is fokozatosan a többszörösére emelkedett. Új folyóiratok és évkönyvek születtek /az Acta Linguistica és az egyetemek actái: Budapesten az Annales, Debrecenben a Magyar Nyelvjárások, Szegeden a Néprajz és Nyelvtudomány/, s így a publikációs lehetőségek lényegesen megjavultak. Amint az I. részben elmondtunk, jelentős eredmények születtek a múltban kiadatlanul maradt szótári és szöveggyűjtemények közzétételében, s így e kötelezettség a hatvanas években már kevésbé terhelte a kutatókat.

Kedvező hatása volt a világpolitikában bekövetkezett változásoknak is. A világpolitikai enyhülés eredményeképpen megélénkültek a magyar tudományos élet nemzetközi kapcsolatai, ami a hazai uralisztikára is pezsdítőleg hatott. Magyar kezdeményezésre rendezik meg ötévenként a Nemzetközi Finnugor Kongresszust. Az első kongresszusnak Budapest volt a színhelye 1960-ban.

Napirendre került végre az újabb nyelvészeti irányzatoknak a problémája. Finnugor nyelvészeink is részt vettek 1961-ben a nyelvtudomány elvi kérdéseiről tartott vitán, s ezen irányzatok megismerése, eredményeinek, módszereinek felhasználása a tudomány szak egyik fontos feladatává lett.

Az említett körülmények eredményeképpen a magyarországi uralisztika a hatvanas évek folyamán több tekintetben megújult. E megújulásnak a főbb vonásait a következőkben látjuk: 1. Hosszú ideig kutatásaink kissé egyoldalúan az obi-ugor és a velük szoros kapcsolatban levő permi nyelvekre irányultak. Ez részben érthető is, hiszen a magyar nyelv legközelebbi rokonai az obi-ugor nyelvek. A vogul és osztjáki kutatások ma

is legfontosabb tennivalóink közzé tartoznak, de az uralisták számának növekedése lehetővé tette, hogy ma már minden rokon nyelvnek speciális képzettségű kutatói legyenek.

2. Kedvező változás történt a tekintetben is, hogy korábban viszonylag elhanyagolt fontos kutatási területek iránt fokozódik az érdeklődés, amit például a szintakszis és a fonológia esetében tapasztalhatunk.

3. A tematikai megújulást módszertani korszerűsödés is kísérte. Uralisztikánkban meghonosodott pl. a formális nyelvi elemzés, a generatív grammatikai módszer, a tipológiai szemlélet, a statisztikai vizsgálat stb.

4. Részben vagy teljesen elkészültek régóta esedékes összefoglaló munkák, mint pl. *A Magyar Szókészlet Finnugor Elemei*, HAJDÚ PÉTER: *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*, LAKÓ GYÖRGY: *Proto Finno-Ugric Sources of the Hungarian Phonetic Stock*, HAJDÚ PÉTER szamojéd, RÉDEI KÁROLY északi osztják, GULYA JÁNOS keleti osztják, KALMAN BÉLA vogul chrestomathiája stb.

Tekintsük át ezután a legfontosabb kutatási területeket külön-külön!

A hatvanas években is folytatódik a szöveggyűjtések kiadása, de most már más jelleggel: a régebbi gyűjtések kiadása lassan befejeződik, s egyre nagyobb a friss anyaggyűjtések aránya. Kb. 125 évvel REGULY ANTAL gyűjtőútja után napvilágot láttak az általa lejegyzett osztják hősénekek utolsó kötetei is /REGULY-PÁPAY-FOKOS 1963a, 1965a/. E kötetek gondozója, PÁPAY JÓZSEF és ZSIRAI MIKLÓS munkájának folytatója, FOKOS DAVID igen nehéz feladatot oldott meg sikeresen, amikor az utolsóként kiadott hősének fordítás nélkül maradt 662 sorát megfejtette. Az igen archaikus nyelvű, ma már kihalt osztják nyelvjárásokat bemutató szöveganyag igen értékes forrása a nyelvtudománynak és néprajznak. A III/2 kötet tartalmazza FOKOS DAVID tárgyi és nyelvi magyarázatait, ahol az obi-ugor népi epika, az osztják hősénekek nyelvi, műfaji sajátosságainak elemzését is megtaláljuk. - 1972-ben megkezdődött PÁPAY

JÓZSEF gyűjtésének a kiadása, aki a századforduló táján az északi osztjások földjén számos hőséneket, regét, medvéneket stb. jegyzett fel./ERDÉLYI 1972/. Az első kötet négy hőséneket tartalmaz PÁPAY JÓZSEF és ERDÉLYI ISTVÁN magyarázataival. — Jóval kisebb terjedelmű az a szöveganyag, amelyet GULYA JÁNOS saját maga gyűjtött Leningrádban /GULYA 1961, 1967a, de mégis jelentős, mert az egyik legfontosabb és legkevésbé ismert osztják nyelvjáráshoz szolgáltat adalékokat. RÉDEI KÁROLY értékes északi-osztják szövegeket tett közzé /1965, 1968a/.

Lezárult MUNKACSI vogul népköltési gyűjteményének a kiadása is, amelyeknek első kötete még 1892-ben megjelent./KÁLMÁN 1963/. A befejező kötet tárgyi és nyelvi magyarázatokon kívül komplex leírást ad a vogul szellemi kultúráról, a népköltészetéről. — KÁLMÁN BÉLA saját maga is gyűjtött vogul szövegeket /1965c, 1968a/.

Nem fejeződött be, de két kötettel gazdagodott a BEKE ÜDÖN gyűjtését tartalmazó *Mari szövegek* című sorozat /1961/, amelyről az előző részben már szóltunk. Igen jelentős az a gyűjtőmunka, amelyet BERECSKI GÁBOR és VIKAR LÁSZLÓ végzett a cseremiszek között. A nyelvész és a zenekutató együttműködése egy páratlanul értékes kötetet eredményezett /VIKAR-BERECSKI 1971/, amely 320 cseremiszi dallamot és szöveget tesz közzé. A bevezető tanulmányban BERECSKI a cseremiszi nyelvjárássok új felvázolására tesz kísérletet, térképpel, mivel a korábbi, sok vontakozásban a közigazgatási határokat alapul vevő csoportosítást, joggal, nem tartja kielégítőnek. VIKAR a cseremiszi zenét jellemzi. —BERECZKI GÁBOR több ízben publikált cseremiszi szövegmutatványokat /1963d, 1971b/.

Az új szöveggyűjtések a zürjén /VASZOLYI 1967a, 1967-68, RÉDEI 1971/ és a mordvin nyelvre is kiterjedtek /ERDÉLYI 1963/, sőt olyan nyelvekből is tettek közzé szövegpublikációkat magyar nyelvészek, amelyek kutatása hosszú idő óta szünetelt Magyarországon. HAJDÚ PÉTER szamojéd chrestomathiája /1968b/

új nyenyec és szelkup szövegeket tartalmaz, MIKOLA TIBOR pedig az alig ismert enyec és nganaszan nyelvhez szolgáltat új adalékokat /1967a, 1970b/. SZABÓ LÁSZLÓ vót /1961/, szelkup /1966a/ és lapp /1966-68/ gyűjtései tartalmilag érdekesek, de a szövegek lejegyzése meglehetősen pontatlan.

A szótári gyűjtések száma nem nagy, de a megjelent ilyen jellegű kiadványok általában hézagpótlók. A legnagyobb vállalkozás JUHASZ JENŐ moksa-mordvin szójegyzéke /1961/, amelyet több éves munkával mordvin nyelvű kiadványokból gyűjtött, majd a II. világháború alatt mordvin hadifoglyokkal átdolgozott. A több nyelvjárást bemutató szótár egyenetlenségei és pontatlanságai ellenére is jelentős, hiszen ez az első terjedelmesebb mordvin nyelvjárási szótár. — MIKOLA TIBOR nganaszan szójegyzéke hosszú idő óta először bővíti ki a nyelv nagyon kevésbé ismert szókészletétéről való ismereteinket /1970b/. GULYA JÁNOS vachi osztják szójegyzéke ezen archaikus nyelvjárás fontossága miatt jelentős /1969a/. Nem saját gyűjtésen alapul ERDELYI ISTVÁN szelkup szótára /1970a/, hanem szelkup tankönyvek és olvasókönyvek anyagát dolgozza fel, munkájának mégis rendkívüli jelentőséget ad az a körülmény, hogy ez az első szelkup szótár. Az egyes szavak használatát sok példamondattal világítja meg, a képzett szavak képzőelemeit meghatározza, így szótára mondattani és alakítani kutatásokban is jól használható. — Hiányt pótol RÉDEI KÁROLY permják szójegyzéke is /1968c/, amely WOLEGOW 1833-ból való szójegyzékén alapul. E nyelvemlék értékű kiadvány egy más forrásokból nem ismert nyelvjárást mutat be.

Nyelvészeink anyaggyűjtő munkája korábban sem szűkölt le szövegek és szavak följegyzésére, de most egyre jobban előtérbe kerül az előbbieket mellett a szinkrón nyelvtani rendszer bemutatására való törekvés. Ezt jelzik azok a chrestomathiák és chrestomathiaszerű kiadványok, amelyekben megtaláljuk a nyelv rendszerének áttekintését is a szövegeken és a szójegyzéken kívül, valamint a nyelvre vonatkozó irodalom bibliográfiáját is. Ilyen mű HAJDÚ PÉTER szamojéd chrestomathiája /1968b/,

amely a nyenyec és a szelkup nyelvet mutatja be elsősorban, továbbá KÁLMAN BÉLA vogul /1963a/, GULYA JÁNOS keleti-osztják /1967a/, és RÉDEI KÁROLY két északi-osztják tárgyú könyve /1965, 1968d/. Itt említjük meg VÉRTES EDIT tevékenységét is, aki KARJALAINEN és PAASONEN osztják nyelvtani főljegyzéseit rendezte sajtó alá /1964a, 1965/.

Az etimológiai kutatások nagy eseménye, hogy két összefoglaló munka is megjelent: *A magyar szókészlet finnugor elemei I-II*, *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I-II*. /MSzFgEl. 1967, 1971; TESz 1967, 1970/. A hosszú előkészítő munka eredményeképpen kiváló művek születtek. A szótárak nem egyszerű etimológiai felsorolásokat tartalmaznak néhány kérdés- ill. felkiáltójellel, hanem a szerkesztők hangtanilag és jelentéstanilag indokolják állásfoglalásukat. Megadják a rekonstruálható uráli alapnyelvi alakot, közlik az etimológiára vonatkozó eddigi irodalmat. Nemcsak a szakirodalmat foglalják össze azonban, hanem a szótár készítése közben új etimológiák is születtek. Kellő kritikával a hangfestő szavakat is figyelembe vették. Utalnak az uráli nyelvcsaládon túlmutató egyeztetési lehetőségekre is.

A szófejtő munka egyébként változatlanul népszerű, s hasonló jelleggel folyik, mint az előző időszakban. A számos etimológiai dolgozat közül csak a fontosabbakat emeljük ki. A legnagyobb méretű, magas színvonalú etimológiai munkásságot kétségkívül RÉDEI KÁROLY fejtette ki. *Szófejtések* című cikksorozatában 146 etimológiai összeállítást olvashattunk /1959-1971/. BERECKZI GÁBOR *Etimológiai megjegyzések* című sorozata 44 etimológiát tartalmaz /1963-1966/. – A szócsaládok szerinti etimologizálás jellegzetes példája PAIS DEZSŐ *Szer* című munkája /1962/. – A kultúrtörténeti-néprajzi vonatkozású tanulmányok közül több kapcsolódik a sámánhit problémaköréhez /N. SEBESTYÉN 1961, HAJDÚ 1963d, MIKOLA 1962a/. PAIS DEZSŐ a finnugorság lélekképzeteit kutatta /1963/. Úttörő munka ERDŐDI JÓZSEF dolgozata az uráli csillagnevekről és mitológiai háttérükről /1970a/. A gondolkodás, a nyelv-

vi absztrakció kérdését érintik GULYA JÁNOS és KERESZTES LASZLÓ írásai /GULYA 1964a, KERESZTES 1967/. KISS JENŐ a cseremisztérszínforma-nevekről, RÉDEI KAROLY pedig néhány uráli népnévről értekezik. /KISS 1967, RÉDEI 1963c/.

A jövevényszó-kutatások igen nagy intenzitással folytak, s különösen az egyik uráli nyelvből a másikba történő kölcsönzések részesültek nagy figyelemben. Ismeretes, hogy a kölcsönzés tényét, jellegét, irányát ilyen esetekben a legnehezebb megállapítani, hiszen sokszor nem egyszerű eldönteni, hogy ősi etimológiai egyezésről vagy átvételről van-e szó. E problémakörnek elég jelentős irodalma született ez időszakban, s elsősorban RÉDEI KAROLY nevét kell megemlítenünk, aki több jövevényszóréteget derített föl, s közben figyelemreméltó elvi-módszertani következtésekre jutott. Legfontosabb ilyen tárgyú munkája a vogul nyelv zürjén jövevényszavait elemző monográfiája /1970c/, amelyben 338 jövevényszót mutat be. Vizsgálja a szókölcönzések feltételeit s a jövevényszó kutatás jelentőségét a kultúrtörténet, a történettudomány és a hangtörténet számára. A jövevényszavak tanulságait figyelembe véve rekonstruálja az ősvogul vokalizmust. Megállapítja, hogy a jövevényszavak ősi rétege a X-XV. században került át a zürjénből a vogulba. RÉDEI KAROLY vizsgálta továbbá a zürjén nyelv nyec /1963d/ és obi-ugor jövevényszavait /1964/, valamint a szelkupba átvett osztják jövevényszavakat /1972b/. Állást foglalt RÉDEI a meglehetősen sokat vitatott előmagyar-permi kapcsolatok kérdésében is. /1969b/. Másokkal szemben /pl. A. KÖVESI 1963, 1968a/ úgy véli, hogy e kapcsolatoknak nem volt jelentősebb hatása a magyar nyelvre, s hogy legfőljebb néhány jövevényszóval lehet csak számolni.

Az uráli nyelveknek más nyelvcsaládokhoz tartozó nyelvekkel való kapcsolatait is foglalkoztatták a magyar nyelvészeket. A legjelentősebb vállalkozás e téren KÁLMAN BÉLÁnak a vogul nyelv orosz jövevényszavait tárgyaló monográfiája /1961/, amely a vogul nyelv legszámottevőbb jövevény-

szóréteget tekintik át. KORENCHY ÉVA az obi-ogor nyelvek iránti jövevényszavait dolgozta fel /1972b/. 44 jövevényszót mutat ki, amelyek az iu. VI. századig kerültek át az obi-ugorba, illetőleg részben még korábban az ugor vagy finnugor alapnyelvbe. RÉDEI KÁROLY és RÓNA-TAS ANDRAS közös tanulmánya /RÉDEI 1972c/ a permi nyelvek ősspermi kori bolgár-török jövevényszavait tárgyalja. 19 átvételt sorolnak fel, amelyek arra engednek következtetni, hogy az ősspermi-bolgár-török érintkezések a VIII-IX. században kezdődtek. CSUCS SÁNDOR a votják nyelv orosz jövevényszavait vizsgálja /1972-74/.

Más jellegű KISS JENŐ írása /1972/, amelynek témája a jövevényigék meghonosodása a finnugor nyelvekben. Fontos elvi tanulságokkal szolgáló cikkében kimutatja, hogy a finnugor nyelvek a jövevényigéket két módon veszik át: 1. tőalakban, 2. honosító képzővel. A magyar, a finn, az észt és a zürjén mindig képzővel veszi át az igéket, a többi finnugor nyelvben mindkét kölcsönzési mód használatos. Nyelvtörténeti adatokkal és vizsgálatokkal kimutatható, hogy régebben a magyar is képző nélkül vette át az igéket. Kiss meggyőzően bizonyítja, hogy ez a jelenség az igei szófaj egyre erősebben megnyilvánuló önállósodásának a jele. A képzővel átvett igék mind mássalhangzóra végződnek, s az egyéb igék 99%-a is. A többi szófajnál gyakori a magánhangzós végződés.

A hangtörténeti, hangtani kutatások iránt változatlanul nagy érdeklődés mutatkozott meg. A következő problémák álltak előtérben: az uráli hangtörténet általános kérdései, a magyar hangtörténet finnugor-uráli előzményei, az ugor és a szamojéd nyelvek hangtörténete.

Bekapcsolodtak a magyar uralisták az uráli hangtörténet egyik legaktuálisabb problémája, a magánhangzókquantitás uráli kori léte vagy nem léte körül folyó vitába. BERECSKI GÁBOR és cseremis, RÉDEI KÁROLY pedig a permi nyelvek vizsgálata alapján arra a következtetésre jut, hogy a finn-permi korra

nem szükséges hosszú magánhangzófonémákat föltenni /BERECZKI 1968, 1971a, RÉDEI 1968a, 1969a/. BERECZKI azt is tagadja, hogy az őscseremisiz ismerte volna a redukált magánhangzókat. A redukált magánhangzóknak a cseremisizben való megjelenését csuvas tatár hatással magyarázza, és érdekes egyezéseket mutat ki a cseremisiz redukált magánhangzók és a török zenei sajátságoknak a cseremiszeknél való elterjedése között. RÉDEI pedig kifejti, hogy a permi nyelvekben a finnugor korból örökölt vertikális magánhangzóharmónia megszűnt, s helyette a horizontális illeszkedés nyomai mutathatók ki. ERKKI ITKONEN éles kritikával nyilatkozott BERECZKI és RÉDEI említett tanulmányairól /UAJB 41 /1969/, 212-251; FUF 38 /1970/, 257-273/. GULYA JÁNOS egy rövid dolgozatában /1968b/ az ősosztják és az ősfinn magánhangzórendszer egyezései alapján szintén tagadja a hosszú magánhangzófonémák alapnyelvi meglétét. Egy másik írásában /GULYA 1964c/ a fonéma-rendszer növekedését általában azzal magyarázza, hogy a régebbi fonéma-rendszer nem teszi lehetővé annyi szóalak produkálását, amennyit a társadalmi fejlődés megkövetelne. LAKÓ GYÖRGY a finnugor alapnyelvi szókezdő zöngés zárhangokkal szemben helyezkedik tagadó álláspontra /1962/. HONTI LÁSZLÓ az alapnyelvi szibilánsak és affrikáták bonyolult kérdéseire új szemlélettel, a fonológiai törvényszerűségek, a rendszerszerűség és a nyelvtipológiai tanulságok messzemenő figyelembevételével közeledik. Egyebek mellett kimutatta, hogy 1. a finnben az affrikáták zárhang + réshang kapcsolatra estek szét / $c \rightarrow tš$, $č \rightarrow tš$ /, de szó elején egyszerű dezaffrikáció történt, mert a finnben szó elején nem állhat mássalhangzókapcsolat, 2. az obi-ugorban általános dezaffrikálódás ment végbe, 3. az alapnyelvi $hč \sim č$, $nhč \sim č$ váltakozás nem interdialektális, hanem paradigmatis volt.

Több dolgozat szerzője a magyar hangtörénet problémáiból kiindulva foglalt állást általános uralisztikai kérdésekben is. E területen született egy összefoglaló munka is /LAKÓ 1968/, amelyben LAKÓ GYÖRGY ismerteti a finnugor nyelvhasználat módszereit, s a magyar nyelvtörténet szempontjából értékeli a hang-

történeti kutatásokat. HAJDÚ PÉTER *Bevezetés az uráli nyelv-tudományba* című munkájában /1966/ részletesen foglalkozik a hangtörténet kérdéseivel is. A metodológiai fejezetben nagy gondot fordít a rekonstrukciós módszerek bemutatására, s figyelembe veszi a fonémaelmélet, a strukturális nyelvészet és a funkcionális vizsgálatok eredményeit. A változások okait nem külső körülményekben keresi, hanem magában a nyelvi rendszerben. Jellemzi a fonematikus és fonetikus változásokat s a köztük állandóan jelentkező átmeneteket. Fölvázolja az uráli alapnyelv hangrendszerét, a vokalizmus sokat vitatott kérdését nyitottnak látja. — KÁLMÁN BÉLA a magyar mássalhangzórendszer kialakulását vizsgálja /1968/. Szerinte a finnugor és ugor korból örökölt rendszerben a zöngés-zöngétlen korreláció jelentkezése volt az, ami a korábbi rendszer gyökeres változását bevezette. Ez nem magyarázható idegen nyelvi hatással. A rendszer kibővülésében nagy szerepet tulajdonít a szóvégi magánhangzók lekopásának, mivel így a szavak kapcsolódásakor új hangok keletkezhettek. — BÁRCZI GÉZA a szókezdő, szóbelseji zárhangok fejlődésével foglalkozott /1962, 1968/. RÉDEI KÁROLY a szavak néhány fonológiai szerkezet típusának a sorát vizsgálja /1972a/. Feltételezi, hogy több ősi szó azért tűnt el a magyarban, mert a szóbelseji *s, ʃ* kiesett bennük, s így olyan szerkezetű szavakká fejlődtek, amelyek nem illettek bele a magyar nyelv lehetséges szerkezeti típusaiba. GULYA JÁNOS régi vitát elevenít fel /1969b/, amikor a közfelfogással szemben, nagy etimológiai bizonyító anyagra támaszkodva azt a nézetét adja elő, hogy a magyar *á* - *a* /*a-ā*/ ellentét valamilyen formában már az ugor korban megjelent. MIKOLA TIBOR több etimológiával azt igyekszik valószínűsíteni /1964b/, hogy a palato-veláris mássalhangzók hatására palatális hangrendű szavak veláris hangrendűekké válhattak az ősmagyarban.

Mint az uralisztikában általában, az obi-ugor nyelvek kutatásában is előtérbe kerültek a vokalizmus kérdései. KARJALAINEN és PAASONEN osztják anyagának alapos feldolgozásával VÉRTES EDIT igen figyelemreméltó megállapításokat tesz a déli osztják nyelvjárásokkal kapcsolatban /VÉRTES 1969/. Rebizonyítja, hogy a magánhangzóharmónia a déli osztjákban is megvan,

s hogy STEINITZ tévesen ítélte meg a nyelvjárások fonémarendszerét, amikor az *ö, ő, e* hangokat allofónoknak minősítette. K. SAL ÉVA kongresszusi előadásában /1963, 1968/ az ugor nyelvek palatális magánhangzóival foglalkozott, s arra a következtetésre jutott, hogy a három ugor nyelv közül a magyar őrizte meg az eredetibb állapotot. — KERESZTES LÁSZLÓ az alsó-kondai nyelvjárás mássalhangzórendszerét vizsgálta /1973/.

A szamojéd nyelvek hangtani problémái iránt is nagy érdeklődés nyilvánult meg. A legsúlyosabb kérdést HAJDÚ PÉTER választotta témájául /1962b/, amikor az egyes szamojéd nyelvekben meglevő fokváltakozás eredetének földerítésére vállalkozott. Kimutatta, hogy a szelkup nyelvben a fokváltakozás egyes zárhangok intervokális helyzetben való zöngésülése, ill. geminálódás által keletkezett, a nganaszan fokváltakozás pedig prozódiai okokkal magyarázható. Mindez egyúttal azt is jelenti, hogy semmilyen alapja nincs annak a régi föltevésnek, hogy a fokváltakozás uráli eredetű. — N. SEBESTYÉN ezért egyrészt a szamojéd ige-tövekben jelentkező magánhangzóváltozások okait vizsgálta /1968, 1973c/, másrészt néhány etimológia alapján azt a föltevést kockáztatta meg, hogy az uráli alapnyelv ismerte az *ā - a* ellentétet /1971-72/. — MIKOLÁ TIBOR a szamojéd palatális mássalhangzók fonematizálódásáról írt /1969b/, később pedig a nyenyec gégezárhangok keletkezéséről tett közzé egy tanulmányt /1971-72/. A zöngétlen zárhangok gégezárhanggá való válását /*p, t, k, s > "*/ mint a neutralizáció egy sajátos formáját magyarázza. PUSZTAI JÁNOS a nyenyec hangsúly történetéről írott tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy az őszaki szamojéd-ban a hangsúly az első szótagon lehetett /1972/.

A többi uráli nyelv hangtani problémáira kevés figyelem jutott. Megemlíthetjük RÉDEI KÁROLYnak és KERESZTES LÁSZLÓnak a mordvin fonémarendszerrel kapcsolatos írásait /RÉDEI 1968a, KERESZTES 1970/, valamint MIKOLÁ TIBOR adalékait a finn diftongusok történetéhez. /1967b/.

Az alaktan kérdéseivel számos tanulmány foglalkozik, monográfia azonban csak kettő. Az általános uralisztikai problémák mellett itt is az ugor, a permi és a szamojéd nyelvek

kérdései kerültek előtérbe.

A magyar tárgyas igeragozás keletkezéséről kialakult vita során a többi uráli nyelv tárgyas igeragozásának problémáiról is szó esett. A tárgyas igeragozás eredetének kérdését hosszú ideig megoldottnak tekintették, és a magyar nyelvészek legnagyobb része elfogadta azt a MÉSZÖLYTől származó magyarázatot, hogy a tárgyas igeragozás és a birtokos személyragozás párhuzamosan alakult ki a megfelelő személyes névmásokból a nomen és a verbum elkülönülése idején. RÉDEI KÁROLY kétségbe vonta e magyarázat helyességét és a tárgyas ragozás eredetét a determinálásban vélte megtalálni /1966a/. Az uráli nyelvek széles körben használják a birtokos személyragot determinálásra. RÉDEI szerint a Pxsg3 a határozott alanyról kongruencia révén áttérjedt az állítmányra is, ahol előbb az alany, majd később a tárgy határozottságát jelölte. MIKOLA TIBOR mind a hagyományos nézetet képviselő BARCZIVAL, mind RÉDEI újabb magyarázatával vitába szállt./MIKOLA 1965, 1966b/. Szerinte a tárgyas ragozás egy accusativusi értékű anaforikus névmás természetes agglutinációja útján alakult ki. HAJDÚ PÉTER teljesen új megvilágításba helyezi az uráli alapnyelv igeragozásának kérdését /1966/, amikor eddig figyelemre nem méltatott szerkezeti egyezések, tipológiai és struktúrális szempontok alapján kimutatja, hogy az uráli alapnyelvben már megvolt az igeragozás, sőt a tárgyas ragozás csírái is kialakultak. A tárgyas ragozás keletkezésére nézve egyetért MIKOLAVAL. NYÍRI ANTAL a magyar igeragozás történetét összefoglaló dolgozataiban csatlakozik HAJDÚ és MIKOLA felfogásához./NYÍRI 1973b, 1973-1974/. M. KORCHMÁROS VALÉRIA is HAJDÚ és MIKOLA nézetét teszi magáévá /M.KORCHMÁROS 1973-1974/, de új gondolatokkal is gazdagítja a tárgyas ragozás irodalmát. Felhívja a figyelmet arra, hogy az accusativusi névmásból agglutinálódott *-ja*, *-i* sg3 személyű igei személyrag nemcsak a határozott tárgyra, hanem az alanyra is utal. Ennek a ragnak az analógiájára előbb a *-d* Vxsg2, majd az *-m* Vxsg1 is elkezdte a határozott tárgyat is jelölni. Mivel az ősi igei személyragokból tárgyas igeragok

lettek, szükségessé vált az alanyi ragok sorának kialakulása. Ezek különféle gyakorító, visszaható képzőkből fejlődtek ki.

Az uráli morfológia több területén írt összefoglaló igényű tanulmányokat A. KÜVESI MAGDA. Az ősi határozóragokat tárgyaló írásában /1966/ négy alapnyelvi határozóragot tételez föl /-n, -t, -k, -l/. Ezek az irányjelölés szempontjából eredetileg közömbösek voltak, a konkrét irányjelölés a beszédhelyzettől függött. A számjeleket vizsgálva megállapítja /1970/, hogy azok az alapnyelv kései szakaszában vagy az egyes nyelvek /nyelvcsoporthoz/ különéletében alakultak ki kollektív képzőkből. Még későbbi korban, csak az egyes nyelvek vagy nyelvcsoporthoz külön életében alakultak ki szerinte a birtokos személyragok /1971a/. Az -n genitívusrag csak később formálódott ki a finn-volgai nyelvekben az n határozó ragból /1971b/.

Új eljárásokat alkalmaz kutatásaiban VASZOLYI ERIK. A zürjén és votják személyjelek morfológiai vizsgálatát a belső rekonstrukció alapján végzi. Eredményei mind a permi, mind a finnugor vonatkozásokban összhangban állnak a történeti összehasonlító módszerrel elért eredményekkel /1967b/. Ugyancsak a belső rekonstrukcióra és a rendszerszerűsége épül a permi prolatívuszt, tranzitívuszt és lokatívuszt elemző dolgozata is /1968d/. Tisztázza e ragok egymáshoz való viszonyát. A prolatívuszt és tranzitívuszt ősspermi TI-re vezeti vissza, amelyben a t elem nem lokatívusz-, hanem ablatívuszrag, az i pedig latívuszrag.

RÉDEI KÁROLY az uráli nyelvek mutató névmásairól ad áttekintést /1973/. NYÍRI ANTAL föltételezi egy finnugor -m határozórag meglétét /1970/. N. SEBESTYÉN IRÉN a tta ~ ttä abesszív-karitív képző számajéd megfelelőit találja meg egy számajéd szócsaládban /1972a/. ERDŐDI JÓZSEF több uráli nyelvben megvizsgálta az alany és a tárgy kifejezőmódját frekventatív igei állítmány mellett /1972/. Számos példával igazolja, hogy frekventatív ige mellett az alany és a tárgy formailag sokszor egyes számú ugyan, értelemszerűen azonban pluralisi.

Javasolja a frekventatív és a pluralitativ képzők pontos elhatárolását. A frekventatív igék azt jelölik, hogy egy alany egyfajta cselekvést többször végez, megszakításokkal, a pluralitativ igéknél viszont vagy a cselekvés irányul több tárgyra egyszerre, vagy több alany végzi a cselekvést. Egy másik írásában /1963b/ a középfokjel néhány speciális alkalmazását vizsgálja, különös tekintettel a helyhatározóragos főnevekhez járó középfokjelre.

A permi nyelvek morfológiai kérdéseiről számos tanulmány készült. A legszélesebb körű RÉDEI KÁROLY ilyen irányú munkássága, aki monográfiát is írt a zürjén és a votják névutókról /1962a/. A névutók morfológiai és szintaktikai elemzésén kívül tisztázza az egyes névutócsaládok etimológiáját is. Figyelembe veszi a többi uráli nyelv és az indoeurópai nyelvek hasonló elemeit. Foglalkozik az orosz nyelv hatásával. FOKOS DAVID a zürjén *-ked*, *-méd* komitativuszragokat a *kiked*, *méd* 'második' sorszámnévből eredezteti /1966/, a *mist* 'múlva' névutót pedig elvonás eredményének tartja: *-m*-képzős igenév + elatívuszrag /1967a/. LAKÓ GYÖRGY a permi imperatívusz formáját vizsgálja, s arra az eredményre jut, hogy nem szükséges egy eredeti *-k* képző feltételezése, mert a sing. 2. személyben jelentkező *i~ø* váltakozás a szavak hangtani szerkezete alapján megmagyarázható /1973c/. KORENCHY ÉVA a generatív fonológia eszközeivel hasonló eredményre jut /1971c/. VASZOLYI ERIK több adattal igazolja egy PU *-n* lativuszrag egykori meglétét a permi nyelvekben /1968c/.

Az obi-ugor nyelvek morfológiai irodalmában VERTES EDIT monográfiája a legjelentősebb /1967a/, amely az osztják névmásokat tárgyalja. Részletesen elemzi a névmások mondattani használatát. Szól a névmások eredetéről is. A személyes névmásokat a palatális hangrendű mutató névmásokból származtatja. Egybeveti a névmások ragozását a többi névszóéval, és feltárja a különbségek okait. Egyik korábbi tanulmányában az osztják névmási határozók eredetét vizsgálja /1962b/. Megállapítja,

hogy a helyhatározók a legősibbek. A névszóragozástól eltérőleg a névmási határozók megőrizték az irányhármasságot. Az időhatározók már az ugor nyelvek külön életében alakultak ki. Az obi-ugor nyelvek fontos alaktani kérdéseit vizsgálja HONTI LASZLÓ. Foglalkozik a tavdai vogul tárgyas szerkezeteivel, a határozott és határozatlan tárgy jelölésével, a tárgyas igeragozás használatával /1969/. Egy másik dolgozatában érdekes szintaktikai átvértékelődések feltételezésével ad új magyarázatot a vogul *l* tárgyjelölő igei rag keletkezésére /1971b/. A részleges tárgyat a vogulban az *l* instrumentális és a *t* lokativusi raggal fejezik ki. A tárgyas ragozású ige sing. 3.személyének a ragja *t*. Mivel a tárgyas igealak szoros kapcsolatot alkot a tárggyal, a két említett *t* elem a nyelvtudat számára rokon funkciójúnak tűnt. Amikor a 3. személy analógiájára a sing. 1-2. személyben is megkezdődött a tárgyas ragozás kialakulása, a *t* elemek és az *l* rokonsága alapján az *l* lett az új igei tárgyjelölő rag. — Érdekes HONTI-nak az osztják ergatív mondatot elemző cikke is /1971a/. Összefoglalja az ergatív szerkezet általános tipológiai jellemzőit, melyek szerinte a következők: 1. csak azokban a nyelvekben fordul elő, amelyek nem ismerik az akkuzatívuszt; 2. az ergativus a legtöbb nyelvben a tárggyal kapcsolatos; 3. az igeinek a tárgyhoz való viszonya tükröződik az ige morfológiai szerkezetén, alanyi és tárgyas ragozás formájában; 4. az ergatív szerkezettel rendelkező nyelvekben általában nincs passzívum. Az osztjákra az 1-3. kritérium érvényes. Az ergatív szerkezet funkcióját abban látja, hogy — miközben a patient kiemeli — hangsúlyozza az agens és a patient közvetlen kapcsolatát, összetartozását. Az ergatív szerkezet meglétét az osztjákban a paleoszibériai nyelvek hatásával magyarázza. A KÜVESI MAGDA összefoglaló-összegző cikkei egyikében állást foglal az ugor nyelvek tárgyas ragozásának vitatott kérdéseiben is /1973/. Kétkedik benne, hogy az uráli alapnyelv egyáltalán ismerte az igeragozást, s így azt a nézetet is elutasítja, hogy az alapnyelvben már megvoltak a tárgyas ragozás csí-

rái. Mindamellettt további kutatásokat tart szükségesnek a kérdés megnyugtató lezárásához. MIKOLA TIBOR áttekinti az ugor ikerszavak típusait /1973-74/, A. JASZÓ ANNA pedig a melléknévi igenevek verbum finitumként való használatát vizsgálja a szigvai osztják nyelvjárásban /1969/.

Igen gazdag ezen időszak szamojéd morfológiai irodalma. HAJDÚ PÉTER és N. SEBESTYÉN IRÉN — morfológiai kérdésekben is gyakran polemizálva egymással — a szamojéd nyelvészet számos kérdését oldották meg, vagy vitték közelebb a megoldáshoz. A szamojéd latívusz és infinitívusz kapcsolatát vizsgálva HAJDÚ PÉTER kimutatta /1961, 1963b/, hogy a szamojéd nyelvek infinitívuszképzője végső soron az uráli korig visszavezethető *č* latívuszraggal azonos, amely elhomályosultan ma is előfordul ragként a szamojédban. E rag mai meglétét később újabb források alapján is igazolni tudta /1965b/. A nganaszan mórás nyelv voltáról vallott nézetét is újabb, CASTRÉN kéziratából merített adatokkal támasztja alá /HAJDÚ 1964b/. Egy további dolgozatában módosítja N. SEBESTYÉN IRÉN megállapításait a magyar *maga* visszaható névmás szamojéd megfelelőjéről /HAJDÚ 1963c, ill. N. SEBESTYÉN 1963b/. Kimutatja, hogy a szelkup névszóragozásban fontos szerepet játszó *myqyt ~ magan* névutó a *my* 'Ding, etwas' szó származéka, s nem a magyar visszaható névmás etimológiai megfelelője. Fölvázolja a lokatívusz és ablatívusz fejlődését, egybeesését, majd helyenkénti szétválását a szelkup nyelvjárásokban. A nyenyec nomen-verbumokról szólva kimutatja, hogy ilyen szófaji kategória tulajdonképpen nem létezik. Helyesebb ambivalens bázismorfémákról beszélni, amelyek névszói tagjai valódi névszók, igei tagjai igazi igeik. A nyenyecben igazi ambivalens morfémák igen ritkán fordulnak elő. Az uráli alapnyelvben sem számolhatunk nomen-verbumokkal /HAJDÚ 1970d/. Általános szófajelméleti szempontból is jelentős tanulmányban vizsgálja a szamojéd predikatív ragozást /HAJDÚ 1971/. A szamojéd nyelvekben vannak olyan névszók, amelyek

ún. predikatív szuffixumokkal ellátva igeiként konjugálhatók. E szuffixumok az intranzitív igei személyragokkal azonosak. Az ilyen alakulatok azonban nem igazi igék, hanem a névszónak existenciális mondatokban bekövetkező alkalmi igesülései. Az igesülés konverzió útján valósul meg, és olyan igerész forma áll elő, amelyben a névszó és a létigét is képviselő személyrag egyetlen morfémaszekvenciában összeolvadva alkalmas az existenciális mondat kijelentő módú, jelen és múlt idejű állítmányainak kifejezésére. Rámutat a névszók predikatív ragozásának areális összefüggéseire is. AGO KÜNNAPPal polemizálva /HAJDÚ 1973-74/ számos példával igazolja a szelkup -wla latívusz-translatívuszrag meglétét, s a rag eredetét is tisztázza: a reduplikált II. gerundium zárómorfémájának elvonása útján jön létre. — Jelentős vállalkozás N. SEBESTYÉN IRENNÉ dolgozata a nyenyec konjugációról/1970/, hiszen az igeragozás vizsgálata a névszóragozáshoz viszonyítva meglehetősen elhanyagolt területe a szamojédisztikának. Tárgyalja az ún. nomen-verbumok kérdését, s rámutat arra, hogy a szamojéd nyelvekben "tisztá", képző nélküli nomen-verbumok nincsenek. A nyenyec nomen-verbum-tövek általában igenevek /Verbalnomina/, de az igei és a névszói használatú alak néha más-más képzővel van ellátva. Az ige-tövekről szólva megemlíti, hogy a primér ige-tő ritkán fordul elő, mert a tö gyakran egy képzővel bővül /jē, ka, kał, ma, r stb./. A nyenyec igeragozás véleménye szerint jelentősen különbözik a finnugortól, s a személyragozást, valamint a duális- és plurálisjelölést kivéve tulajdonképpen a szóképzéshez tartozik. Az igeidő és az igemód ismeretlenek. A nyenyec konjugációrendszere a realitás /közvetlen tapasztalat, bizonyosság stb./ és az irreális /mástól hallott, föltett, óhajtott stb./ következetes megkülönböztetésén alapul. A különféle igealakok nem egyebek, mint igenevek. A tárgyaz igeragozás szerinte nem más, mint a jē-képzős verbalnomen birtokos személyragozása. Az ún. reflexív ragozás a szerző szerint nem reflexív, hanem intransitív je-

lentésű, je képzős igenév birtokos személyragozása. A konjuktívuszt hasonló eredetűnek tartja. Fölteszi egy *śa, *śe képzős kondicionális-potenciális meglétét, amellyel megkísérel azonosítani a nyenyec praeteriumot is. Számos más problémát is új megvilágításba igyekszik helyezni. A dolgozat bizonyára vitát fog kiváltani, s remélni lehet, hogy a vita során a nyenyec igeragozás több kérdése tisztázódik majd. Ismételten állást foglalt N. SEBESTYÉN IRÉN a nyenyec névszóragozás kialakulásával kapcsolatban is /1973b/. Változtatlanul úgy véli, hogy a nyenyec -*n* rag nem genitívusi, hanem latívusi funkciót tölt be. Ez az -*n* latívusrag szerint a **-na/-nā* lokatívusragból alakult ki. — Több dolgozatban elemzi a szamojéd névszóragozást LABÁDI GIZELLA. Kimutatta, hogy a szamojéd nyelvek duálisragjai egységesen -*kan*, /-*kān*/, illetve **-n/-ñ* formára vezethetők vissza /1967/. Vizsgálja a *k* latívusrag nyomait, s föltételezi, hogy a nyenyec -*nt* többes genitívusragban nem a *-*t* többesjel, hanem a *-*k* latívusrag rejlik /1969, 1971-72/. — MIKOLA TIBOR *Miscellanea Samojedica* című írásában egyebek mellett foglalkozik a szamojéd latívusszal is. A változatos alakban jelentkező ragot egy *-*nto* közös formára vezeti vissza, melyben a *to* elem elhomályosult birtokos személyrag.

A mondattani kutatások száma a 60-as, 70-es években jelentősen megnőtt, s a szintaxis vizsgálata az uráli nyelvcsalád minden ágára kiterjedt. Egyre inkább előtérbe került az újabb nyelvészeti módszerek alkalmazása. Számos részprobléma vizsgálatán túl a magyar nyelvészek vállalkoztak az egész uralisztika szempontjából fontos problémakörök elemzésére is.

Hosszú kutatómunka eredményeit összegzi FOKOS DAVID az ural-altaji nyelvek szintaktikai egyezéseit elemző monográfiájában /1962a/. Az egyezések szisztematikus áttekintésével az ural-altaji nyelvek rokonságának a problémáját kívánja közelebb vinni a megoldáshoz. Úgy látja, hogy a két nyelvcsalád között oly nagy számú, föltehetőleg igen régi időkre visszamenő mondattani egyezés mutatható ki, hogy a két nyelvcsalád

ősrokonságát valószínűnek tarthatjuk, annak ellenére is, hogy az ősrokonság hipotézisének bizonyítására eddig hozott lexikai, hangtani és morfológiai érvek kétséggkívül nem eléggé meggyőzőek. A könyv mint általános nyelvrokonságelméleti munka is jelentős, hiszen a szintaxist korábban nemigen vonták be nyelvrokonsági problémák vizsgálatába. BALÁZS JÁNOS az indo-uráli nyelvrokonság hipotéziséhez szintén a szintaxis alapján szól hozzá. Megvizsgálja a szintagmatizálódás ősi vonásait a két nyelvcsaládban. Megállapítja, hogy a névszókából és mutatószókból összetevődő ősi kéttagú szerkezetek az indo-európai alapnyelvben korán a nyelvtani nem kialakulására vezettek, aminek az uráli nyelvekben nyoma sincs. Ezért úgy véli, hogy a két nyelvcsalád kapcsolata, ha egyáltalán fennállt, igen laza lehetett /1968/. — Néhány uráli, altaji és mandzsu-tunguz nyelvet hasonlít össze areális-tipológiai tanulmányában egy szerzőhármas /BESE—DEZSŐ—GULYA 1970/. Kimutatják, hogy a vizsgált nyelvek mindegyike speciális nyelvtani eszközökkel fejezi ki az identifikációt. Érintik az areális tipológia néhány elvi kérdését is. A tipológiai szabályokat az emberi nyelv izoglosszáinak tekintik, amelyek segítségével nagyobb nyelvi régiókat lehet elkülöníteni. — BALÁZS JÁNOS az uráli nyelvek legősibb szintagmatikus kapcsolataira igyekszik fényt deríteni /1970/. Szerinte ezen kapcsolatok kiformálódásában az értelmi funkciókat betöltő névmási elemeknek volt alapvető szerepük, amelyek a fogalomszók természetüknél fogva meghatározatlan jelölési értékét determinálták. — KORENCHY ÉVA az uráli tagadásról ír /1972a/. A hang- és alaktani problémák elemzésével arra az eredményre jut, hogy a tagadó partikula az alapnyelvben *e, *ä és a magánhangzót tartalmazott. Legeredetibbnek az *e látszik. Fölteszi, hogy a 'lenni' és 'nem lenni' jelentésű igék azonos töről fakadnak *e-lä-, ahol a -lä elem gyakorító képző. Ez az *elä- később ketté vált: elä- 'élni' és alä- 'tiltó ige'.

Az obi-ugor nyelvekre irányuló mondattani kutatások közül Sz. KISPAL MAGDOLNA munkáját említjük meg az első helyen /1966/, aki alapos monográfiában tekinti át az egész vogul

igenévrendszerét. Nyolc igeképző származékainak mondattani szerepét vizsgálja. Elemzi a felmerülő hang-és alaktani kérdéseket, s igyekszik földeríteni a nyelvelmékek kora előtt lezajlott változásokat. — KÁLMÁN BÉLA az obi-ugor nyelvek-
igenlő válaszainak típusait tekinti át /1965b/, egy másik írásában pedig a kollektív főnévvel kifejezett alanynak az állítmánnyal való kongruenciáját vizsgálja /1973b/ — GULYA JÁNOS az osztják tárgyas igeragozás használatáról ír /1967b/, majd fölvázolja a vachi osztjában lehetséges aktív, ergatív és passzív mondatformák generatív modelljét.

A szamojéd szintakszis területén csak HAJDÚ PÉTER és N. SEBESTYÉN IRÉN egy-egy tanulmányát tudjuk megemlíteni. HAJDÚ PÉTER a nyenyec tagadás fajtáit elemzi /1970c/. A negatív és pozitív segédigék szintaktikai összefüggéseinek és hangtörténeti vallomásainak alapján arra következtet, hogy az uráli létige és tagadó ige etimológiailag összefüggenek. Mint főntebb láttuk, később KORENCHY ÉVA hasonló eredményre jutott, a finnugor nyelvekre is kiterjesztve a vizsgálatot. N. SEBESTYÉN IRÉN a nyenyec *pa* képzős igenév predikatív funkcióját analizálja finoman, összehasonlítva azt magyar nyelvi igenévi megfelelőivel /1973a/.

A permi nyelvekről is csak két tanulmány készült. FOKOS DAVID a zürjén *sz~sz* mutató névmás feltételes kötőszóvá válását mutatta be a szintaktikai viszonyokban fokozatosan végbement eltolódások gondos, meggyőző elemzésével /1961/. RÉDEI KÁROLY az orosz és a permjék nyelv igei szintakszisában megmutatkozó interferencia-jelenségekkel foglalkozik /1970b/. Vizsgálja az oroszból kölcsönzött szuffixumokat és a permjék szuffixumoknak azokat a változásait, amelyek a hasonló hangalakú vagy funkciójú orosz szuffixumok hatására következtek be.

A finnségi nyelvekkel kapcsolatos szintaktikai dolgozatok közül PAPP ISTVÁN írása a legjelentősebb /1962c/. A finn melléknévi jelző egyeztetését — amely eltér az uráli nyelvek általános szabályától — nem külső, indogermán hatással

magyarázza, hanem az eredetibb értelmezős szerkezet természetes átértékelődésével. Szerinte ugyanis a finn *suuressa talossa* 'nagy házban' kifejezésben pl. a két szó értelmezős szerkezetet alkotott egymással: *suuressa, talossa* 'a nagyban, tudniillik a házban'. SZABÓ LÁSZLÓ számos dolgozatot tett közzé a vót nyelv egyes szintaktikai problémáiról /1964ab, 1965, 1967f/.

Változatlanul népszerű téma volt ezekben az években a szóképzés, kisebb mértékben pedig a szó összetételék vizsgálata is. A több nyelvre vagy éppen az egész uráli nyelvcsaládra kiterjedő kutatások közül elsőnek FOKOS DAVIDnak az igenevekről szóló dolgozatát említhejük meg /1963b/, amelyben a magyar és a permi igenevek passzívumai és néhány különleges alkalmazását írja le, rámutatva arra, hogy az igenevek mai funkciói differenciálódás útján jöttek létre. A. KÖVESI MAGDA a finnugor alapnyelv affrikáta elemű képzőinek kérdéséhez szól hozzá /1965b/. Nem tartja valószínűnek ilyen képzők finnugor kori meglétét, mert szerinte az alapnyelvben maguk az affrikáták is csak szórványos hangváltozások eredményeképpen lehettek jelen, amelyeket a hangutánzásra és az expresszivitásra való törekvés váltott ki. N. SEBESTYÉN IRÉN a *-tta, -tta* abessiv-karitiv szuffixum szamojéd megfelelőiről ír /1972a/. VÉRTES EDIT a hangutánzó -hangfestő szavak sajátosságairól és etimologizálásuk problémáiról készített tanulmányt /1965c/. KISS JENŐ a szuffixum -vizsgálatok néhány alapvető kérdését /produktivitás, gyakoriság, stílusérték stb./ tekinti át /1973/. MIKOLA TIBOR több uráli nyelvből merített példával mutatja be, hogy egyes főnevek /testrésznevek, ruhadarabok megnevezései stb./ ma képzőnek látszó végződése tulajdonképpen elhomályosult birtokos személyrag /1968/.

Az egyetlen monográfiát a szóképzés területén A. KÖVESI MAGDA írta a permi nyelvek ősi képzőiről /1965a/. Hatalmas anyaggyűjtés és az idevonatkozó szakirodalom alapos is-

merete alapján mutatja be a permi nyelvek uráli, finnugor és finn-permi korú képzőit, elemzi hangalakjukat, funkciójukat és eredetüket. Az anyag feldolgozási módja nem szerencsés, leíró és történeti, alaktani és mondattani szempontok keverednek egymással. A képzők eredetéről aligha fogadható el a szerző azon nézete, hogy azok szinte kivétel nélkül névmásokból származnak. Ilyen és más hiányosságok ellenére a könyv nélkülözhetetlen az uráli és permi képző kutatásban. — Több permi képző eredetét derítette föl RÉDEI KAROLY /1962b, 1966b/, VÉRTES EDIT pedig egyes osztják főnevek szuffixummá válási folyamatát mutatja be /1967a/.

A szóösszetételek kérdésével egyedül KAROLY SÁNDOR foglalkozott /1968/. A két szóból álló összetételeket osztályozza, összevetve őket a megfelelő szószervezetekkel, majd elemzi kialakulásuk folyamatát. Megállapítja, hogy vagy teljes mondatokból jöttek létre ellipsis útján, vagy pedig jelzős szerkezetekből fejlődtek ki.

Az uráli nyelvek nyelvjárásainak kutatásában különösen VÉRTES EDIT és VASZOLYI ERIK tűntette ki magát. VÉRTES EDIT az osztják dialektológia számos problémáját vizsgálta. Írt a szurguti nyelvjárásnak a déli nyelvjáráshoz való viszonyáról /1968a/. Értékelte az osztják dialektológia helyzetét és felvázolta feladatait /1968/, tisztázta a déli nyelvjárások számos hangtani stb. problémáját /1971, 1973b/. Végül de nem utolsósorban igen nagy szolgálatot tett VÉRTES EDIT az urálistikának KARJALAINEN és PAASONEN több évtizeden át kéziratban maradt nyelvtani följegyzéseinek gondos és hozzáértő sajtó alá rendezésével /VÉRTES 1964a, 1965a/. — VASZOLYI ERIK a zürjén nyelvjárástörténethez szolgáltat értékes adalékokat. Jellemzi az izsmai, alsó-obi és kanini nyelvjárást, szövegmutatványokat tesz közzé, és fölvázolja a nyelvjárás történetét /1965, 1967a, 1968b/. — ERDÓDI JÓZSEF a cseremiszi nyelvvetlugai nyelvjárását jellemzi /1963c/, GULYA JÁNOS pedig a régi vogul nyelvjárásokra derít fényt XVIII. századi kéziratok

szójegyzék alapján /1963/. KISS JENŐ a finnugor nyelvjárás-kutatás elvi kérdéseiről és aktuális feladatairól ír /1972/. Jelenleg a finnugor nyelvek nyelvjárásainak szinkrón leírását tartja a legfontosabb tennivalónak.

A névtani dolgozatok száma igen kevés. HAJDÚ PÉTER a nyenyec nevekről írott tanulmányában elsősorban azt vizsgálja, hogyan különböztetik meg a nemeket a névadásban /1970a/. Megállapítja, hogy a férfi és a női nevek között formai különbség nincs, kivéve a nemzetségneveket, amelyeknél a női nevek általában -j'-re végződnek. A -j' elemnek becéző-figyelemfelkeltő funkciója van. — VASZOLYI ERIK a zürjén névadáshoz és személynemekhez fűz megjegyzéseket /1961/, ERDŐDI JÓZSEF pedig JEVSEVJEV cseremiszi néprajzi gyűjtéséből teszi közzé a névadásra vonatkozó részt /ERDŐDI 1963d/.

Már a bevezetőben említettük, hogy ezekben az években egyre határozottabb törekvés mutatkozott újabb elméleti megközelítések, vizsgálati módszerek alkalmazására. Az areális-tipológiai szempontú vizsgálatok is megindultak, bár egyelőre nem nagy számban. HAJDÚ PÉTER a szamojéd konnektív-reciprok képzőt elemzi ilyen szempontból /1969d/. A képzőt PU **ṇvd~o* alakban rekonstruálja, s kimutatja, hogy denominatív képzőből keletkezett nomen possessoris képzőn át. Hasonló képző más észak-szibériai nyelvekben is megtalálható. VERTES EDIT a déli osztják nyelvjárásokat vizsgálja, és megállapítja, hogy e nyelvjárások is ismerik a magánhangzó-harmóniát /1969/.

Több kísérlet történt a statisztikai, matematikai és valószínűségszámítási módszerek bevezetésére, az egyes nyelvi részstruktúrák elemzésére. HAJDÚ PÉTER új módon igyekszik hozzávetőlegesen fölbecsülni az uráli alapnyelv szókészletének terjedelmét /1968c/. Az alapnyelvre rekonstruálható fonémákból a megfelelő morfofonematikus korlátozások figyelembe vételével kb. 8640 kétszótagos szót lehetett alkotni. Mivel azonban a nyelv a lehetséges hangalakoknak csak egy kis részét

szokta fölhasználni, szerinte az uráli alapnyelvre kb. 2400 szót tételezhetünk föl, ami 27-28 %-os kihasználtságnak felel meg. — VÉRTES EDIT a valószínűségszámítás elemeinek felhasználásával akarja revideálni az uráli alapnyelv szibilánsairól kialakult felfogást /1970a/. A vállalkozás elhibázott elvi alapjaira tanulságos cikkben mutatott rá HONTI LASZLÓ /1972a/. JANURIK TAMÁS *A Magyar Szókészlet Finnugor Ełemei* című munka alapján végzett statisztikai vizsgálatokat /1971-72/, ilyen szempontok szerint mint pl. a tőszavak és képzett szavak aránya, a szavak megoszlása a fonémák száma szerint, az egyes szerkezeti típusok és fonémák gyakorisága stb. GULYA JÁNOS a vachi osztják főneveket osztályozza a fonémaeloszlás alapján /1964b/, LABADI GIZELLA és RÉVÉSZ MIHÁLY a nyenyec szókészlet szerkezeti típusait tekinti át /LABADI 1966/. MÁRK TAMÁS statisztikai jellemzést ad a szelkup szavak és szótagok morfonematikus felépítéséről, az egyes típusok gyakoriságáról, valamint a lehetséges mássalhangzó-kapcsolatokról /1971/, egy másik írásában pedig a szelkup fonémák gyakoriságát vizsgálja a különböző fonetikai helyzetekben, s eredményeit egybeveti a finn és a magyar nyelv tekintetében elért eredményekkel /1972/. Végül két toldaléktárat említünk meg: MÁRK TAMÁS a tazi szelkup nyelvjárás toldaléktárát készítette el /1973a/, HONTI LASZLÓ és ZAICZ GÁBOR pedig nyenyec a tergo toldaléktárat állítottak össze /HONTI 1970/.

A kifejezetten jelentéstani tanulmányok száma igen kevés. FOKOS DAVID folytatta etimológiai, jelentéstani és szintaktikai adalékainak közlését /1956-1967/, VÉRTES EDIT pedig a déli osztják homonimák egy csoportját tekinti át /1973a/.

A paleolingvisztika területén nagy jelentőségű BALAZS JÁNOS munkássága, aki több tanulmány után monográfiában foglalta össze kutatási eredményeit /1973/. Megvizsgálja a mutatószavak és fogalomszavak helyét és szerepét a nyelvi

rendszerben, elemzi a szintagmatizáció és a determinálás kérdéseit. Rámutat, hogy a nyelvi jelek azért lépnek egymással szintaktikai viszonyba, mert funkciójuk kiegészítésre szorul. Szerinte a szintagma heterofunkcionális, egymással komplementáris viszonyban álló elemek kapcsolata. A determinálás legrégebbi és legfontosabb módjának a nyelvi mezőben való szituálást tartja. Névmások is determinálnak névmásokat. Leginkább a kérdő névmás szorul rá a determinálásra, hiszen jelölési értéke végtelenül nagy. Kiemeli, hogy csak azok a nyelvi jelek léphetnek egymással szintagmatikus kapcsolatba, amelyek ugyanarra a szituátumra vonatkoznak, tehát pl. olyan fogalomszók, amelyek azonos determinánst kapnak. Foglalkozik a jelzős és az értelmezős szerkezetek kialakulásának kérdésével is, és úgy látja, hogy az értelmezős szerkezet ősbibb, mint a jelzős. A fogalomszóknek nomenra és verbumra való szétválásának szerinte szintaktikai oka volt: az állítmányi használat az ige, az alanyi pedig a névszót formálta ki. A duális és plurális jel olyan szerkezetekben alakult ki a névmási eredetű szituátor-determinánsból, amikor két vagy több alanyra vonatkozott ugyanaz az állítmány, s ezért a determinánst az állítmányon is megismételték. Névmásokból eredeztetí a határozóragokat, a tárgy- és genitivuszragot, valamint a középfok jelét is. Foglalkozik az indoeurópai genus kialakulásának problémájával és az urali és indoeurópai nyelvcsalád egyezéseivel és eltéréseivel is. — BALAZS JÁNOS munkásságához kapcsolódnak MIKOLA TIBOR paleolingvisztikai kutatásai /1966c, 1970a/. A legtöbb kérdésben egyetért BALAZSSal, de az ige és névszó elkülönülését, valamint a határozóragok és névmásképzők kialakulását illetően eltér a véleménye a BALAZSétól. MIKOLA szerint egykor nemcsak az ige és a névszó, hanem a pronomén és az adverbium is egységes, osztatlan szófajt alkotott. Úgy véli, hogy a pronomino-adverbiális szófaj differenciálódása megelőzte a nomen és a verbum kialakulását. A differenciálódás kiváltásában nagy szerepet tulajdonít a közelre és

távolra mutatásnak, ami szerinte eredetileg a kérdőszavakon is megvolt. Fölteszi, hogy a pronominalis kérdőszó a közeli mutató kérdésből alakult ki, mivel közeli személyeknél, dolgoknál a térbeli helyzet általában világos volt. Ezzel párhuzamosan a távolra mutató kérdőszó adverbialis jellegű lett. Az adverbialis kérdőszó végződése így határozóraggá válhatott, majd áttért a nomen-verbumokra. A nomen-verbumok szerinte később differenciálódtak igére és névszóra, a velük kapcsolatba lépő névmások és határozószók hatására, oly módon, hogy a névmás a névszói, a határozószó pedig az igei tulajdonságokat emelte ki az addig szófajilag egyéges fogalomszavakból. — BENKŐ LORÁND az uráli nomen-verbumok kérdéséhez szól hozzá /1970/. Nyelvtörténeti kutatásokban megengedhetőnek tartja a terminus használatát. A magyar nyelv alapján osztályozza és jellemzi a nomen-verbumokat.

A magyar uralisták mindig szívesen foglalkoztak az őshazakutatás problémáival, s ezért nem meglepő, hogy a 60-as éveknek is megvolt a maga őstörténeti vitája. A vitát ezúttal LASZLÓ GYULA új nézeteket előadó és új módszereket alkalmazó könyve váltotta ki /1961/. LASZLÓ GYULA erdő-történeti adatokra és az uráli fanevek újszerű csoportosítására építi elméletét. Szerinte a tajgaerdő fanevei csak a keleti, a lombos erdő fáinak elnevezései pedig csak a nyugati uráli nyelvekből mutathatók ki. Csak két-három fanév fordul elő valamennyi uráli nyelvben. A Káma-vidék, ahová az őshazát általában helyezni szokták, a kérdéses időben lakhatatlan volt. Végeredményben LASZLÓ GYULA véleménye szerint az uráli őshazát a Riga város és az Oka folyó közötti területen kell keresni. — HAJDÚ PÉTER több írásában is kimutatta LASZLÓ GYULA nézeteinek tarthatatlanságát /1963a, 1964a, 1969a/. A palynológia eredményeinek figyelembe vételét jelentős előbbre lépésnek véli, de úgy látja, hogy LASZLÓ nem a legújabb és

legrészletesebb szakmunkákat használta fel. LASZLÓ fanév-csoportosításával sem tud egyetérteni. HAJDÚ szerint a finnugor alapnyelv a tajgaerdő fáit mind ismerte, a közép-európai lombos erdő fái közül azonban csak a szilt. Ezért a finnugor őshaza a tajgaerdő és a lombos erdő érintkezési helye körül lehetett, az erdőtörténeti adatokból következtetve Nyugat-Szibériában, az Ob közép- és alsó folyása, valamint az Ural hegység között. — Módszertani szempontból érdekes MOÓR ELEMÉR monográfiája, amely azt vizsgálja, milyen módon lehet a nyelvtudomány eredményeit felhasználni az őstörténetkutatásban /1963/. Nagy jelentőséget tulajdonít az ún. fölösleges jövővényszavaknak, a mássalhangzórendszer történetének, a szóhangsúly változásainak, a tulajdonneveknek és földrajzi neveknek. Foglalkozik a biogeográfiai módszer alkalmazásának kérdéseivel.

Ebben a másfél évtizedben megszorodott a tudománytörténeti tanulmányok száma, s több nyelvészünk foglalkozott a hazai uralisztika helyzetével, perspektíváival, aktuális feladataival. A tudománytörténeti írások közül különösen figyelmet érdemel HEGEDŰS JÓZSEF monográfiája a magyar nyelv összehasonlításának kezdeteiről /1966/, mivel nemcsak a magyar nyelv finnugor rokonságának legkorábbi felfedezőiről szól, hanem tárgyalja a magyar nyelv egyéb rokonítási kísérleteit is /török, héber, szláv stb/, azonkívül jellemzi és értékeli a XV-XVII. századi nyelvtudományt is. — LAKÓ GYÖRGY több tanulmányában és egy monográfiában elemezte SAJNOVICS JÁNOS, XVIII. századi magyar nyelvész és csillagász életútját, munkássága jelentőségét /LAKÓ 1970bc, 1973a/. SAJNOVICS *Demonstratio...* című 1770-ben megjelent műve az első monográfia, amely két távolról rokon finnugor nyelv egymáshoz való viszonyát akarja tisztázni. A korábbi hipotézisek után ez a könyv bebizonyította, hogy a lapp és a magyar rokon nyelv. SAJNOVICS oly-nagy mértékben épített a grammatikai egyezések bizonyító értékére, hogy BOPP előfutárának lehet tekinteni. LAKÓ GYÖRGY méltatta a hamburgi MARTINUS FOGELIUSnak a finnugor nyelvrokonság fölfedezésében szerzett érdemeit is /LAKÓ 1969/. ERDŐDI JÓZSEF SAJ-

NOVICS JÁNOS-ról ír /ERDŐDI 1970b/, KODOLÁNYI JÁNOS jr. és KOROMPAY BERTALAN pedig REGULY ANTAL életéről és hagyatékáról emlékezik meg /KODOLÁNYI 1963. KOROMPAY 1969, 1971/. — A magyarországi uralisztika helyzetét és feladatait BEKE ÜDÖN és HAJDÚ PÉTER vázolta fel /BEKE 1963, HAJDÚ 1965a, 1970b/.

Végezetül néhány kutatási határterületről szólunk egészen röviden. A tárgyalt időszakban jelentősen megnövekedett az érdeklődés az uráli nyelvek és népek iránt, Magyarországon és külföldön egyaránt, s nemcsak a szakemberek, hanem a művelt olvasóközönség körében is. Mind a szakember, mind a művelt olvasó számára igen tanulságosak HAJDÚ PÉTER monográfiái /1962a, 1963d/, amelyekben az uráli népek történetéről, mai életéről, nyelvük jellemző vonásairól ad korszerű összefoglalást. — A kisebb uráli népek irodalmi nyelvéről KÁLMÁN BÉLA és F. MÉSZÁROS HENRIETTA ír, az előbbi a vogulról, az utóbbi az osztjákról /KÁLMÁN 1962b, F. MÉSZÁROS 1963/. KÁLMÁN BÉLA és SZ. KISPÁL MAGDOLNA az obi-ugor folklór egyes kérdéseiről értekezik. KÁLMÁN a töltőelemek szerepét vizsgálja a vogul dalokban /1962a/, SZ. KISPÁL pedig a hasonlatok típusait mutatja be az obi-ugor népköltészetben /1973/.

V Á L O G A T O T T   B I B L I O G R Á F I A

BALAZS JÁNOS

- 1963 *Belviszonyragjaink eredetéhez*, Nyelvtudományi Értekezések 40, /Budapest: Akadémiai Kiadó/, 28-33.
- 1968 *Zur Frage der indo-uralischen Verwandtschaft*, Congressus Secundus Internationalis Fenno-ugristarum, Pars I, ed. P. Ravila /Helsinki: Societas Fenno-Ugrica/, 37-45.
- 1969 *Alcuni aspetti di una tipologia indo-uralica*, Studia Classica et Orientalia Antonino Pagliaro Oblata, I. /Roma/, 151-171.
- 1970 *Zur Ausbildung der ältesten uralischen syntagmatischen Verbindungen*, Symposium über Syntax der uralischen Sprachen, 15-18. Juli 1969 in Reinhausen bei Göttingen, Hrsg. von W. Schlachter, /Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht/ 23-35. /magyarul: MNy. 65, 154-160./
- 1971 *A nyelvtipológiai kutatások táblatai*, MNy. 67. 385-393.
- 1973 *Funktionswerte der Pronominalität*, /Budapest-München: Akad.K. Fink-Verlag/ 240

BARCZI GEZA

- 1962 *Zur Geschichte der finnisch-ugrischen Verschlusslaute in urungarischer Zeit*, SUST 125, 11-26. /magyarul: MNy. 58. 1-10./
- 1965 *A tárgyrag eredetének kérdéséhez*, MNy. 61, 276-281.
- 1967 *A magyar szókincsre vonatkozó etimológiai kutatások jelenlegi állása*, MNy 63, 285-292.
- 1968 *Quelques remarques sur l'histoire des occlusives initiales finno-ougriennes en hongrois*, Congressus Secundus Internationalis Fenno-ugristarum, Pars I, ed. P. Ravila /Helsinki: Societas Fenno-Ugrica/ 46-53. /magyarul: MNy. 63, 8-14./
- 1969 *A -nak, -nek rag eredetéhez*, MNy 65, 417-421.
- 1971 *A hangszóközi szrhangok szórványos gemindőja az előmagyarban*, MNy 67, 129-134.
- 1973 *A magyar föltételes mód jelének eredetéhez*, MNy 69 210-212.

BEKE ÜDÖN

- 1951a *A cseremiszek /marik/ népköltészete és szokásai, I.*, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 359.
- 1951b *Belid'ja sistema valjuty u Mari*, ALH 1, 65-74. /magyarul: NyK 52, 295./
- 1952 *Zur Geschichte einiger permischen Nominalbildungssuffixe*, ALH 2, 317-353. /magyarul: I.O.K. 3, 57-90./
- 1954a *A finnugor őss hasonlító mondattanhoz*, NyK 55, 252-621.
- 1954b *Neuere finnisch-ugrische morphologische Untersuchungen*, ALH 4, 95-131. /magyarul: I.O.K.5, 39-70./
- 1955 *Ismeretlen és ritka névszóképzők a mari és a permi nyelvekben*, I.O.K. 7, 1-8.
- 1956 *As uráli és indoeurópai dudlis történetéhez*, I.O.K. 10, 347-366.
- 1957a *Finnugor mondattani szerkezetek*, NyK 59, 194-199.
- 1957b *Mari szövegek I.* /Budapest: Akadémiai Kiadó/ XX+692.
- 1957c *Finnugor jelentésegyezések*, NyK 59, 187-193.
- 1959 *A manyisi birtokos dativus*, NyK 61, 86-89.
- 1960 *Nomen und Verbum*, ALH 10, 369-381. /magyarul: I.O.K. 15, 59-69.
- 1961 *Mari szövegek III, IV.* /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 515, 540.
- 1963 *Die dringenden und wichtigen Aufgaben der finnisch-ugrischen /uralischen/ Sprachwissenschaft*, Congressus Internationalis Fenno-ugristarum Budapestini habitus 20-24 IX. 1960, ed. Gy. Ortutay /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 48-51.

BENKŐ LÓRÁND

- 1967- *A magyar nyelv történeti etimológiai eszétára, I-II.*
- 1970 /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 1142-1111.
- 1967 *Die ungarischen etymologischen Forschungen und das neue ungarische etymologische Wörterbuch*, FUF 36, 235-254.
- 1970 *Zur Frage der uralischen Nomenverba im Lichte der ungarischen Sprachgeschichte /mit Diskussion/, Symposium über Syntax der uralischen Sprachen, 15-18. Juli 1969 in Reinhausen bei Göttingen, hrsg. von W. Schlachter, /Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht/ 36-49.*

BERECZKI GABOR

- 1963a *Etimológiai megjegyzések*, NyK 65, 175-177, 404-405.
 1964 NyK 66, 117-121, 385-398.
 1965 NyK 67, 115-116, 339-340.
 1966 NyK 68, 83-39.
 1963b *Vzaimootnošenija marijskoj leksiki s leksikoj mordovskich i permskich jazykov*, Congressus Internationalis Fennougristarum Budapestini habitus 20-24 IX. 1960, ed. Gy. Ortutay /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 202-203.
 1963c *Szómagyarázatok*. Nyelvtudományi Értekezések 40 /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 50-51.
 1963d *Cseremis szövegmutatók*, NyK 65, 49-76.
 1968 *Wichtigere lautgeschichtliche Lehren der russischen Lehnwörter im Tscheremissischen*, Congressus Secundus Internationalis Fennougristarum Pars I. ed. P. Ravila, /Helsinki: Societas Fenno-Ugrica/ 70-76.
 1969 *Die finnisch-ugrische Vokalismus-theorie von W. Steinitz und E. Itkonen und das Tscheremissische*, ALH 19, 305-319 /magyarul: NyK 70, 23-34/
 1971a *Zu den Thesen und Antithesen der finnisch-ugrischen Vokalforschung*, UAJB 43, 18-27.
 1971b *Cseremis szövegmutatók*, NyK 73, 25-48.

BESE, L.-L. DEZSŐ, - J. GULYA

- 1970 *On the Syntactic Typology of the Uralic and Altaic Languages*, Theoretical Problems of Typology and the Northern Eurasian Languages, ed. L. Dezső and P. Hajdú, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 113-128.

CZEGLÉDY, K. - P. HAJDÚ.

- 1955 *A Magyar Nyelvtudományi Társaság vitaülése 1953 december 1.* Nyelvtudományi Értekezések 5, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 93.

CSÚCS SANDOR

- 1968 *A magyar szókészlet finnugor elemei a statisztika tükrében*, NyK 70, 392-396.
 1970 *A votjék nyelv orosz jövevényszavai, I.*, NyK 72, 323-362.
 1972 *A votjék nyelv orosz jövevényszavai, II.*, NyK 74, 27-47.

CSUPOR ZOLTAN

- 1958 *Sajnovios Jdnos életrajzdhos*, MNy 54, 517-522.

DIÓSZEGI VILMOS

- 1947 *Urđli halnevek mandasu-tungŭs kaposolatai*, MNy 43, 35-38.

ERDELYI ISTVAN

- 1963 *Erzd-mordvin szövegmutatvdnyok* Pokš Mařed falu nyelvjdřdsdból, NyK 65, 137-145.
- 1970a *Selkupisches Wörterverzeichnis. Tas-Dialekt*, /Budapest-Bloomington - The Hauge: Akadémiai Kiadó - Mouton and Co./
[Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, vol. 103.] 316.
- 1970b *Etimológiai megjegyzések*, NyK 72, 151-156.
- 1972 *Ostjakische Heldenlieder aus József Pápay's Nachlass*, hrsg. von I. Erdélyi, Pápay Bibliothek I., /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 503.

ERDŐDI JÓZSEF

- 1958 *Nyelvi tabu a mariban*, NyK 60, 29-39.
- 1963a *Zur Frage der Herkunft der Präteritum-Suffixe in den uralischen Sprachen*, Congressus Internationalis Fennougristarum Budapestini habitus 20-24 IX. 1960, ed. Gy. Ortutay, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 65-69.
- 1963b *A középfolk jelének egy sajátos funkciójáról*, Nyelvtudományi Értekezések 40, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 73-74.
- 1963c *A mari nyelv vetlugai nyelvjdřdsdnak jellemzése*, NyK 65, 146-156.
- 1963d *Zur tscheremissischen Namengebung*, SUSA 64/3, 1-10.
- 1967 *Finnugor rokonaink nyelvi mőveltsége*, Nyr 91, 265-280.
- 1969 *Mikā ilo Otavan aikaisempi nimi?*, V 35-45.
- 1970a *Urđli osillagnevek és mitológiai magyarázatuk*, MNyT kiadv. 124. /Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság/ 179.
- 1970b *Sajnovios, der Mensch und der Gelehrte*, ALH 20, 291-322. /magyarul: Nyr. 94, 133-149/

- 1972 *A propos de la question de la pluralité non-marquée de l'objet et du sujet dans quelques langues ouraliennes*, Mélanges offerts à Aurélien Sauvageot.... /Budapest: Akadémiai Kiadó/ ed. J. Erdődi, 67-79.

FALUDI AGOTA

- 1948 *Névszói összetételek az osztjákban*, Finnugor Értekezések, 10, /Budapest: Egyetemi Nyomda/ 48.
- 1952a *Zusammenfassende Zusammensetzungen und metrische Parallellismen im Chantischen*, ALH 1, 419-434.
- 1952b *Vaddzsattal kapcsolatos mértékegységek az obi-ugor nyelvekben*, NyK 53, 226-231.
- 1954a *Néhány chanti absztraktumképzőszőről -ot, -t, psi*, NyK 55, 210-227.
- 1954b *Obi-ugor nyelnevek*, NyK 55, 181-209.
- 1956 *A chanti infinitívusz hangtandhoz*, NyK 57, 134-145.

FOKOS-FUCHS D.R.

- 1951 *Volksdichtung der Komi /Syrjänen/*. Gesammelt und hrsg. von D.R.Fokos-Fuchs, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 472.
- 1952 *Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken*. Aus dem Nachlasse von BERNHARD MUNKÁCSI, hrsg. von Fokos-Fuchs, /Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura/ XXXVII+715. /MSFOu 102/.
- 1953a *A jelentésváltozásnak néhány különleges esete*, NyK 54, 63-74.
- 1953b *Aus dem Gebiete der Lehnbeziehungen*, ALH 3, 211-289. /magyarul: NyK 55, 3-59./
- 1954a *Yrjö Wichmann: Wotjakische Chrestomathie mit Glossar. Anhang: Grammatikalischer Abriss von D.R. Fuchs /Fokos/. Zweite, ergänzte Auflage.*, /Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura/ X+168.
- 1954b *Jövevényszókatalsok*, NyK 55, 3-59.
- 1955a *Umstandsbestimmungen des Masses und der Menge in den finnisch-ugrischen Sprachen*, ALH 5, 35-66. /magyarul: NyK 56, 13-32./
- 1955b *Egy jövevényszó és tanulságai*, NyK 56, 13-32.
- 1956-1967 *Etimológiai, jelentéstani és szintaktikai adalékok*, NyK 57- 240-249; NyK 59, 173-178; NyK 62, 101-111; NyK 66, 95-102. NyK 69, 160-163.

- 1956 *A névszóragozás történetéből*, NyK 58, 61-95.
- 1958 *Die Verbaladverbien der permischen Sprachen*, ALH 8, 273-342. /magyarul: NyK 60, 275-319./
- 1959 *Syrjänisches Wörterbuch, I-II.*, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 1564- 1 map.
- 1960 *Aus der Syntax der ural-altaischen Sprachen*, ALH 10, 423-456.
- 1961 *Über den Ursprung einer syrjänischen Konjunktion*, ALH 11, 273-299. /magyarul: NyK 63, 189-201./
- 1962a *Rolle der Syntax in der Frage nach Sprachverwandtschaften* /Wiesbaden: Harrassowitz/ 137. /Ural-altaische Bibliothek XI./
- 1960-1962 *Urali és altaji összehasonlító szintaktikai tanulmányok*, NyK 62, 213-241; NyK 63, 263-291; NyK 63, 63-81; NyK 64, 13-55.
- 1962b *Eine charakteristische Ablativ-Konstruktion*, SUST 125, 42-52.
- 1963a *Osztják hőseinek. Reguly A. és Pápay J. hagyatéka. III/1.* Zsirai M. hagyatékából közléteszi Fokos Dávid /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 170.
- 1963b *Aus dem Gebiete der finnisch-ugrischen Verbalnomina*, Congressus Internationalis Fenno-ugristarum Budapestini habitus 20-24. IX. 1960. ed. Gy. Ortutay, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 73-92.
- 1965a *Osztják /chanti/ hőseinek. Reguly A. és Pápay J. hagyatéka. III/2.*, Zsirai M. hagyatékának felhasználásával közléteszi Fokos Dávid. /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 414.
- 1965b *Die Türem-Mutter der Irtysch-Ostjaken. Zusammensetzung oder Parallelismus?* Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung. Wolfgang Steinitz zum 60. Geburtstag dargebracht. Hrsg. A.V. Isačenko, W. Winman. H. Strobach, /Berlin: Akademie Verlag/ 103-107.
- 1966 *Das syrjänische Komitativsuffix*, ALH 16, 63-79.
- 1967a *Még egyszer a zürjén miś/t névutóról* NyK 69, 147-159.
- 1967b *Eine "sonderbare Genitivendung" im Ostjakischen*, UAJb 39, 1-4.
- 1968 *Vidža olannid! Seid gegrüsst!*, Congressus Secundus Internationalis Fenno-ugristarum, Pars I, /Helsinki: Societas Fenno-ugrica/ ed. P. Ravila. 115-126.

GULYA JÁNOS

- 1958 *Egy 1736-ból származó manyisi nyelvemlék*, NyK, 60, 41-45.
- 1960 *A manyisi nyelv szóvégi magánhangzóinak történetéhez*, NyK 62, 33-50.
- 1961 *Vahi osztják szövegmutatványok*, NyK 63, 209-214.
- 1963 *Drevnemansijskie dialekty*, Congressus Internationalis Fenno-ugristarum Budapestini habitus 20-24. IX. 1960. ed. Gy. Ortutay, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 172-175.
- 1964a *Adalékok a nyelvi absztrakció kérdéséhez*, NyK 66, 379-384.
- 1964b *A vahi osztják főnevek tipológiai osztályozása a fonémaeloszlás alapján*, NyK 66, 89-93.
- 1964c *A fonéma-rendszer változásának mennyiségi összetevői*, NyK 66, 303-314.
- 1965a *Egy és más a -ni főnévi igenév körül*, I.O.K. 22, 281-287.
- 1965b *Some 18th century Antecedents of the 19th century linguistics*, ALH 15, 163-170.
- 1967a *Eastern Ostyak Chrestomathy*, /Bloomington-The Hague: Mouton and. Co.-Indiana University/ 207 /Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, vol. 51. /
- 1967b *A tárgyas igeragozás az osztjákban*, NyK 389-394.
- 1965c *Bemerkungen zur Herkunft der ungarischen Infinitivendung -ni*, ALH 17, 33-40. /magyarul: I.O.K. 22, 281-287./
- 1968a *Számantartottak-e őseink az anyagi rokonságot?* MNy 64, 402-407.
- 1968b *Zur Frage des finnisch-ugrischen Vokalsystems*, Congressus Secundus Internationalis Fenno-ugristarum, Pars I., ed. P. Rávilá, /Helsinki: Societas Fenno-Ugrica/ 146-149. /magyarul: I.O.K. 23, 147-151./
- 1969a *Vahi osztják szójegyzék*, NyK 71, 21-59.
- 1969b *Hodu oder hadu?* ALH 19, 335-354. /magyarul: MNy. 63, 323-330, 462-472/
- 1970 *Aktiv, Ergativ und Passiv im Vach-Ostjakischen /mit Diskussion/, Symposium über Syntax der uralischen Sprachen, 15-18. Juli 1969 in Reinhausen bei Göttingen, hrsg. von W. Schlachter, /Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht/ 80-89.*

HAJDÚ PÉTER

- 1948-50 *Die Benennungen der Samojeden*, SUSÄ 54, /Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura/ 1-112.
- 1949 *A szamojéd népek és nyelvek*, /Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság/ 2o. /A Magyar Nyelvt. Társ. kiadványai 76./
- 1951 *Die Benennung der Begriffe recht- und link-, als Ausdruck der Beziehung zwischen Sprache und Denken*, ALH 1, 171-210.
- 1952a *Pápai Károly szelkup szójegyzéke*, NyK 54, 141-184.
- 1952b *A szamojédok etnogeneziséhez*, NyK 53, 41-49.
- 1953a *K etnogenezu vengerskogo naroda*, ALH 2, 247-316. /magyarul: Nyelvtudományi Értekezések 2, 92./
- 1953b *Die ältesten Beziehungen zwischen den Samojeden und den jénisseischen Völkern*, AOH 3, 73-101.
- 1953c *Az ugor kor helyének és idejének kérdéséhez*, NyK 54, 264-269.
- 1954 *Die sekundären anlautenden Nasale /ŋ, ŋ/ im Samojedischen*, ALH 4, 17-67. /magyarul: NyK 55, /1953/ 60-97.
- 1956 *Der Stimmbandverschluss im Juraksamojedischen*, UAJb 28, 155-169.
- 1958 *Noch einmal über den Stimmbandverschlusslaut im Jurakischen*, ALH 7, 245-272.
- 1959a *Der Genitiv im Waldjurakischen*, UAJb 31, 116-119.
- 1959b *A jurák-szamojéd nyelvtan két kérdéséről*, NyK 61, 223-246.
- 1969-60 *Szóveg és dallam viszonya a szamojéd énekekben*, NéprNyelvtud. 3-4, 19-29.
- 1960a *The Form of the Object in Forest Yurak*, ALH 10, 95-115.
- 1960b *A szamojéd sámánok kategóriáiról*, NyK 62, 51-71.
- 1961 *Latívus és infinitívus kapcsolata a szamojédban*, In memoriam Gedeon Mészöly, /Szeged: JATE/ Szerk. Nyíri A. és mások, 119-131.
- 1962a *Finnugor népek és nyelvek*, /Budapest: Gondolat Kiadó/ 428.
- 1962b *Die Frage des Stufenwechsels in den samojedischen Sprachen*, UAJb 34, 41-54.á
- 1963a *Hol volt az urdli őshaza?*, Nyelvtudományi Értekezések 40, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 128-132.

- 1963b *Lativ und Infinitiv im Samojedischen*, Congressus Internationalis Fenno-ugristarum Budapestini habitus 20-24. IX. 1960, ed. Gy. Ortutay, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 269-271.
- 1963c *A szelkup locativustól és ablativustól a magyar visszaható névmásig*, NéprNyelvtud. 7, 5-17.
- 1963d *Von der Klassifikation der samojedischen Schamanen. Glaubenswelt und Folklore der sibirischen Völker*, Hrsg. V. Diószegi, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 161-190.
- 1963e *The Samoyed Peoples and Languages*, /Bloomington-The Hague: Mouton-Indiana University/ 114. /Indiana Univ. Publications, Uralic and Altaic series, vol. 14./
- 1964a *Über die alten Siedlungsräume der uralischen Sprachfamilie*, ALH 14, 47-83.
- 1964b *Samojedica*, NyK 66, 397-405.
- 1965a *A mai urdli nyelvészetről*, NéprNyelvtud. 9, 15-21.
- 1965b *Morphologische Beiträge zur Kenntnis der samojedischen Sprachen*, Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung. W. Steinitz zum 60. Geburtstag dargebracht, Hrsg. A. Isačenko, W. Winman, H. Strobach, /Berlin: Akademie Verlag/ 128-133.
- 1966 *Bevezetés az urdli nyelvtudományba*, /Budapest: Tankönyvkiadó/ 180.
- 1968a *Finnugor őstörténet - finnugor régészet*, NéprNyelvtud. 12, 5-10.
- 1968b *Chrestomathia samojedica*, /Budapest: Tankönyvkiadó/ 239+ 1 térk.
- 1968c *Über den Umfang des uralischen Wortschatzes*, Congressus Secundus Internationalis Fenno-ugristarum, Pars I., ed. P. Ravila, /Helsinki: Societas Fenno-Ugrica/ 150-160.
- 1969a *Finnougrische Urheimatsforschung*, UAJb 41, 252-264.
- 1969b *Zu den Kernfragen der finnisch-ugrischen Vokalforschung*, UAJb 41, 179-182.
- 1969c *Új hazát találtak, őshazát keresnek*, NéprNyelvtud. 13, 9-15.
- 1969d *A samojéd konnektív-reciprok képző genetikai és arediatipológiai összefüggései*, NyK 71, 61-78.
- 1970a *A nemek megkülönböztetése a nyenyec névadásban*, NyK 72, 45-57.
- 1970b *Uralisztika 1945-1970*, NyK 72, 3-9.
- 1970c *Zur Syntax der negativen Verbalformen im Samojedischen /mit Diskussion/*, Symposium über Syntax der

uralischen Sprachen, 15-18. Juli 1969 in Reinhausen bei Göttingen, hrsg. von W. Schlachter, /Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht/ 90-107.

- 1970d *A nyenyec "nomen-verbumok"-ról*, NéprNyelvtud. 14, 5-9.
- 1971 *Névszók predikativ ragozása a szamojéd nyelvekben*, I.O.K. 27, 373-398.
- 1973a *Who was A. Sprogis?* JFSOu 72, 72-76.
- 1973b *Das sölkupische Translativsuffix -ulä*, FUF 40, 20-28.
- 1973-74 *Gerundium és translativus a déli-szamojédben*, NéprNyelvtud. 17-18, 49-54.

HARMATTA JÁNOS

- 1949 *Néhány obi-ugor állatnévről*, MNy 45, 161-164.

HEGEDŰS JÓZSEF

- 1966 *A magyar nyelv összehasonlításának kezdetei az egykori európai nyelvtudomány tükrében*, Nyelvtudományi Értekezések 56, 115.

HONTI LÁSZLÓ

- 1969 *A tárgy jelölése a vogul távdi nyelvjárársában*, NyK 71, 113-121.
- 1970 *Jurák a tergo toldaléktár*, NyK 72, 363-393.
/Zaicz Gáborral/
- 1971a *A cselekvő /logikai/ alany alaktana az obi-ugor nyelvekben*, NyK 73, 430-440.
- 1971b *A vogul tárgyas igeragozás l-je*, NyK 73, 147-152.
- 1971c *Etimológiai adalékok*, NyK 73, 425-429.
- 1972a *Észrevételek a finnugor alapnyelvi szibildások és affrikáták képviselőiteiről*, NyK 74, 3-26.
- 1972b *A szelkup népnév eredetéről*, NyK 74, 194-196.
- 1973a *Az osztják magánhangzó-váltakozások korról és keletkezéséről*/Előzetes Közlemény/, NyK 75, 301-318.
- 1973b *Obi-ugor alaktani kérdések és hangtörténeti tanulmányok*, NyK 75, 365-373.

JANURIK TAMÁS

- 1971-72 *Adatok az uráli-finnugor alapnyelv tövisekészetének morfológiai szerkezetéhez*, NéprNyelvtud. 15-16, 57-76.

- 1973-74 *Adatok a CVC típusú magyar szóanyag etimológiai vizsgálatához*, NéprNyelvtud. 17-18, 99-119.

JASZÓ A. ANNA

- 1969 *Melléknévi igenevek verbum finitumként az osztjók nyelv szigvai nyelvjárásában*, NyK 71, 123-127.
1973 *Az igeragozás az osztjók nyelv szigvai nyelvjárásában*, NyK 75, 319-336.

JUHÁSZ JENŐ

- 1955 *Mutató a Nyelvtudományi Közlemények 1-50 kötetéhez*, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 672.
1960 *Szómutató Munkácsi Bernát "Arja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben" című művéhez*, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 60.
1961 *Moksa-mordvin szójegyzék*, Sajtó alá rendezte Erdélyi István. /Budapest: Akadémiai - Kiadó/ 262.

KALMÁN BÉLA

- 1952a *Manysi /vogul/ Népköltési Gyűjtemény III/2*
Munkácsi Bernát hagyatékának felhasználásával
sajtó alá rendezte Kálmán Béla.
/Budapest: Akadémiai Kiadó/ 436.
1952b *Russkie zaimstvovanija iz ob-ugorskich jazykov*,
ALH 1, 249-272. /magyarul: NyK 53, 151-171./
1955 *Manysi nyelvkönyv*, /Budapest: Tankönyvkiadó/
60+2.
1956 *Hangmegfelelések a manysi nyelv orosz jövevényszavaiban*, NyK 57, 112-133.
1958 *L'histoire des voyelles finales des langues finno-ougriennes*, ALH 8, 99-104. /magyarul: NyK 60, 409-413./
1960a *Chanti szöveg*, NyK 62, 338-340.
1960b *Manysi szövegmutatványok*, NyK 62, 23-32.
1961 *Die russischen Lehnwörter im Wogulischen*, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 327.
1962a *Über die Rolle der Füllworte und Füllsilben in den wogulischen Liedern*, SUST 125, 177-193.
1962b *Über die wogulische Schriftsprache*, UAJb 34, 128-133.

- 1963 *Manysi /vogul/ Népköltési Gyűjtemény IV/2.*
/Budapest: Akadémiai Kiadó/ 314+3. /Munkácsi-
Kálmán/
- 1963a *Chrestomathia Vogulica*, /Budapest: Tankönyvkiadó/
124.
- 1963b *Semantisches und Stilistisches bei den russischen
Lehnwörtern der vogulischen Sprache*, Congressus
Internationalis Fenno-ugristarum Budapestini ha-
bitus 20-24. IX. 1960, ed. Gy. Ortutay, /Buda-
pest: Akadémiai Kiadó/ 181-183.
- 1965a *Etymologisches aus dem Gebiete der ugrischen Spra-
chen. Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde
und Literaturforschung.* W. Steinitz zum 60. Ge-
burtstag dargebracht, Hrsg. A. V. Isačenko, W.
Winman, H. Strobach, /Berlin: Akademie Verlag/
190-196.
- 1965b *Die bejahende Antwort in den obugrischen Sprachen*,
FUF 35, 189-217.
- 1965c *Vogulica*, NyK 67, 320-323.
- 1968a *Két szigvai vogul elbeszélés*, NyK 70, 139-153.
- 1968b *Zur Entstehung des ungarischen Konsonantensystems*,
Congressus Secundus Internationalis Fenno-ugris-
tarum, Pars I., ed. P. Ravila, /Helsinki: Socie-
tas Fenno-Ugrica/ 227-234.
- 1973a *Ein Beitrag zur Kongruenz im Vogulischen*, MSFOu
150, 144-150.
- 1973b *Eine Kongruenz-Erscheinung im Vogulischen*, FUF
40, 66-73.

KÁROLY SANDOR

- 1968 *Über die Entwicklung der Komposita in den finnisch-
ugrischen Sprachen*, Congressus Secundus Interna-
tionalis Fenno-ugristarum, Pars I., ed. P. Ravila,
/Helsinki: Societas Fenno-Ugrica/ 244-250. /magya-
rul: I.O.K. 23, 243-248./

KERESZTES LÁSZLÓ

- 1967 *A beszélt és gondolkodt jelentő igék az obi-
ugor nyelvekben.* NyK.69, 245-282.
- 1970 *A mordvin mészalhangzórendszer kialakulása.* MNyJ
17, 51-60.
- 1973 *Vogulin Jukondan /Ala-kondan/ murteen konsonantti-
järjestelmästä,* JFSOu 72, 167-176.

KIRALY PÉTER

- 1969 *A nyelvtudomány a haladéért.* Tanulmánykötet a Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából. Nyelvtudományi értekezések 65, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 216.

KISPÁL MAGDOLNA

- 1950 *Világtdjak nevei az ugor nyelvekben*, NyK 52, 50-56.
- 1952 *Ugor-török érintkezés*, NyK 53, 49-64.
- 1953 *Ugor szótani kérdések*, NyK 54, 233-246.
- 1958 *Egy ritka manyai /vogul/ igenévi szerkezet*, NyK 60, 79-84.
- 1961 *A vogul n elemű igenévképző hangalakja*, NyK 63, 83-100.
- 1963a *A vogul m elemű igenévképzők hang- és alaktana*, NyK 65, 253-282.
- 1963b *Über den grammatischen Kategoriewechsel eines wogulischen Verbalnomens*, Congressus Internationalis Fenno-ugristarum Budapestini habitus 20-24.IX. 1960, ed. Gy. Ortutay, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 176-180.
- 1966 *A vogul igenév mondattana*, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 352.
- 1968 *Über einige Frage der ugrischen Verbalnomina*, Congressus Secundus Internationalis Fenno-ugristarum, Pars I., ed. P. Ravila, /Helsinki: Societas Fenno-Ugrica/ 267-272.
- 1973 *Typen des unbezeichneten Vergleichs in der obugrischen Volksdichtung*, FUF 40, 88-95.

KISS JENŐ

- 1967 *A cseremiss térszínformanevek*, NyK 69, 395-403.
- 1971 *Zur Morphologie der Lehnverben der finnisch-ugrischen Sprachen*, SFOu 7, 1-3. /magyarul: NyK 74, 299-334./
- 1972 *Gedanken zur zeitgenössischen Dialektforschung in der Finno-ugristik*, SFOu 8, 64-78.
- 1973 *Zur synchronischen Suffixforschung in der Finno-ugristik*, SFOu 9, 237-241.

KLEMM ANTAL

- 1959 *A mondat és a mondatrészek eredete*, NyK 61, 41-52.

KODOLANYI JÁNOS jr.

- 1963 *Antal Reguly*, Glaubenswelt und Folklore der sibirischen Völker, Hrsg. V. Diószegi, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 17-28.

KORCHMAROS VALÉRIA

- 1973-74 *A magyar tárgyas igeragozás relatív kronológiai dájához*, NéprNyelvtud. 17-18, 161-168.

KORENCHY ÉVA

- 1970 *Ara "Bruder der Mutter"*, NyK 72, 423-430.
1971 *A sürjén abszolút igető problémájáról*. NyK 73, 153-162.
1972a *Az urdli tagadásról*, NyK 74, 155-167.
1972b *Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprachen*, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 112.

KOROMPAY BERTALAN

- 1969 *Kuinka Antal Reguly löysi elämnuransa?* Virittäjä, 371-382.
1971 *Reguly és hagyatéka*, NyK 73, 387-407.

KOVACS FERENC

- 1958 *Ist das ungarische Zahlwort hús "viginti" eine Zusammensetzung?* ALH 8, 343-360. /magyarul: NyK 61, 65-78./
1960 *Some Remarks in Uralic Numerals*, ALH 10, 117-129. /magyarul: NyK 62, 111-120./
1965 *Un nom de nombre mordue*, ALH 15, 111-116. /magyarul: Nyelvtudományi Értekezések 40, 211-214./

A. KÖVESI MAGDA

- 1954 *A komi -l képző*, NyK 55, 98-137.
1958 *A komi -jan névmási többesjelről*, NyK 60, 85-92.
1959 *A -ni főnévi igenév képző a rokon nyelvek tükrében*, MNyJ 5, 126-139.
1960 *Das Infinitiv-Bildungssuffix ung. -ni im Spiegel der verwandten Sprachen*, SUSA 62/2, 1-26.
1963 *Esiunkarin "permiläisistä" piirteistä*, Virittäjä, 239-252. /magyarul: MNyJ 9, 57-69.

- 1965a *A permi nyelvek ősi képzője*, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 432.
- 1965b *A finnugor alapnyelv affrikáta elemű képzőinek kérdéséhez*, NyK 67, 309-319.
- 1966 *Ősi határozóragjaink történetéhez*, NyK 68, 225-247.
- 1968a *A permi-előmagyar érintkezés kérdéséhez*, MNy 64, 162-176. /finnül: Virittäjä 1968, 141-150./
- 1968b *Über das Problem der Affrikata-Suffixe der finnisch-ugrischen Grundsprache*, Congressus Secundus Internationalis Fenno-ugristarum, Pars I., ed. P. Ráyi-la, /Helsinki: Societas Fenno-Ugrica/ 283-289.
- 1970 *Az urali alapnyelv többesjeleiről*, NyK 72, 31-43.
- 1971a *A magyar birtokos személyragozási rendszer kialakulásának kronológiájához*, MNy 67, 35-46.
- 1971b *Bemerkungen zum Ursprung der "Uralischen" Genitivendung -n*, UAJb 43, 28-41.
- 1973 *Zu den "umstrittenen" Fragen der objektiven Konjugation in den ugrischen Sprachen*, FUF 40, 96-106.

LABADI GIZELLA

- 1966 *A nyenyec szóképzlet szerkezeti típusai*, NyK 68, 83-88. /Révész Mihállyal/
- 1967 *A kettős szám jele a szamojéd nyelvekben*, NyK 69, 416-423.
- 1969 *A nyenyec többes genitivusról*, NéprNyelvtud. 13, 25-29.
- 1971-72 *A PU -k lativusrag fejleményei a déli szamojéd-ban*, NéprNyelvtud. 15-16, 51-56.

LAKÓ GYÖRGY

- 1951 *Emploi du prosecutif et du transitif dans les langues permienes, l'origine de leurs désinences casuelles*, ALH 1, 75-118, 347-371. /németül: SUST 98, 219-243; magyarul: NyK 53, 14-24./
- 1952 *Az egyszerű ragok keletkezésének kérdéséhez*, I.O.K. I, 210-223.
- 1953 *Az újabb őstörténeti kutatások eredményei és a nyelvtudomány*, MNy 49, 266-278.
- 1956a *A magyarországi finnugor nyelvtudomány jelene és jövő feladatai*, NyK 58, 9-32.
- 1956b *Zur Entwicklung der nordwogulischen Personalpronomina*, UAJb 28, 246-251. /finnül VD 98-113/ /magyarul: NyK 61, 89-95./

- 1956c *Nordmansische Sprachstudien*, ALH 6, 347-423. /magyarul 1) Nyelvtudományi Értekezések 8, 61, 2) NyK 57, 14-72./
- 1959 *Present Situation and Future Tasks of Finno-ugric Linguistics in Hungary*, ALH 9, 7-33.
- 1960 *Újabbkori változások az északi manysi nyelvben*, I.O.K. 15, 331-344. /finnül:VD 98./
- 1962 *Über die Frage der anlautenden stimmhaften Verschlusslaute in der finnisch-ugrischen Grundsprache*, ALH 12, 225-246. /finnül: Aarni Penttilä Juhlakirja, Jyväskylä 1959, 9-26; magyarul: NyK 64, 56-70./
- 1963 *Magyar-ősztyák szöveggyeztetések*, Nyelvtudományi Értekezések 40, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 226-229.
- 1967-71 *A magyar szókészlet finnugor elemei I-II*. Szerk. Lakó Gy. és Rédei K. /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 231; 232-455.
- 1968 *Proto Finno-Ugric Sources of the Hungarian Phonetic Stock*, /Budapest-Bloomington-The Hague: Akadémiai Kiadó-Mouton-Indiana University/[Research Center for the Language Sciences, Uralic and Altaic Series, vol 180.]/magyarul: Nyelvtudományi Értekezések 47./
- 1969 *Martinus Fogelius' Verdienste bei der Entdeckung der finnougriischen Sprachverwandschaft*, UAJB 41, 3-13.
- 1970a *Können wir in den finnisch-ugrischen Sprachen von Wortarten sprechen?*, /Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht/Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen I. Philologisch-historische Klasse, 1970 Nr. 1.
- 1970b *János Sajnovics und die finnisch-ugrische Sprachvergleichung*, SFOu 6, 239-247.
- 1970c *J. Sajnovics und seine Demonstratio*, ALH 20, 269-289.
- 1973a *Sajnovics János*, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 248.
- 1973b *Marcus Wöldike ja János Sajnovics vertailevan kielitieteen uranuurtajina*, MSFOu 150, 189-195.
- 1973c *Die Form des Imperativs in den permischen Sprachen*, FUF 40, 107-116.

LASZLÓ GYULA

- 1961 *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai*, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 209.
- 1963 *Die ältesten Epochen der uralischen Vorgeschichte*, Congressus Internationalis Fenno-ugristarum Budapestini habitus 20-24. IX. 1960, ed. Gy. Ortutay, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 416-419.

- 1964 *Az urdli őshaza kérdéseiről*, NyK 66, 179-181.
1968 *Über die Grundfragen der uralischen Urheimat*, Congressus Secundus Internationalis Fenno-ugristarum, Pars II. ed. P. Ravila, /Helsinki: Societas Fenno-Ugrica/ 35-40.

LAVOTHA ÖDÖN

- 1953 *A tárgy jelölése a manysiban*, NyK 54, 200-218.
1958 *A manysi intranszitiv igék passzívumáról*, NyK 60, 93-100.
1960a *Észt nyelvkönyv*, /Budapest: Tankönyvkiadó/ 240.
1960b *Das Passiv in der wogulischen Sprache*, JSFOu 62/4, 1-34.

LIGETI LAJOS

- 1953 *Az urdli és altaji nyelvek viszonyának kérdése*, I.O.K. 4, 333-364.
1960 *Néhány megjegyzés úgynevezett altaji jövevényszavainkról*, MNy 56, 289-303.
1963 *Urdli török jövevényszavaink kérdéséhez*, NNy 59, 381-393.

MARK TAMÁS

- 1971 *Morfonematikus szerkezettípusok a szölkupban*, NyK 73, 163-170.
1972 *Vizsgálatok a szölkup fonéma-rendszerben*, NyK 74, 407-415.
1973a *Tazi szölkup toldaléktár*, NyK 75, 209-216.
1973b *A szölkup szótagalkotás kérdéseiről*, NyK 75, 401-406.

MESZÁROS HENRIETTA

- 1963 *Az osztják irodalmi nyelvéről*, NyK 65, 376-389.

MESZÖLY GEDEON

- 1951 *Az ugorkori vaddiszelet magyar szókincsbeli emlékei*, Ethnographia 62, 277-290.
1952 *Az ugorkori sámánosság szókincsbeli emlékei*, MNy 48, 46-61.

MIKOLA TIBOR

- 1962a *Egy magyar szócsalád eredetéhez*, NéprNyelvtud. 5-6. 41-47.
- 1962b *Még egyszer a -ság, -ség képzőről*, NyK 64, 299-308.
- 1964a *Szamojéd nyelvtanulmányok*, NyK 66, 35-42, 279-284.
- 1964b *A palato-verdris mássalhangzók velarizáló hatása az ősmagyarban*, NéprNyelvtud. 8, 23-31.
- 1965 *A -t tárgyrág eredetéhez*, Nyelvtudományi Értekezések, 46, 57-62.
- 1966a *Zur Frage des ostjakischen Wortbildungsauffixes l, t, Λ*, UAJb 37, 51-52.
- 1966b *A tárgyrág és a tárgyas ragozás kérdéseihez*, MNy 62, 441-461.
- 1966c *Szamojéd névutók /A primér ragok eredetének kérdéséhez/*, NéprNyelvtud. 10, 29-37.
- 1967a *Enzische Sprachmaterialien*, ALH 17, 59-74.
- 1967b *Adalékok a finn diftongusok történetéhez*, NéprNyelvtud. 11, 19-25.
- 1968 *O zatemnenie lično-pritjazatel'nych suffiksov*, Congressus Secundus Internationalis Fenno-ugristarum Pars I., ed. P. Ravila, /Helsinki: Societas Fenno-Ugrica/ 339-342.
- 1969a *Miscellanea Samojedica*, NéprNyelvtud. 13, 17-23.
- 1969b *Die Entstehung der Palatalitätskorrelation im Samojedischen*, UAJb 41, 164-168.
- 1970a *"Démonstrativité" ou "démonstrative"?*, NéprNyelvtud. 14, 11-23.
- 1970a *Adalékok a nganassan nyelv ismeretéhez*, NyK 72, 59-93.
- 1971-72 *A nyenyec gégezárhangok és a magyar út szó eredete*, NéprNyelvtud. 15-16, 45-50.
- 1973-74 *Ugor ikerszavak*, NéprNyelvtud. 17-18, 55-62.
- 1975 *Die alten Postpositionen des Nenzischen /Juraksamojedischen/*, /Budapest-Den Haag-Paris: Akadémiai Kiadó-Mouton and Co./ 242.

MOÓR ELEMÉR

- 1952 *Die Ausbildung des ungarischen Konsonantismus*, ALH 2, 1-96, 355-463./ Vö. M.E. és E.I. polémáját; Erki Itkonen; FUFA 32, 67-73, /1956/; FUFA 33, 54-74, /1960/; Moór Elemér; FUFA 33, 54-74, /1960/.

- 1956-60 *Die Ausbildung des ungarischen Volkes im Lichte der Laut und Wortgeschichte*, ALH 6, 279-341; 7, 147-168, 341-377; 8, 63-67, 249-272; 9, 127-186.
- 1958 *A finnugor -l' fejleményei és e hang újból való megjelenése nyelvünk hangrendszerében*, NyK 60, 119-126.
- 1963 *A nyelvtudomány mint az őse-és néptörténet forrástudománya*, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 182.

NYÍRI ANTAL

- 1956 *A had és a szer*, Nyelv és Irodalom 2, 103-132.
- 1963 *Über den Ursprung des ungarischen Infinitivsuffixes -ni*, Congressus Internationalis Fenno-ugristarum Budapestini habitus 20-24. IX. 1960, ed. Gy. Ortutay, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 114-120.
- 1966 *Az -ő, -ő képzős igenevek történetéhez*, NéprNyelvtud. 9, 23-31.
- 1970 *Über ein finnisch-ugrisches Lokalsuffix -m*, NéprNyelvtud. 14, 63-65.
- 1973a *Zur Geschichte des Personalsuffixes -n in den ungarischen Zeitwörtern*, FUF 40, 135-145.
- 1973b *A magyar igeragozás történetéhez*, MN y 69, 140-158.
- 1973-74 *A magyar indeterminált /alanyi/ és determinált /tárgyas/ igeragozási rendszer kialakulásának története*, NéprNyelvtud. 17-18, 149-160.

PAIS DEZSŐ

- 1962 *Szer*, ALH 12, 1-18. /magyarul: Nyelvtudományi Értekezések 30, 91./
- 1963 *A finnugorság lélekképzetei és rájuk vonatkozó ki-fejezései*, Nyelvtudományi értekezések 40, 282-287.

PAPP ISTVÁN

- 1956a *Probleme des Imperativ-Zeichen im Ungarischen*, FUF 32, 282-301, /magyarul: MNyj 4, 25-36./
- 1956b *Finn nyelvtan*, /Budapest: Tankönyvkiadó/ 176.
- 1967 *Die Urgeschichte der prädikativen Konstruktion*, UAJb 29, 149-175. /magyarul: MNyj, 3 3-28./
- 1962a *Kulcs a Finn nyelvkönyv gyakorlatainak helyes megoldásához*, /Budapest: Tankönyvkiadó/ 56.

- 1962b *Finn nyelvkönyv*, /Budapest: Tankönyvkiadó/ 340.
1962-70 *Finn-magyar szótár*, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 1120.
1962c *Zur Frage der Kongruenz des Adjektivattributs im Finnischen*, SU ST 125, 399-412.
1962d *Die Hauptrichtungen der finnischen Wortartforschung*, FUF 34, 1-34. /magyarul: Nyelvtani tanulmányok, ed. B. Sulán, /Budapest: Tankönyvkiadó/ 49-67.
1967 *A finn nyelv alapelemei*, /Budapest: Tankönyvkiadó/ 204.

PAPP LÁSZLÓ

- 1970 *A sumér-magyar kérdés*, NyK 94, 280-291.

PUSZTAY JÁNOS

- 1972 *A nyenyec nyelv hangsúlyának történetéhez*, NyK 74, 395-406.

RÉDEI KÁROLY /RADANOVICS/

- 1958a *Ok- és célhatározó névutók a chanti nyelvben*, NyK 60, 147-157.
1958b *A magyar -t, -tt igenévképző eredete*, NyK 60, 421-424.
1959a *Mutatvány a komi nyelv felső-vicsegdai nyelvjáradából*, NyK 61, 95-99.
1959b *Adalékok a permi nyelvek alaktandához*, NyK 61, 79-85.
1959- *Szófejtések*, NyK 61, 359-361; 62, 124-128, 323-327; 63, 377-387; 65, 393-397, 156-164; 66, 103-109; 67, 324-338, 117-129; 68, 420-428, 94-96; 69, 167-174, 70, 155-161; 71, 101-112; 72, 157-163; 73, 416-424.
1962a *Die Postpositionen im Syrjänischen unter Berücksichtigung des Wotjakischen*, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 224.
1962b *Zwei permische Ableitungssuffixe*, FUF 34, 35-42.

- 1963a *A zürjén -jas stb. és a votjók -joe többesjel eredetéhez*, NyK 65, 374-375.
- 1963b *Nyék*, Nyelvtudományi Értekezések 40, 311-313.
- 1963c *Über den Ursprung einiger finnisch-ugrischer Vokalkernamen*, Congressus Internationalis Fenno-ugristarum Budapestini habitus, 20-24. IX. 1960. ed. Gy. Ortutay, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 98-104.
- 1963d *Juraksamojedische Lehnwörter in der syrjänischen Sprache*, ALH 13, 275-310.
- 1963e *Az óspermi első szótagbeli ^{*}i > ^{*}o és ^{*}o > ^{*}i hangváltásáról*, NyK 65, 371-373.
- 1964 *Obi-ugor jövevényszók a zürjén nyelvben*, NyK 66, 3-15.
- 1965 *Northern Ostyak Chrestomathy*, /Bloomington-The Hague: Mouton and Co./132/Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series vol. 47.
- 1966a *Die Entstehung der objektiven Konjugation im Ungarischen*, ALH 16, 111-133. /magyarul: MNy 58, 421-435./
- 1966b *Adalékok a permi nyelvek történeti alaktandóhoz*, I.O.K. 23, 249-252.
- 1967 *A létige jelen idejű alakjai a permi nyelvekben*, NyK 69, 164-166.
- 1968a *A moksa-mordvin nyelvjárások fonémarendszeréhez*, NyK 70, 383-386.
- 1968b *Beiträge zur historischen Formenlehre der permischen Sprachen*, Congressus Secundus Internationalis Fenno-ugristarum Pars I., ed. P. Ravila, /Helsinki: Societas Fenno-Ugrica/ 431-435.
- 1968c *Permjakisches Wörterverzeichnis aus dem Jahre 1833 auf Grund der Aufzeichnung F.A. Wolegows*, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 139.
- 1968d *Nord-ostjakische Texte /Kazym--Dialekt/ mit Skizze der Grammatik*, /Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht/ 139.
- 1968e *A permi nyelvek első szótagi magánhangzóinak történetéhez*, NyK 70, 35-45.
- 1969a *Neue Aspekte zur permischen Vokalforschung*, UAJb 41, 130-141.
- 1969b *Gibt es sprachliche Spuren der vorungarisch-permischen Beziehungen?* ALH 19, 321-334. /magyarul: NyK 66, 253-261/
- 1970a *Kiellon ilmaiseisen alkuperästä unkarissa*, Virittäjä 1970, 47-51.

- 1970b *Russische Einflüsse in der permjakischen Syntax*, Symposium über Syntax der uralischen Sprachen, 15-18. Juli 1969 in Reinhausen bei Göttingen, hrsg. von W. Schlachter, /Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht/ 154-164.
- 1970c *Die syrjänischen Lehnwörter im Wogulischen*, /Budapest-Bloomington-The Hague: Akadémiai Kiadó - Mouton and Co./ 195. /Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, vol. 109./
- 1971 *Zürjén szövegmutatványok*, NyK 73, 3-23.
- 1972a *L'évolution en hongrois des mots à structure proto-ouraliennne et finno-ougrienne VCs/šV. et CVCs/šV*, Mélanges offerts à Aurélien Sauvageot...ed. J. Erdődi, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 231-236.
- 1972b *Osztják jövevényszavak a szelkupban*, NyK 74, 186-193.
- 1972c *A permi nyelvek ősspermi kori bolgár-török jövevényszavai*, NyK 74, 281-298. /Róna-Tas Andrásal/
- 1973 *Über die Demonstrativpronomina in den uralischen Sprachen*, MSFOu 150, 311-319.

SAL EVA

- 1952 *Az obi-ugor nyelvek tagadó névmásainak kérdéséhez*, NyK 53, 210-219.
- 1955-56 *A tagadás az obi-ugor nyelvekben*, NyK 56, 67-69; NyK 57, 73-111.
- 1960 *Az ugor első szótagi nyílt -ä hangról*, NyK 62, 243-253.
- 1963 *Über die palatalen Vokale der ersten Silbe im Ugrischen*, Congressus Internationalis Fenno-ugristarum Budapestini habitus 20-24. IX. 1960, ed. Gy. Ortutay, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 112-114.
- 1968 *Zur Frage der vorderen Labialvokale im Ugrischen*, Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum Pars I., ed. P. Ravila, /Helsinki: Societas Fenno-Ugrica/ 455-458.

N. SEBESTYÉN IREN

- 1952a *Zur Frage des alten Wohngebietes der uralischen Völker*, ALH 1, 273-346. /magyarul: I.O.K. 1, 351-406./
- 1952b *A. Sprogis' Wörterverzeichnis und grammatikalische Aufzeichnungen aus der Kanin-Mundart des Jurak-Samojedischen*, ALH 2, 97-188.

- 1952c *Adalékok a protolapp nyelv problémájához*, NyK 53, 24-41.
- 1953 *Beiträge zum Problem der protolappischen Sprache*, ALH 3, 291-322./magyarul: NyK 53, 24-41.
- 1957 *Die possessiven Fügungen im Samojedischen und das Problem des uralischen Genetivs*, ALH 7, 41-71, 273-340./magyarul: NyK 58, 124-163, Vita: 164-185./
- 1958 *Das selkupische /ostjak-samojedische: nominale Ableitungssuffix $\underline{l}$, $-\underline{l}'$* , UAJb 30, 8-22.
- 1959a *Attributive Konstruktionen im Samojedischen*, ALH 9, 35-115, /magyarul: NyK 59, 46-101./
- 1959b *Ein Juraksamojedisches Reflexivpronomen*, UAJb 31, 400-405.
- 1960 *Zur Frage der determinierenden Deklination im Juraksamojedischen*, ALH 10, 55-93. /magyarul: NyK 61, 193-221./
- 1961 *Über die Heilkunst der samojedischen Schamanen*, UAJb 33, 149-155. /magyarul: MNy 57, 261-266./
- 1962a *Zum Problem des samojedischen Genetivs*, SUST 125, 529-548.
- 1962b *Két jurák-szamojéd visszaható névmás*, NyK 64, 341-346.
- 1963a *Egy rejtélyes magyar szó*, Nyelvtudományi Értekezések 40, 320-326.
- 1963b *Zwei juraksamojedische reflexive Pronomina*, Congressus Internationalis Fenno-ugristarum Budapestini habitus 20-24. IX. 1960. ed. Gy. Ortutay, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 256-262.
- 1968 *Lautwandel in den samojedischen Verbalstämmen*, Congressus Secundus Internationalis Fenno-ugristarum Pars I., ed. P. Ravila, /Helsinki: Societas Fenno-Ugrica/ 482-489. /magyarul: NyK 68, 78-82.
- 1970 *Zur juraksamojedischen Konjugation*, FUF 38, 137-225.
- 1971-72 *Zur Geschichte des velaren a der ersten Silbe im Juraksamojedischen und im Uralischen*, FUF 39, 18-30.
- 1972a *Zur Geschichte des uralischen Abessiv-Karitivsuffixes $*\underline{t}a\sim\underline{t}ä$* , Mélanges offerts à Aurelien Sauvageot... ed. J. Erdődi, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 259-262.
- 1972b *Magyar szavak szamojéd megfelelői*, MNy 68, 263-270.
- 1973a *Die prädikative Funktion des Verbalnomen auf pa im Juraksamojedischen*, FUF 40, 214-224.

- 1973b *Lokativ und Lativ im Juraksamojedischen*, MSFOu 150, 369-379.
1973c *Juraksamojedische Verben mit mæ, -mje Stamm*, JFSOu 72, 383-391.

SZABÓ LASZLÓ

- 1961 *Vót szövegek Mati faluból*, NyK 63, 111-127.
1962 *Mit váltózott a vót nyelv Ahlqvistól napjainkig?* NyK 64, 97-113.
1964a *Über einen Typ des zusammengesetzten Satzen im Wotischen*, FUF 35, 126-132.
1964b *Das Referat in den Objektsätzen des Wotischen*, FUF 35, 116-125.
1965 *Der Partitiv, der Nominativ und der Genitiv Singular als Objektkasus im Wotischen*, UAJb 36, 56-71.
1966a *Szelkup szövegek szójegyzékkel /Tymi nyelvjárás/*, NyK 68, 249-277.
1966b *Die Laute des Tym-Dialekts des Selkupischen*, SFOu 2, 295-301.
1966c *Az "oratio mixta" a kólai lappban*, NyK 68, 429-432.
1966-68 *Kolalappische Volksdichtung*, vol. I-II., /Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht/ 153-117.
1967 *Der Gebrauch der inneren Lokalkasus im Wotischen*, UAJb 39, 19-40.
1968 *Faktitive Verben im Kildinschen Dialekt des Kolalappischen*, UAJb 40, 18-21. /magyarul NyK 69, 411-418./
1969 *Die Erforschung des Verhältnisses Finnougrisch-Samojedisch*, UAJb 41, 317-322.
1969 *Referaatti kuolanlapissa*, Virittäjä 1969, 164-178..

SZATHMARI ISTVÁN

- 1970 *Tanulmányok a magyar és a finnugor nyelvtudomány történetéből 1850-1920 /*, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 174.
1973 *Budenz József és a korabeli magyar nyelvtudomány*, MNyj 19, 5-16.

VASZOLYI ERIK

- 1957 *Komi /zürjén/ pénznevek és a régi komi pénzszerződés*, NyK 59, 120-129.

- 1960 *Letkai nyelvmutatványok*, NyK 62, 341-350.
- 1961 *Széljegyzetek a zürjén személynevek és névadás kérdéséhez*, NyK 63, 388-401.
- 1962 *Az ópermi L fonéma utódjai az Ingvamenti permjék nyelvterületén*, NyK 64, 353-363.
- 1965 *Adatok egy zürjén nyelvjárás múltjáról és jelenéről*, NyK 67, 7-31.
- 1967a *Syrjänen auf der Halbinsel Kanin*, ALH 17, 321-343. /magyarul: NyK 66, 17-34.
- 1967b *A finnugor személyjelek kérdéséhez*, NyK 69, 3-56.
- 1967-68 *Északi zürjén epikus énekek*, Ethnographia, 78, 438-451; 79, 76-91, 408-420.
- 1968b *Über den Ursprung des syrjänischen Ischma-Dialekts*, Congressus Secundus Internationalis Fenno-ugristarum Pars I., ed. P. Ravila, /Helsinki: Societas Fenno-Ugrica/ 549-552. /magyarul: I.OK. 23. 253-256./
- 1968c *Az uráli -N latívusrag nyomai a zürjén és votjék nyelvben*, NyK 70, 373-382.
- 1968d *Prolatívusz, tranzitívusz, lokatívusz a zürjénben, a votjékban és a finnugor alapnyelvben*, NyK 70, 47-85.

VELCSOV MARTONNÉ

- 1957 *Az -n igéi személyrag eredetéhez*, NéprNyelvtud. 1, 105-110.

M. VELENYÁK ZSÓFIA

- 1970 *A "nap levő" szerkezet a cseremiszenben*, NyK 72, 164-167.

VÉRTES EDIT

- 1956-57 *A birtoklás fogalmának kifejezése az ugor nyelvekben*, NyK 57, 146-159; NyK 59, 102-119.
- 1958-61 *Nyelvtani adalékok a keleti-chanti /osztjék/ nyelvjáráshoz*, NyK 60, 183-191; NyK 60, 321-337; NyK 63, 101-109.
- 1959 *Zur Frage des bezeichneten Akkusativobjekts im äußersten Osten des ostjakischen Sprachgebietes*, UAJb 31, 486-490.
- 1960a *Beiträge zur Frage des finnisch-ugrischen bezeichneten Akkusativobjekts*, ALH 10, 181-194.

- 1960b *Van-e a finnugor ^k-nak k fejleménye mélyhangú szavainkban?* NyK 62, 7-21.
- 1962a *Die Namen der Monate bei den Surgutostjaken*, FUF 34, 144-147.
- 1962b *Beiträge zur Kenntnis der ostjakischen Pronominaladverbien*, ALH 12, 167-186, 255-271; ALH 13, 15-33.
- 1963a *Über einige grammatische Fragen der Surgut-Ostjakischen Mundarten*, Congressus Internationalis Fenno-ugristarum Budapestini habitus 20-24.IX. 1960. ed. Gy. Ortutay, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 184-187.
- 1963b *Auf der Spur mythischer Gesänge der Ostjaken, Glaubenswelt und Folklore der sibirischen Völker*, ed. V. Diószegi, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 121-130.
- 1964a K.F. KARJALAINEN: *Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten*, hrsg. von E. Vértés, /Helsinki: Suomalais Ugrilainen Seura/ 341./MSFOu 128/.
- 1965a *Ostjakische grammatikalische Aufzeichnungen nach den Dialekten an der Konda und am Juğan von H. Paasonen*, SUSA 66/2, 1-96.
- 1965b *Einwandfrei aufhebbare Widersprüche zweier Mitteilungen über die Vach-Mundart*, SFou 1, 213-217.
- 1965c *Hangfestés és szószármaztatás*, Nyr. 89, 157-164.
- 1965d *Keleti-osztják mondatfonetikai vizsgálatok*, NyK 67, 217-241.
- 1967a *Zum Entwicklungsprozess einiger neuerer ostjakischen Suffixe*, ALH 17, 41-58.
- 1967b *Die ostjakischen Pronomina*, Budapest: Akadémiai Kiadó/ 272.
- 1968 *Stand und Aufgaben der ostjakischen Dialektologie*, Congressus Secundus Internationalis Fenno-ugristarum Pars I., ed. P. Ravila, /Helsinki: Societas Fenno-Ugrica/ 561-568.
- 1969 *Vokalharmonie und Vokalbestand im Südostjakischen*, FUF 37, 1-70.
- 1970a *Rekonstrukció és valószínűségszámítás*, NyK 72, 297-322.
- 1970b *Beiträge zu den typologischen Fragen des Ostjakischen*, Theoretical Problems of Typology and the Northern Eurasian Languages, ed. L. Dezső and P. Hajdú, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 135-144.
- 1970c *Paasonen als Vorläufer der Phonologie in seinen Reiseberichten aus Surgut*, ALH 20, 239-345.
- 1971 *Genaue Bestimmung der Mundart von fünf südostjakischen Opfergebeten*, JSFOu 71/4, 1-17.

1973a *Durch lautgesetzliche Entwicklung entstandene sudostjakische Homonyme*, MSFOu 150, 453-459.

1973b *Die Entsprechung DN kr. o ~Irt. o. FUF 40*, 240-247.

VIKAR LASZLÓ - BERECSKI GÁBOR

1971 *Cherenis folksongs*, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 544.

WEÖRES GYULA

1963 *Suomalais-ugrilaisten kielten tutkimus Unkarissa 1800-luvun alussa*, Virittäjä, 32-39.

ZSIRAI MIKLÓS

1950 *Történelmi forduló a nyelvtudományban*, NyK 52, 275-281.

1951a *Samuel Gyarmathi, Hungarian pioneer of comparative linguistics*, ALH 1, 5-17. /magyarul: NyK 52, 107-118/.

1951b *Ösztök /chanti/ hőseinek*, vol. II., ed. M. Zsirai, /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 379.

1952a *A modern nyelvtudomány magyar uttorói*, vol. I., /Budapest: Akadémiai Kiadó/ 56.

1952b *A finnugorság ismertetése*, /Budapest: Tankönyvkiadó/ 68.

1953 *A magyar nyelvtudomány haladó hagyományai*, I.OK. 307-320.

URALISTIK 1945-1975

Tibor Mikola

Der Verfasser gibt einen Überblick über die Entwicklung der Uralistik in Ungarn. Der Überblick wird durch eine Auswahl bibliographischer Titel ergänzt.

SZEMBESÍTÉS

Hajdú Péter

E vázlatos tájékoztató célja az, hogy az utóbbi évek univerzálé-kutatásainak néhány eredményét egybevesse az uráli nyelvészet tanúvallomásával: e konkrét teherpróba mindkét érintett szakterület számára hasznos lehet. Egyben lehetőséget ad a szerzőnek arra is, hogy köszöntse 70. születésnapján Nyíri Antal barátját, akivel másfél évtizeden át harmónikus egyetértésben munkálkodott a közös tanítványok nyelvészetre irányításában.

*

A nyelvtipológia az utóbbi másfél évtizedben új területeket vett birtokba: a taxonómikus jellegű típusalkotáson túl lépve kutatási programjába állította a nyelvek univerzális tulajdonságainak felderítését, hogy így közelebb kerüljön az egyetemes érvényű emberi nyelv fogalmának megismeréséhez és meghatározásához. A lehetséges emberi nyelvekre egyaránt jellemző nyelvi jegyek összekapcsolása és logikus érvényesítése megadhatja egy univerzális nyelvleírás skémáját. A tipológiának ez az új irányzata, az univerzálé-kutatás tehát ideális céljául azt hirdeti, hogy a világ legkülönbözőbb nyelveinek vizsgálatából kellő számú univerzálét kell posztulálni, hogy azután az egymással összefüggő univerzálék rendszerét meghatározott sorrendbe téve /mindig a legáltalánosabbtól haladva a konkrétabb megállapításokig/ a teljes egyetemes nyelvleírás szerkezeti fundamentumát teremtsen meg.

A következő példával lehetne illusztrálni azt, hogyan képzelhető el a távolabbi cél megvalósítása:

«Ha a nyelv ismeri a szófaji megkülönböztetést, akkor megvan benne a névszói kategória.

Ha a nyelvben van névszó, akkor annak vagy van ragozása, vagy nincsen ragozása.

Ha a névszónak nincsen ragozása, akkor a nyelvtani viszonyítás analitikus módon történik.

.....

Ha a névszónak van ragozása, akkor az lehet abszolút esetragozás és birtokos személyragozás, vagy mindkettő, de az abszolút esetragozás nem feltételezi a birtokos személyragozást, csak a birtokos személyragozás az esetragozást.

Ha a névszónak van esetragozása, akkor feltétlenül van alapalakja /nominativus/.

Ha a névszónak van alapalakja, annak lehetséges duális formája is.

Ha a névszónak van duálisa, akkor feltétlenül van többesszámú alakja...» és így tovább, persze nem feltétlenül szöveges bőbeszédűséggel, hanem a matematikai logika jelölésmódjával formalizálva ekképp:

$\exists FC \rightarrow \exists N$

$\exists N \rightarrow \exists \text{Dekl} \vee \exists \text{Dekl}$

$\exists \text{Dekl} \rightarrow \exists \text{DeklAbs} \wedge \text{DeklPoss} \vee \exists \text{DeklAbs} \wedge \exists \text{Dekl-Poss} \mid \exists \text{DeklPoss} \wedge \exists \text{DeklAbs}$

$\exists \text{DeklAbs} \rightarrow \exists \text{Nom}$

$\exists \text{Nom} \rightarrow d \text{Du}$

$\exists \text{Du} \rightarrow \vee \text{Plur} \quad \text{stb.,}$

/a $\wedge$ a konjunkció, $\vee$ a diszjunkció, $\rightarrow$ az implikáció, $\neg$ a negáció, a $\mid$ pedig az összeférhetetlenség jele; az $\vee$ az univerzális kvantor, $\exists$ az egzisztenciális, d a potenciális kvantor szimbóluma/.

Az univerzálék egy része deduktív /definicionális/; részben a nyelvreírasi eljárás során elkerülhetetlen a priori állítások vagy a priori premisszákból következő ítéletek, melyek igazak ugyan, de sokszor triviálisak és minimálisan informatívak /pl. minden nyelvben vannak fonémák, magán- és mássalhang-

zók stb./. Más esetekben viszont empirikusan posztulálható bizonyos jelenségek univerzális érvényessége: ezek az induk-tív univerzálék. Persze fennáll ezeknél az a lehetőség, hogy később esetleg ellentmondó nyelvi tények kerülnek elő, ám ez nem feltétlenül cáfolja a hipotézist, hanem mindössze any-nyi következménnyel jár, hogy az abszolút univerzálék közül a statisztikai univerzálék közé soroljuk át megállapításunkat. A statisztikai univerzálékat az abszolútuktól megkülönbözte-tendő quasi-univerzáléknak nevezhetjük /angolul: *near-universals*; oroszul: *nepolnye universalii*/.

Logikai formájukat tekintve az univerzálék jórészt imp-likációk, és ilyen általános formulával határozhatók meg:

"Ha x minden értékének /főltéve, hogy x egy nyelv/ van α tulajdonsága, akkor rendelkeznie kell β tulajdonsággal is." Azaz kevésbé szakszerűen fogalmazva: egy nyelvre jellemző tu-lajdonság (α) implikálja /vagy legalábbis valószínűvé teszi/ egy másik (β) tulajdonság meglétét is.

Minden egyes univerzáléval kapcsolatban persze azt kell előrebocsátanunk, hogy valamennyi nyelvre érvényes, vagy a nyelvek többségére érvényes quasi-univerzáléről van-e szó. A szöveges kifejtés mellett a minden esetben érvényesülő uni-verzálé kvantora az $\forall$ szimbólum, a nyelvek abszolút többségé-re érvényeseké pedig a ∂ kvantor.

Az egyik minden nyelvre érvényes univerzálé szerint pl., ha a nyelvben ismeretes a grammatikai nem /genus/, akkor a számkategória /numerus/ is megvan benne. Ezt az általánosítást jóval rövidebben így is le lehet írni: " $\forall [\partial \text{genus}] \rightarrow (\exists \text{numerus})$ "

Quasi-univerzáléként szokták számontartani azt a tételt, hogy minden nyelvben van legalább egy primér nazális mással-hangzó /PNC/, amit ekképp önthetünk formulába: " $\partial (\exists \text{ legalább } 1 \text{ PNC})$ ". Kivételt képez a quileut, duwamish és snoqualmie nyelv /az USA északnyugati partvidékén/. E képletekben az $\exists$ jel így olvasandó "van, létezik", míg a "nincs, nem létezik"

kifejezésére a 13 /más leírási technikával $\exists$ vagy $\sim\exists$ / szimbólum használatos.

Ezek előrebocsátásával az alábbiakban táblázatosan ismertetünk néhány univerzálét BORISZ USZPENSZKIJ igen ökonomikus leírási szisztémája szerint, első oszlopban jelölve az univerzálé érvényét /V vagy d/, a második oszlopban közölve az esetleges feltételt, a harmadikban pedig a megállapított /, ill. implikált/ jelenséget.

A kvan-	Az univerzálé	
tor meg-	feltétele	A nyelvi jelenség
jelölése		

F o n o l ó g i a i   u n i v e r z á l é k

V	—	$\exists$ V és $\neg$ V ellentét
V	—	$\exists$ C és $\neg$ C ellentét
V	—	13 kevesebb 13 fonémánál
V	—	13 több 81 fonémánál
d	—	$\exists$ legalább 2 V
V	$\exists$ legalább 2 V	$\exists$ V-k nyílásfok szerinti különbsége
d	—	$\exists$ legalább 1 primér nazális C
V	$\exists$ legalább 1 PNC	$\exists$ dento-apikális nazális C /n/
V	$\exists$ mindösszesen 2 PNC	<div> $\exists$ dento-apikális nazális C /n/ </div> <div> $\exists$ labiális nazális C /m/ </div>
d	$\exists$ C-lágysági korreláció	13 V-politónia

Morfológiai univerzálék

V	∃ VCC szótagtípus	∃ VC szótagtípus
V	∃ VC szótagtípus	∃ V szótagtípus
V	d a szó egyszótagú	<div> <div>∃ a szó egymorfémás és</div> <div>∃ zenei hangsúly</div> </div>
V	<div> <div>d a szó többszótagú és</div> <div>∃ szókezdő CC-</div> <div>és</div> <div>∃ szóvégi -CC</div> </div>	∃ szóbelseji -CC-
V	∃ A nyelvben több a fonéma, mint B nyelvben	d B nyelvben nagyobb a morféma-hosszúság, mint A nyelvben

Morfológiai és szintaktikai univerzálék

V	∃ zéró-morfémás esetalak	∃ minden ilyen alaknak S-funkciója intr V mellett
V	<div> <div>∃ suffixum és</div> <div>∃ prefixum</div> </div>	<div> <div>∃ névutó és</div> <div>∃ prepozíció</div> </div>
V	<div> <div>∃ prefixum és</div> <div>∃ suffixum</div> </div>	<div> <div>∃ prepozíció és</div> <div>∃ névutó</div> </div>
d	∃ eset /casus/	∃ szám /numerus/
V	∃ nem /genus/	∃ szám /numerus/
V	<div> <div>∃ V-személykategória és /vagy?/</div> <div>∃ V-számkategória</div> </div>	<div> <div>∃ V-időkategória és /vagy?/</div> <div>∃ V-módkategória</div> </div>
V	∃ N-genus	∃ P-genus
V	∃ nem-szuppletív P-Plur	∃ N-Plur-jelölés ■ P-Plur-jelölés

V	$\left\{ \begin{array}{l} \exists \text{ 1.sz-ű igealakok ge-} \\ \text{nus-különbsége} \\ \text{és} \\ \exists \text{ 2.sz-ű igealakok ge-} \\ \text{nus-különbsége} \end{array} \right.$	$\exists \text{ 3.sz-ű igealakok ge-} \\ \text{nus-különbsége}$
V	$\exists \text{ egy felszólító alak} = \\ = \text{ puszta igető}$	$\exists \text{ Sg2 jelentése /is/ e} \\ \text{formának}$
V	$\exists \text{ zéró-morfémás személyes} \\ \text{alak kijelentő módban}$	$\exists \text{ Sg3 V Sgl jelentése e} \\ \text{formának}$
d	$\exists \text{ N - Gen}$	$\exists \text{ N-nak tárgyas és függő} \\ \text{esete}$
d	$\left\{ \begin{array}{l} \exists \text{ N - Dat} \\ \text{és / vagy} \\ \exists \text{ N - Loc} \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} \exists \text{ N - Acc} \\ \text{és / vagy} \\ \exists \text{ N - Abl} \end{array} \right.$
d	$\exists \text{ N - Acc}$	$\left\{ \begin{array}{l} \exists \text{ N -Nom} \\ \text{és / vagy} \\ \exists \text{ N - Abl - Elat} \end{array} \right.$
d	$\left\{ \begin{array}{l} d \text{ S a V előtt} \\ \text{és} \\ d \text{ O és V előtt} \end{array} \right.$	$\exists \text{ Casus}$
d	$\left\{ \begin{array}{l} d \text{ S az O előtt} \\ \text{és} \\ d \text{ O a V előtt} \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} \exists \text{ névutó} \\ \text{és} \\ \exists \text{ prepozíció} \end{array} \right.$
V	$\left\{ \begin{array}{l} d \text{ S a V után} \\ \text{és} \\ d \text{ O az S után} \end{array} \right.$	$\forall \text{ Kérdőszó a mondat elején}$
V	$\exists \text{ Kongruencia V és O} \\ \text{között.}$	$\exists \text{ Kongruencia V és S között}$
V	$\left\{ \begin{array}{l} \exists \text{ N - casus} \\ \exists \text{ Olyan igei kategória,} \\ \text{amely a N - N, N - V} \\ \text{viszonyra utal} \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} \exists \text{ S a V előtt és} \\ \text{O a V után} \\ \exists \text{ S a V előtt és} \\ \text{O az S előtt} \end{array} \right.$

Ha elgondolkodunk azon, hogy a nyelvészetnek ezek az új kezdeményezései miképpen hasznosíthatók az uráli nyelvek vizsgálatában, akkor inkább feladatokat látunk magunk előtt, mintsem konkrét eredményeket. Egyszersmind azonban az a kérdés is megfogalmazódik bennünk, hogy a nyelvtipológiai kutatás mit várhat az urálistikától. Ez utóbbiból kiindulva egészen evidens a válasz. A tipológiai és univerzálé-kutatásokban elért eddigi eredmények sok száz nyelv tanulmányozásából születtek, de e nyelvek között az uráli nyelvcsalád szinte alig volt képviselve. Főleg amerikai és szovjet nyelvészek nevéhez fűződnek e kutatások, s az is tudott tény, hogy a tipológiai vizsgálatok anyagát az ismert indogermán, sémita stb. nyelveken kívül számtalan amerikai indián, afrikai, ausztrónéz, paleo-szibériai, török, kaukázusi és különböző távolkeleti nyelvekből vették, s a mi nyelvcsaládunkat csak olykor-olykor képviselte egy-egy nyelv /rendszerint a finn vagy a magyar/. Ezért nem érdektelen az univerzálék tana szempontjából sem az uráli nyelvek szemügyre vétele olyan tekintetben, hogy az eddig észlelt univerzálék érvényét alátámasztják-e, vagy pedig a kivételek számát növelik /nyilvánvaló, hogy a kivételek száma egy bizonyos fokon túl nem emelkedhet a quasi-univerzálé statisztikai átlagérvényének sorvadása nélkül/. Így pl. Greenberg 27. univerzáléja /mely szerint a kizárólagosan szuffigáló nyelvek névutósak, míg a kizárólagosan prefigáló nyelvek prepozíciósak/ tekintetbe veszi ugyan a finnt mint kizárólagosan szuffigáló nyelvet, de nem foglalkozik azzal a kérdéssel, ami minden finnugor nyelvészben fölvetődik, hogy a balti finn nyelvekben /nem túl gyakori/ prepozíciók nem gyengítik-e e tétel érvényét? Az erre adandó válaszból kiderül, hogy a finn *läpi* 'keresztül', *yli* 'át' stb. prepozíciók új fejlemények, használatuk annyira szűkre szabott, hogy jelenlétük nem változtat a finn nyelv postpozi-

cionális jellegén. A finn prepozíciók eredetileg valószínűleg az igéhez tartozó határozószavak voltak /pl. *hyppäsi yli* 'ugrott keresztül, átugrott'/ és e funkcióból értékelődtek át prepozícióvá /*hyppäsi yli* | *aidan* 'átugrotta a kerítést' → *hyppäsi yli aidan* 'ugrott a kerítésen át'/; ezt az átértékelődést könnyítette az is, hogy e prepozíciók nagy része névutóként is használható /*aidan yli*/, ami eredetibb állapotot mutat. Érdekes megjegyezni ezzel kapcsolatban, hogy pl. a magyar névutók esetében is van példa sorrendváltoztatásra /*a folyón túl* → *túl a folyón*/, s ezek az elég szörványos esetek összefüggésben lehetnek többek között a névutók határozószói eredetével, továbbá a névutó és határozószó közötti határ bizonytalanságaival. Meggondolandó továbbá, hogy a névutó → prepozíció átértékelődésére az ún. "europaizált" finnugor nyelvekből van példa /finn, észt, magyar/; szomszédos indogermán nyelvi "háttér" e folyamat lezajlásának kedvezett.

Ellenben valószínűleg módosítani kell azt a V kvantorral minősített univerzálét /VJACSESZLAV IVANOV nevéhez fűződik/, mely szerint a névszókat élő és élettelen osztályokba soroló nyelvek nem ismerik az élettelen osztályban a többesjelet /és ugyanitt nincsen ergatív szerkezet/. Már USZPENSZKIJ rámutatott arra, hogy a jéniszeji nyelvek ennek ellentmondanak. De ellentmond a szamojéd nyelvek közül a *tazi* szölkup is, ahol nemcsak a múltban volt, hanem jelenleg is van többesi /és duális/ formája az élettelen jelölő névszóknak.

Az univerzálék kontrollján kívül módjában áll az uráli nyelvek kutatóinak új univerzálék megfogalmazása is, persze nem kizárólag uráli nyelvek alapján, hanem lehetőleg minél több nyelvcsalád figyelembe vételével. Így pl. urálistikai vizsgálatok kapcsán merült fel az a más nyelvek által is alátámasztott feltevés, melyet két univerzáléban fogalmazhatunk meg:

- d / ʒ vok.harm. → ʒ metafónia /
- d / ʒ metafónia → ʒ vok.harm. /,

vagyis a metafónia /Umlaut/ és a magánhangzó-illeszkedés egy nyelven belül kölcsönösen kizárják egymást.

Másrészt azonban az uráli nyelvészet nemcsak hozzájárulhat a tipológia fejlesztéséhez, hanem sok hasznos szempontot kaphat tőle, melyeknek adaptálása a nyelvhasználat és történeti nyelvészet számára előnyös.

Ismeretesebbek azok az egyetemes mondattani törvényszerűségek, melyek a nyelvek szórendi strukturáira vonatkoznak. Ezek szerint a mondat három fő alkotó eleme, az alany /S/, a tárgy /O/ és állítmány /V/ logikailag hatféleképpen kapcsolódhat egymáshoz /S O V, S V O, V S O, V O S, O S V, O V S/, de kijelentő mondatban csak három sorrend általános: V S O, S V O, S O V, tehát azok a típusok, ahol az alany megelőzi a tárgyat /a másik három típus rendkívül ritkán, vagy egyáltalán nem szokott előfordulni/. E három szokásos sorrend közül valamelyik jellemző az adott nyelvre. Rokon nyelveink zöme S O V típusú, a finn azonban S V O típusú /de SVO tendencia a magyarban is tapasztalható/. Ez az általánosítás persze nem tagadja, hogy másféle szórend ne lenne lehetséges a finnben, azt állítja mindössze, hogy kijelentő mondatokban van egy domináns sorrend. Ha pedig azt tapasztaljuk, hogy az uráli nyelvek többségében S O V a domináns sorrend, a balti-finnben viszont S V O, akkor nyelvtörténetileg értékelve e kettősséget arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a balti-finn nyelvek domináns S V O sorrendje későbbi fejlemény, s a többi rokon nyelv S O V típusa az eredetibb /alapnyelvi/ állapotot őrzi. Ezt egyébként alátámasztja az a tény, hogy az uráli nyelvekben gyakori a névutó, s Greenberg 4. quasi-univerzáléja szerint S O V domináns sorrendű nyelvek posztpozícióiak. Mindeme következtetések egyébként összhangban vannak az uráli összehasonlító nyelvészet eddigi megállapításaival is.

A szinkrón törvényszerűségeket rögzítő univerzálék módot adnak bizonyos történeti értékelésre azzal is, hogy a "ha a, akkor b" formájú implikációknak megvan a diakrón vetületük: ha ugyanis egy adott nyelvben csak a van, de b nincs, akkor

előre jelezhetjük *a* eltűnését, vagy *b* kialakulását.

A történeti tipológia ma még fejlődő nyelvészeti ágazat, és sok kérdést kell tisztázni ahhoz, hogy módszertanát - pláne elméletét - teljesen kiépíthesse. Mindenekelőtt szembe kell néznie azzal a problémával, hogy milyen időhatárok között érvényesek a nyelvi univerzálék. A választ nem egykönnyű megadni, s bizonyosan különbséget kell majd tennünk a deduktív és az implikációs univerzálék között. Az előbbiek, a nyelvre egyetemesen és feltétel nélkül jellemző elemek, feltétlenül állandóak, azaz a nyelv általunk áttekinthető korszakaira, a mai nyelvcsaládok kialakulásának korára nézve is érvényesek. Az implikációs univerzálék dolgában azonban már óvatosabban kellene nyilatkoznunk: ismerve a nyelv állandóan változó természetét, s azt, hogy a nyelvek történetük során típusukban is átalakulhatnak, módosulhatnak, talán jobb arra az álláspontra helyezkednünk, hogy az általánosabb implikációs univerzálék lehetnek pánkrón természetűek, de esetleg szekundér univerzálék is. DEZSŐ LÁSZLÓ pl. ilyen viszonylag másodlagosnak tekinti a V S O-típus kialakulását, amiből az következik, hogy valamennyi, a V S O-sorrenddel kapcsolatos implikáció másodlagos. Hasonlóképpen másodlagos lehet a kötőszók általánosságát megfogalmazó univerzálé: néhány ezer évvel ezelőtt - alapnyelvi viszonyok között - még nem biztos, hogy voltak kötőszavas mellékmondatok. Ezek ellenére általában nagyfokú állandóság jellemzi az implikációs univerzálékat, tág időhatárok között érvényesek, s ezért - megfelelő kontrollal - járható útnak látszik az univerzálék nyújtotta mankóra támaszkodni töredékesen ismert régi nyelvroendszerek rekonstruálásában úgy, hogy visszavetítjük őket régebbi korokra. A közeli évek genitívus-vitájában /hogy ti. volt-e az uráli alapnyelvben genitívus/ az eddigi konkrét érvek mellett új momentumként említhető a genitívus megléte mellett az az univerzálé, amely szerint azokban a nyelvekben, ahol nincsen genitívus, a névszónak nagy valószínűséggel sem tár-

gyas esete, sem egyéb bővítményei nincsenek. Igaz, hogy pl. a permi nyelvek és a magyar másodlagosan kialakították a birtokos szerkezet jelölésére alkalmas nyelvi eszközt /a permi nyelvekben az adessivus *-len* ragja vált genitívus raggá, a magyarban a részeshatározó viselhet ilyen funkciót; az obi ugorban viszont a genitívus veszte a névszói esetragok általános redukciójával, az esetragozás beszűkülésével járt együtt: az északi osztjákban pl. csak két esetrag van, a locatívus *-na* és a latívus *-a* ragja.

Mindez azt is jelentené, hogy a nyelvfejlődést elsősorban nem az univerzálék átalakulásában kell keresnünk, hanem abban, hogy a nyelvek egyes jelenségei előbb-utóbb ellentétbe kerülnek valamely univerzálé tartalmával, kivonják magukat hatálya alól, s ezzel az univerzálé statisztikai átlagértéke csökken, adott körülmények között pedig a nyelv más típusszabályok vonzásába kerülve fokozatosan típust vált /ami persze átmeneti, közbülső típusok létét is föltételezi/.

Az univerzálé-kutatás tehát nehezen nélkülözhető segítséget nyújthat a nyelvtörténetnek és az összehasonlító nyelvtudománynak: szerepe lehet régebbi nyelvállapotok, alapnyelvek rekonstruálásában, és jó fogódzót nyújt általánosításai-
val ahhoz, hogy milyen nyelvi elemek, szerkezetek együttes előfordulása valószínű, s melyeké nem az.

I R O D A L O M

- DEZSŐ L.: *A mondatattan tipológiai megközelítése*. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 9. Bp. 1973.
- GREENBERG, J. /ed./: *Universals of Language*. Cambridge, Mass. 1966. /Oroszul: *Novoe v lingvistike*. Vyp. 5. Moszkva 1970./
- IVANOV, V. V.: *Tipologija i sravnitel'no-istoričeskoe jazykoznanie* Voprosy Jazykoznanija 1958/5.
- IVANOV, V. V.: *Nekotorye problemy sovremennoj lingvistiki*. Narody Azii i Afriki 1963/4.
- NIKOLSKIJ, L. B. /ed./: *Lingvističeskaja tipologija i vostočnye jazyki*. Moszkva 1965.
- SEREBRENNIKOV, B.A.: *Verojatnostnye obosnovanija v komparativistike*. Moszkva 1974.
- USPENSKIJ, B. A.: *Strukturnaja tipologija jazykov*. Moszkva 1965.
- VARDUL', I. F. /ed./: *Jazykovye universalii i lingvističeskaja tipologija*. Moszkva 1969.

KONFRONTATION

von

P. Hajdú

Unter diesem Titel werden einige Ergebnisse der Universalienforschung den Resultaten der uralischen vergleichenden Sprachforschung gegenübergestellt. Es wird festgestellt, dass die konsequente Durchführung eines solchen Programms einerseits die Kontrolle und zugleich eine präzisere Formulierung der Universalien, andererseits eine typologisch motivierte Rekonstruktion der uralischen Grundsprache ermöglicht. Die vorliegenden Beispiele dienen als Beweismaterial zu dieser These.

FINNISCH-UGRISCHE und OBUGRISCHE

LAUTGESCHICHTSFORSCHUNG

Gerhard Ganschow

1. Die Erforschung der finnisch-ugrischen Lautgeschichte können wir heute rückblickend nach ihrer Verfahrensweise in 3 Epochen einteilen; in 3 Epochen, die zwar in grösseren Abständen nacheinander entstanden sind, sich aber keineswegs abgelöst haben; die erste und älteste ist nämlich z.T. noch bis in die Forschung unserer Tage lebendig geblieben, während die dritte gerade erst vor etwa zwei Jahrzehnten eingesetzt hat und also noch in ihren Anfängen steckt.

Die Verfahrensweise der ersten Epoche ist gekennzeichnet durch den direkten Vergleich zweier /oder dreier/ e n t f e r n t-verwandter finnisch-ugrischer Einzelsprachen. Der Beginn dieser Epoche fällt schon in die vorwissenschaftliche Periode der Finnougristik und ist mit deren Anfängen praktisch gleichzusetzen. Ihr klassischer Repräsentant ist der beinahe schon legendäre Begründer der finnisch-ugrischen Sprachwissenschaft, der Ungar JOHANN SAJNOVICS mit seiner 1770 veröffentlichten *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*. Aber auch in diesem Jahrhundert wurde und wird noch in dieser Weise gearbeitet. So hat z.B. der Ungar ZOLTAN GOMBOCZ in seiner 1909 erschienenen Untersuchung *A magyar a-hangok történetéhez* die Geschichte der ungarischen Vokale hauptsächlich nach den Entsprechungen im Finnischen zu erklären gesucht, und noch in jüngster Zeit gelangt der syrjänische Finnougrist W.I. LYTKIN zu seiner historischen Wertung des syrjänischen Stammaslauts eindeutig durch direkten Vergleich mit dem Finnischen und Lappischen, so z.B. in seinem 1968 erschienenen Aufsatz *Nekotorye voprosy vokalizma vtorogo slova finno-ugorskich jazykov*. Dieses Verfahren konnte damals im 18. Jahrhundert eine neue Sprachwissenschaft, nämlich die finnisch-ugrische, begründen und somit einen grossen Fortschritt in

der Erforschung von Geschichte und Verwandtschaft der Sprachen Europas erzielen; 200 Jahre später hat unsere Wissenschaft einen Stand erreicht, dem dieses Verfahren des direkten Vergleichs zweier /o. dreier/ entferntverwandter Sprachen nicht mehr angemessen ist. Es mag zwar noch seinen Reiz für das Erstellen einer Arbeitshypothese besitzen - so etwa die von W. STEINITZ festgestellte Übereinstimmung reduzierter Vokale im Ostjakischen und Tscheremissischen als Ansatzpunkt für seine Vokalgeschichte, exakte wissenschaftliche Ergebnisse jedoch können in dieser Weise nicht erreicht werden.

Gestatten Sie mir hier einen Vergleich aus der Zoologie, meine Damen und Herren: Wir können natürlich den Hund mit der Katze vergleichen. Wir werden feststellen, dass beide in mancher Beziehung miteinander verwandt sind: sie sind nämlich beide Wirbeltiere, sind sogar beide Säugetiere, und darüber hinaus gehören beide zu den /domestizierten/ sog. Raubtieren. Wir stellen also eine Reihe verwandtschaftlicher Übereinstimmungen fest und können sagen, dass Hund und Katze in eine gemeinsame Gruppe gehören - im Gegensatz etwa zu Schlange und Eidechse, die ihrerseits einer gemeinsamen Gruppe angehören. Wenn wir nun aber den U r-Hund, den Urahn des Hundes erforschen wollen, dann nützt uns die Katze gar nichts mehr, denn dann benötigen wir für unsere Untersuchung den Wolf und den Schakal.

2. Die Verfahrensweise der zweiten Epoche ist gekennzeichnet durch den direkten Vergleich mehrerer genuin zusammenhängender oder gar sämtlicher finnisch-ugrischer Einzelsprachen. Diese Epoche begann mehr als 100 Jahre nach SAJNOVICS, nämlich Ende des vorigen Jahrhunderts mit den Arbeiten von B. MUNKACSI / *A magyar magánhangzók történetéhez*, 1895 /, A. GENETZ / *Ensi tavuun vokaalit suomen, lapin ja mordvan kaksija useampitavuisissa sanoissa*, 1896/ K.B. WIKLUND / *Entwurf einer uralappischen Lautlehre*, 1896/ und E.N. Setälä / *Über Quantitäts-*

wechsel im Finnisch-ugrischen, mit dem Nachtrag I: *Über den vorfinnischen Vokalismus*, 1896/. - MUNKACSI verglich die 3 ugrischen Sprachen miteinander /also zoologisch: Hund - Wolf-Schakal!/ und war mit diesem bedeutsamen methodologischen Fortschritt schon der Wegbereiter der dritten Epoche, auf die ich später zu sprechen komme. - GENETZ und SETALÄ untersuchten den finnisch-lappisch-mordwinischen Sprachenkomplex, WIKLUND verglich erstmals Laute sämtlicher finnisch-ugrischer Sprachen. Nach dieser Methode haben in den letzten 50 Jahren alle grossen Lautgeschichtsforscher unserer Wissenschaft gearbeitet, so z.B. T. LEHTISALO 1933 in der ersten den gesamten Vokalismus der uralischen Sprachen umfassenden Arbeit *Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Uralischen vom qualitativen Standpunkt aus*. Ihren absoluten Höhepunkt erreichte diese Epoche dann Mitte dieses Jahrhunderts mit der *Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus* von WOLFGANG STEINITZ /1944; 2. Aufl. 1964/. Die besondere Bedeutung der Steinitz'schen Vokaltheorie liegt in den folgenden Punkten: 1./ STEINITZ hat die Phonologie in die finnisch-ugrische Vokalismusforschung eingeführt; 2./ mit diesem Instrument hat er alle finnisch-ugrischen Einzelsprachen untersucht und für sie phonologische Vokalsysteme aufgestellt; 3./ auf dieser Basis hat STEINITZ den finnisch-ugrischen Vokalismus rekonstruiert. Die markanten Aspekte seiner Theorie sind die Einteilung des für die finnisch-ugrische Grundsprache rekonstruierten Vokalsystems in volle und reduzierte Vokale und die Annahme zahlreicher sog. Vokalwechsel. Gerade diese beiden wichtigen Aspekte haben aber sowohl in der finnischen als auch in der ungarischen Finnougristik mehrfach Kritik hervorgerufen, und besonders ERKKI ITKONEN ist durch seine beiden Arbeiten *Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der 1. Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinischen* /1946/ und *Zur Geschichte des Vokalismus der 1. Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen* /1953-54/

zu dem grossen Kontrahenten von W.STEINITZ geworden. Beide - STEINITZ und ITKONEN - fanden ihre Anhänger; Versuche, in dieser sich versteifenden Kontroverse zu vermitteln, Kompromisse zu finden, schlugen fehl. Dass schliesslich weder der Steinitz'sche noch der Itkonen'sche Weg einen Überzeugenden, uneingeschränkten Erfolg verbuchen konnte und dass auch alle weiteren Versuche, zwischen den Standpunkten von STEINITZ und ITKONEN einen neuen, einen dritten Weg zu finden, erfolglos geblieben sind, liegt - wie wir heute wissen - einfach in der Tatsache begründet, dass eben auch die Verfahrensweise dieser zweiten Epoche der finnisch-ugrischen Lautgeschichtsforschung nicht das theoretische Fundament besass, auf dem es möglich werden konnte, die Problematik der finnisch-ugrischen Lautgeschichte einwandfrei zu bewältigen und zu einer Überzeugenden Lösung zu gelangen. In dieser verfahrenen Situation war es W.STEINITZ, der die ersten Schritten zu einem Ausweg aus diesem Dilemma tat, als er seine Aufsätze zur Geschichte des obugrischen Vokalismus schrieb und mit diesen Arbeiten vor gut 20 Jahren die dritte Epoche der finnisch-ugrischen Lautgeschichtsforschung begründete.

3. Die Verfahrensweise dieser dritten und letzten Epoche ist gekennzeichnet durch die stufenweise Rekonstruktion sprachlicher Vorstufen oder Grundsprachen durch den direkten Vergleich nur solcher sprachlicher Systeme, die zueinander in einem genealogischen Verhältnis 1. Grades stehen. Das heisst, es werden zuerst die n ä c h s t verwandten finnisch-ugrischen Einzelsprachen miteinander verglichen und aus ihnen die jeweils gemeinsame Vorstufe rekonstruiert; sodann werden die n ä c h s t verwandten Vorstufen miteinander verglichen, bis diese ascendente Rekonstruktion schliesslich die finnisch-ugrische Grundsprache ergibt. Der zentrale Gedanke dieses Verfahrens und sein methodologisches Kriterium ist die sprachhistorische Relevanz der Nächstverwandtschaft, die allein die Rekonstruktion einer sprachlichen Vorstufe erlaubt. Ich habe für dieses Verfahren

die Bezeichnung "Aszendenztheorie" gewählt. — Wegbereiter dieser Theorie war in der Finnougristik — wie schon gesagt — der Ungar B. MUNKACSI, der den Vokalismus des Ungarischen als erster nicht mit dem Finnischen oder Lappischen verglich, sondern mit den beiden dem Ungarischen nächstverwandten Sprachen Wogulisch und Ostjakisch. WOLFGANG STEINITZ blieb es dann — viele Jahrzehnte später — vorbehalten, diesen wegweisenden Gedanken nicht nur in seiner ganzen Bedeutung für die weitere Forschung zu erkennen, sondern ihn auch in seinen 1956-64 publizierten Aufsätzen zum obugrischen Vokalismus konsequent zu realisieren. Die ideale Grundlage für diese Arbeit hatte sich STEINITZ in den Jahren davor selbst geschaffen, nämlich die beiden grossen Monographien über die *Geschichte des ostjakischen Vokalismus* /1950/ und die *Geschichte des wogulischen Vokalismus* /1955/. Auf dieser Basis ausführlicher, dialektologischer sowohl deskriptiver als auch lauthistorischer Darstellungen des Vokalismus der beiden obugrischen Einzelsprachen rekonstruierte W. STEINITZ in dem genannten Zeitraum 6 Vokale der obugrischen Grundsprache und hatte damit die Aszendenztheorie in die finnisch-ugrische Lautforschung eingeführt.

4. Der Anfang einer exakten, nämlich aszendenztheoretischen Lautgeschichtsforschung wurde also im obugrischen Bereich vollzogen, und zwar mit der Erschliessung der obugrischen Vokale reduziertes *ɔ /in dem Aufsatz *Zur ob-ugrischen Vokalgeschichte*, 1956/, *u, *ɨ und *i /in dem Aufsatz *Einige Kapitel aus der ob-ugrischen Vokalgeschichte*, 1960/ sowie *a und *ä / in dem Aufsatz *Zur Geschichte des ob-ugrischen Vokalismus*, 1964/. Nach dem plötzlichen Tode von WOLFGANG STEINITZ im Jahre 1967, der diesen grossen Gelehrten unerwartet aus seinem so schaffensreichen und für unsere Wissenschaft so erfolgreichen und verdienstvollen Forscherdasein herausriss, war es für mich als seinem ältesten Schüler eine selbstver-

ständige Pflicht, aber auch ein tief empfundenes Bedürfnis, das unvollendet gebliebene Werk der obugrischen Vokalgeschichte und damit diesen so verheissungsvollen Neubeginn der finnisch-ugrischen Lautgeschichtsforschung in seinem Sinne fortzusetzen. - Das Verfahren der Aszendenztheorie hatte ich selbst auch schon, und zwar erstmals 1965 beim 2. Internationalen Finnougristenkongress in Helsinki angewendet, nämlich in meiner Untersuchung *Zur Geschichte der Nomina - stämme in den ugrischen Sprachen*. - 1973 setzte ich die Erforschung des obugrischen Vokalismus mit 2 Aufsätzen fort, in denen die reduzierten Vokale *ä und *õ / in dem Aufsatz *Geschichte der hinteren reduzierten Vokale des Obugrischen* / und die hinteren Labialvokale *ɔ und *o / in dem Aufsatz *Zur Vokalgeschichte des Obugrischen* / erschlossen wurden. Damit war bereits das System der hinteren Vokale der obugrischen Grundsprache komplett. Das System der vorderen Vokale habe ich dann in 2 weiteren Aufsätzen komplettiert mit der Erschliessung der Labialvokale *ɜ, *ö, *ü / in dem Aufsatz *Zeugnisse obugrischer vorderer Labialvokale im Wogulischen*, 1975 / und der illabialen Vokale *e und *ě / in dem Aufsatz *Das palatale Trigon in der obugrischen Vokalgeschichte* ; dieser Aufsatz ist im Druck, er erscheint wahrscheinlich erst 1978 /.

5. Diese erste Etappe auf dem langen und mühsamen Weg zu einer neuen finnisch-ugrischen Vokalgeschichte ist somit im wesentlichen abgeschlossen. Sie hat - zusammengefasst - die folgenden wichtigen Ergebnisse gebracht:

1.) Der Vokalismus der ersten Silbe der obugrischen Grundsprache besteht aus einem System von insgesamt 15 Vokalen, nämlich

ɔ	a	õ	ä
o		ö	e
u	ı	ü	i
õ	ä	õ	ě

Diese 15 Vokale lassen sich folgendermassen gliedern:

a) in 11 volle / $\text{ö}, \text{o}, \text{u}, \text{a}, \text{ä}, \text{õ}, \text{õ}, \text{u}, \text{ä}, \text{e}, \text{i}$ / und 4 reduzierte / $\text{õ}, \text{ä}, \text{õ}, \text{õ}$ / Vokale;

b) in 7 hintere / $\text{ö}, \text{o}, \text{u}, \text{õ}, \text{ä}, \text{ä}, \text{a}$ / und 8 vordere Vokale / $\text{õ}, \text{õ}, \text{u}, \text{õ}, \text{ä}, \text{e}, \text{i}, \text{õ}$ /;

c) in 8 labiale / $\text{ö}, \text{o}, \text{u}, \text{õ}, \text{õ}, \text{u}, \text{õ}$ / und 7 illabiale Vokale / $\text{ä}, \text{ä}, \text{ä}, \text{ä}, \text{e}, \text{i}, \text{õ}$ /;

d) die 11 vollen Vokale verteilen sich auf 3 Öffnungsgrade: 4 erscheinen im weiten Öffnungsgrad / $\text{ö}, \text{a}, \text{õ}, \text{ä}$ /, 3 im mittelweiten / $\text{o}, \text{õ}, \text{e}$ / und 4 im engen Öffnungsgrad / $\text{u}, \text{ä}, \text{u}, \text{i}$ /.

e) die 4 reduzierten Vokale weisen nur einen Öffnungsgrad auf, sie sind also hinsichtlich des Öffnungsgrades indifferent.

2.) Die alte Steinitz'sche Einteilung des finnisch-ugrischen Vokalismus in volle und reduzierte Vokale ist also auf jeden Fall wenigstens für das System der obugrischen Grundsprache als gesichert anzusehen.

Schauen wir uns nun zum Vergleich das Vokalsystem des Urvogulischen an:

	$\bar{a}$		$\bar{a}$
	$\bar{e}$		$\bar{e}$
$\bar{u}$		$\bar{u}$	
$\bar{o}$	$\bar{a}$		$\bar{a}$
$\bar{u}$	$\bar{i}$	$\bar{u}$	$\bar{i}$

Dass das obugrische Vokalsystem mit seiner Einteilung in volle Vokale mit 3 Öffnungsgraden und reduzierte Vokale mit 1 Öffnungsgrad im Urvog. durch ein System fortgesetzt wurde, das in lange und kurze Vokale mit je 3 Öffnungsgraden

eingeteilt ist, hat seine Ursache in einem für das Urwogulische ganz charakteristischen Streben nach sogenannten "paarigen" Vokalwechseln. Mit diesem Terminus bezeichnet STEINITZ den reinen Q u a n t i t ä t s - w e c h s e l, also den Wechsel von langen mit kurzen Vokalen ohne Qualitätsunterschied, z.B. $\bar{a} \sim \check{a}$ oder $\bar{u} \sim \check{u}$. Da nämlich die meisten Fortsetzungen der obugr. Vollvokale sich im Urwog. quantitativ spalteten /z.B. obugr. $*\bar{a} >$ urwog. $*\bar{a}$ und $*\check{a}$ || obugr. $*\bar{u} >$ urwog. $*\bar{u}$ und $*\check{u}$ /, wurde die Gruppe der Öffnungsgradindifferenten reduzierten Vokale der obugrischen Grundsprache im Urwog. in ein Öffnungsgradrelevantes System von Kurzvokalen umgestaltet. So sind zwar die urwog. Langvokale direkte Fortsetzungen der obugr. Vollvokale, aber die Kurzvokale des Urwog. sind nur zum Teil Fortsetzungen der reduzierten Vokale, zum andern Teil – wie gesagt – sind sie das sekundäre Ergebnis des urwog. Prozesses der Spaltung obugr. Vollvokale zur Schaffung "paariger" Vokalwechsel.

3.) Die Existenz voller vorderer Labialvokale in der obugr. Grundsprache, die bis in die jüngste Zeit bestritten wurde, wird nun auch durch die Verhältnisse in den wog. Dialekten und durch die aus ihnen rekonstruierten Verhältnisse des Urwog. bezeugt, und zwar in folgender Weise: Die vollen vorderen Labialvokale wurden im Urwog. in bestimmter konsonantischer /nämlich palatovelarer/ Umgebung delabialisiert bei gleichzeitiger Labialisierung des /oder der/ vorhergehenden oder folgenden Konsonanten, z.B. obugr. $*k\bar{o} >$ urwog. $*k_o\bar{e}$; obugr. $*\check{o}k >$ urwog. $*\check{e}k_o$; obugr. $*\check{o}\gamma >$ urwog. $*\bar{e}\omega$; obugr. $*\check{o}nk >$ urwog. $*\bar{a}n_o k_o$. Dieses Überwechseln der Labialität vom vorderen Labialvokal auf den benachbarten palatovelaren Konsonanten ist auch in der ostjakischen Lautgeschichte nachgewiesen, wo im Surguter Dialekt und in allen Dialekten des Westostjakischen die Folge vorderer Labialvokal + $*\gamma$ in

gleicher Weise umgestaltet wurde. In Surgut wurde ausserdem auch die Folge vorderer Labialvokal + *k oder *ŋ in der genannten Weise umgestaltet. - Diese Verschiebung der Labialität ist also zwar eine gemeinobugrische Erscheinung, sie hat aber im Ostjakischen erst relativ spät eingesetzt, nämlich n a c h der urostj. Zeit, im Wog. dagegen schon früher, nämlich im Urwog. - So kam es schon im Urwog. zum Zusammenfall der vorderen vollen Labialvokale mit den vorderen vollen illabialen Vokalen, so dass die urwog. vorderen illabialen Langvokale je- weils 2 obugr. vordere Vollvokale fortsetzen, und zwar

urwog. *ā < obugr. 1. *a, 2. *õ ;

urwog. *ē < obugr. 1. *e 2. *ø ;

urwog. *ī < obugr. 1. *i 2. *u .

Da die ostj. Dialekte nicht nur ebenfalls *õ, *ø und *u für das Urostj. bezeugen, sondern ausserdem auch entsprechende ostj.-wog. Gleichungen belegt sind, wie z.B. wog. So pāk_o, KM-0 pōāk_o 'Zapfen eines Nadelbaumes' < urwog. *pāk_o < obugr. *pōk /vgl. ostj. V pōkī id.; GWV 177, KT 663/ 11 wog. TJ-Č kūw, KO VN-S LM kāw, LO So kaw 'Stein' < urwog. *kēw < obugr. *kōγ /vgl. ostj. V kōγ, W kew id.; GWV 206, DEWOS 600/ 11 wog. KU šēχ_o, So sēñ_ok_o 'Nebel' < urwog. *šīk_o und *šīñ_ok_o < obugr. *šūk bzw. *šūγ und *šūñk /vgl. ostj. V šūγ, Trj. šīγ_o, J šīw, Kaz. šīw, Obd. siw id.; GWV 216, DEWOS 258 /, kann nun kein Zweifel mehr bestehen, dass die Labialvokale der obugrischen Grundsprache ein komplettes System hinterer und vorderer, voller /also weiter, mittelweiter, enger/ und reduzierter Vokale gebildet haben:

o	õ
o	ø
u	u
ø	ø

4.) Im Hinblick auf den lautlichen Konservatismus im obugrischen Bereich hat sich die alte Steinitz'sche These in allen diesen Schriften zu dem Thema der obugrischen Vokalgeschichte bestätigt: das Ostjakische hat allgemein und grundsätzlich einen älteren Zustand bewahrt als das Wogulische. Heute können wir diese These noch präzisieren: Der ostostj. V-Vj.-Dialekt, der - so wie er sich vor 70/80 Jahren gezeigt hat - im Vokalismus mit dem Urostj. als identisch angesehen werden darf, ist nicht nur viel archaischer als selbst das Urwogulische, sein Vokalismus repräsentiert sogar völlig unverändert den der obugrischen Grundsprache. Dieser ungewöhnlich archaische Dialekt ist der einzige obugrische Dialekt, der u. a. sowohl die Öffnungsgradindifferenz der reduzierten Vokale als auch die Gesamtheit der vorderen Labialvokale bis in den Beginn des 20. Jahrhunderts bewahrt hat.

5.) Die Frage des Vokalwechsels in der obugrischen Grundsprache ist zwar in den genannten Aufsätzen noch nicht zusammenfassend behandelt worden, über die Frage im allgemeinen und über die Existenz einzelner obugrischer Wechsel finden sich jedoch klare und eindeutige Aussagen. Lassen Sie mich zunächst eine grundsätzliche Bemerkung zum obugrischen Vokalwechsel aus dem 1960er Aufsatz von W. STEINITZ zitieren: "Beim Vergleich des ostjakischen und wogulischen Vokalismus ist ein wichtiger Faktor zu beachten: das Vorhandensein eines lebendigen und produktiven Vokalwechsels in beiden Sprachen. In beiden Sprachen erscheint Vokalwechsel in der Wortbildung in allen Dialekten. In der Flexion erscheint ein lebendiger und produktiver Vokalwechsel im Ostjakischen besonders in den konservativen östlichen Dialekten, im Wogulischen in allen Dialekten ausser dem nördlichen. - Die Systeme des produktiven Vokalwechsels sind im Ostj. und Wog. verschieden: Für das Ostj. sind Wechsel von qualitativ verschiedenen Vokalen charakteristisch /z.B. $a \sim i$ /, für das Wog. Wechsel von

q u a n t i t a t i v verschiedenen, aber qualitativ gleichen Vokalen /z.B. $\bar{u} \sim \check{u}$ /. Eine nähere Analyse der produktiven und der unproduktiven Wechselfälle des Wog. und der Geschichte des urwog. Vokalismus zeigt jedoch, dass der heutige wog. Vokalwechsel auf einen mit dem ostj. gleichen Typ zurückgeht." Hier wird also der s e k u n d ä r e Charakter des quantitätskorrelativen Vokalwechsels des Wogulischen festgestellt. STEINITZ führt auch 1960 bereits einige für das Obugrische rekonstruierte Vokalwechsel an, nämlich obugr. $*\bar{a} \sim *i$ mit den Fortsetzungen urostj. $*\bar{a} \sim *i$ und urwog. $*\bar{a} \sim *i$ sowie obugr. $*\check{i} \sim *a$ mit den Fortsetzungen urostj. $*\check{i} \sim *a$ und urwog. $*\bar{e} \sim *a$. Obugr. $*\bar{a} \sim *i$ wird mit einer ostjakisch-wogulischen Gleichung belegt, oburg. $*\check{i} \sim *a$ mit 2 ostj.-wog. Gleichungen. In beiden Fällen handelt es sich im Urwog. um direkte Fortsetzungen obugrischer Wechsel, also um "unpaarige", d.h. nicht quantitative, sondern qualitative Wechsel, die für das Wogulische nicht typisch sind. - 1973 habe ich in meinem Aufsatz *Geschichte der hinteren reduzierten Vokale des Obugrischen* den einzigen obugrischen Vokalwechsel dargestellt und mit zahlreichen ostj.-wog. Gleichungen belegt, der im Urwog. als direkte Fortsetzung einen "paarigen" Vokalwechsel hat, nämlich obugr. $*o \sim *a$, der im Urostj. als $*o \sim *a$ erhalten geblieben, im Urwog. indessen infolge der Entwicklung von oburg. $*o >$ urwog. $*\bar{a}$ sekundär zu einem "paarigen", also rein quantitativen Wechsel $*\bar{a} \sim *a$ werden konnte. Und schliesslich habe ich in dem noch im Druck befindlichen Aufsatz über *Das palatale Trigon in der obugrischen Vokalgeschichte* die obugrischen Wechsel $*e \sim *ě$ und $*ø \sim *ě$ behandelt, die im Urostj. und in dem archaischen V-Vj.-Dialekt unverändert erhalten geblieben, im Urwog. jedoch zusammengefallen und nach der Spaltung von urwog. $*ě$ durch den - relativ seltenen - dreifachen Vokalwechsel urwog. $*\bar{e} (\sim *ě) \sim *i$ fortgesetzt worden sind. - Soweit das Referat der wichtigsten Ergebnisse der sieben von STEINITZ bzw. von mir geschriebenen Aufsätze zum Thema der obugrischen Vokalgeschichte.

6. Ich möchte nun diese Gelegenheit nutzen, die eben referierten Bemerkungen zum Vokalwechsel des Obugrischen etwas zu ergänzen: Für die obugrische Grundsprache dürfen wir mit einiger Sicherheit insgesamt 9 Vokalwechsel ansetzen, und zwar (1) $*\bar{a} \sim *i$, (2) $*\bar{o} \sim u$, (3) $*a \sim *i$, (4) $*a \sim *u$, (5) $*o \sim *u$, (6) $*e \sim *ě$, (7) $*o \sim *ě$, (8) $*o \sim *ǎ$ und (9) $*i \sim *ǎ$. Alle 9 Wechsel sind im Urostj. unverändert erhalten geblieben. Die Wechsel (1)–(8) sind sowohl in der Flexion als auch in der Derivation des Ostj. reich belegt. Der (9) Wechsel kommt nur in der Derivation gelegentlich vor, dürfte aber durch das wog. Zeugnis für das Obugrische als gesichert gelten. Acht von diesen 9 obugrischen Wechseln sind im Urwog. sicher nachzuweisen; lediglich der obugr. Wechsel $*a \sim *u$ gilt innerwogulisch bisher als unsicher bei STEINITZ, GWV findet sich urwog. $*\bar{u} \sim *ǎ$ oder $*\bar{u} \sim *ǎ$, wobei der Wechsel mit $*ǎ$ dem obugr. Wechsel $*a \sim *u$ entsprechen würde; die Quantität des illabialen Vokals bleibt aber unklar/. – Infolge des Zusammenfalls der obugrischen vorderen vollen Labialvokale mit den entsprechenden illabialen Vokalen im Urwog. werden die sicher nachweisbaren acht obugrischen Vokalwechsel im Urwog. nur durch 6 verschiedene Wechsel fortgesetzt, und zwar (1) obugr. $*\bar{a} \sim *i$ und $*\bar{o} \sim *u$ durch urwog. $*\bar{a} \sim *i$; (2) obugr. $*a \sim *i$ durch urwog. $*\bar{a} \sim *i$; (3) obugr. $*o \sim *u$ durch urwog. $*\bar{o} \sim *u$; (4) obugr. $*e \sim *ě$ und $*o \sim *ě$ durch urwog. $*\bar{e} / \sim *ě / \sim *i$; (5) obugr. $*o \sim *ǎ$ durch urwog. $*\bar{a} \sim *ǎ$ und (6) obugr. $*i \sim *ǎ$ durch urwog. $*\bar{e} \sim *ǎ$. – Von diesen 6 sicheren urwog. Fortsetzungen obugrischer Vokalwechsel gehören vier zu der Gruppe von Wechseln, die STEINITZ als seltene, archaische, unproduktive Vokalwechsel bezeichnet hat, nämlich urwog. $*\bar{a} \sim *i$, $*\bar{a} \sim *ě$, $*\bar{o} \sim *u$ und $*\bar{e} / \sim *ě / \sim *i$. Die beiden restlichen Wechsel sind produktiv geblieben, wobei der eine, nämlich urwog. $*\bar{e} \sim *ǎ$, der einzige "unpaarige" Wechsel ist, der seine Produktivität bewahrt hat. Der andere, urwog. $*\bar{a} \sim *ǎ$, der seine "Paarigkeit"

lautgesetzlich, nämlich infolge der Entwicklung von obugr. *o>urwog. *ā erlangt hatte, war nach STEINITZ der "starke produktive Keim für die neu entstehende Gruppe der paarigen Vokalwechsel". Offenbar nach diesem Muster *ā ~ *ǎ haben sich also nach STEINITZ im Urwog. die weiteren "paarigen" Vokalwechsel *ā ~ *ǎ, *ē ~ *ě, *ī ~ *ĩ und *ū ~ *ũ gebildet, so dass im Urwog. schliesslich eine Gruppe von 5 paarigen und 1 unpaarigen Wechsel produktiv wurde. - In der Umkehrung - also vom Wogulischen ausgehend - ergibt sich folgende Analyse: Von den insgesamt 11 Vokalwechseln, die STEINITZ für das Urwog. angesetzt hat, lassen sich mit Sicherheit 6, evtl. auch 7, direkt auf Vokalwechsel der obugrischen Grundsprache zurückführen, und zwar *ā ~ *ǎ, *ē ~ *ě, *ī ~ *ĩ, *ū ~ *ũ, *ā ~ *ǎ, *ē ~ *ě, *ī ~ *ĩ, *ū ~ *ũ sowie *ū ~ *ā / falls nicht *ǎ anstelle von *ā vorliegt/. Das hohe Alter dieser Wechsel wird durch gewichtige Fakten gestützt und abgesichert:

- 1.) Die genannten 6-7 Wechsel haben genaue lautgesetzliche Entsprechungen im Ostjakischen;
- 2.) Vier /bzw. fünf/ von ihnen sind unproduktiv und treten nur in isolierten, archaischen Einzelfällen auf;
- 3.) Zwei von ihnen sind produktiv /*ā ~ *ǎ und *ē ~ *ě /, sie weisen aber zahlreiche gemeinsame Belege mit dem Ostjakischen auf.

Die übrigen 4 urwog. Wechsel, nämlich *ā ~ *ǎ, *ē ~ *ě, *ī ~ *ĩ und *ū ~ *ũ, lassen sich nicht direkt auf Vokalwechsel der obugrischen Grundsprache zurückführen; sie sind - wie bereits gesagt - eine urwog. Sonderentwicklung in Gestalt "paariger" Wechsel, die sich offenbar analog zu *ā ~ *ǎ / < obugr. *o ~ *ǎ / gebildet haben. Die Wechselvokale *ǎ, *ě und *ũ sind also nicht obugrisch, sondern lediglich ein Produkt der zum Zwecke der Bildung von paarigen Vokalwechseln erfolgten Spaltung der Langvokale *ā, *ē und *ū, die ihrerseits natürlich direkte Fortsetzungen obugr. Vollvokale sind. - Nur der Wechselvokal *ĩ ist schon älter und die Fortsetzung von obugr. *ě. In diesem einen Falle sind also zwei aus dem Obugrischen

ererbte Vokale /nämlich urwog. * $\bar{i}$ < obugr. * $\bar{i}$, * $\bar{u}$ und urwog. * $\bar{i}$ < obugr. * $\bar{e}$ / miteinander in ein neues, typisch wogulisches, also paariges Wechselverhältnis getreten. - Hinsichtlich der Beteiligung der grundsprachlichen Vokale an den Vokalwechseln lässt sich folgendes feststellen:

- a) Von den 15 Vokalen der obugrischen Grundsprache und ebenso des Urostjakischen waren nur die reduzierten Labialvokale * $\bar{o}$ und * $\bar{ö}$ an keinem einzigen Vokalwechsel beteiligt.
- b) Von den 15 Vokalen des Urwogulischen waren 4 an keinem einzigen Vokalwechsel beteiligt, und zwar: die beiden Fortsetzungen von obugr. * $\bar{o}$ und * $\bar{ö}$, also urwog. * $\bar{o}$ und * $\bar{u}$, und ausserdem der hintere kurze illabiale Vokal * $\bar{i}$ sowie der vor-dere lange Labialvokal * $\bar{u}$, die beide typisch im expressiven Wortschatz auftreten /GWV 310/.
- c) Von den 13 Vokalen der obugrischen Grundsprache und ebenso des Urostjakischen, die am Vokalwechsel beteiligt waren, erschienen 5 in je 2 Wechseln, nämlich (1) * $\bar{a}$ in * $\bar{a} \sim *u$ und in * $\bar{a} \sim *i$, (2) * $\bar{u}$ in * $\bar{o} \sim *u$ und in * $\bar{a} \sim *u$ (3) * $\bar{i}$ in * $\bar{a} \sim *i$ und in * $\bar{i} \sim *ä$, (4) * $\bar{ä}$ in * $\bar{o} \sim *ä$ und in * $\bar{i} \sim *ä$, (5) * $\bar{e}$ in * $\bar{o} \sim *e$ und in * $\bar{e} \sim *e$; die anderen 8 Vokale traten nur in je 1 Wechsel auf.
- d) Von den 11 Vokalen des Urwog., die am Vokalwechsel beteiligt waren, erschienen * $\bar{e}$ und * $\bar{u}$ in 3 Wechseln / $*\bar{e} \sim *ä$, $*\bar{a} \sim *e$, $*\bar{e} \sim *u$ || $*\bar{u} \sim *u$, $*\bar{e} \sim *u$, $*\bar{u} \sim *ä$ /od. $*\bar{ä} //$; * $\bar{a}$ und * $\bar{ä}$ in 2 od. 3 Wechseln / $*\bar{a} \sim *ä$, $*\bar{a} \sim *e$, $*\bar{u} \sim *ä$ od. $*\bar{ä}$, $*\bar{e} \sim *ä$ /; in je 2 Wechseln erschienen * $\bar{ä}$, * $\bar{e}$, * $\bar{i}$, * $\bar{e}$ und * $\bar{i}$ / $*\bar{ä} \sim *ä$, $*\bar{ä} \sim *i$ || $*\bar{e} \sim *e$, $*\bar{e} \sim *e \sim *i$ || $*\bar{i} \sim *i$, $*\bar{ä} \sim *i$ || $*\bar{e} \sim *e$, $*\bar{e} \sim *e \sim *i$ || $*\bar{i} \sim *i$, $*\bar{e} \sim *e \sim *i$ /; nur einmal an einem Wechsel beteiligt waren * $\bar{u}$ und * $\bar{ä}$.

7. Wir können also heute sagen, dass der obugrische Vokalwechsel im wesentlichen erforscht ist und die Verhältnisse der obugrischen Grundsprache in dieser Hinsicht geklärt sind. Allerdings wissen wir auf eine ganz wichtige Frage bis heute keine restlos zufriedenstellende, geschweige denn eindeutige und

sichere Antwort, und das ist die Frage nach der *U r s a c h e*, nach dem auslösenden Moment des Vokalwechsels. Wohl gibt es Meinungsäusserungen, Vermutungen, Thesen, wichtige Indizien, aber bisher keine Lösung, die das Problem endgültig beseitigt hätte. Von den bisher in die Diskussion gebrachten Aspekten müssen m. E. *z w e i* am stärksten beachtet und in der weiteren Forschung einer intensiven Untersuchung unterzogen werden. Das ist einerseits der Aspekt der satzrythmisch bedingten Akzentverschiebung und andererseits der Aspekt der morphonologischen Rückwirkung der nichtersten Silbe. - Hier liegt also ein wesentlicher Ansatzpunkt für die künftige Forschung in unserer Wissenschaft, zunächst natürlich insbesondere für die *Ö b u g r i s t i k*. Abgesehen von dieser Frage nach dem auslösenden Impuls für den Vokalwechsel darf die Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe also in ihren Grundzügen heute als erforscht angesehen werden. An dieser Stelle muss ich anmerken, dass zur Zeit in Budapest eine Monographie zum gleichen Thema im Entstehen begriffen ist; es handelt sich um die Kandidaten-Dissertation von LASZLÓ HONTI *Az obiugor vokalizmus története*. Bisher habe ich zwar nur die Thesen dieser Arbeit gelesen; die dort mitgeteilten Auffassungen deuten aber darauf hin, dass der Verfasser in dem Bestreben, eine Antithese zu STEINITZ /und zu mir/ zu versuchen, wesentliche Ergebnisse und Fakten unserer Forschung nicht berücksichtigt. Wenn HONTI tatsächlich versuchen sollte, das lauthistorisch ältere Ostjakische aus dem lauthistorisch jüngeren Wogulischen erklären zu wollen, so müsste dies notwendigerweise zu einem Misserfolg führen. Ich würde dies besonders deshalb bedauern, weil HONTI zu den wenigen Vertretern unserer Wissenschaft gehört, die Sprachgeschichte erfreulicherweise nach aszendenztheoretischen Gesichtspunkten betreiben.

8. Nun noch einige Bemerkungen zum obugrischen Konsonantismus. Die stufenweise aszendente Rekonstruktion des Konsonantensystems der obugrischen Grundsprache aus den Konsonantensystemen der einzelnen obugrischen Dialekte bietet keine besonderen

Schwierigkeiten. Zwar sind bisher keine speziellen, expliziten Untersuchungen der Geschichte des Konsonantismus im Ostjakischen bzw. im Wogulischen veröffentlicht worden, aber es existieren doch schon etliche Arbeiten, die Fakten der Konsonantengeschichte der obugrischen Sprachen implizieren, so dass es nur wenig Mühe macht, das konsonantische Inventar sowohl des Urostj. als auch des Urwog. zusammenzustellen. Ausserdem kann ich eigene bisher unveröffentlichte Untersuchungsergebnisse nutzbar machen.

Das System des Urostj. umfasst insgesamt 19 Konsonantenphoneme, die wie folgt gegliedert werden können:

p	t	t'	č	k		
w-	ɐ θ			-ɣ		j
m	n	n'	ŋ	-n		
	l	l'	ɭ		r	

Das System des Urwog. umfasst insgesamt ebenfalls 19 Konsonantenphoneme. Sie können in folgender Weise gegliedert werden:

p	t	č		k			k _o
	ɐ		š	-x			
w				-ɣ		j	
m	n	n'		-n			n _o
	l	l'			r		

Im Konsonantensystem des Urwog. könnte sich evtl. eine geringfügige Änderung ergeben, da ich Fälle wie wog. N *piti* 'Nest', *pitmi* 'Lippe', in denen durch alle Dialekte *t'* belegt ist, bisher nicht mit Sicherheit zuordnen kann.

9. Wenn wir die 19 urostj. Konsonantenphoneme mit den 19 urwog. vergleichen, so können wir in 14 Fällen eine völlige Übereinstimmung feststellen. Es handelt sich dabei um die 3 Labiale *p*, *w*-, *m*, die 4 Dentale *t*, *s*, *n*, *l*, die 2 Palatale *ń*, *l'*, die 3 Velare *k*, *-γ*, *-ŋ* sowie *r* und *j*. Diese 14 Konsonanten dürfen wir also von vornherein für die obugrische Grundsprache ansetzen. Sie sind sowohl im Urostj. als auch im Urwog. unverändert bewahrt worden. Dass diese in 14 Fällen vorhandene Identität nicht nur phonetisch, sondern auch *g e n u i n* ist, kann aus der Fachliteratur in zahlreichen ostj-wog. Etymologien für alle 14 Konsonanten belegt werden. - Betrachten wir nun die restlichen 5 urostj. und 5 urwog. Konsonantenphoneme. Es sind dies urostj. **θ*, **t'*, **č*, **ŋ*, **l* und urwog. **ć*, **š*, **-χ*, **k_o*, *n_o*.

1.) Urostj. **θ* wird traditionell als gemeinsame Vorstufe der Dialektvertretungen V Ber. Obd. *l*, Vj. *j*-, *-l*, Sur. Kaz. *λ*, Irt. Ni. *š* *t* verwendet. In allen solchen Fällen entspricht im Wog. *t*; z.B. in : ostj. V *lan*, Vj. *jan*, Sur. *λān*, Irt. *ton*, Ni. *š tōn*, Kaz. *λōn*, Ber. *lōn*, Obd. *lan* 'Sehne' - wog. VS *tēn*, So *tān* id. /KT 1075; Chre. 161; GWV 188/. - Die Frage, ob hier urwog. **t* oder urostj. **θ* den älteren Zustand repräsentiert, ist einfach zu beantworten: Ein altes **t* wäre in sämtlichen ostj. Dialekten als *t* beibehalten worden wie das bei obugr. **t* > urostj. **t*, urwog. **t* der Fall ist. Eine urostj. Spaltung von altem **t* kommt nicht in Betracht, da Bedingungen dafür nicht gefunden werden können. Ausserdem bezeugen andere finnisch-ugrische Sprachen /z.B. ung. *tn*, finn. *suoni*/, dass hier kein altes *t* vorliegen kann. Wir dürfen also **θ* bereits also obugrisch ansetzen. Im Urwog. ist obugr. **θ* mit obugr. **t* in **t* zusammengefallen.

2.) Urostj. **t'* und urwog. **ć* sind historisch identisch. Der phonetische Unterschied ist minimal. Die Affrikate wird allgemein als originär angesehen. In den obugr. Dialekten zeigt sich eine klare Isoglosse: Im Ostostj. /also am Ob und seinen

Nebenflüssen oberhalb der Irtysch-Mündung/ und im ostj. Irtyisch-Gebiet sowie im südweg. Gebiet an der Tavda erscheinen die älteren Formen ostj. *t'* bzw. wog. *č'* /im Silbenanlaut; sonst *š'* /; nördlich dieser Linie, also im Nordostjakischen sowie im Ost-, West- und Nordwegulischen erscheint nur die jüngere Form *š'*. - Für die obugrische Grundsprache ist **č'* anzusetzen, das im Südweg. teilweise bewahrt geblieben ist.

3.) Urostj. **č̣* und urweg. **ṣ̌* sind historisch identisch. Auch hier ist die Affrikate die ältere Form und darf als obugrisch angesehen werden. Die Entwicklung *č̣* > *ṣ̌* > *s* zeigt sich als Isoglosse: *č̣* nur im Ostostj. und im Irt.-Ostj.; *ṣ̌* in den mittleren Westdialekten des Ostj. bis nach Berjozov und im Süd- und Westweg.; *s* im Obdorsker Dialekt des Nordostj. und im Nordweg. — Für die obugr. Grundsprache ist also **č̣* anzusetzen, das im Ostostj. und im Irt.-Ostj. bewahrt worden ist.

4.) **k₀* und **-n₀* sind Sonderentwicklungen des Urweg. aus obugr. **k* bzw. **-n*. In unmittelbarer Nachbarschaft obugr. vorderer Labialvokale ist nämlich die Labialität - wie schon bei der Darstellung des obugr. Vokalismus gesagt - vom Vokal auf *k* bzw. *-n* übergewechselt. Die Entstehung von **k₀* und **-n₀* ist also nur im Zusammenhang mit der Delabialisierung der vorderen Labialvokale im Urweg. zu verstehen.

5.) **-χ* soll lt. STEINITZ eine urweg. Sonderentwicklung von obugr. **-γ* nach hinteren Vokalen sein. Die gleiche Entwicklung hat zwar auch im Westostj. stattgefunden, die wog. Verhältnisse /Minimalpaare mit *χ* gegenüber *ω* < **γ*/ scheinen aber dafür zu sprechen, dass urweg. **-χ* auf obugr. **k* zurückgeführt werden muss. Hier kann nur eine gründliche Untersuchung dieser komplizierten Verhältnisse Klarheit schaffen.

6.) **n* und **l* sind nur im Ostj. bezeugt; wog. Entsprechungen existieren nicht. Die Frage, ob diese Konsonanten alt und im Weg. geschwunden sind oder ob es sich hier um ostj. Son-

derentwicklungen handelt, ist zwar nicht mit absoluter Sicherheit zu beantworten, mir scheint aber, dass die Annahme ostj. Sonderentwicklungen wahrscheinlicher ist. Sie wären dadurch gut erklärt, dass das Auftreten von π und λ im expressiven Wortschatz verbreitet ist.

Von den soeben behandelten insgesamt 10 Konsonanten können also noch 3 in die Zeit der obugr. Grundsprache zurückversetzt werden: $uostj.$ $*\theta$ und $*\check{\chi}$. Damit ergibt sich für die obugr. Grundsprache ein Inventar von 17 Konsonantenphonemen, die sich wie folgt gliedern lassen:

p	t	$\acute{c}$	$\check{c}$	k		
$w-$	s θ			$-y$		j
m	n	$\acute{n}$		$-n$		
	l	$\acute{l}$			r	

Damit ist der obugrische Konsonantismus aus den Dialekten der obugr. Sprachen stufenweise rekonstruiert und dürfte in allen wesentlichen Belangen als erforscht angesehen werden. Dennoch kommen wir nicht umhin, einige Komplexe der obugrischen Konsonantengeschichte eingehenden Spezialuntersuchungen zu unterziehen, so z.B. die sehr komplizierte Frage der Entwicklung von obugr. $*-y$ im Urwog. und in den wog. Dialekten $/*-y > y, j, w, \emptyset$; evtl. auch $> \chi$ /.

10. Befassen wir uns nun noch kurz mit den weiteren Perspektiven dieser neuen, dritten Epoche der finnisch-ugrischen Lautgeschichtsforschung. Zunächst wäre für den obugrischen Bereich eine Untersuchung der Geschichte des Vokalismus der nichtersten Silben zu erwarten. Der Anfang ist bei uns in München bereits gemacht worden, und zwar mit der gesamten Laut-

stand umfassenden ausführlichen Untersuchung des ostostj. Vach-Dialekts von meiner Schülerin LIESELOTTE SCHIEFER /Titel der Arbeit: *Phonematik und Phonotaktik des Vach-Ostjakischen*, München 1975/. — Wenn wir nun vom Obugrischen aus den ersten Schritt aszendente zur nächsthöheren sprachlichen Vorstufe unternehmen wollen, so wäre das im Rahmen der Lautgeschichtsforschung die Rekonstruktion des Vokalismus und des Konsonantismus der *ugrischen* Grundsprache. Auch diese Arbeiten stehen auf dem Programm des Instituts für Finnougristik der Universität München. — Wie aber steht es in den anderen grossen Sprachgruppen unserer Wissenschaft? Es wäre gut und überaus wünschenswert, wenn auch im finnisch-permischen und im samojedischen Bereich sprachliche Vorstufen für Vokalismus und Konsonantismus Schritt für Schritt erschlossen würden. Mögen sich also die Spezialisten jener Sprachen und Sprachengruppen aufgerufen fühlen, im Interesse des Fortschritts unserer Wissenschaft, die nun einmal ihrem ganzen Wesen nach zuallererst eine historische Wissenschaft ist, an dem neuen grossen Werk einer wissenschaftlich exakten finnisch-ugrischen Lautgeschichte mitzuwirken.**

** Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság Szegedi Csoportjának 1977. március 10-i ülésén. — Szerk.

A NEMZETISÉG ÉS AZ EGYETEMESSÉG KÉRDÉSE,
VISZONYÁNAK ALAKULÁSA AZ URÁLI NÉPEK IRODALMÁBAN

Domokos Péter

A téma tömör kifejtésére szép és gyakran idézett példa a magyar romantika legnagyobbjának, VÖRÖSMARTY MIHÁLYNAK *Pázmán* című négysorosa, amelynek veleje, örök érvényű tanítása: "Legszentebb vallás, haza és emberiség." A modern eszt irodalom programadója, GUSTAV SUITS jelszóban sűríti a magyar költőével rokon gondolatát: "Ne csak észtek legyünk, legyünk európaiak is!" Napjaink kitűnő udmurt lírikusa, FLOR VASZILJEV dialektikus módon fogja fel és fogalmazza meg lényegében ugyanezt a felismerést: "Anyanyelvünk! Ki hozzád mostoha, mások nyelvén se érthet az soha!" A három egybecsengő idézet Európa három tájáról, három történeti periódusából, három eltérő múltú, társadalmi szerkezetű nép irodalmából való, s a feltüntetés sorrendjében 1830 és 1970 között mintegy háromnegyed évszázadonként követi egymást.

A nemzetiség és az egyetemesség egyidejű jelenléte, összefonódása, egysége természetes, magától értetődő jellemzője a nagy, érett irodalmaknak, különösen azok csúcsteljesítményeinek /PUSKIN, TOLSZTOJ, GOETHE, SCHILLER/. Ez az egység feltétele is egyben annak, hogy bármely irodalom bele tartozhassék az esztétikai kritériumok alapján felfogott /tehát nem mennyiségi szempontok szerint megítélt/ világirodalomba. A jelentős, nagy irodalmat létrehozó népek esetében a nemzetté válást nem hátráltatták /legalábbis döntő mértékben nem késleltették/ külső és belső kedvezőtlen körülmények, s a történelmi fejlődés megfelelő fokán --mintegy törvényszerűen, erőltetés nélkül -- váltak pl. angolokká az angolok és oroszokká az oroszok. Az e nyelveken megszólaló irodalomban éppen ezért soha nem kapott /mert erre nem is volt szükség/

megkülönböztetett, nyomatékos hangsúlyt a "nemzeti", mert ilyen nyomaték nélkül is angol, orosz, olasz vagy spanyol volt a megírt alkotás /mindegyik mindennemű ellenállás, vita nélkül lehetett azzá, ami/, s a művek színejava előbb vagy utóbb különösebb küzdelem, készítés nélkül, szinte magától értetődő módon része lett a világirodalomnak is. Talán még annyi tehető hozzá az itt kifejtettekhez, hogy a világnyelven megszólaló irodalmak megteremtői világtörténelmet /és kultúrát/ alakító, meghatározó népek voltak a múltban, ill. azok a jelenben. Esetükben az irodalom funkciója is eltérő volt és maradt, gyakorlati és elméleti felfogása, megközelítése, értelmezése is merőben más, mint a kisebb, elszigeteltebb nyelveken létrejött irodalmaké. Ez utóbbiak esetében ugyanis - legalábbis fejlődésük bizonyos szakaszaiban - nem beszélhetünk a "nemzeti" és az "egyetemes" kategóriák időben egybeeső természetes jelenlétéről.

A valamikor egyidejűleg nemzeti és társadalmi függőség viszonyai között élt népek — ilyen volt Kelet-Európa népeinek többsége s kivétel nélkül valamennyi uráli nyelvet beszélő kisebb-nagyobb nép is — irodalmában a vizsgált kategóriák sorsa, viszonya — történetiségében — bonyolultabb. Ezzel összefüggésben és ebből következőleg tölt be életükben, értékrendjükben és gondolkodásmódjukban az irodalom egészen más szerepet, mint a fentebb említett népeknél.

A nemzetiség és az egyetemesség kettőséből a kis irodalmak legkorábbi s egyben leghosszabb periódusában, a folklór korszakában még eredendően, szándéktalanul, a lehető legtermészetesebb módon /miként a világ bármely népének folklórjában is/ az egyetemességgel találkozunk a népi alkotások szemléletét, általános tartalmát, mondanivalóját tekintve. Ugyanakkor s ugyancsak a "másként nem is lehet" természetességével, a tudatosság küszöbe alatt nyelve és képi világa alapján már bizonyos értelemben nemzeti is volt ez a

folklór. De hol volt még akkor akármelyik uráli közösség is a nemzetté válástól? Idővel, a nemzeti gondolat jelentkezése idején /miként alább majd részletesebben kifejtem/, a folklór válik ugyan éppen a benne rejlő sajátos jegyek révén a nemzeti irodalmak alapjává, mégis benne halmozódott fel a legtöbb univerzálisan érvényes tartalom, érzés, gondolat. Virágzása, tényleges funkcionálása idején tehát egyetemessége domborodott ki nagyobb mértékben. Az emberi lét ezernyi gondjáról, bajáról, örömről a *Kanteletár*-ba foglalt dalsokornál plasztikusabban neves költők sem szóltak; az észet, a mari és az udmurt folklórban párját ritkítóan szép ars poetikák énekelnek a költészet és az ember örök szimbiózisáról, megállapításaik általános érvényűek.

Sohsem sorvad el az ének,
szó a szájról el nem fogyhat,
vers a verset nem vássa el.
Előbb kopik el a köszirt,
fogy el a fa az erdőből,
mint a dalhoz a szárnyas szó,
dalostól az édes ének.

Szóból új szavak születnek,
szikrából új szikrák szöknek,
dal fogan, hol dúdolgatnak,
nóta nő, ha nótázgatnak.
A szájam szavakba szedi,
amit a szívem szeretne,
arra szárnyal dalom szárnya,
amerre kedvem kívánja.

/részlet, Rácz István fordítása/

— dalolja a dalról, s nem csupán a finnről, de a Föld bármely nyelvén megszólaló dalról a finn népi költő.

Az uráli népek többségének életében a XVIII., XIX., ill.

a XX. században következett be az a történeti fordulat, amely önmagukra ébresztette őket, ekkor váltak jórészt teljesen öntudatlan s általában paraszti közösségekből, elmosódó jellegű tömegekből önmagukat felfedező és becsülni kezdő népekké, nemzetekké. Ez a folyamat időben természetesen széthúzódik. Legkorábban a magyaroknál indul meg, s csak századunk húszas — harmincas éveiben éri el a kis lélekszámú, Szibériában élő uráli népeket. Egy korabeli jelszó, amely a finn ARWIDSSONTól származik, pontosan kifejezi /más népekkel behelyettesítve a többiek esetében is érvényes/ önálló nemzetté válásra törekvés lényegét: "Svédek már nem vagyunk, oroszokká nem válhatunk, legyünk hát finnek!" Ez a szállóigévé vált mondás a nemzetiség és egyetemesség kapcsolatából a nemzetiségre helyezi a súlyt. A nemzetté válás tehát mintegy előfeltétele annak, hogy olyan felszólítássá alakuljanak át a jelszóban sűrített politikai-kulturális programok, amelyet fentebb az észti SUITS-tól idéztem: "Ne csak észtek legyünk, legyünk európaiak is!"

Az öntudatra ébredés első fázisában valamennyi uráli nép esetében az irodalom volt az eszköz a "saját én" megismerésére, a múlt és a jelen kérdéseinek tisztázására, ill. kérdések feltevésére, következésképp ekkoriban elsősorban a nemzeti célkitűzések szolgálatában állt. Gondoljunk csak a LÖNNROT egybeállította *Kalevala* az egész finn életet meghatározó, a finneket finné tevő hatására, hasonló fejleményre a *Kalevipoeg* kapcsán az észteknél, a magyar reformkor irodalmára /a nemzeti himnusz író KÖLCSEYre és a "nemzetébresztő" eposzt író VÖRÜSMARTYra, akinek *Szózat*-a egyébként közvetlen ihletője a RÜNEBERG költötte finn — és a két világháború közötti észti — nemzeti himnusznak/, a nemzetiségük elismertetéséért először megszólaló komi, udmurt, mari és mordvin írókra. Ezúttal csak a "korán jött", tragikus sorsú komi költő, IVÁN KURATOV /1839-1875/ *A komi nyelv* című versét idézem az idevágó művek hosszú sorából, amely 1857-ben íródott, amikor a pravoszláv hitre térített komik tel-

jes eloroszosodása már elkerülhetetlennek tűnt:

A komi nyelv most még
Nem mond ki nagy titkot,
De az is biztos, hogy
Nem pelyva, amit mond.

Drága e nyelv nékem:
Lágyan cseng és tisztán -
Ha hallja, örömmel
Néz az Isten is rám.

E nyelven értünk szót
Józan testvérekkel.
Édesapánk, anyánk
Ezen áld meg egyszer.

Bölcsőmben hallottam
Ezt legelőször én,
Nem is felejttem el,
Csak a sír fenekén.

Szépsége előntött,
Még kisfiú voltam:
Legelső dalomat
E nyelven dúdoltam.

Valaki e nyelven
Nálam szebben szól majd,
És százhuszezer fül
Hall szívvidító dalt!

/Képes Géza fordítása/

Erthető módon a népköltészetnek is a nemzeti oldala került ekkoriban előtérbe, nemzeti vonásaival, jegyeivel, legfőképp nyelvével, kikristályosodott stílusával ihlette, támogatta az egyes uráli irodalmakat. Találónan fogalmazta a né-

pi költészetnek a nemzeti irodalomban betöltött szerepét a XIX. század elejének legmélyebb magyar gondolkodója, KÜLCSEY FERENC: "...a való nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni..." Ugyanezt a gondolatot mintegy az egységes magyar nemzet megteremtésének távlatába nézve már a politikum szférájában fejtette ki a század legnagyobb lírikusa, PETŐFI SÁNDOR: "...Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század földadata..."

A nemzeti karakter keresésében; majd kiformálásában a népköltészet és a hazai táj, a vérrel megszerzett, nehéz harcok árán megtartott szülőföld felfedezése és költői birtokba vétele mellett az egyes uráli népek történelme jelentette a további bő forrást, témát, eseményeket és alakokat kínálva művészi feldolgozásra, analógiákra, allegóriákra és párhuzamos jellemek megteremtésére. Élt is ezzel az uráli irodalmak mindegyike, amennyiben pedig a történeti kútfők szűkszavúaknak bizonyultak, vagy egyenesen hiányoztak, /bizonyos régi korokra vonatkozóan/ helyettesítette őket a gazdag költői fantázia. Így keletkeztek egy bizonyos időszak áltörténeti /s részben álnépi/ alkotásai.

E tisztán nemzeti jellegű irodalom tipikus képviselői közül megemlítem a magyar KATONA JÓZSEFet /allegorikus történeti drámájával, a *Bánk Bán*-nal/ és ARANY JANOST /népies és történeti elbeszélő költeményeivel, balladáival/, a finn ALEKSIS KIVI-t /az erdőlakó finn nép civilizálódásának útját megrajzoló regényével, a *Hét testvér*-rel/, az észt nyelvű műköltészet nagy alakját, LYDIA KOIDULÁ-t /hazafias költészetével, többek között *Szerelmem vagy te, szép hazám* című versével/; a kis - vagy fiatal írásbeliségűnek is nevezett - uráli népek irodalmának megalapítói közül a komi MIHAIL LE-BEGYEVet /történeti témájú, ill. folklorisztikus hangvételű elbeszélő költeményeivel, de kiváltképp *Komi föld* című méltán híres leíró versével/, a mordvin DMITRIJ MORSZKOJ-t,

a mordvin múlt és a mordvin falu első versbeöntőjét, a mari SZERGEJ CSAVAJNt, a mari regény és dráma atyját, a lapp nyelvű irodalom első képviselői közül PEDAR JALVIt, s e korán sem teljes felsorolás végén ezen ifjú irodalmak egyik legsokoldalúbb, legszínesebb alakját, a *Kalevald*-t és PETŐFI költészetét egyaránt magába olvasztó udmurt GERD KUZEBAJt, aki így vall hovatartozásáról:

Fia vagyok én a mord kámai tájnak,
erdők mélységére vetett udmurt élet.
Ismerem a nádist, megszoktam a lápot,
ahol nyoma elvész lábnak és keréknek.
Mint a szakadékok, olyan vad a lelkem,
hidegéhez még a tél fagya sem ér fel,
izmomat edzettem erősre a harcban,
küzdve a sötétség konok istenével.
Tudom én, a zordon rengetegen túlról
fehér menyasszonyként jön felém az irtás.
Hidat én építetek át a folyón, lápon —
izmomat itatja fentről a nap-izzás.
Rémítsen bár dérrrel Invozsó* istennő,
Kildiszin* bár üssön viharzó szeszéllyel:
hidat én építetek távoli kékséghez,
egyesülök végül az álomi széppel.

/ *Udmurt vagyok*, Nagy László
fordítása/

A nemzeti kibontakozás e jellegzetes korában a szűkebb — de semmiképp sem nacionalista — nemzeti problematika fölé csak kivételesen nagy, távlatokban gondolkodó költők és írók emelkedtek, olyanok mint a nemzeti függetlenségért hősi halált halt, de a világszabadság kérdését is felvető PETŐFI,

* udmurt mitológiai lények

az emberiség történetét nagyszabású filozófiai drámában végiggondoló MADACH IMRE, majd az első világháború éveiben a modern líra olyan nagysága, mint ADY ENDRE, az "ember az embertelenségben". Hasonló témán tépelődik a finn JOHANNES LINNANKOSKI *Örök küzdelem* című drámájában/ is.

A történelem, a társadalom és az irodalom fejlődése során századunk első negyedében elkövetkezik egy egyensúlyi állapot, mikor részben vagy teljesebben megvalósulnak a népi—nemzeti törekvések, s az uráli népek mindegyike azzá válik, amit neve is kifejez: anyanyelvén szóló, önmagát tudatosan építő közösséggé. /A társadalmi—politikai különbségek persze nem lényegtelenek. A két világháború között, a függetlenné vált polgári Magyarország, Finnország és Észtország rohamosan tolódik jobbra. Az Októberi Forradalom eredményeképp kulturális autonómiát nyert Szovjetunióbeli uráli népek viszont a világ első szocialista államának egyenrangú, rohamosan fejlődő nemzetiségei./ Ebben a periódusban a nemzetiség—egyetemesség párosának második tagja is fölerősödik, noha a nemzeti vonulat változatlanul markáns. Érthető, hisz ekkorra teremtdtek meg a feltételek a nemzeti témák nyugodt, zavartalan kifejtésére, tudományos és művészi feldolgozására. A fiatal uráli irodalmakban ebben az időszakban születnek meg az első valódi történeti regények, drámák, irodalmi nyelvük kialakításában is ezek a legfontosabb évek. Az egyetemesség előtérbe lépését az egész emberiség veszélyeztetettségének érzése magyarázza, az érlelődő újabb világháború előszelét a kis népek legjobb, legérzékenyebb költői is felfogják. A húszas-harmincas évek kiemelkedő magyar, észt és finn költői hazájuk és népük sorát már a világtörténelem összefüggései közé állítva szemléljük, s egyidejűleg szószólói népüknek és a Földkerekség valamennyi emberének:

Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat
s így mindenik determinált.
Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág,
ami van, széthull darabokra

-vélekedik JÓZSEF ATTILA.

Meg van mérgezve a föld!
A földgolyó szíve szétreped!
Ellenmérget neki,
csak ne vért, ó, ne vért!
Hisz embervérrel
mérgeztük meg a földgolyót!

*/részlet A földgolyó meg van mérgezve
c. versből, Képes Géza fordítása/*

- figyelmeztet az észet HENRIK VISNAPUU.

A világ tele van várakozással.
Az ifjú hajók örömkben minden vitorlájukat kifeszítik,
De egy öreg teherhajó kormánylapátjával időről időre
ugyanazokat a szavakat rója a vízbe:
Mindvégiglen higgy és vigyázz!
Talán a hajónapló utolsó lapját kezded írni ma éjszaka.

*/részlet a Vihar előtt című versből,
Képes Géza fordítása/*

- írja a bizonytalan jövőbe tekintve a finn TOIVO PEKKANEN

Az idézett költők — s ezt hangsúlyoznom kell — a nemzeti témának is nagyformátumú művelői, a magyar irodalom legmélyebb

hazafias költeményeinek egyikét, a *Hazám* című szonettciklust JÓZSEF ATTILA írta. E téma sokat emlegetett észt művelője a *Keleti tér* és az *Úgy kötődöm én is* című versei révén VISNAPUU. De e sorban megemlíthettem volna még a finn líra legnagyobb alakját, EINO LEINÓT, az észt JOHANNES BARBARUST és a mártírsorsát megjósoló RADNÓTI MIKLÓST is, akik — VERES PÉTER némi képp módosított szavaival — mindannyian "nemzetben, emberiségben" gondolkodtak.

Az egyetemesség érzése, az emberiség összetartozásának és egymásrautaltságának tudata a második világháború után hangsúlyosabb, mint valaha. A modern uráli irodalmakban is felerősödött a valamennyi nép és ember fenyegetettségének és közös érdekeinek, az emberiség jövője féltésének hangja. Valamennyire visszaszorult a direkt nemzeti tematika, ill. úgy hangolódott át, hogy a leghagyományosabb, sokszor egészen archaikus ritmusok, alakzatok, képek, motívumok általánosabb, egyetemes mondanivaló kifejezőivé váltak /azaz a két téma kezdett közeledni egymáshoz, sőt nem ritkán egybe is olvadt./ Ebben a vonatkozásban nem ritkán már maga a nemzeti történelem is ürüggyé válik, nemzet fölötti tanulságokat kínáló példává, a legegényibb és a legművészebb anyaggá az egész emberi közösségnek szóló tartalmak kifejezésére. Ugyanakkor mintegy ellentétes folyamat eredményeképpen az egyetemes történelem /pl. az Ókor, a Biblia világa/, ill. az Európán kívül élő népek kultúrkincse is részévé válik a nemzeti irodalmaknak mint téma, forma, motívum vagy ihletőforrás is, amelyet a hazai műhelyekben feldolgozva új művészi alkotás-ként bocsájtanak a költők és írók népük és a világ elé. /Így kezd a határ időnként és apránként elmosódni a nemzeti irodalmak között, s így válik részévé az uráli irodalmak együttese is a világirodalomnak vagy az irodalmak világának./

Mindezt kissé részletesebben, példák segítségével is megkísérlem kifejteni.

Ősi bűvigékkal, mintegy az uráli előidők mitológiájának felidézésével, a sok ezer soros chanti "teremtés énekek" formájában fejezi ki felfokozott szorongását nemzete és az emberiség jövője fölött "hosszú verseiben" JUHASZ FERENC:

Mosolygott,
mert azt is tudta Tórem,
hogyan az Ember, aki megmarad majd,
akit nem vitt el az üstök habja,
akit nem mosott el a tűz-tajték,
akit a Tűzőzön meg nem rágott,
aki a szent Tűzőzön fölött volt,
a lángcsipke-tajtékon hánytorgó
szent nyárfatutajon remegve,
a szent tokhalbőr-sátor rózsa-homályában dideregve,
ha újra földet ér,
s a kövér forró hamuban kotorászva
múltját, jövőjét sírva keresi,
sírva keresi a Megmaradást,
sírva keresi a Múlandóságot...

/részlet A szent tűzőzön regéi-ből/

Nehéz pillanataiban, a reménytelenség elhatalmasodása idején ugyanezt az Ősi világot, a szibériai obi-ugorok medvekultuszának képeit és hangulatait hívja segítségül gondjai kifejtéséhez NAGY LASZLÓ – éppúgy vágyva vissza a tiszta magasságba, ahogy "az égből aláeresztett istenfi", a medve is:

Ó szép piros Nap, ha vashorgokkal áldott mancsom
beléd vághatnám végre hogy elragadj hirtelenül,
gyökerestől kiszakíts innen úsztatva égi fátylak közé:
jó utam az lenne már, mert egyetlen bajtalan út,
egyetlen vértelen út, ha nem éri a láb a földet
s megnémul a száj a földnek, déjjana, déjjana, dé!

/részlet a Medvezsoltár-ból/

MIKA WALTARI finn író *Szinuhe* című regénye /amely indíttatásában minden bizonnyal párhuzamba állítható THOMAS MANN *József* tetralógiájával/ az ókori Egyiptomban játszódik, az író szemléletét, ábrázolásmódját s végső ítéletét azonban a második világháború iszonyata határozza meg, az "... amit mi elviseltünk, emberek, amit nem érthet, aki nem érte meg..." élményéé.

A finn irodalmat mindig is meghatározó természet-élmény /ld. pl. a Nobel-díjas F. E. SILLANPÄÄ életművét/ a mai finn lírában is jelen van, de gyakran már csak kerete /s csak itt-ott mélyen féltett színtere/ a bizonytalanságban élő embernek. A természeti képek és a napi politikai hírek montázsa, filmszerű egybevágása a személyes jelenlét kifejezetten prózai mozzanataival napjaink legjelentékenyebb finn lírikusainál /TUOMAS ANHAVA, PAAVO HAAVIKKO, PENTTI SAARIKOSKI/ nem ritkán meghökkentő verssé formálódik:

feloszlatták a parlamentet

képeket közöltek a reggeli lapok

Kekkonen nagyon gondterhelt arccal

nézett a képen

és Suomi sötétebb pont

volt a térképek papírmezején

mint a kivert szem

rádiót hallgattam és töprenkedem

nyár volt és reggel

lassan baktattam a parkon keresztül

a hajnali fénysugárban

hazafelé

fenn züllöttem egész éjszaka

A bokrokat nézegettem és felszállt a nap

verset írtam

aprócska zöldes ágyúk őrködtek a hajnal felett
az utcák üresek voltak akkor
a berlini helyzetet
a jobboldal miatt törölték ezeket az igéket
és a futóárkokat víz fedi

mi történik tulajdonképpen?
meleg volt azon a reggelen
mintha egy nagy szobából bámultunk volna az útra
kifelé

/PENTTI SAARIKOSKI: *Mi történik tulajdon-
képpen?* Jávorszky Béla fordítása/

Az észt JAAN KROSS történeti kisregényei az intellektua-
litás és az élményszerűség legmagasabb fokán idézik meg az
észt múlt kevésbé ismert fontos alakjait, eseményeit. Tetem-
rehívásai népe számára épp úgy kínálnak tanulságokat /szűkebb,
nemzeti vonatkozásban/ mint mindannyiunk számára. *Menny-kő* cí-
mű művében K. J. Peterson és O. W. Masing szembeállításával, s
a két jellem páratlanul izgalmas megütköztetésével a védtelen
génusz és a hatalom birtokában levő középszerűség mindig is
tragikusan végződő konfliktusára figyelmeztet. Az *ember tra-
gédiája*-t észtül megszólaltató költőként is kiemelkedő KROSS
híres filozófiai versében /*A világ felfedezése*/ a sikert és a
kudarcot egyaránt magába rejtő, s ezekben a mindig, mindenki
számára ismétlődő, de csak ezek vállalásával teljes, küzdő,
kereső emberi élet jogaiért emel szót:

Minden ember Genovában született,
.....
És mindenki elindul világgá,
mert mindenkinek világgá kell mennie
.....
és új világot fedez fel.
Mindegyik.
Néhányan: mindenkinek,
kevesen: sokaknak

és mindegyik: saját magának.
Mert mindenkinek fel kell fedeznie
saját világát.

/részletek, Képes Géza fordítása/

A nemzeti és az egyetemes, nemzetiség és egyetemesség harmonikus egységben, szép összhangban szól ma már a fiatal uráli irodalmakban is. A mari VALENTYIN KOLUMB, a komi GEN-NAGYIJ JUSKOV, a mordvin ARTUR MORO, az udmurt FLOR VASZILJEV, a chanti ROMAN RUGIN és PROKOPIJ SZALTIKOV, a nyenyec LEONYID LAPCUJ és VASZILIJ LEDKOV lírájában megvalósul már a nemzeti hagyományok és a legáltalánosabb, minden emberhez szóló költői mondanivaló szintézise. E magasrendű és igen tudatos egység legmeggyőzőbb bizonyítéka azonban a napjainkban már európai rangú manysi JUVAN SESZTALOV életműve. A hétezeres lélekszámú kis nép hírneves fia /aki *Julidnusz* című nagy elbeszélő versében a nyelvrokon magyar és manysi nép múltját és jelenét kapcsolja össze művészi módon/ legjelentősebb lírai megnyilvánulásaiban a manysi hagyományok nyelvén és kifejezőeszközeivel a Világegyetem valamennyi lakójához és a Földkerekség valamennyi lakója nevében is szól – felemelő és bizakodó szavakkal –, mikor így ír:

A szarvasok igazi pásztora az ember,
csak ő barátja mindennek, ami él.
Mint ahogy forog a Föld,
forog, nem áll meg pillanatig sem:
az ember szíve sem
pihen soha meg.

Nő a fű mint ahogy
nőnek a szarvasok –
tél ködein át tompa fénnel
távoli tavasz int.

Rénszarvaspásztor
áll a világ közepin.

/részlet az *Ének a tajgán* című versből.
Képes Géza fordítása/

Újra megvalósult hát az az egység, amelyet valaha az egyedit és általánost, a nemzetit és egyetemet olyan szerencsésen és plasztikusan egybeolvasztó és megszólaltató folklór képviselt, de most már magasabb szinten. A világ ösztönösen helyes látásától és felfogásától hosszú, nem nehézségek, kitérők és buktatók nélküli fejlődés után az uráli irodalmak mindegyike elérkezett a világ átgondolt, egyedül helyes és lehetséges értelmezéséig. Együtt örül az emberiséggel, ha oka van rá, érte fél, jövője aggasztja, ha szaporodnak a baljós jelek. Fejlődésének ezen a magas fokán, ha szerény fejezetként is, része már a világirodalomnak, s azt olyan formában gazdagítja a maga hozadékával, egyéni gondolkodásmódjával, nemzeti színeivel, amiként a világirodalom legnagyobbjai is a maguk nemzeti környezetben játszódó, nemzeti tematikájú, mégis mindenkihez szóló zseniális alkotásaikkal.

J E G Y Z E T E K

A cikk kísérlet az uráli nyelvű irodalmak egységes szempontok alapján való együttes tárgyalására. Megállapításai helyenként eltérnek az egyes nemzeti irodalomtörténetek álláspontjától, úgy hiszem azonban, hogy a belterjes, csupán egy műveltségi körön belül érvényes szempontok fölé emelkedve – gondolkodásra késztetők.

Világirodalmi /ha úgy tetszik nemzetközi/ témáról lévén szó, helyenként elkerülhetetlen volt olyan tudottnak vett tények feltüntetése, amilyen pl. PETŐFivel vagy MADÁCH IMRE-vel kapcsolatban, hogy magyarok, vagy a *Kanteletár* mellett a finn jelző. Egyébként – eltekintve a legnagyobb nevektől – meglehetősen kevésbé ismerik egymást a rokonnépek, a költők nemzeti hovatartozását már ezért is tanácsos jelezni.

A nemzetiség párjául szándékosan nem a nemzetköziséget választottam. Ez a kifejezés ugyanis napjainkra oly mértékben töltődött fel politikai tartalommal, és annyira osztály megkötöttségű, hogy jelentése nem azonos pl. a *Kanteletár*-ban, vagy akár az *Ember tragédiájá*-ban és a KROSS-tól idézett versben kifejezett felfogással, emberiség szemlélettel.

Fejtegetéseim minden bizonnyal bírálhatók. Súlyos kifogásként merülhet fel a csupán nyelvben rokonnak vélt uráli népek irodalmának összevonása a fenti cím alatt. A jelzett fejlődés nem csupán az uráli irodalmak sajátja, különleges vonása – vélekedhet a kritikus. Sokkal szerveesebb összetartozást lehetne kimutatni – szerinte – az egyes uráli népek irodalmában, és az illető uráli nép földrajzi szomszédságában élő, vele azonos sorsot átélt de nem nyelvrokon nép irodalma között. Nem szemlélhetők egységben egyébként az uráli népek történeti—társadalmi fejlődésük tekintetében sem, rendkívül nagyok az eltérések és jelentősek az elcsúszások egymáshoz viszonyítva is – toldhatja meg észrevételeit. S a sor folytatható.

A megjegyzésekben sok az igazság. Mégsem cáfolják érvelesemet, amellyel kapcsolatban tárgyalási szempontként magam is érvényesíthetem a még legtisztább genetikus és tipológiai irodalmi kapcsolatok esetében sem elengedhető "mutatis mutandis" tételét. Az őstörténeti ismeretek és a nyelvrokonság tényei alapján tagadhatatlanok a kapcsolatok /szerves kapcsolatok! / az uráli népek folklórjában. A társadalmi, történeti, kulturális téren bekövetkezett eltérések, ill. a népeket elválasztó földrajzi távolság tekintetbe vétele mellett azok a

párhuzamok sem téveszthetők szem elől, amelyek egészen nyilvánvalóak a finn — észt, a komi — udmurt — mari — mordvin és a manysi — chanti — nyenyec élet, sors és műveltség viszonylatában. A nyelvi összetartozás felfedezése — az egymásról nem tudás évezredek és évszázadai után — ismét egymás felé fordítja az uráli népeket. Ezt az érdeklődést a számtalan kölcsönös /oda-vissza/ fordítás, hatás mellett /ezek némelyikére fentebb utaltam, a kérdés egyébként meglehetősen feldolgozatlan/ az a tény is igazolja, hogy pl. a magyar irodalomban a XVIII. század második felétől napjainkig valamilyen formában élve él a nyelvrokonság gondolata /gondoljunk itt csupán DUGONICS ANDRÁS-nak a maga korában páratlan sikerű őstörténeti regényeire vagy ZEMPLÉNI ÁRPAD oly kevésbé ismert és méltatott költészetére. De említhetném a finn ARVI JÄRVENTAUUS és MARTTI SANTAVUORI magyar tárgyú regényeit is/. Az egykori közös gyökerű költészet /és hagyományvilág/ szétágazott és megritkult szárait hosszú idők után megint meglelték a költők és a tudósok, s azokat egyesek és időnkint újra összecsomózzák. Többről, sokkal többről van tehát szó, mint alkalmi, erőltetett párhuzamokról — ha úgy tetszik véletlenekről —, s ez már önmagában is igazolja a csak vázaltszerűen kidolgozott téma jogosultságát.

I r o d a l o m

DOMOKOS PÉTER: *Zur Frage der neueren Literatur der permischen Völker.* /in: Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini habitus, Bp., 1963/

- : *Kisebb nyelvrokonaink irodalmáról* /Napjaink, 1968.3./
- : К вопросу об эпосе в фольклоре угро-финских народов /in: Проблемы изучения финно-угорского фольклора, Саранск, 1972/
- : *A fiatal urdli irodalmak forrásairól* /Néprajz és Nyelvtudomány, 1971-1972/
- : *Nyelvrokonaink irodalmáról* /Tiszatáj, 1972. 2./
- : *A fiatal írásbeliségű urdli népek szépirodalmáról* /Helikon, 1972. 3-4./
- : *Az urdli népek költészete* /in: Uráli népek, Szerk.: Hajdú Péter. Bp., 1975./
- : *A finn irodalom fogadtatása Magyarországon.* Bp., 1972.
- : *Medveének. A keleti finnugor népek irodalmának kistükre.* /válogatta, fordította, az utószót és a jegyzeteket írta/ Bp.; 1975.

THE PROBLEM OF NATIONALITY AND UNIVERSALITY AND THE
DEVELOPMENT OF THEIR RELATIONSHIP IN THE LITERATURES
OF THE URALIAN PEOPLES

by

Peter Domokos

The literature of smaller nations and peoples offers for analysis the history of a pair of concepts from their formation to a synthesis through conflicts. If simplified, the process consists in the development of the relationship between the individual and the collective; more precisely, it is the history of the categories "nationality" /i.e. the belonging to a particular nation/ and "universality" /i.e. universally human, supranational/ as most characteristically manifested in literature.

The author proves his thesis with the comparison of periods of literary history and individual literary careers of Uralian literatures as well as excerpts of literary texts.

EGY FEJEZET A MORDVIN FOLKLÓRBÓL

Dugántsy Mária

A mordvin népköltészetben a méltán híres epikus énekek mellett igen jelentős szerepet játszik a még talán kevésbé kutatott siratóköltészet is.

A sirató egyike a legősibb műfajoknak, mely ma is él. Ősiségéről tanúskodik a szűk terjedelmű dallamforma, az improvizatív jelleg, s az ének és a kötetlen beszéd határán mozgó előadásmód. A népi énekesek, Jehimija Krivosejeva és Fjokla Bezzubova révén ez a virágzó népköltészeti műfaj a mordvin irodalomban is elfoglalta már helyét, új kifejezőeszköz lehetőségét teremtve meg a mai ember érzései, gondolatai számára.

A szövegek elemzése során bizonyos formai és funkcionális jegyek alapján három fajtáját különböztethetjük meg a siratónak. A *r i t u á l i s s i r a t ó k a t*, melyek a lakodalmi és halotti szertartások fő műfajai, a különböző szerencsétlenségek hatására énekelt *s z a b a d s i r a t ó k a t*, valamint a *r e g r u t a s i r a t ó k a t*, melyek a két előző csoport között szinte átmenetet jelentenek, s egy ismétlődő alkalomhoz, a regruta-kíséréshez kapcsolódnak.

A *r i t u á l i s s i r a t ó* szorosan összefonódik a szertartással, annak minden mozzanatára reagál, az alaptónusát adja meg. Egy teljes sirató magában foglalja az illető szertartás összes részsiratóját az ismétlésekkel együtt. A lakodalmi és a halotti siratókban sok egyezést, közös elemet találhatunk, melynek oka eredeti funkciójuk azonosságá lehet. Szertartásaik között is sok összefüggés van, sőt némely esetben a kettő sajátos keveredése jött létre. Pél-

dául fiatal lány temetésekor megülik a lakodalmát. Ilyenkor a szertartás több részlete megegyezik a lakodaloméval. A barátok eljönnek búcsúzkodni, elsiratják, de felváltva énekelnek halotti és lakodalmi siratókat.

Helyenként a "menyasszonyt" helyettesíti a barátnője vagy a húga, és kiválasztják a vőlegényt is. A temetőből hazafelé lakodalmi menetként vonulnak nagy zajjal, kurjongatással. A falu határánál a vőlegény rokonai fogadják őket, majd folytatják az utat a meghalt lány házáig. A házba még dalolva, táncolva mennek be, de ott elcsendesednek és megkezdődik a tor. Helyettes nélkül is végbemehet ez a temetés-lakodalom, a leány ilyenkor egyszerre szerepel mint halott, és mint férjhez menő menyasszony. A kettő nem zárja ki egymást, hiszen a halál nem az élet megszűnését jelentette, hanem csak egy átmenetet egy másfajta létformába, éppen olyan állapotváltozást, mint a születés vagy a férjhezmenetel. E hit alapján egyezhetnek meg vagy keveredhetnek egymással a születést, a halált s a házasságot jelentő vagy azokkal kapcsolatos szimbólumok.

A lakodalmi és a halotti szertartások párhuzamosságában lényeges, hogy mindkettő két nagyobb egységre bontható, melyek funkciója és hangulata is szemben áll egymással. Az első szakasz a halotti szertartásban a halál beálltától, pontosabban a felravatalozástól a halott eltemetéséig tart. A lakodalomban a kezdő pont az eljegyzés /mely éppoly meghatározó és gyakorlatilag megmásíthatatlan volt, mint a halál/, s a menyasszonynak a vőlegény házába érkezésével végződik. A távozás, az elválás, s az ezzel kapcsolatos tennivalók, érzelmek kifejezése jellemző erre az időszakra - a siratók egy pillanatra sem hallgatnak el.

A második szakasz ezzel szemben a "megérkezéssel" kezdődik, s a szertartás egyes momentumai a jövevénynek az új környezetbe való beilleszkedését segítik, ill. szimbolizálják. A halott

megérkezik végleges helyére, a sírba, s elfoglalja helyét az ősök körében is, folytatja életét a másik világban. Ünnepeles beiktatását jelentette a rögtön, még a síron elvégzett állatáldozat, s ennek későbbi maradványa, a tor: megvendégelték az ősöket, hogy mulassanak és fogadják szívesen az újonnan jöttet. Az ittmaradottak is esznek, isznak, és vidám dalokat énekelnek. A menyasszony is megérkezik új környezetébe, az új családba, ahol örülnek neki és a család bővülésének. Itt már neki sem szabad szomorúságot mutatnia, siratásnak helye nincs. Ünnepelesen bevezetik a családba: új nevet kap, bemutatják a ház és az udvar isteneinek, az ősöknek és az élő rokonoknak, megismerkedik a férjével. Új élet kezdődik számára. A szertartásoknak erre a második szakaszára tehát a jókedv, a vidámság, a reménykedés jellemző.

Összefüggést találhatunk még a halotti szertartások 40. napi emlékünnepe és a menyasszonynak, ill az új asszonynak a lakodalom utáni első hazalátogatása között. Funkciójuk azonos: az eltávozott hosszabb idő elteltével hazamegy, egy kis időt tölt otthon családjá körében, beszámol arról a másik világról, s véglegesen elbúcsúzik ettől. Ez az időszak csak átmenet volt számára: a halott lelke 40 napig még a házban, vagy körülötte kószál, csak ezután tér véglegesen helyére, s a fiatalasszony - egyes vidékeken - az első hazalátogatásig haját leány módjára leengedve hordhatta, viselhette lányruháit, s a legfiatalabb menyre érvényes szigorú szabályok még nem vonatkoztak rá. E látogatás után jogot kap arra, hogy gyakrabban elmenjen szüleikhez, viszont elveszti a lányszabadsággal járó kiváltságokat.

A *síratók elsődleges funkciója* valamikor mágikus volt, bár a lírai elemektől akkor sem lehettek teljesen mentesek. A mágikus szerep maradványai pl. a szláv síratók olyan elemei, melyekben a halotthoz fordulnak, hogy éledjen fel, vagy a természet erőitől kérnek segítséget. Ha időközben a mágikus világtkép változott is, elemei megőrződtek a szövegekben.

A mordvin siratóénekek szövegei, mint népköltészetük más műfajai is, a mordvin mitológia valóságos kincsesbányái. A mordvinok istenekkel népesítették be a természetet, környezetüket, mindennek megvolt a maga védő, őriző istene, s ezekkel mindennapi életükben is szoros kapcsolatot tartottak.

Nagy szerepe volt az ősök kultuszának. A már rég meghalt nagyapákkal, nagyanyákkal szüntelen kapcsolatot tartottak, jóindulatukat élvezték. Az ősök részt vettek a család életében, minden ünnepre, minden fontosabb esemény alkalmával megidézték őket, kikérték véleményüket, beszámoltak a családban történetekről. Az élők nem dönthettek semmi fontosabb dologban az ő tudtuk és beleegyezésük nélkül. Ezért a halotti és lakodalmi siratók elsődleges funkciója az lehetett, hogy közöljék az ősökkel a család állapotában végbement változást: valaki kiválik, eltávolodik közülük.

A halott családtag őseihez tér, ezért kéri őket a sirató, hogy fogadják be az új jövevényt, ne haragudjanak rá, éljenek vele békességben a másik világban.

A umon' kulit' pokštinēt
A umon' jomit' babinēt
Lišedeja škinēn' avan' nej
karšo

Lišedeja vaninēn' kormaj nej
karšo

Kelme kalmo ortinenk
panžika

Kelme kalmo orta laznenk
sainka!

Škinēn' avam kelgeze

Škinēn' avam nej molī

Tonačin narod nej i jutks..¹

Nemrég meghalt nagyapák
Nemrég elhunyt nagyanyák
Gyertek ki szülő anyám
elé

Gyertek ki őriző táplálóm elé

A hideg sír kapuját nyissátok ki

A hideg sír ajtaját emeljétek fel,

Szülő anyám készülődik

Szülő anyám most indul

A másvilági nép közé..

A lakodalomban a menyasszony válik ki a családból, távozik ide-

gen helyre, idegen emberek közé. Ezt kell közölni az ősökkel, meghívják, legyenek e fontos esemény tanúi. Hozzájuk fordul siratóiban a menyasszony, búcsúzik tőlük, segítséget kéri "elrablóival", a vőlegény násznépével szemben.

Oh pokš pokštineň - babineň

Oh mon tirinen - vaninen!

Tiň sodilide šačmodoň,

Nej sodatado a sodatado tulej-
madoň?

Koda tertiadiž - pačtadiž ?²

Ó, ős nagyapáim,
nagyanyáim,

Ó, én szülő - táplálóm!

Ti tudtatok születéséről,

Vajon tudtok-e most távozásomról

Hogyan hívjalak -
hozzalak titeket?

Az elválással együtt jár a fájdalom érzése, így ennek kifejezése is kapcsolódott a siratóhoz. Később, mikor a mágikus szerep már elhalványult, ez a műfaj szinte teljes egészében a fájdalom kifejezésének eszközüvé vált. Bár közlő funkciója ekkor is megmaradt, inkább már csak a falu közösségének szól: értesít az eseményről, s az epikai részekben a főhős életének, a halál, vagy a szerencsétlenség körülményeinek részleteit villantja fel.

A ma rendelkezésünkre álló - a XIX. sz. végén és a XX. sz. elején lejegyzett - mordvin rituális siratószövegek, valamint a hozzájuk tartozó szertartások alapján ennek az ének-műfajnak a következő funkciókat tulajdoníthatjuk:

1. Közlés. Az ősök, az istenek, valamint az élő emberek értesítése, hogy valaki kiválik közülük.

2. Kapcsolatteremtés a másik világgal. A lakodalmi siratóban mindkét másik világgal: az ősökével, akiktől búcsúzik, és új, ismeretlen élete, a vőlegény családjának világával.

3. Kapcsolat létesítése az éppen meghalttal, a menyasszonynak pedig az elhagyandó családtagokkal.

4. A halott jóindulatának elnyerése. A lakodalomban: a családtagok részvételének felkeltése.

5. Védelem a változás idején különösen hatékonyan működő rossz szellemek ellen.

6. A sírás, a könnyek a másik élet megváltásául szolgáló eszközök.

7. A tisztelet, a hála kifejezése.

8. Megfelelő formát ad az eltávozásnak, s előkészíti az új helyen a kedvező fogadtatást.

9. A fájdalom kifejezése.

10. Pszichológiai funkció: a sírástól, a fájdalom kifejezésétől, annak a közösséggel történő megosztásától megkönnyebbül a sírató.

Ezeket a funkciókat a síratók a maguk egészében látják el, némelyik kifejezésére azonban külön formulák alakultak ki.

A rituális síratóénekeket vizsgálva kétfajta szövegrészt különböztethetünk meg bennük. Az egyik, amely változatlanul, vagy csekély változtatással más halotti, ill. lakodalmi síratóban is megtalálható, *állandó elemekből* áll. A másik a *változó szövegrész*, mely csak abban az egy síratóban szerepel, s az egyéni, aktuális közlés hordozója. A változó szövegrészre jellemző az egyszerűség, rögtönzöttség, ritmusa, szótag-száma általában igazodik az állandó elemekéhez, de szabadabb határok között mozog.

Az állandó elemek *kötelezőek*, vagy *fakultatívak*. A *k ö t e - l e z ő k* helyzete lehet: 1/ kötött - ezek a szertartás menetére, a cselekvésre közvetlenül utalnak, s jelentésük mágikus, vagy egyszerű: 2/ szabad - amelyek nem közvetlenül vonatkoznak a szertartás menetére, ezért több helyen is előfordulhatnak, de többnyire mágikus jelentésűek, s így elmaradhatatlanok.

A kötelező, kötött helyzetű elemekkel az énekes a szertartás menetét követve szinte kommentálja maga és mások cselekedeteit, tehát a cselekvésekhez hozzá tartozik azok szóbeli kifejezése is.

A kétféle - a lakodalmi és a halotti - siratóban ezek az elemek természetesen eltérhetnek. Nem is csak a szertartások különbözősége miatt, hanem azért is, mert a halotti szertartásban a főszereplő passzív, s a környezete cselekszik, a lakodalomban pedig maga a főhős a legaktívabb.

A halotti szertartás két fő momentuma: a búcsú a halottól - mely a halál pillanatától a temetésig tart, és a megemlékezés a halottról a temetés után - már együtt említve őt az ősökkel. Az első két-három napig tart, s főbb elemei: a halálhír elterjesztése, a test előkészítése, koporsókészítés, a test kivitele a házból, út a temetőig. A második szakasz a temetés után a torral kezdődik /ahol nem siratnak/, majd bizonyos számú napok elteltével a megemlékezésekkel /amelyeken ismét siratnak/ folytatódik.

A lakodalom három időszakra osztható: az előkészítésre, a lakodalom napjára, és a lakodalom utáni időszakra. A siratás már az előkészítés idején megkezdődik, a menyasszony esténként, barátain körében, kézimunkázás közben sirat. A lakodalom napján az eddig énekelt összes siratót /részsiratok/ is újra elénekli, majd a lakodalom után néhány héttel végleges búcsút vesz otthonától, lánysága helyeitől - újra sirat.

Az ilyen kötött helyzetű kötelező elemekhez tartozik az alábbi kezdő formula is, melyben az énekes a ház, az udvar, a kút stb. isteneihez fordul.

Lakodalmi:

Tetán jurton kirdize	Atyám hajlék őrizője
Tetán kardo sarkozo	Atyám udvar védője
Ila tandatt šumneden	Ne ijedj meg zajomtól
Ser jomamo vajgeiden - ³	Testem elvesztő hangomtól -

Halotti:

Kudoń kirdi, kudava	Ház megtartó, házanya
Jurtoń kirdi, jurtava	Jurta megtartó jurtanya
Ila tandadt šumnědē	Ne ijedj meg zajomtól
Ila sorakadt vajgėldē... ⁴	Ne remegj meg hangomtól...

Hasonló motívumok még a kapcsolatteremtés az ősökkel, az útkereszteződés, a mágikus hármas szám szerepeltetésével.

A *f a k u l t a t í v* elemek megkövesült, állandó motívumok, melyek hordozhatnak mágikus jelentést, vagy egyszerűen csak a különböző érzelmek kifejezésére állandósultak. Legtöbbjük a mordvin népköltészet más műfajaiban is él. Helyzetük a siratóban lehet kötött vagy szabad, de jelenlétük nem kötelező. Viszonylag nagy számuk oka az, hogy a személyes érzelmek kifejezői, a líra hordozói. Kötött helyzetű pl. ez a kezdő formula a részsiratók elején, melynek figyelemkeltő szerepe van, s az énekes lelki állapotát fejezi ki:

Lakodalmi:

Mežen sėdejse mon aštan,	Mi történik szívemmel,
Kodamomo mėlse mon kirdan	Mi történik lelkemmel,
Meks a targavi vajgelem,	Miért nem zendül fel hangom,
Meks a jovtnėvit valinen? ⁵	Miért nem csendül fel szavam?

Halotti:

Mežen sėdse mon aštan,	Mi történik szívemmel,
Mežen karšo mon kirdan?	Mi történik lelkemmel?
Éli mon aras kurgo potso kelem,	Vagy nincs a számban nyelvem,
Éli mon aras kel piraso valneń? ⁶	Vagy nincsenek a nyelvem hegyén szavaim?

Szintén kötött helyzetűek a felravatalozott halottal folytatott beszélgetésre kialakult sztereotíp mondatok, vagy

a menyasszony siratójában némely, a halálra utaló motívum. Viszont szabadon fordulhat elő igen sok elem, mely a szavak, mozdulatok mágikus erejére épül. Például: halott rokonának köszönetet mondva a menyasszony háromszor meghajolva így énekel:

Āervoj poklonom mon makssa -	Első meghajlással -
Langsto modanzo mon štavtan.	Róla a földet kitakarom.
Omboć poklonom mon makssa -	Második meghajlással -
Langsto lazonzo kēpedan.	Róla a deszkát fölemelem.
Kolmoć poklonom mon makssa -	Harmadik meghajlással -
Mon tartastonzo nej šavta. ⁷	A helyéről én most fölemelem.

Vagy gyakran jelenik meg ez a mi regösénekeinket is idéző jókívánság:

Pas maksozo, maksozo,	Adjon isten, adjon,
Verde pižemeks pižeze,	Felülről esőként öntözzön,
Aldo lišmaks lišeze,	Alulról forrásként ömöljön,
Sušikan parēn peškedež,	Teljen a szuszék és a kád,
Vere krisan kēpedež,	A tető fölfelé emelkedjen,
Alo moston mēnevez! ⁸	A padló lefelé süllyedjen!

Allandósultak formák az árvaság, az egyedüllét, a magára utaltság kifejezésére, a mordvin népköltészet kakukk szimbólumát felhasználva. A távozást, az újra találkozás lehetetlenségét hol a legegyszerűbb módon fejezik ki:

A karšo jondo vasttadiž ¹¹	Szemből nem találkozom veled,
A mēlga mōlež sasatadiž... ⁹	Nyomodba menvén nem érlek utól...

hol meg kozmikus képeket követel a lehetetlenség kifejezése:

Halotti:

Koda latktne-pandtne, dugaj,	Mikor a hegyek-völgyek, nő- vérkém
------------------------------	---------------------------------------

<p> Vejkev-vejkendit, Pokš meñeltene-mastortne Vejse vastit, Mastor langso morjatne koskit, Šeste, dugaj, ñejtano, Šeste, Darja-dugaj vastano..¹⁰ </p>	<p> Eggyé egyenesednek, A hatalmas ég-föld Eggyé egyesül, A földön a tengerek ki- száradnak, Nővérekém, akkor látjuk egymást, Darja-nővérekém akkor találkozunk </p>
--	--

Gyakoriak a dicsérő motívumok, melyekkel a menyasszony felnevelő édesanyját illeti, vagy valamely nőrokont siratnak el. Halotti siratóból való a következő részlet:

<p> Oh, avakaj, kormakaj! Oh, avakaj, tirjakaj! Ávinem, lísi činem! Ton moñ pesķedi kovñem, Čoksñen-valsken zoriñem, Čoksñen zora teštinem...¹¹ </p>	<p> Ó, anyácskám, táplálóm! Ó, anyácskám, nevelőm! Anyám, felkelő napom! Te, én teliholdam, Estvéli-reggeli derengésem, Esthajnali csillagom... </p>
--	---

Különböző lelkiállapotokat fejeznek ki a következő elemek a lakodalmi és a halotti siratókban egyaránt. A fáradozás, a sok munka hiábavalóságát:

<p> Kevs vačkodit ton keđnet, Varmas noldit ton vijnet..¹² </p>	<p> Kőbe verted kezedet, Szélbe szórtad erődöt. </p>
---	---

A tehetetlenséget:

<p> Oh, mezt tejñems? Kov moñems? Kot vačkodems kavto moñ keđnen Purnams kemeñ moñ kot surnen..¹³ </p>	<p> Jaj, mit tegyek? Hová legyek? Össze csapom én két kezem Tördelhetem én tíz ujjam. </p>
---	--

Az elviselhetetlen fájdalmat:

<p> Oh, lužadovlin lužadož! Oh, londadovlin londadož..¹⁴ </p>	<p> Ó, bár megszakadva megszakadnék! Ó, bár elsüllyedve elsüllyednék! </p>
---	---

A fájdalom külső kifejeződését:

Āizemevteme mon načkož,	Eső nélkül nedves vagyok,
Varmavtomo mon puvšež,	Szél nélkül is ingadozok,
Šeldejteme puporkšnez. ¹⁵	Bucka nélkül bukdácsolok.

A mordvin siratóénekekben egy érdekes kifejezési módot figyelhetünk meg: valamely fogalmat - annak teljes kimerítését - körülírással, két ellentétes jelentésű határfogalom párhuzamba állításával fejezik ki. A két ellentétes fogalom mindig konkrétabb annál a harmadiknál, amit együtt jelentenek. A legkülönbözőbb elemekből találhatunk erre példát.

A gondoskodás, sok munka kifejezése:

A veñ udoma mon sodiñ	Éjszakai álmat nem ismertem,
A čiñ aštema mon sodiñ. ¹⁶	Nappali pihenést nem ismertem.

Dicséret:

Valske rana mon siñiñ	Ha reggel korán mentem hozzád,
Čokšne pozda mon siñiñ,	Ha este későn mentem hozzád,
Ikel jondo vastniñik,	Szemből fogadtál,
Udal/o/ jondo iłtiñik. ¹⁷	Hátulról elkísértél.

Mágikus kényszerítés vagy kívánság:

Verde pižemeks pižeze	Felülről esőként öntözzön,
Aldo íismaks íšeze, ¹⁸	Alulról forrásként ömöljön.

A halott jövőendő lakhelyéről:

Čokšne araš tol valdost,	Este nincsen tűzük,
Valske araš kačamost. ¹⁹	Reggel nincsen füstjük.

E legutolsó példában a két ellentétes fogalmat /este-reggel/ mesterien kapcsolja össze a tűz és füst egysége, melynek szétválasztása itt szemléletesen indokolt.

A siratók és általában a mordvin epikus énekek és balladák folytonosságát nem tördeli kisebb egységekre a strófa.

Mégis a végtelenül folyó sorokban szigorú rendszeresség érvényesül, melynek alapja a párhuzamosság. Ez szervezi megbonthatatlan egységekké az állandó elemeket, de ez teszi őket nyitottá is, hogy természetesen kapcsolódhassanak a változó szövegrészekkel.

"A költői mesterségek lényege a nyelv minden területén az ismétlődő visszatérés." írja R. JAKOBSON²⁰ éppen a népköltészetéről szólva. S e szavak a mordvin siratóköltészetre is igazak.

Nézzük meg, miképp érvényesül a párhuzamosság, az ismétlődés, mint rendező elv a lakodalmi sirató egyik állandó elemén!

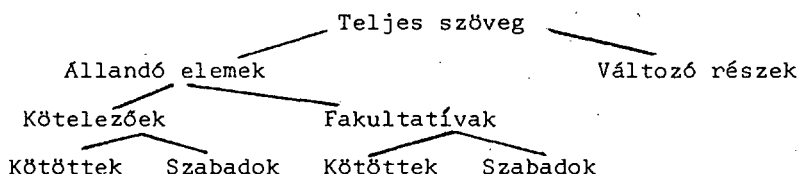
1 Tetań jurtoń kirdize	Atyám hajlék őrizője
2 Tetań kardo sarkozo	Atyám udvar védője
3 Ila tandatt sumnedē	Ne ijedj meg zajomtól
4 Ser jomamo vajgēdē -	Testem elvesztő hangomtól -
5 Avol toń mon tandavtlan	Nem téged ijesztlek
6 Avol toń mon tormosan	Nem téged zavarlak
7 Es serīnē mon lažan	Saját testem siratom,
8 Es serīnē kovoljan... ²¹	Saját testem sajnálom...

A nyolc sor párhuzamos párokba szerveződik. Az 1-2. sor megszólítás, mindkettő a *tetań* 'apám' GenPxSgl ragos névszóval kezdődik, s egy-egy PxSg3 jellel ellátott névszóval végződik. Tiltó igével kezd a következő sorpár, s e felszólítás az előző megszólításhoz kapcsolódik. A 3-4. sor utolsó szavai szemantikailag közel állnak egymáshoz, végződéseik alakja és jelentése megegyezik: *-dēń* Abl+PxSgl. Az 5-6. sor első része azonos, a második rész szavainak jelentése hasonló, szókezdő fonémáik: *t-* megegyeznek, nyelvtani alakjuk ugyanaz: VxSgl *-an*. A 7-8. sor ugyanígy alakul: csak az igékben térnek el. Ismétlődnek a fonémák is. A 3-8. sorok záró fonémája végig *-ń*, *-n*, amelyek Sgl jelentésűek, s a 3-4. sor végén PX, az 5-8. sor végén Vx. A 3-4. sor Px-e ugyanakkor azonos ka-

tegóriájával vissza utal az 1-2. sorok végén szereplő 3. személyű Px-re: -zo, -ze, mely azonban tovább utal a sorok elején álló főnevek GenPx1 végződésére: -ń.

A siratók állandó és változó elemei a szövegekben együtt élnek, sokszor nehéz köztük valamiféle határt is vonni. Az állandó elemekbe bele is épülhetnek a változó szövegrészek, melyek ritmusa, felépítése igazodik azokhoz.

A megvizsgált elemek alapján - a szemléletesség kedvéért - leírhatjuk az erza-mordvin rituális siratószövegek összetevőinek általános és leegyszerűsített sémáját:

Az ábra jobb oldalán találhatók a szabadabb elemek, amelyek az improvizáció lehetőségét megteremtik. A legszabadabbak a változó részek, ezután következnek az állandó elemek közül a szabad helyzetű fakultatívak, majd a szabad helyzetű kötelezők, s végül a kötött helyzetű fakultatívak. A siratóban a szilárd vázat a közvetlenül a cselekvésre utaló, kötelező, kötött elemek alkotják, s ezek közé épülnek be a "mozgó", szabadabb elemek. Ez a szilárd váz és az állandó elemek megléte biztosítja ennek a műfajnak a fennmaradását, az elemek variálhatósága, s az improvizatív jelleg pedig a rugalmasságot, a gyors reagálás, fejlődés képességét.

Az improvizáció lehetőségét az ismétlődés teremti meg, amely a legkisebb egységtől az egészig áthatja és szervezi a szöveget, eggyé olvasztja az állandó és változó részeket. A fonológiai ismétlődések, a morfológiai alakok

párhuzamossága vagy azonos alakúsága, a szintaktikai párhuzam és ellentét szervezi a szöveget. Ez azonban nem séma, hanem alapelv, szemléletmód, gondolkodási forma.

A metrum szabályozott a sirató énekekben is, és általában érvényesek a R. JAKOBSON-LOTZ J. által a mordvin népdalokra felállított metrikai szabályok.²² De természetesen nagyobb szabadsággal: ahol a szótagszám esetleg hiányos, a szünetet az énekes töltőelemekkel vagy hangnyújtással tölti ki. A legkedveltebb ritmusképlet a rituális siratókban a kétütemű hetes vagy nyolcas 4+3 és 5+3 elosztásban. Több ütemből is állhat egy sor, ilyenkor a végső a lényeges, amely kevés kivételtől eltekintve 3 szótagos.

J E G Y Z E T E K

1. Up7 19. L:uo. 18, 22, 27.
2. Up6 276.1. L:uo. 216, 264, 330, 367.1. Msz. 34, 135, 136, 201.1
3. Msz 33.1. L:uo. 76.1. Up6 23, 61, 68, 98, 101.
4. Up7 18. L:uo. 19, 22, 27.
5. Up6 180.1.
6. Up7 16, L:uo. 7, 19, 46, 50, 51, 27.
7. Up6 264.1.
8. Msz. 106.1.
9. Up7 15. L:uo. 47, 4, 1.
10. Up7 40.
11. Up7 12. L:uo. 7,3, 18, 41.
12. Up6 151.1. Up7 41.
13. Up7 32 Up6 370.1.
14. Up6 264.1. Msz 60.1.
15. Up7 27. Msz 105.1. Up6 399.1.
16. Up7 50.
17. Up7 41.
18. Lásd 8. jegyzet!
19. Up7 54.
20. JAKOBSON, R.: *Hang-jel-vers.* Bp., 1969. 347.1.
21. Lásd 3: jegyzet!
22. JAKOBSON, R. - LOTZ, J. *Egy versrendszer axiomatikája - a mordvin népdalok alapján:* Magyar Nyelvtud. Társ. Kiadv. 119. sz.

I R O D A L O M

- JEVSZEVJEV, M. J.: *Mordovszkaja szvagyba*, Moszkva, 1931.
/röv: Msz/ *Usztno-poetyicseszkoje tvorcseszt-
vo mordovszkogo naroda*. 6-7. köt. Szaranszk,
1972. /röv: Up6, Up7 /
- CSISZTOV, K. V.: *Pricsitanyija*. Leningrád, 1960.
- IMJAREKOV, M. G.: *Osznovnije motivi mordovszkih pohoronnih
pricsitanyij "Moksa"*. 1973/1 Szaranszk
- BORISZOV, A. G.: *Mordovszkaja szvagyebnaja lirika*. Moszkva, 1965.

ERSA-MORDVINISCHE RITUELLE KLAGELIEDER

von

Mária Dugántsy

Die Kunstgattung der rituellen Klagelieder bildet einen grundlegenden Bestandteil der Hochzeits- und Bestattungszeremonie. Die Klagelieder beider Zeremonien ewisen viels ähnliche Züge auf, die aus der gemeinsamen Funktion herrühren. Das Klagelied hat einen improvisatorischen Charakter, als Bestandteil einer Zeremonie verfügt es aber über eine gewisse Beständigkeit. Die Texte bestehen demnach aus festen und aus veränderlichen Teilen. Eine gewisse Anzahl von festen Textteilen tritt obligatorisch auf, an bestimmten Stellen der Zeremonie. Diese bilden das Gerüst des Klagelieds, und die ebenfalls ständig auftretenden, aber sich freier gestaltenden Teile sowie die veränderlichen Textabschnitte füllen die Lücken aus. In dieser Kunstgattung der mordvinischen Volksdichtung spielt die Wiederholung eine wichtige organisatorische Rolle, und zwar auf allen Sprachebenen: als phonologische Wiederholung, als Parallelität oder Homonymie von morphologischen Formen, als syntaktische Parallelele oder syntaktischer Gegensatz.

Die alten Klagelieder heben die Merkmale der alten mordvinischen Magie auf und - besonders die Hochzeitslieder - stehen mit der Lebensführung und den Bräuchen eines alten Stammes in engem Zusammenhang.

HÁROM VOLGAI KIPCSAK ETIMOLÓGIA

Róna-Tas András

A volgai népek bonyolult etnogenetikai folyamatait jól tükrözik e népek nyelveinek kapcsolatai. Különösen bonyolult a volgai kipcsak /VK/ vagyis a baskír és a kazáni tatár vala- mint a csuvas nyelv viszonya. Területükön a XIV. század előtt egy igen jelentős nép, a volgai bolgár /VB/ élt, s máig nem jutott nyugvópontra a három volgai török nép és a volgai bolgárok történeti viszonya körül folyó vita. Az kétségtelen, hogy a volgai bolgárok nyelvéhez a csuvas áll a legközelebb, a volgai bolgárok is egy csuvasos típusú nyelvet beszéltek, míg a kazáni tatárok és a baskírok ma egy kipcsak típusú nyelv-csoport volgai ágához tartoznak. Ebből azonban helytelen volna azt a túlzottan leegyszerűsített következtetést levonni, hogy a mai csuvasok a volgai bolgárok utódai, a volgai kipcsakok pedig teljes egészükben a XIII. század után, az Arany Horda ideje alatt költöztek mai lakóhelyükre, s kapcsolatuk csak itt és csak ekkor kezdődött. Ellentmond ennek nemcsak a baskírokról szóló történeti források többsége, hanem sok más tény is.

Ha a volgai kipcsak nyelveket vizsgáljuk, ezek története is tükrözi a lezajlott bonyolult etnogenetikai folyamatokat. Az alábbiakban a VK vallási terminológia három szavát vesszük vizsgálat alá. A volgai kipcsak nyelvek vallási terminusainak többsége arab-perzsa eredetű. Egy részük azonban török, s ezek különösen értékesek néptörténeti szempontból.

Tat: *izge* 'svjaščennyj, svjatoj, blagoj, dobryj, blagočestvyj, asket, svjatoša', bask: *izge* 'svjatoj, svjaščennyj, blagočestvyj, početnyj, dobryj, horošyj'.

A szó egyértelműen 'szent, jó' jelentésű, és a VK hang-

történet figyelembevételével egy korábbi *ezgi alakot rekonstruálhatunk. Ez a forma valóban kimutatható, és pedig a kazakból, ahová a volgai kipcsak nyelvekből került sok más szóval együtt. A mai anatóliai török nyelvjárások között feljegyzett *ezgü* 'jó' szó minden valószínűség szerint bevándorolt etnikum nyelvéből való.¹

Már RADLOV felfigyelt erre a szóra, s helyesen kötötte össze a régi török *edgü* 'jó' szóval. Szerinte a tatár és a kazak adat: "...durch die Schriftsprache erhaltene und der dschagataischen Orthographie nach gelesene Uigurische Wort *ätkü* /helyesen: *edgü*".²

Vele szemben RÄSÄNEN³ POPPE véleményét fogadta el: "...z-Formen aus irgendwelchem z-Dialekt". Jelenleg két olyan török nyelv van, amelyben a régi török -d- helyén z van, ez a hakasz és a sárga uigur, történeti és földrajzi okokból nem jöhet itt szóba egyik sem.

A régi török *edgü* szabályos kipcsak alakja is megvan a VK nyelvekben vö. tat: *igelek*, bask: *igelek* 'jó'. Ezek egy *edgülik* > *eygülik* > *igelek* fejlődésen mentek át, s tövük az *eygi > *ige lenne a szabályos és várható alak.

A török irodalmi nyelvek valóban nagy szerepet játszottak a volgai török népek életében. A keleti török irodalmi nyelvek három fázisa a kharakhanida, a khvárezmi és a csagatáj közül a második és a harmadik kimutatható a Volga vidékén, ahol hamarosan a helyi beszélt nyelv hatása alá kerülnek, és kialakulnak helyi változataik, melyeket azután nem jelentéktelen oszmán-török hatás is ér. A keleti török irodalmi nyelvekben valóban megtaláljuk a kérdéses alakot: Kásgari: *eđgü*, Kutadgu Bilig: *eđgü*, Yugnaki: *eđgü*, Rabyuzi: *eđgü*, *ezgü*, Nähčul al-Faradis: *eđgü*, Husrav és Širin: *eđgü*, tefszir: *eđgü*, *ezgü*, *eygü*, At-tuhfat: *eđgü*, Ibn Muhanna: *eđgü* /turkomán/, *eygü* /'a mi országunkban'/, csagatáj: *edgü* *eđgü*, *ezgü*, Qisay Yusuf: *eđgü*, *eygü*. Látjuk tehát, hogy az irodalmi átvétel lehetősége kétségtelenül megvolt.

A szó azonban előfordul a csuvasban is. A mai csuvasban *ira* 'jó szellem; jó' jelentésű szóval találkozunk, melyet JEGO-ROV helyesen kapcsolt össze az ötörök *edgü* szóval⁴. A csuvas *-r-* egy *-z-n* keresztül alakult ki /vö. *adaq* 'láb' csuvas *ura/*, a *-g-* szabályosan kiesett, s a mai alak egy korábbi **irǝ* < **ezgi* alakon keresztül jött létre az eredeti *edgü*-ből.

A VK **ezgi* tehát egyaránt lehet irodalmi átvétel és kölcsönzés a volgai bolgárból. Nézzünk meg most két más, szintén a vallási terminológiához tartozó szót.

Tat: *bütü*, tatnyj.: *bütü* 'amulet, talisman', tatPaasonen: *bätü* 'Geschriebenes Gebet das am Hals getragen wird', bask: *beteŋ* 'amulet, talisman'. A szó előfordul a csuvasban is: *pětü* /a virjalban nincs ő!/'amulet'. A csuvas szó a régi török *bitig* 'írás' szó megfelelője. Ez a csuvasban szabályosan a következőképpen alakult: *bitig* > **bitiγ* > **bitiü* > *bětëŋ* > *pětü* /ragozási töve *pětëvǝ/*. Mint látjuk a baskir jól megőrizte az utolsóelőtti csuvas formát. A jelentésfejlődés az 'írás' jelentésből az "amulet" jelentéssé jól megérthető PAASONEN adatából. Meg kell jegyeznünk, hogy egy tatár nyelvjárásban előfordul a *betek* 'talizmán' szó is, míg az 'írás' minden tatár nyelvjárásban *beteg*. A tatár adatok első szótagbeli labiális magánhangzója mindenképpen másodlagos⁵.

Tat: *täre* 'krest' tatnyj.: *täre tamga* 'rodinka', tatRadlov *täri* 'ikona, obraz', bask *täre* 'krest, ikona, obraz'. A szó végső fokon azonos a tatár *tänri* 'isten' szóval, amely a tatárban ősi örökség. E szóban azonban, ahogy a többi szóban is, az *-ŋ-* kiesését nem tudjuk magából a tatárból megmagyarázni. A csuvasban *turǝ* nyj. *türǝ* alakot találunk. Ez egy korábbi **turi* < **teŋri* < **tegrü* alakra megy vissza. A tatár a **teŋri* formát vette át és a RADLOVnál jelzett hosszú *ä* az *eŋ*, esetleg még *eγ* hangkapcsolatból jött létre.

E két szó tehát bizonyosan a bolgár-törökből került át a VK nyelvekbe s ezért nagy valószínűséggel hozzájuk kapcsolhatjuk a tatár *izge* szót is.

Ami az átvétel kronológiáját illeti, annyit mondhatunk, hogy a *z < r* hangváltozás az orosz források tanúsága szerint a XIII. század elején már lezajlott, és ezt mutatják egyértelműen a XIII. század végétől a volgai bolgár feliratok is. Az átvételnek tehát a XII. század vége, vagyis még a mongol kor előtt le kellett zajlania. Mivel a magyar nyelv honfoglaláskor előtti jövevényszavaiban - legalábbis bizonyos hangtani helyzetben - már megjelenik a *-z-* /vö. *túzok*, *búza*/ a fenti szavak átvételének elvileg a IX. és a XIII. század között kellett megtörténnie. Ez az időszak a volgai bolgár birodalom fénykora. A bolgár-török—kipcsak érintkezés tehát a középső Volga vidékén nem a mongol kor után kezdődött.

J E G Y Z E T E K

- ¹ *Ezgi 'iyi' Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V*, Ankara 1972, p. 1829.
- ² *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, StPbg 1893 I, 1543
- ³ *Versuch eines etymologischen Wörterbuches der Türkensprachen*, Helsinki 1969, p. 36. Itt utalás POPPE UJb 6, p. 95-re.
- ⁴ *Etimologičeskij slovar' šuvašskogo jazyka*, Čeboksary 1964, p. 344.
- ⁵ Az első szótag labiális magánhangzójának két magyarázata lehetséges. Van az oszmántörökben egy *bütek* 'little idol' szó /REDHOUSE/, ami a perzsa eredetű *büt* kicsinyítőképzős alakja / ez utóbbiról ld. G. DOERFER, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen I*, 1965, pp. 261-262/. Ha ezzel a szóval lenne kapcsolatban a tatár *böti* *bötu* akkor a szóvégi -k eltűnését csak bolgár-török közvetítéssel lehetne magyarázni. Ez azonban kevésbé valószínű, ugyanis a -k zöngésedése a bolgár-törökben igen korai. Nem lehetetlen azonban, hogy a törökségben is eléggé elterjedt alapszó, a *büt* hatása erősíthette a labialiációt, ami azonban a szókezdő b- hatására is létrejöhetett. A PAASONEN féle adat és a baskír megfelelő kétségtelenné teszi a tatár -ö-s és -e-s alakok összetartozását. Ugyanakkor az a tény, hogy a csuvas megfelelőben a virjalban nincs labiális redukált, kizárja egy etimológikus labiális hang meglétét az első szótagban.

THREE VOLGA KIPCHAK ETIMOLOGIES

by

András Róna-Tas

The complicated interrelationship between the Volga Kipchak /Kazan Tatar and Bashkir/ languages on the one side and the Chuvash on the other is reflected in their respective vocabulary. In the paper the origins of three Volga Kipchak words pertaining to the religious terminology are dealt with: Tat., Bashk. *izge* 'saint', Tat. *bätü*, *bötü*, *böti*, Bashk. *beteü* 'amulet' and Tat. Bashk. *täre* 'cross, icon'. All the three were borrowed from Volga Bulgarian and the first surely before the development /-d-/> -z->-r-, i.e. before the 13th century. This points to the fact that the Volga Bulgarians were in contact with Kipchak tribes prior to their migration to the Middle Volga region.

A SZEGEDI NAGYTÁJ EPIKAI HAGYOMÁNYAIBÓL

Bálint Sándor

Az alábbiakban kéziratból néhány mesét, mondát, anekdotát közlünk, amelyeket irányításunkkal és ellenőrzésünkkel tanítójelölt tanítványaink/Barna Dezső, Barna Mihály, Bálint András/ még a harmincas években gyűjtöttek. Hozzáadjuk még azokat a szövegeket is, amelyeket alkalmilag, más jellegű kutatómunka közben magunk is följegyeztünk.

Szeretettel ajánljuk Nyíri Antalnak.

A k i l e n c   k é r d é s

Vót éccör egy szögény embör. Ehhön a szögény emberhön emönt az ördög. Azt kérte tülle, amit nem tud a házná, sok pézt anna érte. Az embör mindönt mögajált, mer avvaló vót, hogy tudja: mi je van. A kontrektust is mögkötötték. Nem tudta, hogy a felesége állapotos.

Üdö telik, nap halad, az asszony mögszaporodott. Kislánya lött. Az ördög el akarta vinni, de nem adták oda neki. Aszonta: jó van, de kilenc nap múlva újra együn. Kilenc kérdést tösz, ha nem tunnak rá mögfelelni, a kislány az üvé lössz.

Sokat szomorkodott ezé a szögényembör a feleségivē. Szöröncsére āra vetődött egy szabadságos katona, aki kitudakolta a bajukat. Mögnyugtatta űket: sosē szomorkodjanak, majd mögfelel ű az ördögnek.

Űgy is lött. Együtt a kilencedik nap. A szögényembör a pitarajtó küszöbire állt, a háta mögé pedig a katona. Kérdözte az ördög:

Ėggy!

- Az az út, amíközön gyűtté!

Kettő!

- Az az út, amíközön visszamégy!

Három!

- Ėgy kocsiba három kereket ki látott?

Négy!

- Az ölég!

Öt!

- Ėgy szekérbe öt ökröt még nem láttam!

Hat!

- Akinek hat eladó lánya van, nem kő anná nagyobb
búbánat a fejire!

Hét!

- Akinek hét legényfia van, nem mén az ě más házára
napszámost foganni!

Nyóc!

- Akinek nyóc ökre van, nem fog az össze mássá szántani!

Kilenc!

- Akinek kilenc ódal szalonnája van, az nem mén ě más
házára lesekönni, mint tē!

Az ördög evvē ěszaladt. Most is szalad, ha még mög nem
állt. /Szeged, Alsóváros/¹

A z e c c ő r i ú j p á r

Eccör ěgy legény ěvött ěgy lányt. Mind a ketten cudar
szögényők vótak. Lakodalomra nem is telt, ěppenhogy csak
mőgesküdtek. Este lē akartak fekünni, de ágynéműjük sē vót.
Az újasszony a szoknyájját terítötte a földre, az újembör ka-
cabájja vót a takarójjuk.

Mőgszóllalt az asszony: jaj kedves páram, de szögényők
is vagyunk! Ėre az embör: hallgass, hát akinek még ennyi sincs!
/Szeged, Alsóváros/²

A l á n y m ö g a b á t y j a

Éccör egy lánynak a testvérít befogták rabnak. A lány mindég járt a bíró nyakára, hogy engedjék ki: a testvére nélkü nem élhet, rajta túl nincsen sēnkije sē. Aszonták odabenn neki, hogy kieresztik a testvérít, ha olyan kérdést tud kilenc úrnak tōnni, hogy nem tanálják ki. Na jó van, evvel emōnt haza.

Vót nekik egy hasas lovuk. A lány kihasította a hasát, kivōtte belūle a csikót, mōgfōzte, mōgsūtōtte. Vágott egy nagy hantot, aztán fōvitte ott az udvaron egy fára, fōl az ágak közé, ű maga mōg a hant alá űlt. Ott ōvōtt a csikóhús-bú.

Újra emōnt a bírōhon. Ott aztán fōladta a kilenc úrnak a kérdést: ōttem sūtōtet, fōttet, világgra nem szūlōttet, fōdōn fōlūl fa tetejibe, fōd alatt. Tanálgatták mind a kilencen, de nem gyūttek rá, hogy mit ōvōtt a lány.

Így aztán a legény kiszabadult. /Szeged, Alsóváros/³

S z e n t P é t ő r a r ő v i d e b b e t

h ú z z a

Krisztus Urunk mōg Szent Pétör vāndorútjukon ēggy este egy faluba ért. Fāradtak vōtak, bemōntek ēggy házba szállást kérni. Befogadták űket, de a házba ēppen haloōtt vōt. Egész ējjel siratták, Pétör így nem tudott alunni. Rōggel azt mondta Jézusnak: Uram, ha máskō szállást kérünk, vígabb házat keressünk.

Estére kelve újra szállást kértek. A gazda ēccaka gyūt haza, részōgōn, danolva. A feleségivē összeveszōtt, utána mōgverte, de ēverte a külsō vendēgōt is. Kívūl Pétör fekūdtt a szalmán. Azt mondta Jézusnak, hogy cserēljenek helyet. A gazda mōggondolta magát. Mondogatta, hogy majd ad ű a belsō ven-

dégnek is. A belsőt is mögverte. Így aztán mögén Péter járt rosszú. /Algyó/⁴

A z ö r d ö g m ö g a k a n á s z

A kanász a gyöpon legeltetött. Odamönt az ördög, mög-szólította:

- Tied ez a csürhe, hé?

- Nem, én csak kanász vagyok.

- Hát akkó jó vóna, ha munk' eggyütt kereskönnénk, mē tē mégis jobban értő hozzá, mint én. Itt van egy zsák pénz, mönyünk el a vásárba.

Az ördög a vásárba rengeteg disznót vött, a szögény kanász csak hét sovány, betegös malacot. Azután közös akolba csukták űket össze.

Másnap az ördög kérdözte a kanászt: most hogy választják ki az akolbú űket? Én nem jegyöztem mög eggyet sē. Hát tē?

- Én mindēggyiknek a farkán csavartam eggyet, ez az enyüm.

Mikó válogatásra került a sor, az ördögé lött a hét rossz disznó, a többi pedig mind a kanászé. Így a kanász gazdag lött, az ördög pedig észögényödött.

Most az ördög a többi ördöggē eggy éccaka bevetött egy hatalmas darab földet búzává. Mikor a búza mögért, az ördög azt mondta a kanásznak:

- Válassz! Melyik köll: a fölseje vagy az alja a gabonának?

- Neköm csak annyi kő, amit emarkolok a tetejibő:

Ennek az ördög mögörült, hogy mögmarad neki a nagyobb rész. Úgy is történt. Az ördög csak később gyütt rá, hogy mögén veszített.

A másik évbe hajmát vetöttek. Most mög az ördög választott: ami a földön fölül van, az az üvé. Így aztán az üvé lött a hajma szára.

Az ördög észövényödött, a kanász pedig möggazdagodott. Mán egy zsák péze vót. Ekkó így szólt az ördög: ha mán a pézömet évesztöttem, most vereködjünk mög! Aki gyöz, azé lögyön a péz. A kanász ebbe is belemönt.

Másnap az ördög mán korán röggel a kanász gunyhója elé vitetött egy hatalmas vas durungot, hogy majd avvā veri agyon a kanászt. Be is szólt neki: keljön fő, vereködjenek mög. A kanásznak vót egy botja vassal a végén, avvā mönt az ördög elé.

Még az ördög a nagy vasat emelgette, addig a kanász a bottā beverte az ördög fejit, úgyhogy jajgatva menekült.

A kanász így gazdag embör lött. Tán még máig is él, ha mög nem halt. /Algyő/⁵

A s á n d o r m a j o r i d o m b

Nem messze a falutú van egy kis part, azon a Sándor-major. A földjinek olyan ragadós a sara, mint a kovász.

Valamikó nem vót itt domb. Egy szögény embör lakott itt a feleségivē, mög tizenhárom gyerökivē. Az embör emönt munkát keresni, az asszony pedig hozzáfogott a kinyér-sütéshön. Mikó a teknyőbe mögtötte a kovászt, kopogtak az ajtón. Az asszony kinyitotta. Két vándor vót, önnivalót kértek.

Az asszony panaszkodott, hogy nincsen sēmmije, csak az a kovász, amibű majd a kinyeret süti. Tött is mingyá a kemőncébe belüle. Alighogy betötte, nagy kinyér kereködött belüle. Alig birta kivönni. Adott a vendégöknek is, akik mögköszönték, de aztán el is búcsúztak.

Az asszony újra tött be kovászt, de az mögén úgy mögnyölt, hogy csak nagynehezen fért ki a kemőnce száján.

Mögtudta ezt egy gazdag, de írígy asszony is. Ő is mögpróbálta, de neki nem nyölt mög a kinyere. Mögharagudott, mérgibe éjjē főgyútotta a szögényembör hajlékát, de mög-

járta. Mikó a tűz a teknyőt is elégette, kifolyt belüle a kovász. Folyt, folyt, maga alá temetött mindönt, a gazdag asszonnyal égyűtt.

A régi öregök emlegették, hogy az mos sē föld, hanem kovász, a szögény asszony kovássza. /Kiszombor/⁶

A z   é g y   n a p o s   I s t e n

Mikó még az Úr Jézus mög Szent Pétör a földön járt, égy hosszú országúton möntek végig.

Hát ahogy mönnek, möndögélnek, Pétör lát égy sánta embört, az égyik lába nem vót mög. Mondja Pétör az Úr-nak: nézd Mestör, ennek az embörnek nincs lába. Csakugyan nincs - mondta az Úr.

- Nem jó van ez így - felelte Pétör.

- Hát mán akárhogy van Pétör, ez mán így van.

Mönnnek tovább. Mögén lát Pétör égy embört, annak mög nem vót keze.

- Nézd Uram, ennek az embörnek mög keze nincs.

- Csakugyan nincs - mondta Jézus.

- Hát csak nem jó van ez így, Uram!

Csak mönnek tovább. Mikó beérnek a faluba, Pétör lát égy embört, annak mög szömevilága nem vót, úgy tapogatódzott a fal mellett.

- Ennye Uram, hát hogy van ez a világ teremtve? Az égyik embörnek lába, a másiknak keze, a harmadiknak mög szöme nincs. Nem jó van ez így.

- Hát Pétör, ez mán akármit csinálunk, így van.

Ahogy így beszélgetnek, Pétör rívást hallott.

- Nézz be - mondta az Úr.

Ahogy Pétör benézött a sövényön, hát látja, hogy az udvar közepin kukoricahajon nyög égy szögény embör. Körü-

lötte gyerökök rínak: adj kinyeret apánk, mē möghalunk éhön. Az apa csak azt nyögte: nincs, nincs.

- Anye Uram, hát hogy van ez a világ teremtvé? E-hun ni, itt mög éhön halnak.

- Így van ez Pétör - felelte az Úr.

- Csak egy napig lőhetnék Isten, majd rőndöt csinálnék én!

- Jó van Pétör, hát hónap tē löszöl az Isten, de csak egy napig.

- Jó van Uram, ölég lösz neköm egy nap is.

Ahogy kiérték a falu szélire, egy asszony nyitotta ki a kaput. Sok bárányt engedött ki, hajtotta őket a legelőre. Kérdözi Pétör túlle:

- Egymagad vigyázol erre a sok bárányra?

- Nem vigyázok én - mondta az asszony -, majd vigyáz az Isten.

Pétör möghökkent, kérdözte az asszonyt:

- Hónap is kihajtod?

- Ki én - mondta neki az asszony.

- Szóvā hát én löszök az Isten hónap?

- Ügön - mondta az Úr. Hónap, mikó tē fölébredsz, egyűssz erre a nagy rétre, itt lössz a trónod föllállítva, innét kormányozhatod a világot.

Hát másnap röggē, mikó Pétör főkelt, mán szép aranyos ruha vót rajta. Emönt a nagy rétre, beleült az aranyos trónusba. Csakugyan hajtotta az asszony a bárányokat. Mögén kérdözte Pétör túlle, hogy ki vigyáz rájuk: majd a Jó Isten! Hát akkó neköm kő rájuk vigyázni, mē ma én vagyok az Isten - gondolta magában Pétör. Ahogy az asszony emönt, Pétör átváltoztatta az aranypácáját ustornak, aztán úgy vigyázott a bárányokra.

Éccő csak nagy ordítássā gyűttek a farkasok. A bárányok ahányan vótak, annyifelé szaladtak. Pétör utánuk. Szaladtak högyön-vögyön, tüksön-bokron.

Este felé Pétör csak azt vöszí észre, hogy a bárányok mögállnak, otthon vótak újra. Pétör pedig ott állott rongyosan, éhössen, vérössen. A bárányok bemöntek a kapun. Pétör mögfordult, az Úr Jézus állott a háta mögött. Pétör rínni kezdött, aszonta:

- Kormányozd csak tē Uram a világot! /Kiszombor/⁷

J é z u s   m ö g   a   s z ö g é n y   a s s z o n y

Vót éccör egy szögény asszony. Ott vót a falu szélin a gunyhója. Tél vót. Nagyon fázott, tüzelője nem vót. Emönt hát az erdőbe rőzsét szönni, de a nagy hóba nagyon keveset tanált. Azé keresgélt ére is, ára is.

Amint így barangolt az erdőbe, nagyon mögéhözött. Hallja ám, hogy messziről farkasok gyűnnek, nagyon ordítanak. Imádkozni kezdött. Amikó möglátta a farkasokat, ijedtibe évágódott a havon.

Mikor aztán kinyitotta a szömit, hát látja, hogy nem a farkasok marcingolják, hanem mindenfelől bárányok mekögteek felé, Krisztus Urunk mög ott állt köztük. Odaszólt neki:

- Te szögény asszony, az Úristen möghallotta az imádságodat. Mönj haza a hajlékodbá.

Az asszony főkelt, körülnézött, de akkó mán sē a bárányokat, sē az Úrjézust nem látta sēhun.

Mikó hazamönt, a szobájába jó melegöt talált. A kandallóba égött a tűz, az asztalon mög mög vót terítve a jó meleg étel. /Kiszombor/⁸

A   s z ö g é n y   e m b ö r   m ö g   a z
ö r d ö g

Vót éccör egy szögény embör. Annak vót egy nagyon ko-

misz, mögátalkodott felesége, aki mindég másképp cselekedött, mint ahogy éppen köllött vóna.

Éppen aratás ideje vót, a szögény embör aratni mönt. Röggē mögmondta a feleséginek, hogy ebéd nem köll. Tudta, hogy csak úgy lössz ebédje. Az asszony déli harangszóra csakugyan mindég ott vót az étellē. Így mönt ez hetekig, még csak lē nem vágta a szögény embör a búzát.

Mikó mán itt lēaratott, máshun is fogott még búzát, hogy majd a télön lögyön kinyér a házná. Itt az új föld mellett vót egy kútkopolya, amit benyött a fű. A szögény embör ezt nem tudta. A subáját éppen odaterítötte lē.

Mikó gyütt a felesége, szép fehér ruha vót rajta. Mondja neki a szögény embör.:

- Te asszony, rá nē ülj a subámra!

Ezt csak azē mondta, hogy az asszony nē keverje ösze a ruháját. A mönyecske visszavágott:

- Azē is ráülök.

Rá is ült, de abba a szömpillantásba subástú, mindö-nöstű beleesött a kútkopolyába.

A szögény embör észre sē vötte a dógot. Csak akkó nézött föld, mikó sívalkodást hallott, de ez nem az asszony hangja vót. A visítás még erősebb lött. A szögény embör a hang felé mönt. Odaért a kúthon, de majd hanyatt vágódott. A kútbul äggy ördög igyekezött menekülni, hátán a szögény embör subájával. A szögény embör kisegítötte az ördögöt.

- Jó tét helyibe jót várj - mondta az ördög. Mönj el az urasághon, fogd föld a búzát mind, ami még nincs lēaratva. Azután majd éjjel eredj ki a búzába, fújjá bele majd ebbe a sípba.

Az ördög äggy aranysípot adott neki.

- En majd akkor ott löszök, segítök neköd aratni. Tudod-ē hogy nagy szívesséögöt tötté velem avvā, hogy kihúztál a kútbú? Mán több mint ezör éve vagyok a kútba. Sok asszonyt csábítottam oda, de most az äccö én jártam mög, mer

ez a kögyetlen asszony össze-visszakarmolt. Evvel el is tűnt.

Most a szögény embör az uraságná főfogott mindön búzát. A bérösök kinevették: ugyan mit akar ez mán mögén? Úgy äggyeztek, hogy a bér a búza harmada lössz.

Kimönt hát éjjel a földre, mögfútt a sípot. Äccörre ezör mög ezör apró ördög gyüött, vállán nagy kaszákkal. Gyüött a főördög is. A kis ördögök nekifogtak kaszálni, haladtak is gyorsan. Röggelre mind lë vót aratva. A szögény embör kommenciója annyi lött, hogy a sok kis ördög alig bírta ë-hordani. Gazdag embör lött belüle.

Eddig vót, möddig vót, a mesének vége vót. /Kiszombor/⁹

A k a t o n a m ö g a c i g á n y

Valamikor a katona mög a cigány vándorolt ägymássä. A katona äggy acskó pézt tanált az úton. A cigány kérte, hogy osztozzanak mög rajta. A katona ráállott. Azt mondta, azé lögyön a péz, aki nagyobbbat tud hazunni, a másik mög nem hiszi ë.

A cigány kezdte. Olyan teje vót az apja teheninek, hogy akkora vajat köpültek belüle, mint ägy malomkű. A katona ë-hitte.

Most a katona hazudott. Az ű apjának olyan kancalova vót, hogy äggyik esztendőbe csikót, a másikba cigányt el-lött. A cigány mérögbe gurult: hazudsz, nem igaz!

Így aztán a katonáé lött a péz. /Üjkigyós/¹⁰

A p a p m ö g a k e r t é s z

Äccör ägy pap kint a piacon kertészt keresött magának. Gyüött is valaki, aki el akart szegőnni hozzá. A pap három kérdést

adott fő neki.

- Szeret-é dőgozni?
- Nézze mög a kezemet, csupa kérög.
- Ősmeri-é a Csillagot?¹¹
- Csak kívülrű, nem vótam benne.

A papnak tetszeni kezdött a kertész. Még äggyet kérdözött tülle:

- Lop-e?

Az embör most azt felelte neki, ha olyan kertészt akar találni, aki nem lop, akkor inkább fogadja mög Nepomuki Szent Jánost. Ott áll az is a térön. /Üjkígyós/¹²

J E G Y Z E T E K

- ¹ Bálint Sándor följegyzése: 1928. Elmondotta Kéri Julis
7.sz. 18617.
- ² Bálint Sándor följegyzése: 1928. Elmondotta Kéri Julis.
- ³ Bálint Sándor följegyzése: 1928. Elmondotta Kéri Julis.
A rejtvényhez vö. KÁLMÁNY LAJOS: *Szeged népe /Temesköz
népköltésze/* II. k. Arad, 1882. 156-157. lapon olvas-
ható találgató verset és magyarázatot.
- ⁴ Bálint András gyűjtése: 1932.
- ⁵ Barna Dezső gyűjtése: 1936.
- ⁶ Barna Mihály gyűjtése: 1938.
- ⁷ Barna Mihály gyűjtése: 1938.
- ⁸ Barna Mihály gyűjtése: 1938.
- ⁹ Barna Mihály gyűjtése: 1938.
- ¹⁰ Bálint Sándor följegyzése: 1959. XI. 15. Elmondotta Csát-
lós Imre 7.sz. 1669/ földműves
- ¹¹ A szegedi Csillagbörtönre gondol.
- ¹² Bálint Sándor följegyzése: 1959. XI. 15. Elmondotta Csát-
lós Imre földműves.

AUS DEN EPISCHEN ÜBERLIEFERUNGEN DER WETEREN
UMGEBUNG VON SZEGED

von

Sándor Bálint

Die Publikation enthält 11 Volkserzählungen in Prosa. Fünf von diesen wurden vom Prof. Sándor Bálint und sechs von seinen Studenten in den 20-er und 30-er Jahren unseres Jahrhunderts aufgezeichnet. Die märchenhaften, anekdotischen Geschichten und Christus-Legenden stammen aus Szeged und aus den in seiner Umgebung liegenden Dörfern. Das sind Geschichten, die das pfiffige Mädchen /Rätselaufgabe/, den schlagfertigen Soldaten /Rätsellösung/, die Parabeln Christi /der heilige Petrus erweist sich als töricht/ und die Enthüllung der Habgier darstellen. Auch der kluge Bauer kommt vor, der den Teufel übertölpelt.

Diese Erzählungen knüpfen sich zum Teil an die früheren Veröffentlichungen des Autors und an das in der zweiten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts in Szeged und in seiner Umgebung durchgeführte Märchensammeln von Lajos Kálmány.

RÁOLVASÁSOK, ARCHAIKUS NÉPI GYÓGYMÓDOK

A MAROS MENTÉRŐL

Ferenczi Imre

I.

Az orvostudomány térhódítása előtt a tapasztalaton alapuló, a tudálékosságból divatozó, az érzelmi-szimpatikus reakcióból fakadó és a varázsló jellegű gyógymódok fontos funkciót töltöttek be a népéletben. Legtovább a falvak idős lakossága őrizte meg emléküket. Összegyűjtésük értékes forrásanyag mind az orvoslás történetének vizsgálatához, mind pedig a folklór tanulmányozásához. Különösen figyelemreméltók azok az adatok, amelyek a varázslat és általában a mágia hatékonyságába vetett hitet tükrözik. Évszázadok múltával a letűnt nemzedékek gondolkodását és illúzióját őrzik meg az utókornak. A belőlük áradó történeti és etnográfiai anyag a hajdan nekik tulajdonított funkció a kutatás középpontjába kívánkozik. Az etnográfusra háruló egyik fontos feladat abból következik, hogy a változatos tudásanyag térbeli dimenzióban tölti be szerepét, vagyis nyelvi és egyéb okok miatt etnikus, táji és lokális variánsokban funkcionál. Innen ered annak a követelménynek a hangoztatása, hogy csak a lankadatlan és módszeres gyűjtőmunka teszi lehetővé a megbízható elemzéseket. A történeti források népi gyógyászati adatai szerfölött becsesek, de rendkívül szűkösek. Ezen túlmenően a recens paraszti ismeretanyag megmentését a rohamos szemléletváltozás és az orvostudomány térhódítása még inkább fokozza.

A népi orvoslás körébe utalható etnográfiai közlemények száma örvendetesen növekszik¹, de okkal hangsúlyozzuk, hogy még a jobban kutatott tájakon sem hanyagolható el a tárgykörünkbe vágó folklór gyűjtése. Vonatkozik ez a szegedi tájra, s még inkább a délkelet-alföldi vidékre,

noha itt régiebb és újabb közleményekre hivatkozhatunk.² Az előbbi megfontolások inspirálták egyik korábbi közleményünket, amelyben a bánsági magyarok archaikus orvosló hagyományát ismertettük.³ Ezúttal a Maros mentén fekvő településeken 1968-1977 között hangszalagra vett és följegyzett gyógy módokat mutatjuk be. Adataink a következő helységekből származnak: Apátfalva, Ferencszállás,⁴ Kiszombor, Kláralfalva, Maroslele és Szóreg. Apátfalva kivételével közigazgatásilag a régi /1920-ig/ Torontál megyéhez tartoztak. Ezért, de a közelség miatt is e községek etnográfiai és folklorisztikai tekintetben erős kapcsolatot mutatnak az észak-bánsági magyarok népi kultúrájával. Nagyjában és egészében a szegedi táj népi műveltségére jellemző vonások dominálnak gyűjtőpontjainkon, mindez azonban nem csökkenti a helyi sajátosságok értékét, a lokális színezetű hagyomány tanulságát.

A tapasztalati és a hiedelmi alapon keletkezett gyógy módok olykor nagyobb nehézség nélkül megkülönböztethetők. Az esetek többségében azonban bajos dolog a racionális és az irracionális összetevők szétválasztása. Különösen akkor lehet ingatag az ítélet, ha a tudományosan igazolható tapasztalat és a mágikus járulék egyformán része a gyógy módnak. Más okból is nehéz az adatokat a racionális, a mágikus vagy a kettő keveredéséből keletkezett mágikus-racionális minőség szerint elrendezni.

Időbelileg a századfordulóhoz /1890-1920/ köthető és szinte kivétel nélkül az ember-orvosláshoz sorolható gyógy módok bemutatásánál a nép körében szokásos elnevezést vesszük tekintetbe. Adataink a következőképpen csoportosíthatók: 1. *a gyermek szemverése*, 2. *ólomöntés ijedtségre és más betegségek elhárítása*, 3. *a gyermek természetes fejlődésének /járás, beszéd stb./ serkentése*, 4. *a felnőttek orvoslása*.

II.

1. A g y e r m e k s z e m v e r é s e

a./ Nekőm vót egy kisfijam. Egésségős vót, nem vót semmi baja. Szopott még. Olyan három hónapos, olyasvalami vót. Átgyűtt a szomszédasszony. Osztán mondom neki: - Jaj, de beteg ez a gyerők! De azelőtt is vót ottan mán /az asszony/. Oszta monta: "Jaj, de szép kis bűdös köllők! Jaj, de szép kis köllők!" Oszta elmönt haza. Oszta akkor egy kis idő múlva rettönetős beteg lött /a gyerek/. Órán, szá-ján gyűtt a hab. Mögfeketedött a gyerők. Átgyűn, elgyűn a szomszédasszony, mer érzötte az nyilván. Mondom neki: - Jaj, Mári néni! De nagyon beteg ez a gyerők! Mit csinájjak!? Mi van evvel? - Hájnye! - aszongya - add ide mán, no! Aszongya. Ő osztán fölívötte, mögmozsdatta háromszor.

Akkor oszt a tányérba öntöttünk vizet. Oszta akkor abba a tányérba belemártotta /az ujját/, oszt húzogatta /a gyerek arcán/ végig. Aszonta, szömverésbe van.

Ezt imádkozta rá:

Szív szerette, szöm mögverte,

Szerelöm möggyáldta.

A kis fenekénél állt, oszt a kis fenekire vert. Ennyit mondott az asszony. Mög osztán még a hajából is vágott egy-két szál haját. Akkor möggyűjtotta, oszt annak a füstjít a kicsinek az orráhon tartotta.

De úgy igaz, mint ahogy itt vagyok. Mög vót feketödvö /a gyerek/, szóval maj möghalt. Gyűtt a hab a szá-ján. /A-pátfalva/3

b./ Olyan sovány vót, fogyott az a gyerők. Osz nem úgy övött, nem úgy hízott, ahogy köllött vóna, hanem inkább fogyott, fogyott. Oszta aszt váltott gyerőknek monták, kiváltott gyerőknek.

Hát, akkor vitte az annya orvoson, mög hát az annya csinált neki, amit tudott. Oszta hát, akkor rámonták, hogy ki van váltva. Annak monták akkor, amék gyerők olyan sínlődő beteg vót, amék bele is halt.

Mög macskát töttek be, ha kimönt az annya a gyeröktől, hogy maga ne maraggyon, mer kiváltják a gyerökt. Hát osztán, hogy hogy történt ez, vagy ki /tette/, hát aszt mán én se tudom elmondani. Csak aszt tudom, hogy mindég így csinálták. Hogy milyen alapon lött beteg, hát aszt nem tudom, csak fogyott a kisgyerők. Oszta nem olyan formás vót, mint az igazi kisgyerők. Mer, mongyuk ez ki lött váltva, a más-sik pedig hát, amék szép, egésségős, az mán nem úgy nézött ki.

Mög köllött körösztolni /a gyereket/ mán egy hétre, mer kiváltják. Ilyenöket beszéltek akkor. Még mög nem vót

köröszőlve, addig mindég macskát töttek oda, hogyha kimönt az annya. Ne lögyön magába, mer akkor kiváltják a gyerököket. De, hogy ki váltotta ki, vagy hogy, errül mán nem tudok mondani. /Ferencszállás/⁶

c-1./ Szömrül verték a gyerököket. Akkor ráimádkoztak az öregasszonyok, és a sarokba vizet mértek rá kanállal. Kilenc kanál víz lögyön a bögrébe. Akkor vissza kimérték, a sarokba, le a földre. Hogyha lött kilenc kanálbul tíz kánál, akkor - úgy monták - mög van verve. /Nevetve:/ Mer másoccor biztos nem teli merítötte. Akkor valamilyen imáccságot elmondott, és akkor monta utána, hogy:

*Szív szerette, szöm mögverte,
Mégis nagyobb az Úristen ereje.*

Hát igen, akkor úgy történt, hogy elhagyta a sírást a gyerök, de nem bizonyos az, hogy azér, mer az /asszony/ imádkozott rá. /Kiszombor/

c-2./ Szülém mindég úgy csinálta, vizet öntött kis edénybe. Vót olyan kis bádógtányér. Beleöntötte azt a vizet, amit ű kimért. Aszonta, ennek kilenc kanál víznek köll lenni. Ha ez a kilenc kanál víz megnyó/1/, akkor biztos, hogy mögverték a gyerököket szömmel. Mögmosdatta, háromszor - lefelé - visszakézbül, a fonákjával. Evvel törölte le, és akkor azt a vizet ugyan /ismét/ mögmérte a konyhaajtó vagy a házajtó sarkára. Persze hogy lefolyt a víz a földre. Ha mögvót a csapós /bő/ kilenc kanál víz, azt mondta: "Na, lássátok, hogy mög vót a kislány verve szömmel?" De hogy oszt ű mit mondott /imádkozott/, én mán nem tudom. Mögkóstolta a vizet, hogyha sós /ízű/, akkor az is bizonyította a ronást. A szülémtől láttam.

Elbeszélte neköm azt is, hogy még az ű fiatakorába visszajárul adták rá a kisgyerökre az ingöt, hogy mög ne verjék szömmel. Kifordították az ingöt. Szóval ilyenöket csináltak. Piros szalagot varrtak az ingöcskére. Ez is használt. Vagy a karjára, a kisgyerök karjára kötöttek piros szalagot. Hitték, hogy jó a szömverés ellen. /Kiszombor/

c-3./ Vitték a gyerököket az imádságos asszonyhon, mör úgy monták, szömmel verték. Szájába vötte az illető a vizet, és akkor rálötykölte a babára. Kanalat tartott oda. Lecsúrgott a gyermek arcáról az a víz, hát az tán több vót, mint egy kanál. Mer' egy kanállal vött be a szájába, és mikor ráflötykölte a gyerökre, több kanál víz lött belöle. Láttá az asszony, hogy mög van verve.

- Na, akkor tudja mit csinált? /Nevet a praktikán./ Akkor a pöndöl aljával a homlokától lefele mögtörölte. A fonákjával. Háromszor lefelé húzta. Mindég lefelé húzta.

- Na, még akkor csináltak szenesvizet. Mikor forr a víz, akkor olyan széndarabokat dobna bele. Ha azt fölveti a víz, akkor nincs mögverve, de ha lenn marad, mögverték.

Vagy pedig csutka hamuját tüsszik bele. Ha lenn marad, szömmel verték a gyerököket. Utána a vizet a sarokba köll önteni, mög a csúrgásba /ereszcsorgásba/. Vagy ide, vagy oda. Ez csak arra jó, hogy mögnézzék, van-e rontás. /Kiszombor/7/b

c-4./ Nahát, mit mondjak. Tizenhat éves vótam, mikor ugy-e férjhön möntem. Hát akkor ugy-e még divat vót, hogy vasárnap, mindön vasárnap elmöntünk a templomba. Akkoriba a' vót a divat. Mer' az újruhát csak a templomba vöttük föl. Hát nem azér', itt van a szomszédasszonyom, mögmondja! Kis fekete, kis filigrán fiatalasszony vótam. Hazamegyek! De én olyan beteg vagyok, hogy Jézus Mária! Épp átgýütt Viktor néni, a szomszédasszony. Aszongya: - Mi lelt tégöd?! - Nem tudom, mer' templomba vótam. De mondom, úgy néztek is ott, á! - Te! Nem vagy te mögverve szömmel?! - Ugyan Viktor néni! - Gyere csak ide lányom! Ül le ide a székre! Leültem a székre. Elkezd mondani /az imádságot/ és kezével bizsörgetni /simogatni/ a homlokomnál. - Hááá! De mög vagy verve szömmel! De tényleg ásított szövény úgy, hogy majd kimönt az álkapcsa. /Neveti./ Azután jobban löttem. /Kiszombor/7/c

c-5./ Imádság szömverésakor. Ez úgy kezdődik, hogy Atyának, Fiúnak, Szentlélőknek. Elmond egy Miatyánkot és utána azt mondja:

*Ahol jön a Szűszanyám, Máriám sötét zöld erdőből,
Előtáld három szép zsidó lányt.*

Kérdezik tőle: Hol voltál Szűszanyám Máriám?

A Jordán vizénél, ott köröszölték az Úrjézust a Jordán vizébe.

Ennek a kis - mondjuk, Józsikának vagy Sáriknak - se a szíve, se a szíve gyűkerének az átkozottak ne ártsanak.

Odavötte a babát az imádságos asszony, és mindég úgy bizsörgette /simogatta/ a fején, hogy ott érje a hatása, hogy möggyógyétsa.

Na, hát mögverték szömmel. Akkor az az illető, az imádságos irgalmatlanul ásít. Akkor használt az imádsága.

Na, mikor ez mögvan, akkor ugy-e köröszött vöttünk: *Atya Isten mulassd el, Fiú Isten osszassd el, Szentlélők Úristen semmivé tőgye.* Ezzel fejezi be.

Hát persze oszt az imádságos asszonynak csurog a könnye, mög mindöne. No, hát mög vót verve szömmel. Ha nincs mögverve, akkor nincs ez az álmoság, fáradság. /Kiszombor/7/d

d./ Török Piri néni /Molnár Gáborné/ imátkozott rá a Piroskámra, mer mindig ordított, mióta Márta atyánk /Márta István/ ránézött. De, hogy mit mondott, azt sose löhetött kívönni. /Maroslele/8

e-1./ Nézték a gyerököket. Aszongya: "Ne nézzed mán, mer mögveröd szömmel!" Vót ilyen. Akkor hazagyütt a dologrul /mezőről/ az embör: "Na, hajicsd rá a kalapod a kis-

gyerök fejire, vagy a sipkát!"

Az én fiam is, mikor kicsike vót, az uramnak az öccse ott dógozott. Kis ablak vót, oszt ott szabóműhely vót. Nagyon előkelő szabó vót. Akkor még kicsi vót a fiam, és mutattuk a mestörnek: "Nézzé Bandi! Itt van a mi fiunk!" "Nem nézők rá, mer - aszongya - mögveröm szömmel!" Árt a gyeröknek, ha ránéz. Akkor mán beteg. /Szöreg/

e-2./ A szömverés a Piros néném lányával történt, Piroskával. Itt vótak nálunk. Elgyütt a kislán apja Deszkrül. De mán akkor egy kicsit beivott. A kislánnak addig sösmpi baja se vót. Gyün danolva a Piroska. Möglátta az apját, oszt eccör csak mögáll szöme-szája. Aszongya anyám: - Ugyan vidd el mán a szomszédhon, nézze mög, imádkozzon rá! Hát osztán elvitte. Aszongya a szomszédasszony: - Ejnye! Ugyan kicsináltatok ennek a lánnak, de mögverték szömmel! Közbe az apja házamönt /Deszkre/.

Mögmösdata, de nem csinált mást neki sösmpit. Mögmösdata, /az anyja/ elhozta haza. Aszongya: - Nem köll mán most semmit tönni. Mikor mán hazahozták, akkor mán mögén danolt a kislán. Az apja mög gyütt vissza. Aszongya Piros az urának: - Micsináltál a Piroskának, mer nagyon beteg lött?! - Hallod! Tán még a szívit is láttam! - aszongya. Szóval úgy mögverte szömmel, úgy mögnézte, hogy még a szívit is látta. De szóval nem lött aztán sösmpi baja. /Szöreg/

e-3./ Aszongya anyám, hogy kinn ültek előttünk az uccán, kártyáztak. Osztán a komájuknak a bátyja is kinn vót. Akkor vöttek mög az én nénémnek a ruhát, olyan kis rúzsaszín kartont. A kötő kék vót, a ruha mög rúzsaszín. Oszt fölötöztette anyám az új ruhájába. Olyan kétéves vót. Odaállt az embör elibe, aszongya: - Nézzé kend mán mög, milyen szép ruhám van! - Na, ki vötte?! - Körösztanám.

Akkor az embör elmönt haza, adni a jószágnak. Hajja, hogy kijabálnak. - Jaj! Mingyá möghal a kislán!

Akkor visszagyütt az embör. Aszongya: - Hajja! Most mongyák! Semmi baja se vót annak a lánnak! Itt forgott elöttem, hogy milyen szép az ű ruhája. Aggya mán ide, maj mögmösdatom!

Mögmösdata a kislánt, osztán semmi baja se lött aztán. A szájába vött vizet, osztán avval mosdata mög. /Szöreg/

e-4./ Akik úgy imádkoztak rá a gyerökre, azok tányérba, zödvirágos tányérba töttek, mérték vizet. Három kanál vizet. Dea tányérba elébb beleejtették három möggyújtott gyufának a parazsát, fejét. Ezzel a vízzel mosdatták mög a gyerököt. Mögmöták, a kis arcukat, kezüket, lábukat, és akkor mögmérték a vizet. Közben imádkoztak. A Miatyánk vót, mög az Üdvözet, más sösmpi. Akkor mögmérték a vizet - de annak szentölt - víznek köllött lenni -, és ha mög vót verve szömmel, akkor több lött a víz egy kanállal. Ha nem lött több, akkor röndös vót, akkor nem az vót, aszonták. Osztán a vizet a böcső sarkához mérték kívülről rá. Ráöntötték a vizet, a négy sarkáhon szokták kanállal. Vót, akit háromszor köllött mosdatni, imádkozni, de vót, akin

eccörre elvégezték. Ha nagyobb vót a gyerök, nem vót böcső, az ajtósarkáhon mérték a vizet. /Szőreg/¹²

e-s./ Mindég vót egy jóasszony, osztán mikor szömrül esött a gyerök, azt hítták. Kimért a kanálba vizet. Avval a vízzel mögszentölte, mögmosdatta a gyerököket. Mondott imádságot. Utána a mögmaratt vizet ráöntötte az ajtósarokra. Aszt nem hallottuk, mijé. Azt tartották, hogy a sarokhon ráöntött víz alá kanalat töttek, és nem fért bele. Mög-szaporodott a víz. "Nézzétök!" - monták. Nészték is. Akkor oszt mög is gyógyult a gyerök. Az az asszony, aki végezte, elálmosodott. Mikor ráimádkozott a gyerökre, ásított. A gyerök elálmosodott, mög vót, mikor elaludt. Akkor monták, hogy biztos mög vót verve a gyerök szömmel. /Szőreg/¹³

A szemverés gyógyításáról Szőregen fönmmaradt egy ráolvasó imádság szövege is. Az Aranykorona c. /24. kiadása/ imakönyv elején található üres lapon /két oldalon/ Bálint Sándorné Kis Borbála /sz. 1859/ írta le magának a múlt század végén. Gyermekei örökölték és őrizték meg a könyvet. Többen megerősítették visszaemlékezésükben, hogy Borbála néni fölkapott "ráimádkozós" asszony volt a két világháború között. Sokan vitték hozzá a sírástól elkínzott gyermeket. Idős leányai¹⁴ ezeket mondták el néhai anyjuk gyógyító tevékenységéről:

Hát, tuggya, az nagyon érdekös vót, mer éjjel is gyűttek hozzá. Bezörgettek az ablakon. - Boris néni! Gyűvünk! Na, jól van, begyűttek. Akkor mingyán elővötte a vizet, mer szentölt víz mindég vót. Akkor imádkozott. Akkor egy kicsit mögitatta azt a picí gyerököket. A szájából mögitatta. Közbe, mikor végezte az imádságot, ásítózott. Ez aszt jelentötte, használ. Azér ásítózik, hogy használ az imádsága.

Az édösanyám a jószágra is ráimádkozott. Vótak itten, nálunk is mindég vót csikó. És akkó hát, beteg, baja van, de nem tudták, hogy micsoda. "Hát szóljunk Boris néninek! Vidd el Kis Borisékho! Osztán vezesd be, osztán az majd ráimádkozik!" Ismerték, jól ismerték.

/- Ugyanazt az imát mondtotta a gyermekekre is, a kis-csikóra is?/

Nem tudjuk, mer nem hallottuk.

A ráolvasó imádságnak régi hagyománya volt Szőregen. Kitűnik ez KALMÁNY LAJOS közleményeiből. A szegedi táj

nagy folklór-gyűjtője a múlt század végén közel 20 rá-
olvasó imádságot közölt a községből.¹⁵

Érdemes azonban megjegyezni, hogy Szőregről nem mutat be
szemverésre mondott imádságot. Szajáni följegyzése,¹⁶

BALINT SANDOR szegedi adata¹⁷, amelynek párhuzamát utóbb

Verbicáról /korábbi Egyházaskérről/ közöltük,¹⁸ lénye-
gében egyezést mutat a Kis Borbála imakönyvében talált

/1975/ szöveggel. /1. és 2. sz. kép/ A nehezen olvasha-
tó és itt-ott kiegészítésre szoruló imádság terjedelme-

sebb, s így rekonstruálható;

Egykor a Boldogságos Szűz Mária
elutazott Betlehembe az ő szent Fiduval,
az öldött kis Jézussal. Előtdáldt
három szidőlednyt. Azt mondja a
három szidőledny: Boldog-
ságos Szűz Mária,
mutasd meg nekünk szent
fiadat. Olyan szép az öld-
dott kis Jézus, mint a napfény.
A másik mondja: olyan szép,
/mint a/ holdvilág: olyan szép,
mint a ragyogó csillag. Azonnal
mögverték az öldött kis jézus szö-
mit. Möggyön a Szűz Mária, elviszi a Jor/dánhoz/,
mosd vizibe:
az Atyának, Fiúnak, Jézusnak
a szent neveiben, szerelmes magz/atom/,
Jézusnak a szent neveiben,
Istennek minden szentjeinek,
Körösztlő Szent Jánosnak szent
neveiben, ki az Ur Jézus Krisztust
mögkörösztlte a Jordán
viziben szentölt vízzel, szen/tkeressattel/,
én is avval akarom est a /.../
/v/ajdt eloszlatni. Mögfogom
az őt ujjammal: az Atya Isten
törje, a Fiu Isten rontsa, a Szentlélek
eloszlassa, a teljes Szentháromság
möggyógyítsa.¹⁹

egykor boldogságos szüsmarija
elutasítotték hemarsózentéjével
az áldott kisérsus átkötésért
háromsidot éjút astmoyya
~~hem~~ háromsidot éjút boldog
söggös szüsmarija
mutasmögnéküként
fijadát ojanseparál
dot kisérsusmiangfey
amásikmoyya ojansepar
hódreilig az ojansepar
minaragyoocsilogazonnal
mögrec téh áldott kisérsus
méllyön áldott szüsmarija
dovizibe

az agának fiúnak jesusnak
azentneriben gerelménegrat
jesusnak jeleniben
istennek midőn letéjének
kövöztölözentjansnak zent
neriben kiav jesus kirtust
mög kövöztölözordán
vissiben sentöltrisebenke
ennis arcalakaromertan
reagitelosztatni mögfo
azötuzammal azay disten
törzeafju is rocsa azentel
dőlása atelessel haromság
möggyűlése

A ráolvasás /ráimádkozás/ a szó mágikus erejébe vetett hiten alapul, a gonosz /démoni/ hatalom elűzésére szolgáló ellenvarázslat. A szóregi példában jól megfigyelhető a kettős tagolódás: a bibliai keretbe helyezett esemény föl-idézése és a tulajdonképpeni varázslat, a betegség szétzúzása. Az ima a természetfölötti erőre hivatkozik, a Jézussal történt eseményre utal. Azt a - keresztény értelemben vett - primer cselekményt idézi föl, amikor és ahogyan Mária a szemverést elhárította. Az imádkozó /beavatott/ a varázslat prototípusában szereplő istenséget utánozza, és távozásra szólítja föl a betegséget okozó démont. Így történik a *megigézés* elleni ráolvasásban is. A vízmerés, a vízzel végzett lemosás, a füstölés /ld. apátfalvi változatunkat/, a cselekmény-mozzanatokra való kínos ügyelés mind-mind jellemzője a purifikáló varázslatnak. A megbizonyosodás jelei: a kimért víz megszaporódása, a ráolvasáskor /imádkozáskor/ jelentkező ásítás, fáradtság, vagyis a betegség levétele a gyermekről, a cselekményre és az imára jellemző titkosság, a gyógyításban a kiválasztottság bizonyos fokú érvényesülése megengedi azt a következtetést, hogy némely tekintetben ókori, s bizonyos pontokon samanisztikus orvoslás maradványát lássuk a szemmelverés elhárítására született és elterjedt népi gyakorlâtban. Az antik- és a középkori hagyomány általában visszatükröződik a szó mágikus erején alapuló imákban, mondják azt megigézés ellen, ficamra, stb.²⁰

A Maros menti szemverés elleni gyógymódok közeli párhuzamát olvashatjuk Tápéról,²¹ a Vásárhelyi-pusztáról²² és Urosházáról.²³ A recens anyag rendszeres és kiterjedt gyűjtése egyre több és biztosabb támpontot nyújt a történeti századokból fennmaradt adatok folytonosságának igazolására.²⁴ Megfordítva az érvelést, a máig föllelhető archaikus paraszti orvosló hagyományok megerősítik azt a feltevést,

hogy a szórványos történeti adatokból ismert ráolvasó gyógy-
módok emberöltők óta elterjedtségnek örvendtek. BORNEMISZA,
PÉTERnek köszönhető, hogy az *Ürdögi kísértetek*ről írott könyvé-
ből a 16. században az ígézet ellen alkalmazott imaszöveg-
ről tudomásunk lehet.²⁵ Bár a 19. és 20. században főljegy-
zett szemverés elleni ráolvasó /ima/szövegek rokon alapgon-
dolatot tükröznek, mégis valójában egymástól eltérő típus-va-
riánsok. A 16. századi leírásokban a Jordán folyóból merít-
tett, s a piros márványkőre öntött víz 'eloszlásához' ha-
sonlóan - 'Boldogasszony parancsolatjából' - következik be
az ígézet eltávolítása.²⁶ Ez a máig megőrzött egyik típus-
változat az analógiás varázslat jelentőségére utal.

2. Ó l o m ö n t é s i j e d t s é g r e, s z e m v e -
r é s r e é s m á s b e t e g s é g e k e l h á r í t á s a

a./ Mikor a gyerök sírt, beteg vót, hát el köllött
vinni egy asszonyhon. Vót itt egy idős asszony. Akkor oszt
avval ólmot olvasztottak. Beleöntötték a vízbe. Hát mikor
azt beleöntötték abba a vízbe, csak mutat ugy-e ilyen a-
lakot, amolyan alakot. Na, hát ez nőalak! Ez verte mög szöm-
mel! Hát ilyenök miatt sírt a gyerök. Ha pedig másilyet
mutatott, férfialakot, akkor hát egy férfi vót. Mög vót
verve a gyerök szömmel. Osztan mög imátkoztak rá: Miatyán-
kot, Ödvözlégyet - ezöket szokták. Elkezdte imádkozni a
bíbájos embör:

*Aj-bdáj, macskahdj,
Ha möggyógyul, maj nem fdj!*

/Szentelt vízbe öntötték a megolvasztott ólmot?/

Nem, csak hideg vízbe. Mer ugy-e hideg vízbe az a forró
ólmolyon ilyön alakot mutatott vagy olyat. Ha férfi forma vót,
férfi verte mög szömmel, aszonták. Ha pedig olyan női for-
ma, hát akkor nő. Hát ugy-e ez mind olyan lehetetlenség
vót valamikor. /Ferencszállás/ ²⁷

b./ Azt hallottam, mondták, vót itt egy asszony. Vit-
ték hozzá a gyerököt. Nagyon sírt az a kicsi. Mit csinál-
janak? Elvitték a gyógyítóhon. Nem tutták, mi van, miér
sír, csak sír. Az asszony forró ólmot, ahogy mögolvadt,
beleöntötte a vízbe. Letötte a küszöbre, ott csinálta. Né-
zőgette, milyen alak. Embör vagy asszony alakja látszott
az ólombul. Akkor mondta az imádságot a gyerökre.

/- Hogy szólt az imdádq?/

Nem tudom, hogy mit mondott. Vót az velem is, csitítottam a gyereköket. Mondtam, hogy ne sírjon. Mögütötte magát vagy elvágta a picit kezit. Akkor simogattam, azt mondtam:

*Nyúlhdj, macskamdj,
Maj möggyógyul, ha nem fájl*

Hát az bizonyos, hogy ha mán nem fájt, akkor mán möggyógyult. Ez csak olyan, hogy a gyerek figyelmét elvonta. /Kiszombor/²⁸

c./ Csináltak 9 kis bubát /babát/. Ilyen kis vesszőt törtek és rongyot tekertek rá. Oszt akkor forgatták a gyerekek szájába ezt a kis bubát. Asztán elvitték a köröszttúra. Így, mint itt is van: erre is ucca, arra is ucca. Oszt akkor a köröszttúton elhánta a kicsinek az annya. Kihajigálta.

/- Miért dobálta el a 9 bubát?/

Hát müljon el rúla az a betegség. Kihólyagozott a szája, mög a szájaszéle. Nagyon csúnya vót. Meggyógyult oszt. Hogy igaz-é vagy hogy, nem tudom. /Apátfalva/²⁹

d./ A gyerekeknek folyik a nyála, és akkor viszik, mikor a csürhe, a disznó gyün a pusztáru haza. Akkor odaáll /az út mellé/, oszt forgatja a szájába azokat a bábukat.

/- Hányat?/

Tizenkettőt. Oszt forgati meg a szájába, akkor oszt mindég a háta mögé hányja. Az annya csinálja, csak az annya. Akkor oszt elhajítja, oszt mindég hátra fele, ahogy gyün a disznó, oszt mongya:.

*Zsébze müljon, csürhe gyűjjön,
zsébze müljon, csürhe gyűjjön!*

Ezöket mongya. Akkor csinálja, mikor gyün a disznó, a sertés haza az erdőbül.

/- Miből készül a bábu?/

Kis gally, egy kis fehér rongyot rátekernek. Mindegy, ingből, akármilyen rongy lehet. /Ferencszállás/³⁰

e./ Ha fájt a kisgyerek gyomra, összetörtek a mozsárba mákot, megfőzték és odaadták a gyerekeknek. Nyugodtan aludt. Így nőtt fel sok gyerek. /Szóreg/

f./ Beteg vót a gyerek. A nagymama a megrágott zsömlemorzsát mögcukrozta, kendőbe kötötte, és odaadta a kicsinek. Ezt szopogatta a kicsi, evvel nyugtatta./Szóreg/³¹

3. A g y e r m e k t e r m é s z e t e s f e j -
l ő d é s é n e k / j á r á s, b e s z é d s t b. /
s e r k e n t é s e

a./ Ha a *kisgyerek* már áll, de *indulni még nem akar*, nagy késsel a lába között keresztet vágnak és ezt mondják: 'Békót vágok, *gyerököt szabadítok*.' /Ferencszállás/³²

b./ Ha a *gyerek soká járt el*, akkor aszt monták, hogy a kúdasasszonnyal, a kúdasasszony fogja a vesszőt, és meg kell veretni a talpát. Akkor majd elmén /elindul/ /Klára-falva/³³

c-1./ Odament egy cigányasszony. *Nem akart a gyerek beszélni*. Oszt kértek tőle egy kis kenyeret, amit /az/ kapott a koldulásnál. Oszt akkor adott neki. Avval a gyerekkel megétették azt a falat kenyeret.³⁴

Aztán, mikor az anyja sült kenyeret, akkor egy kis cipót sült. Azt a kis cipót a gyerek fején /feje fölé/ széttörte. Ott törte szét, oszt mögétötte vele. Beszélt osztán a gyerek. Nem mingyá, csak beszélt aztán nem sok idővel utána.

Anyámtól hallottam. A régi időbe csinálták, az én időmbe már nem vót. /Apátfalva/ ³⁵

c-2./ Kenyérsütéskor, avval a vízzel, amivel a kisült kenyér tetejét lemosták, az anyja mögitatta a *gyereket*, hogy *jobban tuggyon beszélni*. A maradék vizet fölcapta a cserépre /a háztetőre/. /Apátfalva/³⁶

c-3./ Azt tartották, hogy a *gyereknek* a meggyúrt nyers kenyértésztából kell enni, és akkor *hamarabb tud beszélni*. /Apátfalva/³⁷

d-1./ Megtörtént, hogy a *gyerek* nem beszélt időre. *Nehézsen kezdett el beszélni*. Ilyenkor frissen sült kiscipót törtek ketté a fején. Kör- vagy keresztalakba mozdulatot végeztek a feje fölé. Az anyja vagy másvalaki csinálta. /Ferencszállás/³⁸

d-2./ A *gyereknek*, aki *nem tudott beszélni*, "felvág-ták a nyelvét". Kenyeret törtek /szét/ a fején, hogy *jobban*, meg hamarabb tudjon beszélni. /Ferencszállás/³⁹

e-1./ Nem akar beszélni az a gyerek. Pici kiscipót

sütnek neki. Mikor kisült, avval csalogatják: "Gyere hamar, kisfiam! Gyere kisfiam! Kapsz egy kiscipót, csak mongyad már: cipó! cipó!" Mongya, mesélje neki valaki. Addig-addig, akkor oszt így lassan csalogatták. Mer azt a gyerekköt, amék nem tudott /idejére/ beszélni, avval a cipóval csalogatták. Pici kiscipót sütöttek. "Mongyad: mamma! mamma!" Mongyák, elmongyák neki, kérdezik tüle: "Mi ez?" Mondja neki a nagyannya: "Cipó! Cipó! Mongyad, cipó!" Na, még most se mondja. Majd lassan-lassan elkezdte. Foglalkoztak vele. /Kiszombor/ ⁴⁰

e-2./ Ha a *gyerek dadogós vót*, akkor kiscipót kellett széttörni a fején. Ebből egy darabot a kicsinek adtak, egy kisdarabot pedig a háztetőre dobtak. Ezt úgy mongyák: a kenyér az Urjézus teste, Jézus Krisztus segít a bajon.

Hallottam azt is, hogy a kenyér lemosásánál használt vízzel itatják meg a dadogós gyermekeket. /Kiszombor/ ⁴¹

f./ Mikor kisült a kiscipó, akkor széttörték a gyerekek fején. Azér törték szétt, azt a kiscipót, hogy ne legyen *dadogós*. /Klárafalva/ ⁴²

g./ Az *első /kihullott/ tejfogát* a *gyerek* a kuc-kóba dobta és ezt mondta:

*Egér, egér! Adok neked csontfogat,
Hozdál nekem vasfogat!*

/Apátfalva/ ⁴³

4. A felnőttek orvoslása

A gyermekek orvoslásában aránylag nagyobb súlya volt a mágikus cselekményekkel keveredő vagy kizárólag a természetfölötti erökhöz folyamodó gyógy módoknak. A felnőtteknél jobban éltek a tapasztalattal megszerzett tudással. Nemzedékek sora örökölte a hasznos és káros, a jó és rossz fűvek ismeretét. Alapos gyűjtéssel terjedelmes anyagot állíthatnánk össze a nép botanikai jártasságáról, a tea főzésére és a sebekre gyógyírként használható fűvekről, virágokról. Szórványos adatainkból is következtethetünk ezek gyakori alkalmazására. A szóba hozott községekben szintűgy, mint a szomszédos területen becsben tartották a *szentölt fűveket*, az ünnepekről hazavitt barkát stb. A gyógyfűvek

ismerői között akadtak kiemelkedő személyek, mégis aránylag ritkán váltak híressé. Talán azért, mert a fűvek használata jobban beletartozott a családi és közösségi gyakorlatba, kevésbé kötődött a természetfölötti erőkre támaszkodó mágikus cselekményekhez. A régiek emlegették a *fűves emböröket*, de hírük már homályba veszett. Kivételként említhető a nagyobb tájon ismert *Csanádalberti embör*. Egyik adatközlőnk így emlékezett meg róla:

Csanádalbertibe, ott is van egy gyógyító embör. Az csak fűvet, ilyesmit főz. Oszt avval gyógyítja a betegöt. Hát nem tudom, hogy igaz vót-e. Szögedi vót az asszony, oszt elmönt ehön az embörhön. Sokat tud, mán az orvosok is mögengödték neki a tudományt. Eleinte sok baja vót. Hogy mi baja vót az asszonynak, nem tudom. Csak aszonta neki, hogy egy félódal szalonába tekerje be magát, osztán az möggyógyícsa. Hát, hogy most ez való vót, vagy csak olyan ... De azt monták, hogy ez tényleg vót. Vagy nem vót igaz? Nem tudom, de ilyenökkel gyógyított. / Ferencszállás/44

A ficam és a törés orvoslásához szintén nagy gyakorlatra és kiváló rátermettségre volt szükség.

Az effélében jártas *osontrakór*ról nem hallottunk, pedig hihető, hogy bajukban a gyógykovácshoz fordultak segítségért.

Az archaikus gyógytudományban megbecsült empíria azonban számos esetben összekapcsolódott a *bíbdjoskodással*. A tehetséges parasztorvos praxisát előbb-utóbb titokzatos tudomány birtoklásával hozták összefüggésbe. Ez az orientálás tömeglélektani igényből és az orvoslásban teljesen járatlan emberek félelemmel vegyes csodálatából fakadt. A kuruzslók emberismerete és olykor szemetészűrő színészkedő leleménye a hírnévre emelkedés javára vált. A fájdalomtól űzött betegek menedéket kerestek, s aligha fordult meg a fejükben a kuruzslás kritikai ellenőrzése. A természet adományával sikeresen sáfárkodó parasztorvosok mellett szép számmal akadtak sarlatánok. Ezen különösebben nem csodálkozhatunk, ha tekintetbe vesszük a betegség okáról elterjedt régi hiedelmeket, amelyek szerint a fűből-fából, a

földből és a levegőből ártalmas szellemek hatolhatnak az emberbe és állatba. Ahogy hittek rontó erejükben, annak megfelelően gondoskodtak elhárításukról, vagy baj esetén megpróbálták elűzni őket. Természetesnek tartották, hogy ebben a küzdelemben a javas, a ráimádkozó, a szent ember stb. csak úgy működhetett sikerrel, ha a gonosz démonok fölött hatalma van. A pogány és a keresztény színezetű - sokszor apokrif - hagyományból merített és a felnövekvő orvostudomány árnyékában fennmaradt archaikumok csak egyik oldalát jelentették a sikeres gyógyításnak. Funkcióban maradásuknak éppolyan fontos tényezője volt az egyéni és társadalomlélektani igény, amely szintűgy öröklődött és revelálódott, mint a javas tudománya. A magasabb szintű orvoslás lehetőségeit anyagi és egyéb okokból nélkülöző néptömeg a rokonok és ismerősök ajánlása és kommandálása révén vagy a fölkapott /népszerű/, messze földön híres gyógyítókhoz fordult, vagy fogadalom /bőjt stb./ teljesítésére vállalkozott, s ha tehetett, gyógyforrásokhoz és kegyhelyekhez zarándokolt. A szuggesztiós és autoszuggesztiós pólusban, ennek széles skáláján mozgott a vagyoni és a szellemi röghözkötöttek reménykedése, gyógyulásba vetett bizalma. Súlyos oka volt annak, ha a javashoz fordultak, vagy ha ennél is többre vállalkoztak, messzire elzarándokoltak. Legidősebb adatközlőink gyermekkorában még erősen hatott a hagyomány, erős volt a bizalom és ragaszkodás az ősi orvosló /papi/ rend kései utódaihoz, képviselőihez. A titokzatos adomány és tudás birtokosairól szólva hallottunk az *óbébai román asszonyról* /emberről/, a *csibaji embörről* /asszonyról/, *bíbbajosokról*, *rontókról* stb.

A. A rontás elhárításának néhány példája

a. / Hát itt van egy nádashalom. Az állomásho oda is láccik. Valamikő fájt annak az idősnek a lába vagy a keze, vagy valami, elmőnt egy embörrhön. Nem tudom, azt a bébi /Béba/ kösségöt ismerik-e? Persze nem. Ott vót egy ilyen bíbbajos embör. És akkor elmőnt oda. Mögnézi. Hát - aszongya - mög van rontva.

Hanem mit vögyön? Vögyön egy új fazekat, vögyön egy piros kendőt, és a fazékra egy új fődöt. Vagy babot, vagy kását vagy ilyesmit törjön a fazékba, oszt vigye el a halomra, oszt ássa le oda. Maj möggyógyul a lába. Ilyesmit vótak akkor. Tényleg, hogy vótak ezek a boszorkányságok. Mongyuk, Szent István király hozta be a papokat is és a boszorkányságokat is. De mán most ugy-e aszt nem hisszük. Se én, hogy régi öreg vagyok, de a fiataljai se. Eszt mán nem hiszik el. /Ferencszállítás/45

b./ 1913-ba történt. Hogy mék nap, az mán mellékes, mert azt ugy-e mán nem tudom. 13-ba, így tavasszal történt. Elmöntünk lakodalmat nézni, többen, legények. És osztán mi történt énvelem? Csak egész tíz óra feléig, mikor hazamöntem, nem vót semmi bajom. Röggel, mikó föl akartam kelni, hát mint hogyha összekötöztek vóna engömet: úgy nevezöm, hogy gúzsba, mán mint régebben monták. Ezt a kötözést gúzs-nak monták. Azután apám odagyütt, aszonta, hogy hát aki legény vót éjjel, az keljön föl, és akkor legény lögyön nap-pal is. Én mög nem bírtam főkelni, mer annyira beteg löttem osztán, hogy orvoshon köllött osztán folyamodni.

Hát be is kerültem mán az orvoshon az én anyámmal. Ott oszt kezeltek. De hát osztán az az orvos nem tudott kezelni, hanem osztán folytatólagosan egy másik orvos is. Mindegy osztán kezeltek: egyik, másik. De a betegségöm, az mindegy súlyosabb vót.

Közbe osztán olyan súlyos betegségem vót, hogy belees-tem a hidegrázásba. Hideglelés/be/. Akkor úgy monták. Hát ez a hideglelés, ez tartott neköm hat hónapig. Csak délu-tán két órakor kezdődött, osztán este ötig. Ez olyan szabá-lyos vót. Akkor olyan annyira, hogy ami takaró csak vót, azt mind rám rakták. Akkor se tudtam fölmelegödni. Ha el-gyütt az az öt óra, akkor hirtelen osztán köröszttü mönt raj-tam. Akkor meg elkeztem osztán izzadni. Közbe mán osztán nem győzték az alsóruhát mög mindönt, még a huzatot is le-vönni. Csupa víz vót mindönféle.

E is oszt mögvót. Oszt hogy telt rajta az idő, azután, mer ... Megájjunk csak! Hogy is? Spekulálni köll rajta. Közbe e mán 14-be történt. Akkor azt monták az én anyámnak, hogy hát "csinálj mán evvel a gyerökkal valamit!" - aszongyák. "Hát mér nem viszöd - aszongya - óbébára?" így, mint hogy-ha mondaná.

Hát osztán tényleg el is möntünk osztán óbébára. Én vótam a kocsis, anyám mög ott, mellettem ült. Beértünk óbébára. Mögtanáltuk azt a román asszonyt. Az mög mingyá aszt monta, mikor möglátott, hogy hát: "Te fiam! Hun vótál ilyen sokáig!" "Hát - mondom - odahaza." Na, kérem osztán: "Na, jó van" - aszongya. Mer ő horáta be a fűteni valót. "Majd bevégzöm - aszongya - ezt a fűteni behordást." Na, majd akkor elmögyünk. Aszongya "Na, akkor gyere utánam, fi-am!" Hát nem tudtam, hogy huva. Kimöntünk a kertbe. Hát, mi-kor kiértünk a kertbe, hát möglepödtem, mer ottan vótak gó-lyák, mög szarkák, mög verebek, mög mindönféle - drótokra

húzigálva. Mőg rossz köcsőgők, mőg fazekak, mőg nem tudom én. Beállított annak a közepibe.

/- Kőralakban voltak a tárgyak elhelyezve?/

Nem egészen olyan kőralakba, hanem hát ahogy föl vőtak fűzve, én beálltam oda. Ű mőg egy kis vesszővel irányította. Mondott valamit, Ű magába beszélt ott valamit.

/- Maga ott állt a drótra fűzött állatok között?/

Persze. Ott, mindőn ...

/- Az asszony hol állt?/

Ott állt előttem, egy vessző vót a kezibe.

/- Mit csinált az asszony a vesszővel?/

Hát csak olyan kőrt. Ű magába beszélt. Saját maga előtt csinálta a kőralakot. Oszt akkor azok az állatok, mindőn, elkezdtek mozogni.

Belekerült osztán olyan tíz percbe, körülbelül úgy. Na, oszt akkor befejezte, és akkor bemőntünk.

/- Mondott az asszony valami imádságot?/

Hallottam a hangokat, de hogy mit mondott, azt nem tudom. De azok az állatok mind mőgálltak, mikor osztán mán nem mozgatta ázt a vesszőt.

Bemőntünk. Mőgmonta, hogy mikő mőnnyek újra.

Akkor másoccor mőgőn elmőntem. Ugyanez a művelet történt velem. Közbe osztán aszonta énnékőm: "Most mán - asszonya - fiam! Hozzál nekőm szóttalan vizet!" Hát oszt én pekuláltam rajta, hogy lehet ilyen messzire szóttalan vizet elvinni?! Hát, hogy ne találkozzon az embőr senkivel. Mőgkérőzik, hogy huva vagy mit csinálsz. Én oszt elhatároztam magamba: hajnalba főkeltem. Egy üveget teleeresztőttem vízzel, és egyenesőn a nagy pusztán kőrszűl bemőntem őbőbára. Be se mőntem Kőbekre /Kőbekházára/, csak úgy mőntem, bent a határban. Akkor odaadtam osztán neki az üveget. Hogy osztán Ű mit csinált annak az üvegnek, nem tudom. Csak osztán Ű magának megint ottan beszélgetett.

/- Ekkor is végezté a példával a kordőbbi műveletet?/

Akkor mán nem vót nála. Nem csinálta. Aszonta: "Mikor még hazafelé fiam, odaérsz egy köröszűthön, és akkor úgy vágd földhöz az üveget, hogy összetörjön, széthulljon!" Ennyi vót az egész. Öszt akkor hazamöntem. Azután osztán énrajtam ez a nyavalya, ami vót, elmúlt.

/- Hányszor járt Óbébán az asszonyndl?/

Háromszor.

/- Hogy nevezték az asszonyt? Minek tartották?/

Olyan vrácsáló.⁴⁶

/- Mások is jártak nála Szőregről?/

Persze, hogy vótak. Én is möggyógyultam, és azóta se érzöttem azt, mint ami akkor vót.

/- Mit mondtak, mi volt a baja?/

Mindönki aszonta, hogy rontásba vótam. Nem neköm vót ez a rontás a lakodalomnál, hanem másnak, mint például vagy a menyasszonynak, vagy a vőlegénynek vót eldobva, oszt én léptem bele.

/- Mit dobtak el oda rontásul?/

Nem tudom, nem láttam. Hát éjjel vót.

/- Más hasonló esetet is hallott?/

Persze. Nagyon is. Haragbul, mög mindön: mögrontották. Vrácsájiztak oszt mindönfélét.. /Szőreg/47

o./ A nagynénémmel történt mög. Valaki, hogy ki /?/, mögrontotta-e? Erre nem tudtak rágyűnni sohase. Naprú napra fogyott az asszony, úgyhogy mán olyan gyöngé vót, hogy alig birt /menni/, alig vót neki jártányi ereje. Akkor mondták, hogy - nem tudom én, mer az a terület Jugoszláviájába van -, minek hívják, ilyen *csibai embör* vagy *csépai*, szóval nem tudom, hogy minek nevezték, az tudta az ilyenöket csi-

nálni. Dehát mán az is annyira öreg vót, hogy nem tudott elgyűnni, hogy itt mögcsinálja, hanem aszt monta neki, hogy mönnyenek haza, és három éccaka mönnyenek ki a temetőbe. Az embör vigyön egy pácát, és egy szót ne szóljanak egymáshon, ahogy elindultak, mindaddig, míg csak haza nem érnek. Semmit, egy szót se szóljanak, csak úgy mönnyenek. Az asszony mönnyön elől, az embör utána, de se hátra ne nézzenek, semörre se nézzenek, csak mönnyenek előre egyenest, ki, egész a temetőig. Mikor kiérnek a temetőbe, akkor az asszony feküdjön le egy sír mellé; és az embör evvel a pácával mérje mög. Hát, hogy ennek a pácának a jelentősége micsoda volt, nem tudom.

Eztet három éjjel köllött nekik mögcsinálni. Éfélkor köllött elindulni. És valóban - meséli a sógorom, vagyis mesélte, mer mán nem él -, hogy ugatás vót, mög vonyítás, mög kiabálás, jajgatás. Mindön vót, mikö möntek, dehát szöröncsére kibírták azt, hogy nem néztek hátra, nem is szóltak egy szót se egymáshoz. De mán mikor harmadik éccaka möntek, mán még tüzet is láttak, mintha valami a tüzet okádta vóna. Jajgattak, kiabáltak, kutyák ugattak, mög mindön. És aszongya, nagyon borzasztó vót. Szinte, ő mint férfi is félt, de betartotta, hogy hátha szöröncsésen mögússzák ezt a rontást, és mögjavul a felesége. Hát tényleg sikerült is, mert tán 67-68 éves koráig élt még aztán az asszony. Ekkö mög még fiatalasszony vót, mikor ez mögtörtént vele. /Szörög/48

B. Belső bántalmak és gyógyításuk

Féjfájáskor az újholdhoz fordultak. Mikor fölgyütt az égön, kimöntek az udvarra és ezöket mondták:

*Új hold, új király
Házasttja a fiát.
Hín a lakodalmába,
De nem möhetők el,
Hanem elküldöm a fájdalom.*

A beteg összekulcsolta a kezét, és Miatyánkot, Üdvözlégyet imádkozott. A dajkám⁴⁹ most is csinálja. /Apátfalva/ 50

A Hideglelés ellen a következőket jegyezték föl Ferencszálláson:

a./ Akit a hideglelés kínoz, odaáll a szabadkémény alá, és hangosan így szól:

"Vendégségbe hívnak, de nem tudok mönni. Elküldöm a hideglelésömet!"

Kisgyerek esetében az édesanyja végzi el ezt a műveletet.

b./ *Kilenc babaszemet kell egészbe' lenyelni, és amikor a hideglelés gyötri a beteget, liszteszsákkal kell jól megverni és vízzel észrevétlenül leönteni.*

c./ Szentölt csomborkából kell teát főzni, és éhokra három napig inni. Vagy szentölt barkából három szemet kell lenyelni. Jó orvossága a forralt bor, amelybe paprikát szórtak.⁵¹

A megfázás és köhögés orvossága között tartották számon Ferencszálláson ezeket:

A hűlésről olyan fürdő használ, amelyet nyárfa, kakukkfű, bazsalikom, borsfű és akácvirág levéből készítenek, és tesznek bele lópatkót, lókörmőt és egy darab vasat. A diólevél főzete köhögés ellen jó, de hasznos az az ital, amelyben kék lilium virágát főzték meg.⁵²

A köhögésre Szőregen szintén többféle orvosságot ismertek. Kenyérsütés után a meleg kemencébe bújtatták a gyermekeket. A meleg kemence 'kivette' a köhögést. Máskor a kenyérhajat ledztatták, és annak a levét kellett meginni. Jó hatású volt a hagymatea. A vöröshagymát hajastól leszelték, megfőzték. Cukorral ízesítve itatták meg.⁵³ Altalános teafélnek számított a székfű és a hűrefa virága.⁵⁴

A tüdőbeteg a cickafarkból főzött teát igya./Ferencszállás/.⁵⁵ Egészen különös, merőben hiedelmen alapuló javallatról hallottunk Szőregen:

Azt monták, hogy nem tudom hány - három, hét vagy mennyi - *tetűt kell neki megönni*. Kenyérbe tették, hogy ne tuggya az a tüdőbajos. Azt a tetűt, embőri tetűt kenyérbe belerakták. Nem sütötték bele, csak belerakták.⁵⁶

A gyomorfájásról az egyik idős apátfalvi házaspár mondta el:

A szomszéd aszongya, hogyhát mikor ű beteg vót, nagyon

gyomorfájós vót. Az orvosná is vót, mög mindön. Nem tutták, hogy micsoda. Osztán - aszongya -, hogy elgyűtt egy asszony Zomborrul /Kiszomborról/, oszt akkor gyűrt téstát. De, hogy a téstába tött-e valamit, nem tudja, se nem is kérdözte az asszonytul, hogy mit tött bele. Mer csak tött bele aszongya - valamit. Gyömbért-e, mit-e? Olyasvalamit. Oszt möggyűrták olyan vékonyra, a hasára tötték. Aszonták, addig hagy lögyön rajta, még meg nem szárad. Mikor mán mögszáratt, akkor mögön gyűrjanak; egy nap möggyúrta, oszt nem fájt soha többet.⁵⁷

Gyomorhajra jó a borban főzött vöröshagyma. /Ferencszállás/⁵⁸

A csecsemő mögterhölte a gyomrát, nem tudott alunni. Nem vót hova orvoshoz vinni. Akkor csináltak egy kis kőménymagból teát. Akkoriba vót ez az úrnapi ünnep. Sátorok vótak itten az uccán, négy sátor. Zöld gallyal, mindönnel díszítették. Akkor az ünneplés után víttek onnan haza fodormentát, és azt eltötték. Mikor a gyerekek beteg vót, akkor főztek abból a /szentelt/ fodormentából. Olyan zöld az, osztán nagyon finom illata van. A teáját itták, meg keménymagot töttek bele. Az meg a szelet hajtja. /Szóreg/⁵⁹

Epehaj ellen a katlangyökér használ. /Ferencszállás/⁶⁰

A nyavalyás gyerek ruháját keresztüldobják a házaton, és azután elássák. /Apátfalva/

A mákgubó főzete álmatlanság ellen jó. /Ferencszállás/

Az orrvérzés elállításhoz az árvacsáln kicsavart levélvel kenik az illető homlokát. /Ferencszállás/⁶¹

A szembajról és a szemmel kapcsolatos javallatokról: Ha a gyermek szemébe valami beleesik, szempilláját rázza, és háromszor mondja:

Mi esött a szemömbé,
Boldogasszony tejibe?
Isten látta, vögye ki! /Ferencszállás/⁶²

Mikor régen is jártunk ki a mezőre, mindenki vitt magával fokhagymát, oszt megevett a koszthoz egy pár girizdet, mert úgy tartották, hogy edzi az embőrt. Azt mondták: "Ügyél fokhagymát, tovább látsz!" /Maroslele/⁶³

C., Bőrbetegségek

Az ótvaros gyermeket a Marosban minden nap megfürdették. /Apátfalva/ A fokhagyma jó az ótvar ellen. Aki Szent György nap előtt megfürdik a Marosban, az nem lesz viszketeges. A sömört úgy gyógyították, hogy bagólet dörzsöltek szét rajta. Az útifű a nyílt sebek orvossága. Ezenkívül a sebekre hasznos a cickafark /fű/ kórója. /Ferencszállás/ ⁶⁴ A pókhálót tették a sebre a régiek. ⁶⁵

Az égett seb gyógyításának esete Szőregen:

Vót anyámnál egy asszony a lányával, a Kis Örzse anyja. De rín az anyja, rín a lány is nagyon. Kérdi anyám: - Mit csináltatok? - Hát, Boris ángyom - aszongya - valaki monta, hogy mikor a cipót kivesszöm a kemőncéből, oszt vágjam kettőbe. Vót a lány kezén a hóttető /holt tető-égett seb/, oszt tögyem rá. Az ártatlan lánt összeégették! Nagyon fájt a kezén az a seb. Akkor oszt anyám tiszta zsírral kente be neki. ⁶⁶

Hólyag keletkezett a lábon. Csúnya vót az a seb, és akkor elvitt anyám itt egy asszonyhon. Az is ilyen gyógyító vót, Piros néni. Émőntünk hozzá. Akkor Piros néni előkeresett egy tűt, meg egy selyömcérnát. A tűt beleszúrta a hólyagba, és áthúzta a cérnát. Ez használt. Hogy attul múlt-e el, vagy úgy is elmúlt vóna, nem tudom. Orvoshon nem möntünk vele. /Szőreg/ ⁶⁷

A tyúkszem és a szemölcs orvoslása

Ha valakinek tyúkszem nőtt a kezén, azt ajánlották neki, hogy újholdkor menjen ki az udvarra, köszönjön az újholdnak, és söpörje le /kerítse meg/ a kezével a tyúkszemet. Azt is csinálták, hogy lófarokból szedett szőrrel körülkötötték. Leszáradt az a szemölcs. /Apátfalva/ ⁶⁸

A szemölcsöt még máma is lehet úgy gyógyítani, ahogy a régiek csinálták. Mögfogták, mögcsípték, tiszta fehér cérnával szorosan átkötötték. Mikor nagyon szorosan átkötötték, hát egy pici vér odaszorult. Azt kiszúrták, kifolyt. A cérnát pedig nem vették le mindaddig, míg magától le nem esett. /Kiszombor/ ⁶⁹

Lófarkából húztak egy szálát, azt rákötötték a szömőcsre. Azután a lőszőrt az ereszet csorgásába köllött eldani. Mire a lőszőr elrothadt, akkorra elmúlt a szömőcs. /Szőreg/ ⁷⁰

Az árpa gyógyítása a szemén

a./ Ha valakinek árpa nőtt a szemén, akkor háromszor megkerüli a kutat. Minden fordulókor beledob a kútba egy szem árpát. Három szem árpát szorít a kezébe, úgy megy a kúton körül. Nappal, bármikor lehet csinálni: az udvaron, a szabad kútnál. 12-13 éves koromban én is megcsináltam.
/Apátfalva/ 71

b./ Árpa vót a szömin. Akkor fővött egy árpaszemet. Oszt akkor aszongya. Hogy is monta? Elkörösztyölte: "Az A-tyának és nagysemminek, hamar kölettkétök elmúljon, /a/ mit látok."

Elmönt a kúthon, és akkor körülkerülte, körömmönt. Ezt mondta, és belevetötte az árpaszömet a kútba. Oszt mindég körösztyöt vetött a szömrre, oszt akkor belevetötte a kútba. Háromszor csinálta mög, szépen. Elmúlt neki az árpa, előbb mög nem tudott semmit se csinálni.

/- Még most is csinálja az árpa gyógyítását?/

Csinálom, oszt akkor elkörösztyölöm.

/- Mindig árpaszemmel végzi?/

Hát csak árpaszömmel. Vagy pedig nem is muszáj árpaszömmel, de azér az a legjobb, hogyha körülkeríti a kutat, oszt akkor behajítja az árpaszömet. Hogy is van? Nem jut eszembe, hogy ... Igen! Ezt mondom:

*Téged az Atyaisten eloszlasson,
Fiúisten megaldsson,
Szentlélek Úristen gyökereستül kiszakajcsen.*

Ha ezt mondja az árpára, elmúlik neki. Mondom, az unokák, többször gyütt nekik ilyen árpa, oszt aszongyák:

"Dajkám - aszongya -, körösztyölje mán el!"

/- És meggyógyultak? /

Mög. Mondom neki:

*Az Atyának és nagysemminek.
Téged az Atyaisten eloszlasson,
Fiúisten megaldsson,
Szentlélek Úristen gyökereستül kiszakajcsen.*

Oszt így, még köp is egyet. Elmúlik. /Apátfalva/72

c./ Jaj! Hát azt babonaságból, így visszakézből, így csinálták. Aszongya: "Nem az! Nem az! Nem az!" Oszt akkor a kezükkel le, a földre csaptak.

Mög, hogy akkor a kutat kerülje meg, oszt egy szöm árpát dobjon a kútba. Majd elmúlik a szömirül az árpa. De hát énnéköm nem múlt el. Csak az orvos gyógyította mög. /Kiszombor/73

D. Torokfájás

a./ Mandulafájásnál /nyakfognak mondták az idősebbek/ fölálltak a kemencepadkára. A beteg a földön állt. Fogtak egy törülközőt, hosszában összehajtották kötél formába. A beteg háta mögött álltak. Ezzel a törülközővel körösztröt "raktak" /vetettek/ a beteg fejére, azután az álla alá helyezték, és az állánál fogva föl húzták. Olyan magasra húzták, ameddig csak tudták. Háromszor-négyszer ismételték meg a körösztrakt és a föl húzást. /Apátfalva/74

b./ Torokfájáskor a betegnek a földre kellett ütnie:

Földanyám, torkom fáj,

Neköd panaszskodom,

Gyógyíj meg!

Ezt háromszor kellett ismételni, közben háromszor meg kellett csókolni a kemencét, hiszen az is földből van. /Ferencszállás/75

c./ A nyakfogat fáradt istrángcsülökkel gyógyították. A műveletet /gyógyítást/ végző a kemencepadra /kemencepadkára/ állt, az istrángot a beteg álla alá helyezte, és úgy emelgette a magasba. /Kiszombor/76

d-1./ A mezőről hazatért a ló. Kifogták a szekérből. Vették azt az istrángot, fáradt istrángnak mondták, és azt elkezdtek húzigálni a beteg nyakán. Nekem is mögnymkodtak vele a torkom. Azért csinálták, hogy elmúljon a fájdalom. /Szóreg/77

d-2./ Torokfájásnál még én is mögcsináltam az onokámnak, mer az jó vót. Azt így, tudja, evvel a két ujjjal elkezdik nyomogatni a fülitül. Csak jól mög köll nyá lazni és úgy nyomogatni azt a beteg részt. El is múlt.

Gyűttek anyámon is: "Boris néni! Fáj a torkom!"

/-Ő is úgy nyomogatta a fájó testrészét?/

Persze. Azután mög ruhát csináltak, *tűrűlközt össze-*
csavartak. Avval emelgette fölfele. A torokfájós álla alá
tette, úgy. /Szőreg/⁷⁸

E. Daganat, támadás, kelevény

a./ Valamikor, mikor újhód vót. Valakinek *csomó/ja/*
vót. Nekem is vót a fejemön. Nagy vót. Osztán, mikor mög-
láttam az *újságkor /újhold/*, akkor letérgyeltem, oszt kö-
szöntem neki, oszt a csomót háromszor *möggerekítöttem*:

*Amit látok, újuljon,
Amit kerekítők, elmúljon!*

Így mondtam ezt háromszor, oszt aszt a csomót mindig
elvetöttem keresztire /megkereszteltem/. El is múlt. Itt
van a helye. Olyan nagy vót, oszt elmúlt. Három újságon
megkerekítöttem, elmúlt.

Az anyámnak mög a kezén vót. Mondták neki, hát ke-
rekítse meg. Möggerekítötte. Úgy elmúlt a csomó, hogy nem
vötte észre. Nagy, csúnya csomó vót.

Még akkor fiatal vót a mönyem, rajta is vót ilyen cso-
mó. Csúnya vót, szégyöllte. Mondtam neki, hogy kerekítsd
mög. Hajítsd el! Mondjad:

*Amit látok, újuljon,
Amit kerekítők, elmúljon!*

Mondd el háromszor! Oszt el is monta Kati, a mönyem.
Nem is vette észre, elmúlt /a csomó/.

/- Mivel kerekítette meg a csomót?/

Szalmaszállal. Letérgyepölt, oszt fővött egy szalma-
szálat vagy szakajtott /fűszálat/. Avval möggerekítötte,
oszt eldobta. Háromszor mögcsinálta. /Apátfalva/⁷⁹

b-1./ Akinek a testén *kelevény* támad, *piros almdval*
háromszor *kerékítse mög*, aztán dobja ki az almát az ut-
cára. Aki fölveszi, arra ragad a kelevény. /Ferencszállás/

b-2./ Tályog /gilva/ gyógyítása: Előbb szappanos vizet tettek rá, az kiszívta. Tiszta ollóval fölnyitották, kipucolták, a vődjét /magját/ kivették, utána útifűt tettek bele. Letisztították, aztán étolajat tettek rá. Zsírt nem szabad, mert az hizlalja a sebet. /Ferencszállás/⁸⁰

c-1./ Imádság daganatra:

Édös jó Szűzanyám, drága jó szülőm! Add még azt a gyermekömnek, gyógyítsd még ezöket a seböket róla. Ezt a daganatot húzd még édös jó Istenöm. Légy irgalmas, légy kegyes, ó kegyes Szűzanyám, hallgasd még kérésemet! Tehozzád sóhajtok édös jó Istenem, gyógyítsd még ezt. Ó irgalmas, ó kegyes, ó édös Szűzanyám, vödd le ezt a daganatot!

Akkor osztán a gyógyfűvel bekötötték, és azt rajta hagyták. /Kiszombor/⁸¹

c-2./ Tojás fehérjét dörzsöld rá a kezedre, elmúlik a támadás. A rendes nyerstojás fehérjét kell rádörzsölni. De az ilyen divatok most már elmúlnak. /Kiszombor/ ⁸²

Szóregi hagyományok:

A kelést bodzafa levélvel gyógyították. Ha valakinek fájt a lába, székfűt kötöttek rá. Most dunsztkötésnek mondják. Bekötötték vele, mert jónak tartották daganatra, fájásokra. Kelésre kenőcsöt készítettek. Kénport és cickefarkot törtek össze, mézzel és vajjal összekeverték.

Daganatra elővették a szentelt fűvet is. Úrnapján szedték a zöldekkel, virágokkal diszített sátorból. A pap megszentelte. Hazahozták, és föltették a gerendába. Ezt igen jónak tartották.

Raktak a daganatra sárgafődet, hogy kiszívja. Dörzsölték ecettel, hogy elmúljon. Hallottunk olyanról, hogy rápisáltak. Azt is megpróbálták.

A régiek hatásos kenőcsöt készítettek a tüzelőre /tüzes sebre/. Mondták ők, hogy mi mindeneket raktak össze, de már nem tudjuk elmondani. De finom kenőcs volt és jó. Meggyógyítottak olyan sebeket, amivel az orvosok se bírtak.⁸³

Az anyósom, ha vót ilyen kis pattanás-féle, möggöröstöltte. Mondtam neki: - Nézze mán, mi van a kezemön!?

Megnézte. Akkor, nem tudom én, hogy mit csinált. Valahogy viisszakészül körösztozte.⁸⁴

Kelésre szedtek libaganét. Rátették a fájó sebre. Megérlelte és kifakadt.⁸⁵

F. Fogfájás, foghúzás, érvágás

Fogfájásra a beléndőkmag füstje jó. /Ferencszállás/⁸⁶
A foghúzás egyszerűbb módja az, hogy otthon, minden különösebb eszköz nélkül oldották meg. Különösen gyermeknél. Meglazult, gyenge fogát az ajtókilincshez kötötték egy kis cérnával. Egy rántás, és megtörtént a foghúzás.

Most már fogorvoshoz jár a nép, de az 1900-as évek elején kocsival /szekérrel/ járt a borbély házról házra. Rendszeresen járt azokhoz a családokhoz, akikkel megegyezett. Némelyik borbélynak volt két-három inasa, akik sokszor a nagygazdánál kapáltak. Járandóságukat a mester kapta. Ez is a jövedelmét gyarapította. Híres borbély volt itt Márkov Sándor, szerb ember. Ő borotválta a tisztviselőket, a gazdacsaládokhoz is eljárt. Szükség esetén fogat húzott. Egy rozsdás foghúzóval kirántotta a sajgó, beteg fogat. Érvágók, szomszúrok: ez volt a nevük. Eret is vágta. Ha meggyűlt a seb, kivágták.

Ilyen foghúzó borbé volt Kószó is, a körösztnévére má nem emlékszem. Vele, még a híres tréfacsináló Turdélivel /szőregi gazda volt/ esőt még, hogy eccör Turdéli mögyszólította a kocsmába, hogy fáj a foga, ki köll húzni. Belenyúlt a borbély a szájába, hogy mögnézze. Azt monta, kihúzza ű ezt kézzel is, nem köll hozzá fogó. Turdéli mög befordult a sarok felé, és teljesen elrágta a borbély ujjahegyét, a körmét, mert persze a fogának semmi baja se vót. /Szőreg/⁸⁷

G. Derekfájás

Akinek a dereka fáj, menjen el három hajnalban a templomhoz, és imádkozzon el útközben öt Miatyánkot és öt Üdvözlégyet. Odaérkezve még napkelte előtt dörzsölje hozzá a derekát a templom négy sarkához, és mondja: "Akkor fájjon az én derekam, mikő másszó is idedörögölöm." /Ferencszállás/⁸⁸

A fájó derekra meleg korpát vagy meleg sőt raktak. Elmentek fürdőre vele. Ilyesmivel gyógyították. Próbálgatta az ember, hogy melyik használ.

A régi öregek azt mondták, hogy mikor tavasszal először megzördül az ég, mindjárt hempörögjön mög az embér, akkor nem fájul meg a dereka. A gyerekek örö-

mest meg is cselekedték. /Szóreg/⁸⁹

H. Ficamodás, törés, zsugorodás

a. / Zsugorodásról az összetört szentantalfű, kutyatej és kakukkfű fürdője hasznos. Az ezerjófű pedig minden betegség ellen jó. /Ferencszállás/⁹⁰

b. / Magyarmajdányon lakott egy Bangó nevű embör, aki helyre tudta rakni a kificamodott, eltört csontot. Vótak itten javasok. Baj esetén a javasasszonyon mőntek, és azok - úgy mondják - ráimádkoztak a ficamra. De máskor is hozzá mőntek. Gyerőkkorba is elvittek Kati nénihőn. Itt lakott közel. Csikpál Kata, így hitták. Olyan tudós. Mőgfájult a quomrom, elvittek hozzá. /Szóreg/⁹¹

c. / Elvezették hozzánk a lovat. Mőgficamodott a lába, mőgcsuklott. Kimőnt a helyiből. De nem bírt a lő mőnni, annyira sántított. Osztt akkor én szépen ráimádkoztam a lő lábára. A gazdája odamőnt, fogta a lábát, én meg ott szépen ráimádkoztam:

Mikor az Úrjézus Krisztus a földön járt,
Utazott, szamarának lába megficamodott.
Arra mőnt szent Lucer !!! Márton,
Szent szájjával fújogatta:
In tñhőn álljon,
Vér vérhen, hús hűshőn álljon,
Úgy álljon, mint mikor az Úrjézus mőgterőmtötte.

/ Mindenki imádséga használt? /

Nem, nem. Az én néném nagyon tudta a szömverésről, nagyon használt általa. Oszttán én a ficamodástul ráimádkoztam, lóra vagy akármire, azonnal mőggyógyult. Itten nálunk egy menyecskének a lova nem bírt mőnni. Úgy, hogy három lábón sántikált. Régen vót e mán, körülbelül harminc éve. Három lábón gyűtt oda. Mikor ráimádkoztam, hazafelé táncolva mőnt a lő. Aszonta a fiatalasszony: "Jaj! - aszongya - nem tudom mőgfizetni!"

/ Ha emberrel esett baj, akkor is ezt az imádségot mondta? /

Ezt. Mindég ezt mondtam. /Apátfalva/⁹²

A ficamodásra mondott archaikus adatunkhoz a következő megjegyzések kíváncsiak. Az időben és térben közelebb eső szőregi, egyházaskéri és lőrincfalvi ráolvasók nagyon hasonlóak, szinte egyezők az apátfalvi szöveggel. A KALMANY LAJOS följegyzéséből⁹³ ismert párhuzamokban szent *Máté*, *ficzemáper*, *Ficze Márton*, szent *Ficze Márton* szerepel. A tápai ráimádkozásokban⁹⁴ Szent *Fice Máté*, Szent *Ficéria*, *Ficernáder*, *Licernát*, *Vicernádr* és *Ficernáder* fordul elő. Az apátfalvi ráolvasóval mutatott szöveg hasonlóság itt sem kétséges. A Mindszentről /Csongrád m./ újabban közreadott változatról⁹⁵ ugyanez mondható, de ebben a varázslatban a segítő szent nevére nincs említés.

Szövegünkben a Szent *Lucer Márton* a Luther Márton nevét involválja, de hogy miképpen tekinthetjük a reformáció vezéralakját apokrif imák szereplőjének, arra itt nem tudunk válaszolni. Tudnillik éppen arról az imatípusról van szó, amelyből nyolcat - többek között "A *menyélésről*" szólt - BORNEMISZA PÉTER a 16. században okulásul jegyzett föl, mondván: "Miért íratnak ezek? Ezeket azért írtam: hogy értsed, mi legyen az bájolás, és azon ígéből vödd eszedbe, hogy ördög találvánja."⁹⁶ A 16. századi "bájolás" végső részében ezek az emlékezetes sorok olvashatók:

"Csont megyen csonthoz,
velő megyen velőhöz,
ér megyen érhez,
ín megyen ínhöz,
vér megyen vérhez."⁹⁷

Ez a varázserejű imitálás hasonló modorban és rokon kifejezésekkel hangzott el apátfalvi adatközlőnk szájából 1969-ben.

A ficamra való imádkozás hagyománya BORNEMISZA

följegyzését jóval megelőzte, amint azt a *Bagonyai rdolvasások* /1488/ lómarjulás elleni ráolvasó szövege bizonyítja.⁹⁸

„

„

„

Az adatok bemutatásával elsősorban a Maros menti közösségek archaikus népi gyógymódjainak az ismeretéhez kívántunk hozzájárulni. A párhuzamok fölvetése is főképpen a szegedi és a délkelet-alföldi tájon mutatkozó kapcsolatok jobb megítélését szolgálja. Néhány példa alkalmas támpontot nyújt a magyar népi orvoslás mélyebb történeti összefüggését nyomozó kutatáshoz. Mindez a szorgos forrásfeltáró munka jelentősége mellett szól. Az elérendő cél a jól megalapozott és sokoldalú interpretáció. Ezért, ennek tudatában adjuk közre fölvételeinket, följegyzéseinket.

J E G Y Z E T E K

- 1 HOPPAL MIHALY-TÖRŐ LASZLÓ: *Népi gyógyítás Magyarországon.* Orvostörténeti Közlemények - Supplementum 7-8. /Szerkesztette: Antall József, Buzinkay Géza/ Budapest, 1975. 13-63. Függelék: 108-127. Jelentős ábra- és képanyaggal: 129-176. Ugyanebben a kötetben ld. még BALINT SANDOR, LŐKŐ GÁBOR és OLAH ANDOR tanulmányát. - ERDELYI ZSUZSANNA: *Hegyet hágek, lőtőt lépék - Archaikus népi imádságok.* Budapest, 1976. Különösen a *Röölvasás* c. rész: 93-156. - KOVÁCS SOMA: *Kalotaszegi népi gyógymódok.* Folklór archívum 5. /1976/ 93-113.

- 2 A régebbi följegyzésekből elsősorban KÁLMANY LAJOS Szeged táji ráolvasó- és varázsló szövegeinek a népi gyógyászat-tal összefüggő adataira gondolunk. Az újabb időből több közleményre hivatkozhatunk: GRYNÆUS TAMÁS: *Népi orvoslás Orosházán.* A Szántó Kovács János Múzeum évkönyve 1963-64. Orosháza, 1965. 337-438. - OLAH ANDOR: *Egy orosházi kenő-asszony tudománya.* Ugyanott: 289-336. - GRYNÆUS TAMÁS: *Népi orvoslás /Sippal, dobbal, nádihegedűvel.../.* Tápe története és néprajza. Tápe, 1971. 759-783. - SÜLI ÉVA: *Adatok a népi gyógyítás kisteleki hagyományaiából.* Tanulmányok Kistelek történetéből és népéletéből. Kistelek, 1976. 447-468. - GRYNÆUS TAMÁS: *Engi Tüddő Vince: a legenda és a valóság.* A Móra Ferenc Múzeum évkönyve, 1972-73/1. 155-183. - BALINT SANDOR: *A szögedi nemzet* c. összefoglaló munkája II. kötetében az *Egészség, betegség* c. rész. /Sajtó alatt./ Legújabb fontos forrásmunka POLNER ZOLTÁN: *Föld szülte fáját - Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok.* Szeged, 1978. Gazdag és kitűnő adatait e publikációkban már nem vehettük figyelembe.

- 3 FERENCZI IMRE: *Népi gyógymódok a bánázi magyarok körében.* In: Néprajz és Nyelvtudomány, XVII-XVIII. /1973-1974/ 281-297.

- 4 HORVATH ANNA: *Jelesnapi szokások és hiedelmek Ferencszálláson.* Kéziratban. Szakdolgozat a József Attila Tudományegyetem Néprajzi Tanszékén - 1971. Több jó népi orvoslási adattal. További hivatkozás: HORVATH ANNA: *Jelesnapi szokások,* 1971.

- 5 Gyenge Mátyásné Bakai Ilona 79 é. Közbeszölt és segített az emlékek felidézésében Gyenge Mátyás 84 é. 1969. III. 21.

- 6 Vörös Imréné Savanya Krisztina 81 é. közlése. 1969. III. 1.

- 7 Balogh Zsófia 63 é. közlése. 1969. III. 15. Diószegi Vilmos szintén hivatkozik "imádkozással" gyógyító kiszombori asszonyra. Ld. DIÓSZEGI VILMOS: *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben.* Budapest, 1958. 339-340.

- 7/a Varga Józsefné Schmidt Julianna /sz.1898/ közlése.
- 7/b,c,d Bódi Andrásné Gazdag Margit /sz.1907/ közlései.
- 8 Ifj. Árva Pálné 38 é. 1971, V. 9.
- 9 Szeles Péterné Bálint Anna 77 é. Kiegészítő megjegyzés: kalap vagy sapka rátétele a gyermekre - Jójárt Mihályné Bálint Agnes 82 é. közlése. 1975. X. 28.
- 10 Hegyközi Ilona 85 é. közlése. 1975. X. 23.
- 11 Hegyközi Ilona 85 é. közlése. 1975. X. 23.
- 12 Hegyközi Ilona 85 é. közlése. 1975. X. 23.
- 13 Tóth Pál 79 é. közlése. 1975. III. 15.
- 14 Jójártné Bálint Agnes 82 é. és Szelesné Bálint Anna 77 é. 1975. X. 18.
- 15 *Szeged népe /Temesköz népköltése/* II.k. Arad, 1882. 108, 111. - *Szeged népe /Szeged vidéke népköltése/* III. k. Szeged, 1891. 145-159. Az utóbbi könyvében olvasható adatokat közreadta az Ethnographia II. /1891/ évfolyamában is: 35-37, 69-72.
- 16 *Szeged népe*, II. 112. No. 56.
- 17 *Szegedi népies imádságok és ráimádkozások*. Népünk és Nyelvünk, I. /1929/ 189.
- 18 FERENCZI: *Népi gyógymódok a bánssági magyarok körében*, 289.
- 19 A könyv szövegfotója, leírása 1975-ben készült.
- 20 A ráolvasás varázsló és költészeti aspektusára vonatkozóan ld. BÁLINT SÁNDOR: *Sacra Hungaria*. /Kassa, 1943./ 119. és kk. - SZENDREY ZSIGMOND: *Ráolvasóink eredetének kérdéséhez* Ethnographia, LII. /1941/ 105-112. - CS. PÓCS EVA: *A magyar ráolvasások műfaji és rendszerezési problémái*. Népi kultúra - népi társadalom, I. /1968/ 253-280. ERDELYI ZSUZSANNA: *Hegyet hágók, lőtőt lépők*, 1976. Bevezetés: 57-58, 97-98, 100, 116. A füstölés purifikáló szerepéről ld. SZENDREY AKOS: *A füstölés a magyar néphitben*.

- Ethnographia, XLVI. /1935/ 42-48. A titkosságról: FERENCZI IMRE: *Népi gyógymódok a bánási magyarok körében*, 289-290., ERDÉLYI ZSUZSANNA: I. m. 63. A predesztinált rontó-szémről és a ráolvasó-gyógyító beavatottságról az eddig idézett közleményeken kívül továbbiakat említhetnénk. A magyar nyelvterület szinte minden részéből hozhatnánk példát. A samanisztikus mozzanatok jelentkezésére utal DIÓ-SZEGI VILMOS: *A sámánhit emlékei*, 1958. 339-340. Az ő kizombori adatához illő párhuzamokat jegyeztünk föl a bánási magyarok körében /Csókán, Rábén, Szajánon/. Ld. az idézett közlemény mellett FERENCZI IMRE: *A töltes és a garabonciás képzete a jugoszláviai magyaroknál* c. publikációt: Ethnographia, LXXXV. /1974/ 272. Vö. GRYNAEUS TAMÁS: *Népi orvoslás ... Tápé*, 1971. 763. - ERDÉLYI ZSUZSANNA: I. m. 45-46. - HOPPÁL MIHALY- TÖRÖ LÁSZLÓ: *Népi gyógyítás Magyarországon*, 1975. Főleg: 50-51.
- 21 GRYNAEUS TAMÁS: *Népi orvoslás ... Tápé*, 1971. 776-78. Az innen közölt szemverés-hárító ráolvasás szövege szintén típusjegyzést mutat. Saját tápai följegyzésünkben /1969. III. 23./ ezekkel a szavakkal "küldte el" a gyógyítóasszony a szömverést: "*Embör verte, kalap alád, Asszony verte, konty alád, Lány verte, párta alád!*" Vincze Györgyné Török Mária 58 é. közlése.
- 22 BALINT SÁNDOR: *Hiedelemvilág*. Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. Szerk.: NAGY GYULA. Békéscsaba, 1975. 447.
- 23 GRYNAEUS TAMÁS: *Népi orvoslás Orosháza*n, 358. További Csongrád megyei példák POLNER ZOLTAN: *Föld szülte fáját...* Szeged, 1978. c. gyűjteményében.
- 24 A különböző kezdeményezések és publikációk közül kiemelkedő ERDÉLYI ZSUZSANNA könyve: *Hegyet hágék, lőtőt lépék*, 1976. Innen a no. 4. *Vízvezetés - gyesszkántálás* /106.1./ és a rítusra vonatkozó utalások - 106-108, 128, 137-143. - említendők.
- 25 A könyv Semptén jelent meg 1578-ban. Okulásul és előretentő példaként 8 ráolvasó imát jegyzett föl és adott közre benne. A nevezetes szövegek a könyv 805-809. levelén olvashatók.
- 26 No. 5. *Az ígezetről*. BOLGÁR ÁGNES: *Magyar bájoló imádságok a XV-XVI. századból*. Budapest, 1934. 25. Az eredeti szöveg mai olvasatát a 33-34. lapon közli.
- 27 Vörös Imréné Savanya Krisztina 81 é. közlése. 1969. III. 1.
- 28 Balogh Zsófia 63 é. közlése. 1969. III. 15. Arhaikus rá-

- olvasó imát /KALLÓS ZOLTÁN gyűjtése/ közül Moldvából ERDELYI ZSUZSANNA: *Hegyet hágók, lőtőt lépék*, 1976.104.No. 3. *Kerítés ijedtségre* címmel. Az ólomöntés módjáról tápai adatközlőktől ezeket hallhattuk: "Hát osztán, szóval akkor gyűtt az ólomöntés. Szintén, ha valamék gyerekkéfé fölsírt vagy rosszul érezte magát. Mőgijedt a gyerekek! Mikó ijedhetött mőg?! Ott mőg ott mőntünk az uccán, a kutya ugatott, biztos attul ijedt mőg. Hát mit köllene véle csinální? Na, vigyük el az öreg Supernéhon, majd őnt rá ólmot. Akkó elvitték. Akkó mingyá dunnacsúcsostól, azt is elvitték. Vagy ha tízéves vót, azt is elvitték./- *Mit je-lent az, hogy dunnacsúcsos?* Azt, hogy pólyás, csecsemő. És akkor elvitték. Oszt vót egy darab ólom. Vót az a szabadtűz. Betőtték a darab ólmot a kanálba. Akkó rátartották a szabadtűzre. A gyerekököt, azt a pólyásbabát fogta az anyja, oszt mikó fölolvadt az ólom, akkó egy tányér vízbe bele-suhintották azt a folyadék ólmot. Akkor az összemőnt benne, oszt nézték, hogy kutyaalak gyűn ki, vagy libaalak vagy tehén. Amilyen alakot kívőttek belőle, attul ijedt mőg. Na! Maj jobban lősz mos mán! Hónap osztán mán rámonták, hogy jobban van." 1969. III. 23. Bodó Istvánné Őrdög Rozália 55 é. közlése.
- 29 Gyenge Mátyásné Bakai Ilona 79 é. és Gyenge Mátyás 84 é. közlése. 1969. III. 21.
- 30 Vörös Imréné Savanya Krisztina 81 é. közlése. 1969. III. 1. Vő. a tápai följegyzéssel GRYNAEUS TAMÁS: *Népi orvoslás ... Tápié*, 1971. 766. A 767. lapon a rongybabákról fénykép látható.
- 31 A gyermek védelmét szolgáló mágikus és egyéb gyógymódokról további adatokat közlünk a *Szöreg és népe* c. monográfia "*Beleszületés a közösségbe*" c. fejezetében. Szeged, 1977. 267-282.
- 32 HORVÁTH ANNA: *Jelesnapí szokások ...* 1971. 66.
- 33 Csanádi Jánosné Balázs Mária 69 é. közlése. 1969. III. 24.
- 34 Ezzel rokon a tápai /1969. III. 23/ följegyzésünk: "Hát nem tudott a gyerekek idejire beszélni. Akkor hát mit csinálnak vele? Gyűttek ezek a kúdosok. Akkor vótak kúdosok. Oszt ha begyűtt a kúdos, akkor adtak neki kényeret, *kúdos-kényeret*. De osztán kértek tüle, hogy aggyon egy csipet kényeret a másíkbul, más kinyérből. Amit mástul kapott. És minél több kúdustul kértek kényeret, azt odaadták a gyerekeknek, hogy majd jobban tud beszélni". Bodó Istvánné Őrdög Rozália 55 é. közlése.

- 35 Gyenge Mátyásné Bakai Ilona 79 é. közlése. 1969. III. 21.
- 36 Özv. Bárnai Józsefné Szigeti Julianna 71 é. közlése. 1969. IV. 13.
- 37 Fekete Andrásné Fejes Ilona 55 é. közlése. 1969. IV. 13.
- 38 Vörös Imréné Savanya Krisztina 81 é. közlése. 1968. XII. 3.
- 39 HORVÁTH ANNA: *Jelesnapok szokások* ... 1971. 66.
- 40 Viseráczki Józsefné Kovács Ilona 64 é. közlése. 1969. III. 15.
- 41 Balogh Zsófia 63 é. közlése. 1968. XI. 19.
- 42 Csanádi Jánosné Balázs Mária 69 é. közlése. 1969. III. 24.
- 43 Özv. Bárnai Józsefné Szigeti Julianna 71 é. közlése. 1969. IV. 10. Másik apátfalvi /1967. IX. 3./ följegyzésünk szerint a mondóka így hangzik: "*Egér, egér! Adjál nekem vasfogat, Én meg adok csontfogat.*"
- 44 Vörös Imréné Savanya Krisztina 81 é. közlése. 1969. III. 1.
- 45 Vörös Imréné Savanya Krisztina 81 é. közlése. 1969. III. 1.
- 46 Vö. szerbhorvát *vrač* = kuruzsló.
- 47 Tóth József /sz. 1894/ közlése. 1976. VII. 4.
- 48 Hegyközi Rozália 66 é. 1975. X. 21.
- 49 Az adatközlő édesanyja.
- 50 Más betegség "elküldésére", pl. hideglelés ellen szintén alkalmazták. Erre utalt Fekete Andrásné Fejes Ilona 55 é. apátfalvi adatközlőnk. Az égitestek közül a Hold szerepel legtöbbször az archaikus gyógyítási rítusokban. Ld. KÁLMÁNY LAJOS: *A hold nyelvahagyományainkban*. Budapest, 1887. Szegedi és Szeged környéki - közöttük klárafalvi és szőregi - példákat idéz. Egy Kistelekről /Csongrád m./ szár-

mazó ráolvasó imában a hajnalt emlegetik az újhald helyett.
Ld. ERDÉLYI ZSUZSANNA: *Hegyet hágók, lőtöt lépék*, 1976.
44. Ld. ugyanitt a 145-146. lapon olvasható jegyzetet.

- 51 HORVATH ANNA: *Jelesnapi szokások*, 1971. 67, 68, 69.
- 52 HORVATH ANNA: *Jelesnapi szokások*, 1971. 68.
- 53 Jójárt Mihályné Bálint Agnes 82 é. és Szeles Péterné Bálint Anna 77 é. közlése. 1975. X. 28.
- 54 A fertőző betegségekhez sorolható szamárköhögés gyógyításáról Tápén /1969. III. 23./ jegyeztük föl: "Lesték, ha gyűtt a szamár az uccán. Valami szamár, ilyen fogat. Akkor kimöntek, és a szamárral harapattak kenyeret, és abból a kinyérből adtak a gyerekeknek, aki szamárköhögésbe vót. És a "szamár föliből" is vöttek, a szamár tejiből. És ez vót a gyógyszer a szamárköhögésről." Bodó Istvánné Ördög Rozália 55 é. közlése.
- 55 HORVATH ANNA: *Jelesnapi szokások*, 1971. 68.
- 56 Jójárt Mihályné Bálint Agnes 82 é. közlése. 1975. X. 28. Tápén hallottuk /1969. III. 23./: "A nagynénem többször mesélte, hogy ő sokáig sárgaságba vót. Oszt mindönt megpróbáltak neki, mégis hogy a sárgaságból kikeverődne. Hát oszt azt javasolták neki, hogy három tetűt valahogy ögyön mög. Hát osztán, hogy ögye mög?! Hogy valahogy lemönnjön neki, hát a szüleje elgondolta, majd ő elintézi. Vót lágykinyér. Átmöntek a szomszédba, hát ugy-e náluk nem vót tetű. Szóval átmöntek. A fejükből szöttek ki, a lányok fejiből a három tetűt. Beletöttek a kinyérnek a kelésibe a három tetűt, oszt megkenték neki tejföllel. Annus néni mögötte a három tetűt a kinyérrel. Na, maj csak jobban lösz! Elmén a sárgaság belüle! Akkor hát sárga vót az továbbra is, mer még most is sárga.
Akkor csinálták azt is, hogy /a beteget/ mögfürösztöttek, oszt napkeletnek, vagy éppen napnyugatnak öntöttek a vizet, mer majd az elviszi a sárgaságot." Bodó Istvánné Ördög Rozália 55 é. közlése.
- 57 Gyenge Mátyásné Bakai Ilona 79 é. közlése. 1969. III. 21.
- 58 HORVATH ANNA: *Jelesnapi szokások*, 1971. 68.
- 59 Jójárt Mihályné Bálint Agnes 82 é. és Szeles Péterné Bálint Anna 77 é. közlése. 1975. X. 28.

- 60 HORVÁTH ANNA: *Jelesnapí szokások*, 1971. 68.
- 61 HORVÁTH ANNA: *Jelesnapí szokások*, 1971. 68-69.
- 62 HORVÁTH ANNA: *Jelesnapí szokások*, 1971. 67. Vö. a Szőregről való és világosabb értelmű versikével. KALMÁNY LAJOS: *Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya*. Budapest, 1885. 13, 24. A *Boldogasszony-teje* orvosságul szolgált /Szőreg/. KALMÁNY: U. ott: 23-24.
- 63 Arva Mihály 69 é. közlése. 1971. V. 9.
- 64 HORVÁTH ANNA: *Jelesnapí szokások*, 1971. 68.
- 65 Általános volt a fől sorolt községekben.
- 66 Jó járt Mihályné Bálint Ágnes 82. é. 1975. X. 28.
- 67 Szeles Péterné Bálint Anna 77. é. közlése. 1975. X. 28.
- 68 Özv. Bárnai Józsefné Szigeti Julianna 71 é. közlése. 1969. IV. 13.
- 69 Balogh Zsófia 63 é. közlése. 1969. III. 15.
- 70 Kenderesi Lajos 79 é. közlése. 1975. X. 27.
- 71 Patkós Miklósné Fekete Ilona 29 é. közlése. 1969. IV. 10.
- 72 Gyenge Mátyásné Bakai Ilona 79 é. közlése. A visszaemlékezésben több más részletre is utalt Gyenge Mátyás 84 é. Ezek kiegészítették felesége szavait.
- 73 Balogh Zsófia 63 é. közlése. 1969. III. 15. Vö. a tápai metodussal - GRYNÆUS TAMÁS: *Népi orvoslás...* Tápé, 1971. 768.
- 74 Fekete Andrásné Fejes Ilona 55 é. közlése. 1969. IV. 10.
- 75 HORVÁTH ANNA: *Jelesnapí szokások*, 1971. 67. Csókáról, Egyházaskérről és Szőregről - "Maj' nem fáj!" befejezősorral közölte KALMÁNY LAJOS: *Szeged népe*, III. 150. No. 15. Utal arra is, hogy a balta-fokkal történik a beteg torkának a megkeresztelése és a beteg megcsókolja a kemencét.

- ⁷⁶ Több adatközlő. 1969. III. 15.
- ⁷⁷ Kenderesi Lajos 79 é. közlése. 1975. X. 27.
- ⁷⁸ Szeles Péterné Bálint Anna 77 é. közlése. Ugyanerről hasonlóan szólt nővére, Jójártné Bálint Ágnes 82 é. 1975. X. 28. Vö. a *nyakfog* főlhúzása műveletéről készült fotóval, a tápai hagyománnyal. Ld. GRYNÆUS TAMÁS: *Népi orvoslás* ... Tápé, 1971. 769.
- ⁷⁹ Gyenge Mátyás 84 é. közlése. Tanúsította mindezt felesége, Gyenge Mátyásné Bakai Ilona 79 é. 1969. III. 21. Vö. a B. fejezetben az apátfalvi gyógymódhoz fűzött utalásunkkal.
- ⁸⁰ HORVÁTH ANNA: *Jelesnap i szokások*, 1971. 68-69. Utal még arra, hogy: "A bodza héjával daganatra borogatnak."
- ⁸¹ Viseráczki Józsefné Kovács Ilona 64 é. közlése. 1969. III. 15.
- ⁸² Viseráczki Józsefné Kovács Ilona 64 é. közlése. 1969. III. 15.
- ⁸³ Kenderesi Lajos 79 é., Kerekes Ferencné Kovács Julianna 74 é., Jójártné Bálint Ágnes 82 é., Szelesné Bálint Anna 77 é. közlése. 1975. X.
- ⁸⁴ Szeles Péterné Bálint Anna 77 é. közlése. 1975. X. 28.
- ⁸⁵ Kenderesi Lajos 79 é. közlése. 1975. X. 27.
- ⁸⁶ HORVÁTH ANNA: *Jelesnap i szokások*, 1971. 68.
- ⁸⁷ Bálint Ferenc 80 é. közlése. 1976. I. 16.
- ⁸⁸ HORVÁTH ANNA: *Jelesnap i szokások*, 1971. 67. Az "Imádságok és ráolvasók" között hasonló eljárást közölt KÁLMÁNY LAJOS Szegedről. *Szeged népe*, III. 1891. 159. No. 50.
- ⁸⁹ Több adatközlő. 1975. X. 26.
- ⁹⁰ HORVÁTH ANNA: *Jelesnap i szokások*, 1971. 68.

- 91 Kenderesi Lajos 79 é. közlése. 1975. X. 27.
- 92 Gyenge Mátyásné Bakai Ilona 79 é. közlése. Magnetofon felvétel: 1969. III. 21. Az imádság és az asszony tudásának hatékonyságát többször hangsúlyozta a beszélgetésben résztvevő férj, Gyenge Mátyás 84 é.
- 93 *Szeged népe*, III. 1891. 156-157.
- 94 GRYNÆUS TÁMAS: *Népi orvoslás ...* Tápé, 1971. 764, 780.
- 95 ERDELYI ZSUZSANNA: *Hegyet hágók, lőtőt lépék*, 1976. 122. lap. No. 9.
- 96 BORNEMISZA PÉTER: *Válogatott írások /1553-1584/. Összeállította ... NEMESKÜRTY ISTVÁN.* Budapest, 1955. 256. Az eredeti szöveget és annak 19. századi rokon változatát ld. BOLGÁR AGNES: *Magyar bájoló imádságok a XV-XVI. századból.* Budapest, 1934. 24-25., ill. 32-33.
- 97 BORNEMISZA, *Válogatott írások*, 1955. 254-255.
- 98 Ld. JAKUBOVICH EMIL: *Adalékok nyelvemlékeink sorozatához.* III. 1488. *évi Bagonyai Rólvadások.* Magyar Nyelv, XVI. /1920/ 79. és 80. lapon olvasható jegyzet. Legújabb kiadása: MOLNAR JÓZSEF - SIMON GYÖRGYI: *Magyar nyelvemlékek.* Budapest, 1976. 104-106.

BESCHWÖRUNGEN, ARCHAISCHE VOLKSTÜMLICHE HEILVERFAHREN
AUS DER UMGEBUNG LÄNGS DER MIERESCH /MAROS/

von

Imre Ferenczi

Die Publikation veröffentlicht neue Angaben zum archaischen volkstümlichen therapeutischen Material aus dem Südosten des Ungarischen Tieflandes /Südost-Ungarn/ aus den im Mündungsgebiet der Mieresch /Maros/ liegenden Dörfern /Apátfalva, Ferencszállás, Klárafalva, Maroslele, Szöreg/. In den Aufzeichnungen werden auch in bei Szeged liegendem Tápé gesammelten Parallelen vorgezeigt. Die im Laufe von Geländearbeit / Aufzeichnung an Ort und Stelle/ eingesammelten Traditionen beziehen sich auf den Kreis der Kinder- und Erwachsenen-Beschwörungen. Gruppierung: Erkrankung des Kleinkindes durch bösen Blick. In diesen Fällen wird die Krankheit durch die zauberkräftigen Augen hervorgerufen. Die Krankheit wird durch Zauberschläge und Zaubersprüche ausgejagt. Dies wird von zu den Zaubernern zu zählenden Heil-Frauen durchgeführt. Ihr Andenken ist nur noch lebendig. Die Personen, von denen der Verfasser seine Informationen erhielt, gehören zu der ältesten Generation. Eine eigenartige Gruppe bilden die magischen Praktiken, die alle dazu dienen, dass sich die Kinder schneller entwickeln /früher gehen und sprechen können/. Daran können sich ebenfalls die älteren Generationen erinnern. Heute wendet sich schon jeder an den Arzt. Das Kapitel der zum Kurieren der Erwachsenen zählbaren archaischen Heilverfahren fasst in sich die Fälle des magischen Verderbens und des magischen Krankheitsabwehrens. Es gibt weiterhin die empirischen Traditionen von der Diagnose der inneren Krankheiten und von ihrer Heilung bekannt. Zahlreiche Aberglauben und Zaubereien verknüpfen sich auch mit dem Kurieren der Erwachsenen. Ähnlicherweise geschieht auch die Heilung der Hautkrankheiten, des Hals-

schmerzens, der Geschwülste verschiedenster Herkunft, des Zahnschmerzens, des Kreuzwehs und anderer rheumatischen Krankheiten. Dasselbe kann auch von der Heilung der Verrenkung und des Bruchs gesagt werden. Dabei wurden Kräuter, in der Praxis bewährte Heilverfahren, aber darüber hinaus des Öfteren auch zauberkräftige Gebete zum Abwehren der Krankheit in Anspruch genommen. Diese Gebete und Zaubereien blicken geschichtlich belegbar auf eine mehrere hundert Jahre alte Tradition zurück. In Ungarn wurden ähnliche Angaben schon in den XV-XVI. Jahrhunderten aufgezeichnet. Die Angaben sprechen auch dafür, dass die vom Autor aufgezeichneten und ans Band aufgenommenen archaischen Heilverfahren in Szeged und in den umliegenden Dörfern, sowie in den ungarisch sprechenden Ansiedlungen von Nord-Jugoslawien /im Banat/ ebenfalls verbreitet waren. Das beweisen die in der zweiten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts durchgeführte Sammlung von LAJOS KALMANY und die neuerlich veröffentlichte Sammlung des Autors aus dem Kreis der ungarisch sprechenden Bevölkerung desselben Gebietes /siehe Néprajz és Nyelvtudomány, Band XVII-XVIII./. In den von den Städten weit entfernter gelegenen Dörfern kommt noch der Aberglaube von dem die Krankheit der Kinder hervorrufen den bösen Blick vor, und dementsprechend auch die Weise, dass der Säugling durch Zaubersprüche geheilt wird. Diesbezügliche Beispiele erwähnt der Autor in der Publikation, welche die im Kreis der in Jugoslawien /im Banat/ lebenden Ungarn gemachte Sammlung bekannt macht. Im Laufe seiner längs der Mieresch /Maros/ durchgeführten Forschungen begegnete ihm solche Methoden nicht mehr.

S Z E M L E

BALOGH LAJOS-KIRÁLY LAJOS: AZ ÁLLATHANGUTÁNZÓ IGÉK, HÍVOGATÓK ÉS TERELŐK SOMOGYI NYELVATLASZA

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 226 l.

Ha valaki arra a feladatra vállalkozna, hogy megpróbálná akár csak vázlatosan is összefoglalni a felszabadulás utáni magyar nyelvtudomány történetét, eredményeit, akkor abban föltétlenül előkelő helvet foglalna el — természetesen több más jelentős és eredményes vállalkozás mellett — nyelvjáráskutatásunk kimagasló teljesítménye, *A Magyar Nyelvjárások Atlasza*, amelynek eddig öt kötete jelent meg, és már csak egy vár kiadásra. Ismertetésekben, cikkekben teljes joggal állapíthatták meg többen is nemzeti atlaszunkról, hogy jelentőségét nemcsak a rendkívül gazdag nyelvjárási anyag fémjelzi, hanem mindazok a vele kapcsolatban készült elméleti és módszertani munkák is, amelyek nélkül a magyar dialektológia ma már elképzelhetetlen volna.

A nagyatlasz munkálatai mellett korán fölvetődött annak gondolata is, hogy nyelvjáráskutatásunk előbbre jutása érdekében szükség lenne minél több regionális nyelvatlásra is, amelyek egy-egy kisebb-nagyobb tájegység nyelvéről adnának — a nagyatlasznál sűrűbb kutatóponthálózatuk révén — részletesebb képet. 1951-ben BARCZI GÉZA még arról panaszkodott /MNYj. I, 155/, hogy a tájatlások ügyében nálunk lényegében semmi sem történt. 1959-ban aztán megjelent VÉGH JÓZSEF *Őrségi és hetési nyelvatlász*-a, az első magyar tájatlász, amely mindjárt kitűnő mintát adott és egyben ösztönzést a további munkákhoz. Születtek ugyan atlasztervek az ország néhány vidékéről, a kiadásig azonban több mint másfél évtizedig egyetlen egy sem jutott el nálunk. Egyet kell értenünk KÁLMÁN BALÁVAL, aki a tájatlásokkal kapcsolatban a következőket írta: "A környező országok magyar dialektológusai sokkal messzebbre jutottak mind a gyűjtés, mind pedig a kiadás szempontjából. Amennyire szomorú, hogy Magyarországon ez a munka csak lassan és akadozva halad, ugyanakkor öröndetes, hogy elsősorban a kolozsvári, de a pozsonyi, újvidéki és ungvári egyetem magyar tanszékei is jelentős munkát végeznek ezen a téren." /MNYj. XIX, 125/. Ehhez hozzátehetjük, hogy PENAVIN OLGA, az újvidéki egyetem tanára egymaga három tájatlaszt is publikált az elmúlt évtizedben.

Nagyon vártuk már a táji nyelvatlások hazai folytatását is, s most végre kézbe vehetjük a somogyi speciális nyelvatlaszt, amelynek szerzőpárosa mind a nyelvjáráskutatás, mind a földrajzinév-gyűjtésben már eddig is

sokat tett a népnyelv gazdag kincsestárának megmentéséért és feldolgozásáért.

A könyv első fejezetében /7-10/ BALOGH LAJOS foglalja össze atlaszuk előzményeit, és meghatározza tájatlaszuk jellegét is. Ebben a részben képet kapunk az eddig megjelent és a tervbe vett magyar nyelvatlaszokról egyaránt. Tájatlaszuk jellegéről szólva BALOGH LAJOS célatlasznak nevezi munkájukat, tárgyköréről pedig a következőket írja: "Témáját a háziállattartás szókincséből merítettük, az állatok hangjait utánzó igék, valamint hívogató-, űző- és terelőszavak adják a gerincét. Gyűjteményünk lexikális jellegű, egy-egy megnevezésre minden azonos értékű variánst feljegyeztünk. Programszerűen nem törekedtünk hangtani jelenségek bemutatására. Egyes térképlapokon azonban mégis tanulmányozható például az ő-zés kérdése, a szóvégi zöngés mássalhangzók zöngétlenedése, a középső nyelvvállású hosszú magánhangzók helyén előforduló diftongusok problémája, továbbá a tárgyas ragozású *hozza, látja* mellett a *látí, hozi* alaktani jelenség izoglosszája stb." /10/.

Az atlasz következő része — ugyancsak BALOGH LAJOS tollából — a gyűjtés történetét és módszerét öleli föl /11-5/. Az itt kifejtett gondolatokból meggyőződhetünk a arról, amit atlaszunknak speciális témája alapján is sejtettünk: a kérdőív összeállítása már önmagában is nagy feladatot rótt a szerzőkre. Az összegyűjtött és közzétett gazdag anyaguk bizonyítja, helyes volt az a módszerük, hogy a kérdőívet nem címszavakból, hanem fogalmakból és szituációkból állították össze, mivel a köznyelvi szókincs a gyűjtött témakörben meglehetősen szegényes. Aki nyelvjárási anyag gyűjtésével valaha is próbálkozott, annak nem kell különösebben bizonygatni, hogy a megfelelő szituáció megteremtése ilyen jellegű kérdőíves gyűjtés során különösen sok leleményt, nagy találékonyságot igényel.

Érthető és természetes az az eljárásuk, amelyről BALOGH LAJOS így ír: "Az anyaggyűjtésnél a Magyar Nyelvjárások Atlaszában módszertani tapasztalatait használtuk fel. Adatközlőinket inkább az idősebb generációból válogattuk, mert azt tapasztaltuk, hogy az 50-70 év közötti nemzedékben él legjobban az állattenyésztéssel kapcsolatos szókincsanyag" /13/. Ezután képet kapunk a kutatópontokról, a helyszíni gyűjtés módszeréről és mindazokról a nehézségekről is, amik munka közben fölmerültek /13-4/.

A kiadás és a nyomdai kivitel gazdaságosságát is szem előtt tartva az adatokkal beírt térképlapokat több típusba sorolták /14-4/. Az anyag alapján kapott kategóriák jelentős részét listaszerűen, lexikai egységenként közlik, 51 kérdés anyagát viszont a nyelvatlaszok gyakorlatában általában szokásos adatbeírásos módszerrel teszik közzé.

A harmadik részben /16-27/ KIRÁLY LAJOS ad tömör összefoglalást a kutatóterület nyelvjárásáról. Felsorolja és felhasználja azokat a szakmunkákat, amelyek ennek a vidéknek a nyelvjárásáról — a század elejétől napjainkig — megjelentek. A kutatóterület nyelvjárási jelenségeinek áttekintő jellemzéséhez természetesen atlaszunk anyagát és azokat a magnetofonfölvételeket is felhasználta, amelyeket néhány kiválasztott kutatóponton készítettek. Sorra veszi az egyes magánhangzóknak a köznyelvhez viszonyított gyakoriságát, a hangszínbeli sajátosságokat, majd a nyelvjárásterületre jellemző mássalhangzó-jelenségeket / *l*-ezést, palatalizációt és depalatalizációt stb./ tárgyalja, ezenkívül néhány alaktani jellegzetességre is kitér. Hasznosnak és kitűnően sikerültnek tartom azt az összegzést, amelyben KIRÁLY LAJOS elkülöníti a kutatóterületen belüli kisebb-nagyobb nyelvjárási egységeket.

A gyűjtött anyag témaköreit jellemző negyedik fejezet /28-84/ nemcsak terjedelménél fogva kap jelentős helyet a kötetben, hanem elsősorban azért, mert elméleti-módszertani szempontból is sok tanulságot összegez, és új eredményekkel /pl. a hangutánzó igék alkotásának kérdéseiben, az ember és az állat közötti kommunikáció problémáiban/ is gazdagítja dialektológiánkat.

Az állatok köznévként használatos megnevezéseiről /28-41/ BALOGH LAJOS értekezik, az állathangutánzó igék sajátosságait pedig KIRÁLY LAJOS fejtegeti /41-66/. A jelzett témakörrel BALOGH LAJOS a következőket írja: "Anyagunknak ebben a részében az egyes állatok fajnevét, az életkorukat, nemüket jelölő neveket, különböző fajtaneveket, a jobb, illetve a bal oldalra befogott állatok nevét, a legelőre hajtott lovak, marhák, disznók, juhok csoportjának a nevét, egyedi tulajdonságra utaló neveket és gyermeknyelvi becézőneveket gyűjtöttünk össze" /28/. A KIRÁLY LAJOS által taglalt témapedig a következő részeket foglalja magában: a/ A nyelvi kifejezés alapjául szolgáló hangélmények b/ A hangutánzó alapszavak és igék hangelemei c/ Az állathangutánzó igék végződései. Az expresszív képzés sajátosságai és d/ Alak és jelentés kapcsolatának sajátosságai a hangutánzásban.

Ugyancsak a negyedik fejezetben tárgyalja /66-80/ BALOGH LAJOS az állathívogatók és terelők jellegzetes vonásait a következő részletezésben: a/ Kommunikációs problémák b/ Szintaktikai és morfológiai elemzés és c/ Hangsúly, hanglejtés, szünet. A szaporodásra vonatkozó kifejezések problémáit pedig KIRÁLY LAJOS foglalja össze /80-4/.

Az elméleti-módszertani fejezetek után található a kötetben az adattári rész /85-153/. Az adattár főlépítése a következő: az adatokat állatfajonként /disznó, szarvasmarha, bivaly, ló stb./ veszik sorra, az egyes állatfajoknál pedig a gyűjtéskor fölített kérdéseket adják meg, ezeket követik a válaszul kapott nyelvi adatok, amelyek után a kutatópontokra vonatkozó számok állnak.

Jó adattárról szokás megállapítani azt, hogy elévülhetetlen. Ezt — látva az anyag gazdagságát és ismerve a szerzők precíz, gondos munkáját — erről az adattárról is bizony elmondhatjuk.

Az adattárat a térképek követik /155-208/. Az első térkép /a 157. lapon/ a kutatópontokról /számuk 60/ ad áttekintést, utána pedig 51 nyelvi térkép következik. Ezekről a térképekről azt állapíthatjuk meg, hogy helyes volt — a kérdőív alapján és a kapott válaszok birtokában — éppen ezt a nyelvi anyagot térképre vetíteni, mert valóban ezek mutatják a legtöbb lexikális és hangtani variánst.

A függelék /209-14/ a jelmagyarázatot, a kutatópontok jegyzékét, az egyes állatfajokra vonatkozó kérdések számszerű megoszlásáról készített táblázatot és a fontosabb szakirodalom felsorolását tartalmazza. Az egész kötetet pedig — a szintén igen alapos munkára valló — gondosan összeállított szömutató zárja.

BALOGH LAJOS és KIRÁLY LAJOS somogyi tájatlászai nagy-szerű teljesítmény, méltó folytatása annak a — remélhetőleg további értékes munkákkal hamarosan gyarapodó — sorozatnak, amelyet VÉGH JÓZSEF *Őrségi és hetési nyelvatlása* indított el.

Munkájuk értékét csak növeli az a tény, hogy témaválasztásukkal új utat nyitottak a magyar dialektológiában. Nem kell különösebben bizonyítani, hogy mennyivel nehezebb feladat töretlen utakon haladni, mint kitaposott ösvényeken.

A somogyi tájatlász — hasonlóan tájszótárainkhoz — ékes bizonyítékul szolgál arra is, hogy egy-egy vidék nyelvjárása mennyire bővelkedhet szinonímákban, és hogy parasztember szókincse bizonyos fogalomkörökben pl. az állathangutánzó igékben/ mennyire gazdag változatokban.

Amikor szívből gratulálunk a szerzőpáros szép munkájához, az jut eszünkbe, hogy nagyon jó lenne, ha minél előbb újabb tájatlászok láthatnának napvilágot, mert SEBESTYÉN ÁRPADNAK 1962-ben kifejtett megállapításai — sajnos — még napjainkban is érvényesek: "Elbizakodásra azonban egyelőre nincs okunk. Ha ezek a tájatlászok — írja az akkoriban már tervbe vett atlaszokról — már mind készen állnának, akkor is messze volnánk az eszményi állapottól, hogy nyelvterületünk minden — vagy legalább minden fontosabb — egységéről térképezett nyelvi adatfelvételünk legyen." /MNyj, VIII, 83/.

Dicséret illeti az Akadémiai Kiadót a könyv izlées kiállításáért, amely csak azzal lehetett volna még szebb, ha jobb minőségű papíron jelenik meg.

SZABÓ JÓZSEF

DOMOKOS PÉTER: AZ UDMURT IRODALOM TÖRTÉNETE

/Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 550 l./

1960-ban a Budapesten tartott I. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson a hagyományos finnugor stúdiumok, a nyelvészet, a néprajz, a régészet, az antropológia mellett, midőssze néhány előadással ugyan, de új diszciplína jelentkezett, az irodalomtudomány. Az 1975-ös ugyancsak Budapesten tartott IV. kongresszuson a finnugor népek irodalmának vizsgálata méreteiben és jelentőségében már a hagyományos tudományágak mellé emelkedett. Mindjárt azt is megállapíthatjuk, hogy az elméleti kutatásokkal párhuzamosan az utóbbi tizenöt, de még inkább tíz év során a nem lebecsülendő előzményekhez képest is rendkívüli mértékben megnőtt nálunk a rokon népek szépirodalmának, népköltészetének fordítása. Sőt a fordítások skálája kiszélesedett, a hagyományos finn és észt mellett először jelentkeznek számottevő mértékben a kisebb finnugor népek. A népköltészetet illetően a KÉPES GFZA válogatásában és fordításában megjelent *Napfélt és éjfélt* c. antológia /Magyar Helikon, 1972/, a szépirodalom területén pedig a *Medveének*, a keleti finnugor népek irodalmának kistükre /Európa, 1975/, melyet DOMOKOS PÉTER válogatott és írt hozzá ismertető szövegeket, a legjelentősebb vállalkozások.

Az irodalomtörténeti kutatások közül DOMOKOS PÉTER alább ismertetésre kerülő udmurt /votják/ irodalomtörténeti monográfiája emelkedik ki. A munka több szempontból is úttörő vállalkozás. Ez eddig a legalaposabb, legrészletesebb udmurt irodalomtörténet, amely a források felhasználásában is túltesz minden eddigi próbálkozást. Külön nagy értéke a könyvnek a részletes bibliográfia, különösen a 20-as, 30-as években a Szovjetunióban megjelent könyvek jegyzéke, mert eddig sokuknak a létezéséről se tudtunk. S DOMOKOS nemcsak idézi, hanem természetesen értékesíti is ezeket a forrásokat. Ebből a bibliográfiából az is kiderül például, hogy az orosz tudománynak jóval nagyobb része van a kis finnugor népek néprajzában,

népköltészetének gyűjtésében és feldolgozásában, mint eddig tudtuk, de a kiadványok hozzáférhetetlensége miatt az adatok és eredmények nem kerülhettek bele a nemzetközi finnugrisztika vérkeringésébe.

DOMOKOS monográfiája eltér a szokásos irodalomtörténetektől, számos olyan kérdést tárgyal, amely máshol nem szokásos. Így például részletesen végigvezet bennünket az udmurt történelmen. Ezt a lépését a tárgy ismeretlen volta indokolja. Máshol akár megközelítő részletességgel sem olvashatunk magyarul az udmurt történelemről, de még a nagy nyugati nyelveken sem. Már pedig az olvasónak az udmurt irodalom jó megértéséhez szüksége van a történelmi háttérre. Ezenkívül vagy érdeme a történeti fejezetnek, hogy valós képet fest az udmurtok hányatott sorsáról, nem egyszerűsíti le a történelmi jelenségeket - amint azt az 50-es években és ezt megelőzően gyakran tapasztalhattuk -, hogy a kezdeti gyümölcsöző orosz-udmurt baráti kapcsolatok után jött az elnyomó cári uralom, s a szovjet korszak egyből megoldott minden kérdést. Ez vulgarizáló, tehát káros felfogás. *)

DOMOKOS az udmurt történelmet elsősorban irodalmi szempontból tekinti át, azokat a korszakokat rajzolja meg részletesebben, azokat a személyiségeket emeli ki, amelyek jelentős szerepet kapnak az irodalomban.

Külön fejezetben szól a szerző az udmurt nyelvről, az udmurt irodalmi nyelv kialakulásáról. Amit az udmurt nyelvről általában elmond, az egy finnugor nyelvész számára jó részt ismert. E mű esetében azonban főként nem nyelvész, hanem irodalommal foglalkozó kutatókkal, irodalom iránt érdeklődő olvasókkal kell számolni. DOMOKOS az esztétikum és a stílus szempontjából is értékeli az udmurt nyelvet, s ez szervesen kapcsolja a fejezetet az irodalmat tárgyalókhoz. Az irodalmi nyelv fejlődéséről pedig nem tudhatunk meg ennyit a nyelvészeti munkákból.

A népköltéssel más irodalomtörténetek is gyakran foglalkoznak a bevezetésükben. Az udmurt irodalom esetében azonban teljesen megokolt, hogy ez a kérdés sokkal részletesebb tárgyalásra kerüljön, hiszen az udmurt szépirodalom csak a múlt század végén és e század elején kezd kibontakozni, s anyanyelven: a népköltészet az egyedüli előzmény és forrás, amelyre támaszkodhat, amelyből meríthet.

DOMOKOS részletesen foglalkozik az udmurt eposz problémájával, izgalmas nyomozást folytat az igazság kiderítésére. Az egyik fonal az udmurt irodalom legjelentősebb költői tehetségének, KUZEBAJ GERDnek az udmurt eposzról fennmaradt gyűjtései, kutatásai. Ő 1916 és 1918 között szülőfalujában és környékén bukkant rá az udmurt eposz nyomaira, a *Dőkja* nemzetség epikus dalaira. Egységes eposzá a karta szerkeszteni őket, de a publikált anyag olyan csekély, amelynek alapján nem lehetett biztos ítéletet alkotni. GERD felfogását nagy mértékben befolyásolta a *Kalevala*.

HUDJAKOV orosz folklórlista hagyatékából 1966-ban előkerült egy általa egybeszerkesztett orosz nyelvű udmurt eposz kézirata. Formája kalevalai, de tartalmában közel áll az udmurt folkórhoz. Végül KÉPES GÉZA MUNKACSI BERNAT egyik prózában lejegyzett meséjéről fedezte fel, hogy tulajdonképpen verses formájú eposz /1. KÉPES GÉZA: *Napféla és éjféla*. Magyar Helikon. 1972. 231/. KÉPES rekonstrukciójának helyességét mutatja, hogy az ugyancsak prózában lejegyzett pogány udmurt imádságokból magam is ugyanazt a versformát elemeztem ki.

A probléma első áttekintése, a következtetések levonása DOMOKOS érdeme.

A történelmi, népköltészeti és nyelvi háttér megrajzolása a mű mintegy harmadát foglalja el, mégsem tekinthetjük túlméretezettnek, a későbbiek megértéséhez feltétlenül szükség van rá. Jelentőségét emeli, hogy a bevezető részben elmondottak lényegében érvényesek a komi /zürjén/, a mari /cseremis/, a mordvin, sőt a csuvas szépirodalom kialakulására is. A marikkal, mordvinokkal, csuvasokkal jórészt azonos a történelmi múlt. Az udmurt, a mari és a csuvas, sőt a tatár népköltészet formájában és tartalmában is számos közös vonást mutat. A mordvinokkal sok tekintetben közös az eposz problémája stb.

Az udmurt irodalom korszakolásában DOMOKOS eltér az udmurt irodalomtörténészekétől. Szerinte az udmurt irodalom első korszaka 1769-1889-ig tart. Ezt a korszakot az udmurt szakemberek nem tartják számon. Ez tulajdonképpen az előzmények sora, udmurt szépirodalomról ezekben az időkben nem lehet beszélni. Van azonban udmurt írásbeliség. 1767-ben II. Katalin cárnő Kazánba látogatott. A kazanyi nemzetiségi missziós iskola növendékei anyanyelvükön üdvözlő verseket írtak a fogadásra. Ezek 1769-ben összegyűjtve egy speciális kiadványban láttak napvilágot, s köztük az első négy-soros udmurt vers, tele sajtóhibával, nehezen értelmezhető részekkel, mégis az első ismert próbálkozás. A verset 1775-ben követi PUCEK-GRIGOROVICS részletes udmurt nyelvtana, majd 1871-ben a Kazanyi Egyetem ünnepélyes megnyitására ismét verset írnak a nemzetiségi papnövendékek. Az udmurt líra második kezdeményezése már 10 soros, s DOMOKOS kapcsolatot fedez fel benne az udmurt pogány imádságok jellegzetes stilisztikai fordulataival.

A XIX. sz. során evangéliumfordítások, abécéskönyvek látnak napvilágot. Ez természetesen nem szépirodalom, de kialakítják a cirillbetűs udmurt írásbeliség normáit, előkészítik, csiszolják a nyelvet. Ezért DOMOKOS joggal áll érteletlenül az említett tény előtt, hogy az udmurt irodalomtörténészek nem veszik számba irodalmuknak e korai periódusát.

Itt is utalhatunk a környező népeknél található párhuzamokra. Az üdvözlőverset, a nyelvtanokat /ugyanaz a PUCEK-GRIGOROVICS állította össze/, az evangéliumfordításokat ugyanúgy megtalálhatjuk a mariknál és csuvasoknál is, s sze-

repük is azonos.

Az udmurt irodalom második korszaka, melyet DOMOKOS az udmurt irodalom kezdeteinek nevez, 1889-1919-ig tart. 1889-ben jelenik meg a népdalgyűjtő G. VERESCSAGIN *Kék, kék galambocskám* c. bölcsődala. Ez jelenti a tudatos udmurt szépirodalom kezdetét. Az udmurt szépírók csoportos jelentkezését azonban az udmurt nyelvű kalendáriumnak a XX. sz. első éveiben /1904-ben, 1906-ban és 1907-ben/ megjelent három kötete jelenti.

A korszak legkimagaslóbb írói egyénisége KEDRA MITREJ, akinek *Beteg század gyermeke* című történeti regénye, *Es-terek* című történeti tárgyú drámája, *Nehéz iga* című történeti regénye a legjelentősebbek.

DOMOKOS megállapítja, hogy 1919-ig tulajdonképpen nem beszélhetünk udmurt irodalmi életéről csak egyéni próbálkozásokról. E korszak íróinak munkássága rendszerint átnyúlik a következőbe.

Az udmurt szépirodalom kezdetei alapvető vonásaiban szintén megegyezik a környező népeknél látottakkal. Elég a szomszédos mariknál 1905-től évenként megjelent *Marí kalandriumra* utalni, amely ugyanazt a szerepet töltötte be, mint udmurt párja.

A mű legterjedelmesebb fejezete, amely az udmurt irodalom kibontakozását tárgyalja /1919-1938/. Tulajdonképpen ez az első, a szó szoros értelmében vett irodalmi korszak, ebben szerveződik meg, bontakozik ki, s fejlődik önmagához s lehetőségeihez képest magas szintre az udmurtok szépirodalma. Ennek a korszaknak legkiemelkedőbb alakja KUZEBAJ GERD /1898-1941/. A XX. sz. első felében nincs hozzá fogható költői tehetség a kisebb finnugor népeknél. Tehetségére korán felfigyeltek a Szovjetunió határain túl is, elsősorban az észteknél, finneknél és nálunk. Már 1929-ben megjelent egy verse, a *Még sosem láttam a tengert* című a loo%-ban. Mint folklorista is kiváló, magyar, finn és észti tudósokkal tart kapcsolatot, több cikke külföldön is megjelenik. A személyi kultusz korszakának korai áldozatai közé tartozik, 1932-ben tartóztatták le. 1958-ban került sor a rehabilitálására. Az utóbbi években KÉPES GÉZA, NAGY LÁSZLÓ, RAB ZSUZSA, SIMON ISTVÁN és mások fordításában számos verse jelent meg magyarul.

A másik eredeti tehetség ASALCSI OKI /1898-1973/, a legjelentősebb udmurt költő. Verseiből néhány már a 20-as években népdallá lett. Költői pályája hamar megszakad. 1928 után nem ír több verset. Az irodalmi élet élesedő harcai elvonják, illetve visszariasztják az írói működéstől. Ettől kezdve orvosi hivatásának él.

DOMOKOS jelentőségüknek megfelelően ezzel a két költővel foglalkozik legrészletesebben, verseiket esztétikai, stiláris és formai szempontból is elemzi.

1938-1956-ig terjed DOMOKOS szerint az udmurt irodalom következő korszaka. A szerzőt ez a periódus állítja a legbonyolultabb problémák elé. A sematizmus, a dogmatizmus, az uniformizmus, a lakkozás stb. időszaka ez. A tisztánlátásban nagy segítségére van DOMOKOSnak a földrajzi s lassan

már az időbeli távolság is. Helyenként erősen bírálja a túlzó - a 30-as, 40-es években, de ezt megelőzően sőt jóval később is felbukkanó vulgáris marxista irányzatokat, amelyek a napi politika kérdéseinek áttétel nélküli ábrázolását stb. követelik az irodalomtól. Ez nemcsak az udmurt és a szomszédos finnugor és nem finnugor fiatal írásbeliségű népek irodalmának hosszantartó gyermekbetegsége. DOMOKOS ezt a kérdést is nagy jóindulattal és tárgyilagossággal boncolja.

E korszak legjelentősebb írója M. PETROV /1905-1955/. Húsz éven át írta a munkássága csúcsát jelentő *Vuzs Multan* című történeti regényt. PETROV a négy évig tartó /1892-1896/ hirhett Vuzs Multan-i provokációs pert dolgozza fel. amely a 80-as évek elejétől egyre erősödő oroszító törekvésekkel kapcsolatos. A per háttere röviden a következő: Vuzs Multan falu határában egy megcsonkított halott koldusra akadtak. A falu lakóit azzal vádolják, hogy rituális emberáldozatot mutattak be pogány isteneknek. A per országszerte óriási port vert fel, s számos haladó orosz értelmiségi a vádlottak oldalára állt. Köztük volt V.G. Korolenko író, aki hatalmas agitációt fejtett ki érdekében. Jórészt neki köszönhető, hogy a per négy évi huzavona után felmentéssel végződött. A regény kulminációs pontja Korolenko védőbeszéde.

Az utolsó korszak a XX. kongresszus utáni udmurt irodalom. A jelent nehéz jellemezni, nehéz befejezetlen írói pályákat értékelni, ezért a szerző megelégszik azzal, hogy körképet nyújt a napjainkban alkotó udmurt írókról.

A mű utolsó, s talán legizgalmasabb fejezete A "fiatal" irodalmak és a Világirodalom. A perspektívák - címet viseli. Már az eddigiek során is utaltunk rá, mennyi párhuzam akad az udmurt irodalom és a szomszédos, de a távolabbi szovjetunióbeli kis népek irodalma közt is. DOMOKOS ebben a fejezetben azonban ennél sokkal átfogóbban, világméretben vizsgálja a kis népek irodalmának lehetőségeit, feladatait és jövődó perspektíváit. Mit adhatnak a világirodalomnak, az egyetemes emberi kultúrának. Megállapítja, hogy csak akkor adhatnak újat, értékeset, ha meg is őriznek valamit nemzeti hagyományaikból.

A kis nemzeti nyelvek megőrzése friss forrásokat jelenthet az emberiség számára, a megújulás lehetőségeit, témákat, ihletet. Az udmurt vagy más fiatal irodalom számunkra és általában az európai olvasó számára naívnak, korszerűtlennek tűnhet. De csak első látásra. Legjobbjaik olyan élményeket és eszményeket szolgáltatnak meg újra, és olyan természetesen, amelyekről az úgynevezett modern irodalom kezd már megfeledkezni.

Úgy érezzük, DOMOKOS a lehető leghelyesebb úton járt, amikor olyan szempontból mutatta be magyarul egy rokon nép irodalmát, hogy milyen tanulságokat meríthet belőle a magyar és az általános irodalomtudomány.

A könyv emellett olvasmányos, sőt izgalmas, áthatja a tárgy szeretete, mégsem részrehajló. A költőket verseik bemutatásával gazdagon szemlélteti a könyv, s gyakran kiváló műfordítók tolmácsolásában, de ha más lehetőség nem volt, maga a szerző fordít olyan fokon, hogy a költői értékek nem mennek veszendőbe.

A könyv végén lévő egy-két oldalas orosz és angol rezümét túl rövidnek érzem. A mű úttörő jellege, általános tanulságai megérdemelnék, hogy ennél sokkal részletesebb formában legyen hozzáférhető valamely világnyelven.

BERECZKI GÁBOR

T A R T A L O M J E G Y Z É K

DEME LASZLÓ: Nyíri Antal köszöntése	5
TAKÁTS KAROLYNÉ: Nyíri Antal irodalmi munkássága 1932-től	9
VELCSOV MARTONNÉ: Újabb adatok az <i>and/end</i> időjel történetéhez [Neue Angaben zur Geschichte des Futurs mit dem Tempuszeichen <i>and/end</i>].....	35
DIENES ERZSÉBET: A kvantitásjelölés rendszerének né- hány kérdése az Erdy-kódexben [Zu einigen Problemen des Systems der Quantitätsbezeichnung im Erdy-Kodex].....	47
M. KORCHMAROS VALÉRIA: A magyar igealakok funkcioná- lis rendszere [The Functional System of the Hungarian Verbal Forms]	71
DIENES DÓRA: Tagolatlan mondatok beszédfunkció sze- rinti megoszlása [Speech-Functions of Non- -Analysable Sentences]	89
BÉKÉSI IMRE: A szövegkonstrukciós forma és az ese- mény "logikája" [The Form of Textual Construc- tion and "the Logic" of Reality]	97
BÜKY LASZLÓ: A <i>fut</i> ige metaforás használatáról Füst Milán költői nyelvében [De l'usage métaphorique du verbe <i>fut</i> /'courir'/ dans le langage poé- tique de Milán Füst]	107
VÉGH J. MIHALY: Megjegyzések a prózaritmusról [Über die Frage des Prosarhythmus]	117
SZABÓ JÓZSEF: Szövegmutatványok Nagykőnyi község nyelvjárásából [Einige Mundartliche Textbei- spiele aus der Gemeinde Nagykőnyi].....	133
MIKOLA TIBOR: Urálistika 1945 - 1975 [Uralistik 1945 - 1975]	153
HAJDÚ PÉTER: Szembesítés [Konfrontation]	221
GANSCHOW, GERHARD: Finnisch-ugrische und ob- ugrische Lautgeschichtsforschung	235

DOMOKOS PÉTER: A nemzetiség és egyetemesség kérdése, viszonyának alakulása az uráli népek irodalmában [The Problem of Nationality and Universality and the Developement of their Relationship in the Literatures of the Uralian Peoples]	255
DUGANTSY MARIA: Egy fejezet a mordvin folkórból [Ersa-Mordvinische rituelle Klagelieder]	275
RÓNA-TAS ANDRAS: Három volgai kipszak etimológia [Three Volga Kipchak Etimologies]	293
BALINT SÁNDOR: A szegedi nagytáj epikai hagyományaiból [Aus den epischen Überlieferungen der weiteren Umgebung von Szeged]	299
FERENCZI IMRE: Ráolvasások, archaikus népi gyógymódok a Maros mentéről [Beschwörungen, archaische volkstümliche Heilverfahren aus der Umgebung langs der Mierisch /Maros/]....	313
SZEMLE	
Balogh Lajos-Király Lajos: Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelv-atlasza (SZABÓ JÓZSEF)	357
Domokos Péter: Az udmurt irodalom története (BERECZKI GÁBOR)	361

F.k.: Dr. Krajkó Gyula tudományos rektorhelyettes

Készült a JATE Soksorozósító Üzemében Szeged.

Engedélyszám: 158

Méret : B/ 5.

Példányszám: 550 F.v.: Lengyel Gábor